

NYOLCADIK ÉVFOLYAM

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKÜ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR ÉS CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D

1 9 3 6

TARTALOMMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk 1936. évfolyamához.

	Oldal
<i>Balogh István:</i> Vontató és boglya — — — — —	122
<i>Beke Ödön:</i> Borzas — — — — —	120
— Kútsúdár — — — — —	158
<i>Bodor Antal:</i> A falukutatós kérdéséhez — — — — —	25
<i>Borzsák Endre:</i> Gabonaraktározás Monor környékén — — — — —	12
<i>Dugonics Ferenc:</i> Közmondások és szólásmódok — — — — —	86
<i>Eckert Irma:</i> A népi észjárás — kelmenevekben — — — — —	42
<i>Erdődi József:</i> Csűry Bálint: Szamosháti szótár — — — — —	62
— Társadalmi szempontú népryelv kutatás — — — — —	153
— Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások — — — — —	159
<i>Fekete Béla:</i> Komafogadás Tápén — — — — —	85
<i>Fodor Ferenc:</i> Az Árpád-kori gyepük kérdéséhez — — — — —	218
<i>Gunda Béla:</i> Mégegyszer marokverő szavunk tárgyi jelentéséről — — — — —	117
— Tóth Kálmán: A Balaton-vidék népének építészete — — — — —	223
<i>Honti János:</i> Új kézikönyv a magyar népköltésről — — — — —	88
<i>Horger Antal:</i> Térdszéli Katica — — — — —	20
— Páholy — — — — —	74
— Pá! és Táj! — — — — —	136
— Knieszsa István: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpaten — — — — —	190
<i>Kelemen József:</i> Nyelvjáráskutatás, népryelv kutatás — — — — —	33
<i>Kiss Lajos:</i> A hódmezővásárhelyi mészárosmesterségről — — — — —	140
<i>Kiss László:</i> Nagykőrösi tájszótár — — — — —	123, 187, 216
<i>Kovács Gyula:</i> Marokverő — — — — —	60
<i>Mészáros Gyula:</i> Az első hun nyelvemlék — — — — —	1
— Hunok és magyarok — — — — —	97
— Rovásírásos kún nyelvemlékek — — — — —	161
<i>Mészöly Gedeon:</i> Ürügy — — — — —	22

<i>Moór Elemér: Fehér Géza: A bolgár-törökök kapcsolatai a magyarsággal és a legújabb magyar őstörténetkutatás</i>	— —	25
— <i>Tamás Lajos: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában</i>	— — — — —	27
— <i>Weidlein János: A dúlónévkutatás történeti vonatkozásai</i>	— — — — —	31
— <i>Megjegyzések a névhasználat kérdéséhez</i>	— — — — —	49
— <i>Néhány magyar szó viszontagságai</i>	— — — — —	77
— <i>Magyar helynévtípusok</i>	— — — — —	110
— <i>N. Sebestyén Irén: Az urali nyelvek régi halnevei</i>	— — — — —	125
— <i>Fodor Ferenc: Adatok a magyar gyepük földrajzához</i>	— — — — —	127
— <i>Rákos</i>	— — — — —	179
— <i>Alföldi András: Medvekultusz Euráziában</i>	— — — — —	192
— <i>Pseudogallica</i>	— — — — —	193
— <i>Az Árpád-kori gyepük kérdéséhez</i>	— — — — —	218
— <i>Bartucz Lajos: Rassz és nyelv</i>	— — — — —	221
<i>Cs. Sebestyén Károly: Gomb és gombház</i>	— — — — —	15
<i>Szendrey Zsigmond: Őszi jeles napjaink</i>	— — — — —	43
<i>Szőnyi Sándor: A vontató</i>	— — — — —	23
<i>Tálas István: Itatók és itatás a Kiskunságon</i>	— — — — —	129
— <i>Kun nyelvtöredékeink gyűjtése</i>	— — — — —	186
<i>Tápay Szabó Gabriella: Tápe és Szeged pecsétpöre</i>	— — — — —	209
<i>T. Gy.: Szabó Kálmán: Kecskeméti tanyák</i>	— — — — —	160
<i>Újváriné Kerékgyártó Adrienne: Boldog község népének viselete</i>	— — — — —	65
<i>Név-, szó- és tárgymutató</i>	— — — — —	193—196

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. JANUÁR-MÁRCIUS

1—3. SZÁM

Az első hun nyelvemlék

(A szeged-nagyszéksői hun felirat megfejtése)

1934-ben Szeged város határában, Nagyszéksóson, Bálint Imre és Bálint Rozália szülöjében, földmunka alkalmával egy igen érdekes aranycsészét találtak. Ezen leleten kívül, vele együtt egy másik kisebb aranycsésze is előkerült a földből, omphalosrozetttával a közepén. Ezt a második aranycsészét azonban a lelet megtalálói az osztzkodásnál három darabba vágták. Mindakét lelettárgyon halott-hamvasztásból eredő egykorú olvadási nyomok állapíthatók meg. Művelődéstörténeti szempontból való hovatartozásukra nézve már maga ez a temetkezési szokás is irányadó újmutatással szolgál. Ugyanazon hely közelében azonban, néhány esztendővel előbb, 1926-ban, egy szintén halott-hamvasztó-jellegű temetkezőhelyről egy másik aranylelet is napvilágra került. Ez a két régészeti lelet ennél fogva szervesen összefügg egymással. Az 1926-ik évi aranylelet hun eredetére Alföldi András mutatott rá az *Archaeologia Hungarica* IX-ik kötetében megjelenő „Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung (Budapest, 1932)“ c. művében. Ez az 1934-ben, újabban előkerült aranycsésze, régiségtudományi szempontból, közvetlenül ugyanebbe az Alföldi András által körvonalazott művelődéstörténeti rétegbe sorolható. Hitelesen megállapítható tehát, hogy ez esetben is valamely előkelő hun vitéz hamvasztóhelyéről van szó, chronologiailag körül-belül a Kr. utáni V-ik századból. Ez a bennünket most már közelebbről érdeklő félgömbalakú aranycsésze egy gyűrűalakban körülfutó talpon áll, melynek befelé eső falán egy apró pontozással felrakott, jó tartásban lévő körirat maradt reánk.

A csésze félgömbalakú fala egyébként három egymásfölötti vízszintes sorban kerek áttörésekkel van tagolva, mely áttöréseket üveggerakással díszítettek. Ez egykori üveggerakás maradványai

a hamvasztó tűz hatása nyomán keletkező apró összeolvadt rögöcskék alakjában, a lelet mellett, előkerültek a földben. Hasonlóalakú ivócsészék analógiáit, csiszolt üvegből, a népvándorlás korának ugyan-ezen szakaszából dél-oroszországi sírokban több helyütt megtaláljuk. Ez a szeged-nagyszéksői ivócsésze tehát, mely valamely előkelő hun személyiség számára aranyból készült, alakjára nézve legközelebből ezekkel a *dél-oroszországi* analógiákkal függ össze.¹

A leletnek régiségtudományi jelentőségéről majd mások más helyütt fognak szólni. Addig is azonban helyénvaló, hogy már most a legnagyobb érdeklődéssel forduljunk ez aranycsésze talpán megőrzött körirat felé, melyet a szerencsés véletlen, a halotthamvasztással járó erős tűz ellenére is, a maga teljes sértetlenségében megőrzött számunkra. E körirat jelentőségét mindennek előtt is azért kell kiemelnünk, mert ez a legelső összefüggő hun nyelvemlék, mely hiteles hun temetkezőhely sírmelléklete gyanánt eddig a tudományban feltűnt, amióta csak a hun nép nevét Európa és Ázsia történetírása emlegeti.

E hun nép ethnikai és nyelvi hovatartozásának e ritka nyelvemlék felbukkanásával ismét időszerűvé vált kérdése ma-holnap kétszázésettendő tudományos irodalmi múltra tekint vissza. A XVIII-ik század második felében J. Deguignes nevéhez fűződik a Khina északi szomszédságában élt hiung-nu nevű törzseknek a keleteurópai *Xoŋnoi*, *Oŋnoi* nevet viselő népkötelékekkel való azonosítása.² Ez az azonosítási művelet kizárólag a két népnév látszólagos hasonlóságán épült fel, és kezdetben sem ethnikai, sem településtörténeti, sem nyelvi indokolása nem volt. Már csak az utóbbi évtizedekben tett kísérletet Fr. Hirth azon áthidalhatatlan településtörténeti és chronologiai nehézségek kiküszöbölésére, melyek e két népkötelék terjeszkedése és történelmi szereplése között mind feltűnően érezhetők voltak. *Weï-su* (élt Kr. u. 506—572) történeti adatai szerint sikerült megállapítania, hogy a hiung-nu előnyomulás nyugat felé, Kr. u. 355 táján, legtávolabbra az u. n. „Nagy Tó“-ig (*ta-ts'ö*) terjedt.³ Ez a „Nagy Tó“, mint a hiung-nu-k nyugati terjeszkedé-

¹ A leletnek ezen archaeologiai leírásáért igen tisztelt barátomnak Fettich Nándor dr. úrnak, a M. N. Múzeum Régészeti Osztálya örének tartozom köszönettel.

² J. Deguignes: *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tatares occidentaux*. Paris, 1756—8.

³ Fr. Hirth: *Über Wolga-Hunnen und Hiung-nu*. Sitzungsberichte d. philos.-philol. u. d. hist. Classe d. k. b. Akademie der Wissenschaften zu München. 1899. II. 248 stb. 255.

sének legtávolibb földrajzi határvonala, az Aral-tó volt.⁴ Az esemény maga pedig csupán csak 20 évvel előzte meg a „hun“ nép előretörését a Duna-medence felé (mely 375-ben indult meg).

Ezzel szemben mit mondanak róluk a nyugati kútfők?

A Grúzia Megtérése című grúz (georgiai) krónika⁵ a hunokat *hon-ni* nevükön (a grúz *-ni* többesszámképzővel), a közép-kaukázusi Zanav-ban, a Kura-folyó medencéjében, már a Kr. előtti IV-ik századbéli eseményekkel egyidejűleg említi. A krónika szavai szerint ezek a hunok az előázsiái Chaldaeából vándoroltak át a Kaukázusba.⁶

Tyrusi Marinus a *Xoῖνοι* népet a Kr. utáni I. században (Kr. u. 80—100) Európa keleti szélein (vagyis ezenkori földrajzi fogalmak szerint a Don folyótól nyugatra) ismerte.⁷

Ptolemaeusnál, a Kr. utáni II-ik században, Európai Sarmatia népei közt a Borysthenes tájékán említetnek meg (*μεταξὺ δὲ Βαστερινῶν καὶ Ρωξολανῶν Χοῖνοι* Ptolem. c. V. p. 201).

Tiridates arméniai király, aki a sasanida I. Sapor uralkodása idejében (Kr. u. 241—272) élt, a Porta Caspiától (Derbendtől) északra lakó Basil-népet, győzelmes hadjáratban, észak felé egész a *hon*-ok (az örmény szövegben *Hon-ac*, a gen. pl. *-ac* ragjával) lakóföldjéig üldözte.⁸

Dionysius Periegetes a Kr. utáni III-ik század végén (vagy a IV-ik század elején) az *Oἰῖνοι* lakóterületét a Kaspi-tenger északnyugati partvidékére teszi.⁹

Folytatólag a Kr. utáni IV-ik században ugyancsak a hun törzsek, mielőtt előretörésük Nyugat felé megkezdődött volna (375 előtt), Ammianus Marcellinus szerint, a Maeotistól északra a Jeges-tengerig elhúzódó területeken éltek (Amm. Marc. c. XXXI. II. 1—2).

E történelmi adatok önmaguk beszélnek. Ethnikum, település

⁴ A. Hermann: Die ältesten chinesischen Karten von Zentral- und Westasien. *Ostasiatische Zeitschrift*. 1919/1920. VIII. 186.

⁵ Ezen krónika legrégibb fejezeteinek szerkesztése a Kr. u. VII. századba nyúlik vissza. A fennmaradt másolat a IX. vagy X. században készült.

⁶ Je. S. Takajšvili: *Istočniki gruzinskich ljetopisej*. *Sbornik materialov dlja opisanija mjestnostej i plemen Kavkaza*. Tiflis, 1900. XXVIII. 5.

⁷ W. Tomaschek: *Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden*. I. Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wiss. Wien, 1888. CXVI. 760.

⁸ Mosis Chorenensis *Historiae Armeniacae libri III*. *Armeniacè ediderunt, Latine verterunt. Notisque illustrarunt* Gulielmus & Georgius, Gul. Whistoni Filii. Londini MDCCXXXVI. 213.

⁹ Dionysius Periegetes *graece et latine ... cum annotatione* Godofredi Bernhardy. Lipsiae MDCCCXXVIII. I. p. 42. (728—733 sor).

és chronologia szempontjából más társadalmi alakulás volt a kínai faltól északra lakó u. n. hiung-nu és más volt a Kelet-Európa régi népei közt emlegetett *Xoṽvoι*. Kétesértékű névhasonlóságon kívül semmiféle körülmény sem teszi indokolttá, hogy e két különböző népnév viselői között összefüggést lássunk.

E levegőben lógó ethnikai azonosításnál csak a nyelvutatók tévedése volt nagyobb, kik eddig a hunokat, néhány tetszés szerint kiragadott személynév erőszakolt magyarázata alapján *török nyelvű* törzseknek tartották.

Kelet-Európa ethnikai és nyelvi adottságaival kellett volna számolni itt is, azon földrajzi és chronologiai határokon belül, ahol s amikor a hun néptörzsek neve említésre kerül. Azt kell tehát kérdeznünk, hogy nyelvileg hova is tartoztak, — s amennyiben vándorlásról van szó, mely irányból jöttek Kelet-Európa számottevő nagy népelemei?

Az élő kaukázusi népek és nyelvek száalai, az asianologiai kutatások alapján, a koratörténeti államalapításokkal és bámulatos kulturakezdekésekkel kiemelkedő Elő-Ázsia felé nyúlnak vissza. A kaukázusi kartvel-nyelvcsoportha tartozó mingrel, szván és láz nyelvjárások szoros rokonságban vannak az egykor virágzó Chaldi-állam (Urartu) ékiratos nyelvével,¹⁰ mely állam a Kr. e. IX—VII. században az arméniai fensík egyik nagyjelentőségű hatalmi tényezője volt. A nyugatkaukázusi abcház és cserkesz-dialektusokkal rokon pākhy (ubych) nyelv pedig legközelebből Közép-Kisázsia ékiratos chatti-nyelvéhez kapcsolódik, melyet a Kr. előtti II-ik évezredben egy kultúrateremtő nagyszámú nép beszélt.¹¹ És ugyan-csak az élő kaukázusi népek nyelvei nyúlnak át a felső-mezopotámiai Mitanni-állam nyelvébe is,¹² mely ország a Kr. előtti XV—XIV. században szintén nagy szerepet játszott a Közel Kelet világhatalmi versengéseiben.

Kelet-Európa „nagy népei“ közül a *skythák* az Avesta régiségi fokán álló ó-iráni nyelvjárást beszéltek és II. Sargon (Kr. e. 722—705) majd Asarhaddon (Kr. e. 680—668) korában még az asszír-birodalom szomszédságában, az Urumia-tó vidékén éltek.¹³

¹⁰ J. Meščaninov (Leningrad): Die neuen Ergebnisse der chaldischen Forschungen. Archiv für Orientforschung. Berlin. 1930—1951. 211.

¹¹ Julius v. Mészáros: Die Pākhy-Sprache. Chicago, 1934. 25—33.

¹² Ferdinand Bork: Die Mitannisprache. Berlin, 1909. 78.

¹³ Dr. J. A. Knudtzon: Assyrische Gebete an den Sonnengott für Staat und Königliches Haus aus der Zeit Asarhaddons und Assurbanipals.

A skythákat ezen Araxes folyón-túli őshazájukból a *massageták* szorították ki Herodotos szerint (IV. 11). Később e massageták a Kaspi-tenger északi tájékán laktak, s nomádszállásaik keletfelé az Aral-tó vidékéig nyúltak (Herod. IV. 17—22. I. 201. 204). A Kr. utáni IV-ik században a massagetákat már *alanok*nak hívták (Amm. Marc. XXIII. 5, 16, XXXI. 2, 12). Ezek az alanok is tősgyökeres irániak voltak, s úgy somatologiailag mint nyelvileg a mai oszétekben élnek tovább.¹⁴ Kelet-Európa tán legszámottevőbb ethnikuma azonban a *sauromata* (sarmata) népelem volt, mely Herodotos korában már a Tanais és a Kaspi-tenger északi partjai közt elterülő rónaságot lakta (Herod. IV. 21). Ők is Elő-Ázsiából, Médiából települtek ide (*Σαυρομάται . . . ἐν Μηδίᾳ* Diodor. Sicul. II. 43, 6; *Sarmatae Medorum suboles*. Plinius Hist. Nat. VI. 19). Nyelvük, mely a pontusvidéki feliratok gazdag onomastikon-anyagában maradt reánk, hasonlóképen az iráni nyelvek egy régi ága volt és közelebbről a mai oszét nyelv ősfőmájának tekinthető, miért is a szakirodalomban ó-oszét néven ismeretes.¹⁵

Ezek voltak Kelet-Európa ethnikai és nyelvi alkotóelemei azon hosszú korszakon végig, míg a hunok neve a történetírás lapjain szerepelt. Említtetnek pedig a hunok Albániában a Kaspi-tenger nyugati partjain, Colchisban, a Kaukázus nyugati tengerpartvidékén, a Kaukázustól északra Sarmatia Asiaticában és a Dontól nyugatra, Sarmatia Europaeában. Mindez a messzektérjedő földrajzi terület pedig ebben a korban kaukázusi és iráni néptörzseknek történelmi kútfőkké igazolható lakóföldje volt. Ebben a körben kell tehát a hun ethnikum és hun nyelv kérdésére is az egyedül lehetséges megoldást keresnünk.¹⁶

Egy kaukázusi kartvel nyelvű népelemnek a nagy hun államalakulás keretein belül, a Duna-medencében való létezését, minden történelmi vonatkozásnál meggyőzőbben, a szeged-nagyszéksői aranycsésze felirata igazolja. Ez a görög írásos felirat ugyanis, melynek kora archaeologiai megállapítás szerint a Kr. utáni V-ik

Leipzig, 1893. 119. 120. 121. 327. 329; Eberhard Schrader (neu bearb. von Dr. H. Zimmern u. Dr. H. Winckler): *Die Keilinschriften und das Alte Testament*. Berlin, 1903. 101; Max Vasmer: *Skythen*. RV. XII. 241.

¹⁴ Robert Bleichsteiner: *Das Volk der Alanen*. Berichte des Forschungsinstitutes für Osten und Orient. Wien, 1918. II. 8.

¹⁵ Max Vasmer: *Skythen*. RV. XII. 241—245.

¹⁶ Kutatásaim összes eredményeit helyszűke miatt itt nem ismertethetem. A kérdés további részleteit a hunok eredetéről készülő nagyobb tanulmányomban fogom tárgyalni.

századra tehető, egy összefüggő kartvel-nyelvű szöveget tartalmaz. Terjedelmére nézve bármily rövid is ez a körirat, — hisz mindössze csak három szót, illetőleg szókomplexumot foglal magában, — a kaukázusi nyelvek polysynthetikus jellegzetességénél fogva mégis elegendő számú grammatikai és lexikális elemet mutat fel ahhoz, hogy e szöveget világosan elemezhezzük, hiány nélkül értelmezzük, s megállapíthassuk, hogy e nyelv melyik nyelvcsaládba tartozik.

A körirat eredeti epigraphiai képe és hangtani átírása:

x i u x x m u o b k o o l γ l a b . . .

Ezen felirat történelmi értékét és okiratszerű alkalmazhatóságát ama körülmény biztosítja, hogy maga ez a legelső hiteles hun nyelvemlék egy minden vonatkozásában ismert írástypus jegyei által őriztetett meg. A szöveg hibátlan leolvasása ennél fogva semmiféle akadályba nem ütközik.

Maguk ezek az apró pontozással felrakott írásjegyek, melyeket az ötvösmester a csésze talpának titulus-sal való ellátásánál használt, az u. n. nyugati-görög írás betűformáiból állnak.

A Fekete-tenger északi partvidékének görög gyarmatosai, a Herodotos korá előtti időktől kezdve a bosporusi birodalom Kr. u. I—IV. századain keresztül, majd a bizánci politikai és műveltségi hatás következtében a korai középkoron végig, úgy monumentális építményeik felirataiban, mint művészetük és magánéletük egyéb emlékein, tulajdonképeni anyaországuk görög írásjegyeit használták. A görög epigraphiának ez az egyeduralma a Pontus-vidéken végighúzódtott a skytha, szarmata és hun név alatt ismert népelemek egész élettartamán, s nem-görög törzsneveknek és személyneveknek igen nagy számban való megőrkítése által egyszersmind arról a benső államéleti és műveltségi kapcsolatról is beszél, mely ezeket a magasabb műveltségi fokon álló görög gyarmatosokat a tőlük északra és keletre élő autochthon népelemekkel oly szorosan összekötötte.

Maguknak a hunoknak saját írásuk nem volt. A betűvetésben való tudatlanságukról, — bár közelebbről nem tudjuk, mely törzsekkel kapcsolatban, — külföldi hagyomány is szól (Procopius, De bello gotthico IV. 556). Közelfekvő tehát, hogy adott esetben annak

a kultúrkörnek írásjegyeivel éltek, mely kultúrkörnek hatási rádiusába, egyéb vonatkozásban is, beletartoztak. Ezen műveltségi hatásnak azonban, épen a szeged-nagyszéksői felirat görög betűinek typologiai sajátosságánál fogva, minden valószínűség szerint, nem ad hoc alkalom szülte eseménynek, hanem inkább valami folyamatos, hosszabb korokon végighúzódó jelenségnek kellett lennie. A felirat írásjegyei ugyanis magának az aranycsészének archaeologiai korával nem minden vonatkozásban tekinthetők egyidejűeknek. A betűformák egyik része a teljesen *archaikus* színezetű nyugati-görög alfabéta csoportba osztható. Idesorakozik a *gamma* (a *γlab* szóban),¹⁷ ugyanitt a *lambda*, majd a teljesen *archaikus* és a felirat nyelvének jellegzetes fonetikája által indokolt *qoppa* betűformája (a *kool* szóban), mely utóbbi jellel a betűrovónak egy postpalatális explosívát kellett kifejeznie, s amely célra a közönséges kapp (K) nemcsak elégtelen, hanem egyenesen félreértésre okot szolgáltató írásjegy lett volna.

Az ugyanezen postpalatális explosív qoppával kezdődő szóban más betűformával jelzi a rovómester a lambdát is (ez esetben Δ -val), nem úgy mint az utána következő, palatális spiránssal kezdődő *γlab* szóban. Miből is, nyilván nem minden alap nélkül, arra következtethetünk, hogy ez az ioni, majd klasszikus típusú Δ , fonetikai qualitas tekintetében, valószínűleg ugyancsak valami más színezetű *l*-hangot volt hivatva kifejezni.

Ebben a régies jellegű írásjegykörnyezetben, mintegy chronologiai intőjel gyanánt, különválnak az *u* hangzó jelzésére szolgáló, s a pontusi görög feliratok közt (Chersonban, Tamanban) is már csak a keresztény korban alkalmazott írásjegy képe (a *χιυχχμουο* szóban).

A feliratnak e régi és újabb betűtipusokból összetett volta joggal arra enged következtetést vonni, hogy az a népelem, mely ezeket az írásjeleket használta, hosszabb időn keresztül lakhatott a pontusi görög gyarmatok közelében, s írásjegyeinek alapelemeit nyilván még a görög betűírás *archaikus* korszakában kölcsönözhetette.

Az egyes betűformák tudatosnak látszó különválasztása pedig (mint amilyen a *qoppa* alkalmazása a közönséges kappával

¹⁷ A feliratban előforduló többi *archaikus* írásjel is azt javasolja, hogy a C betűt ne s-nek, hanem *archaikus* hangtani értékével *γ*-nek olvassuk. A pontusi szarmata majd kereszténykori feliratokban az s hang kifejezésére egyébként is a sigmának Σ és $\square$ alakja szolgált. A megfejtési lehetőség is a *γ*-vel való olvasásnak ad helyet.

szemben, az archaikus gamma fellépése egy nyilván más fokozatú *g* hang számára fentartott közösleges gammával szemben, és a kétféle lambda előfordulása) oly gazdagabb hangrendszerrel bíró pontusvidéki nyelvre mutat, melyben az egyes hangoknak külön-külön írásjegyekkel való feltűntetése, minden bizonnyal az illető szavak helyes fonetikai képének megrögzítése céljából, azok értelmének félremagyarázhatatlansága érdekében vált első sorban szükségessé.

A felirat részletes analizisénél látni fogjuk, hogy az a tipikusan polysynthetikus nyelv, mely itt elibénk tűnik, olyan nyelvcsalád körébe tartozik, ahol az egyes magán- és mássalhangzók kvalitásának, hangképzésbeli fokozatának pontos feltűntetése, mind az élő beszédben, mind az egyes komplexumok leírásában, a megértés szempontjából döntő jelentőségű. A tökéletlenül képzett, vagy tökéletlenül leírt magán- és mássalhangzók ugyanis magukat az egyes komplexumokat, melyekben szerepelnek, értelmetlenné tennék.

A nyelvemlék részletezett grafikai sajátosságai ezekre a jellegzetes hangtani követelményekre vezethetők vissza.

A szöveg analitikus vizsgálata után, egyrészt a nyelvtani alkotóelemek felbontásával, másrészt a írásra alkalmas felület kitöltése közben csak grafikai szükségszerűségénél fogva különírt szórészek együvékapcsolásával e nyelvemlék a következő képet nyújtja:

$$\chi-i-u-\sqrt{\chi\chi m}-uob \quad \sqrt{k-ool} \quad \gamma lab.$$

A kartvel nyelvcsoporthoz tartozó, különösen a grúz és szván nyelv segítségével, a szövegben előforduló nyelvtani és szókincsbeli elemeket a következőképp magyarázhatjuk.

A szövegnek u. n. első „szava” tulajdonképpen nem más, mint egy tipikus kaukázusi ígés komplexum, mely egy igeigényből mint állítmányi-elemből, ige-fajképző elemből, s az állítmányi-elem köré csoportosuló mondatrészek közül névmási-alanyi-elemből és névmási-kiegészítő- (tárgyi-) elemből áll. Az igeigény továbbá még igenévképzővel s ezen belül a jelen idő képzésére szolgáló magánhangzócserevel is bővül. Ezt a polysynthetikus nyelvek törvénye szerint összefoglalt komplexumot, akármelyik európai nyelv szelleme szerint is, csupán csak egy különálló mondat alakjában tudjuk kifejezni. Ezek az elemek egyenként így következnek:

χ - névmási-alanyi elem az egyes számú 2-ik személy kifejezésére ($\sim$ szván χ - das persönliche Subject der directen Conjugation des eigentlichen Verbums, 2. Pers. Sing.: χ -iri ,du wirst sein' Erck. II. 361. 363; grúz h - Charakteristikum der zweiten Person Sing. und Pl., es hat sich nur in ein paar Verben erhalten: h -ar ,du bist', h -ar-t' ,ihr seid' Dirr Gr. 30. 69)

-i- igefajképző-elem intransitív jelentéssel ($\sim$ grúz -i- [verbalgattungbildendes Element] ist in den meisten Fällen reflexiv oder intransitiv: v -i-dser ,ich schreibe für mich'; v -i-ke'teb ,ich tue für mich' Dirr Gr. 29)

-u- névmási kiegészítő- (tárgyi-) elem az egyes-számú 3-ik személy kifejezésére. Az állítmánnyal kifejezett cselekvés erre irányúl. ($\sim$ grúz -u- Dativ-Pron. der dritten Person [bei der Konjugation]: me v -u-pasuheb ,ich antworte ihm' Dirr Gr. 29. 115).

$\sqrt{\chi\chi m}$ -*ubo. ,nevezni, hívni' ($\sim$ grúz χm -oba, rufen' Erck. 193; χm -oba ,sonner, rendre un son'; v -u- χm ob ,appeler' [szó szerint: „én-neki-mondom"] Čub.1 680). A tulajdonképeni igegyökér $\sqrt{\chi\chi m}$ nyelvemlékünkben a pontosan rekonstruálható -*ubo igenévképzőelemmel bővült, mely utóbbinak analógiája a grúz -oba igenévképző elem Dirr Gr. 26; mingrél -ap'a- $\sim$ Kluge Gr. 113; láz -opu, -ophu, -apu, -aphu: öčopu ,nehmen' Erck. 192, nemazi-oxonophu ,beten' Erck. 179, mešvelapu ,helfen' Erck. 186, dođšnaphu ,stehen' Erck. 198. A feliratban az -*ubo igenévképző elem ezen kartvel-nyelvi analógiák alapján szabályszerűen kikövetkeztethető. A szövegben előforduló - $\chi\chi muob$ nyelvtani alak ez esetben indicativus praesens-nek felel meg, mely az élő grúz nyelv szabályai szerint is egyes esetekben úgy képeztetik, hogy az igenévképző szóvégi magánhangzója az előtteálló mássalhangzó elé kerül: pl. $\gamma alva$,épuiser, fatiguer, harasser' Čub.1 525. > v - $\gamma alav$ ind. praes. egyes szám 1-ső személy (-va igenévi képzőelem mellett); $s\chi ma$,verser, verser dehors; remplir' Čub.1 473. > v - $s\chi am$ ind. praes. egyes szám 1-ső személy (-ma igenévi képzőelem mellett) Dirr Gr. 71. A jelenkori grúz nyelvben az -oba igenévi képzőelemmel ellátott igék az ind. praes.-t ugyancsak ezen képzőelem szóvégi -a magánhangzójának elhagyásával képzik (ez esetben anélkül, hogy ez a magánhangzó az előtte álló mássalhangzó elé helyezettetnék), pl.: $\gamma aloba$,singen' > v - $\gamma alob$,ich singe' Dirr Gr. 71. A nyelvemlék fenti sajátossága, mely a következő szónál azonos törvényszerűséggel

megismétlődik, jól felismerhető és világosan értelmezhető régiességre vall.

Az egész χ -i-u- $\sqrt{\chi\chi m}$ -uob ígés komplexumot most már, az elmondottak szerint, következőkép fordíthatjuk le: „Te-magadban-őt-nevezed”. (A kaukázusi nyelvszellem szerint helyesebben: „Te-magadban-n e k i-mondod”).

A felirat második szava $\overset{\leq}{kool}$ ugyancsak ige, de ez esetben minden egyéb mondatrész nélkül. Az igenévképzővel ellátott ige-egyőkének rekonstruálható alakja $\sqrt{k}^*olo$, mely morphologiailag teljesen azonos a grúz $\overset{\leq}{kola}$ „suivre” Čub.₁ 535. igével. Az igenévképző — mely a kartvel-nyelvek igéinél, a nyelvszokás szerint, csoportonként változik — ez esetben ugyanennél a $\sqrt{k}$ ige-tőnél a grúz nyelvben is -ola Dirr Gr. 26. Az ennek megfelelő igenévképző-elem a mingrél nyelvben -uala, -ala Kluge Gr. 113 (-ula: *giluula* „gehen” Erck. 185; *rula* „laufen” Erck. 189; a lázban -alu (*akzalu* „laufen” Erck. 189; *mesvalu* „ziehen” Erck. 204). A nyelvemlék szóvégi zártabb -o hanggal megőrzött -*olo igenévképzője itt is nyilvánvaló régiességet őriz. A $\overset{\leq}{kool}$ igealak, képzésére való tekintettel, ugyancsak indicativus praesens, épúgy mint az előtte álló ígés komplexum, a fentebb részletezett nyelvtani szabály szerint. Az indicativus praesens egyes számú 3-ik személyében a szván nyelvben sem praefixum, sem suffixum alakjában semminémű névmási-alanyi-elem nincsen (szván χv -iri „ich werde sein”, χ -iri „du wirst sein”, iri „er wird sein” Erck. II. 361). A praefixumos névmási-alanyi-elem az egyes-számú 3-ik személynél hasonlóképpen a grúzban is (Dirr Gr. 69), valamint a mingrélben is (Kluge Gr. 116) hiányzik (csupán csak suffixum van). Következésképpen maga a nyelvemlékbeli $\overset{\leq}{kool}$ igealak sem állhat másutt, mint a jelenidő egyes-számú 3-ik személyében.

Jelentése: „(amint) következik”.

Az aranycsésze feliratának harmadik, utolsó szava, a szöveg eddigi értelme szerint is nem más, mint a csésze tulajdonosának neve: γlab . Ez a szó is tiszta kartvel-nyelvi lexikális elem. A grúzban γlav -i, γlab -u $\overset{\leq}{ta}$ „silure, glanis (poiss.)” Čub.₁ 528. A mai grúz-nyelvi γlav -i szóvégi -i eleme determinatív jelleggel bír, mely dialektusonként (pl. az ingiloi-ban) teljesen el is maradhat. Erck.

II. 293. Vö. Dirr. Gr. 10. A *γlab-uta* szóváltozat *-uta* végzete pedig nyilvánvalóan (determinatív ?) képzőelemnek látszik.¹⁸ Az alapszónak explosív *b*-vel végződő eredetibb *γlab* hangalakját szemlátomást ez utóbbi változat őrzi. Indokolt tehát, hogy a nyelvemlék görög *B* írásjelét ezen szóban is *b* hangjelzéssel írjuk át (és esetleg nem *v*-vel).

A személynév szójelentése ezek szerint: „Harcsa.”

Az egész felirat összefüggő fordítása most már:

„Te-magadban-őt-nevezed, (amint) következik: *γlab*-nak („Harcsa”-nak).“

Ezek szerint a szeged-nagyszéksői aranycsésze felirata tartalmára nézve nem más, mint hasonló használati tárgyaknál szokásos u. n. titulus, mely egykori előkelő tulajdonosának nevét tartalmazza. Nyelvére nézve: *ó-kartvel nyelvemlék*. Ez az itt megörökített nyelv az ismert élő *kartvel* nyelvjárásokkal morphologiailag és lexikálisan mindenben megegyezik, csupán csak phonetikai megjelenésében mutat fel bizonyos, a lelet chronológiájával teljesen indokolt, archaikus jellegzetességet. Ez a phonetikai archaizmus az *-*ubo*, *-*olo* igenévi képzőelemek magánhangzóinak (főként mindkét esetben szóvégi magánhangzóinak), a jelenkori *-oba* és *-ola* alakokkal szemben való zártabb hangfokozatában nyilatkozik meg.

Ami pedig é hun-korszakbeli nyelvemléknek a *kartvel*-nyelvcsoporthoz keretén belül való helyzetét illeti, azt legközelebből az élő grúz és szván nyelvek közt állapíthatjuk meg.

Ennyit mond nekünk a szeged-nagyszéksői hun származású arany ivócsésze felirata. Nyilvánvaló ezekből is, hogy a hunokra vonatkozó egész feltevéshalmazat gyökeres revízióra szorúl.

Mészáros Gyula.

Rövidítések: Čub.₁ = David Tchoubinof: Dictionnaire géorgien-russe-français. Sanktpeterburg, 1840; Dirr Gr. = A. Dirr: Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache. Wien u. Leipzig; Erck. = R. von Erckert: Die Sprachen des Kaukasischen Stammes. Wien, 1895; Kluge Gr. = Th. Kluge: Beiträge zur Mingrelischen Grammatik. Memnon, VII. (1913); RV = Max Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte. Berlin, XII. (1928).

(*Deutscher Auszug*). Das erste hunnische Sprachdenkmal. 1934 ist in Nagyszéksős innerhalb der Gemarkung von Szeged nebst einigen Goldgegen-

¹⁸ A *b*, *v* hangváltozásra nézve vö. grúz *beladi*, ingiloi *velad* „Führer, Anführer” Erck. II. 292.

stünden eine Brandspuren aufweisende goldene Trinkschale hunnischer Provenienz gefunden worden. Die mit archaischen griechischen Lettern geschriebene, guterhaltene Inschrift der Trinkschale enthält in altkartwelischer Sprachform folgenden Text: „Du - für dich - ihm - ruft folgt *Glab*“ („Wels“), d. h. „Du nennst ihn, wie folgt, *Glab*“. Demnach gehörte ein Teil der Hunnen des europäischen Hunnenreiches zu dem kartwelischen Zweig der kaukasischen Völkergruppe und diese Hunnen sind offenbar mit jenen Hunnen identisch, die seit dem ersten Jh. nach Chr. unter diesem Namen in occidentalischen Quellen öfter erwähnt werden. Die Gleichsetzung der Hunnen des europäischen Hunnenreiches Attilas mit den asiatischen *hiungnu* beruhte einzig und allein auf der Homonymie, sie widerspricht jedoch auch chronologischen Tatsachen.

Gabonaraktározás Monor környékén.

A monori *téglaházi pincék* dülőjében lévő *agyagás* falának csákányozása közben minden évben kerül elő egy-két köcsögalakú fekete humusztömb a sárga löszpartból, melyeket a nép betömött, régi búzásvermeknek tart. — E vermek használatára és általában a régi gabonaraktározásra vonatkozólag *Monor, Vasad, Gomba, Uri, Bénye* legöregebb embereitől sikerült összeszednem a következőket:

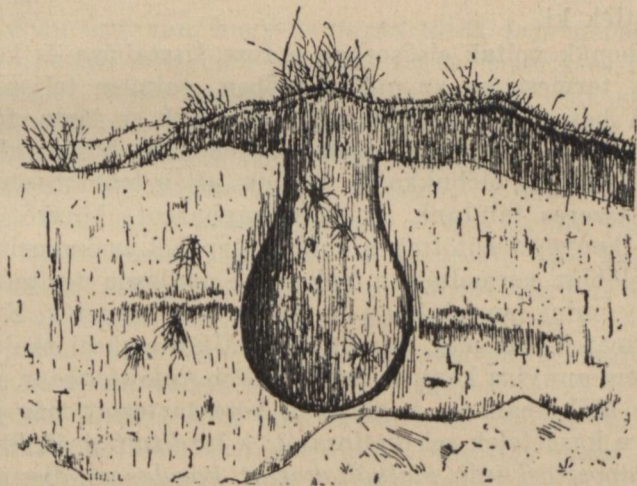
Alakjukat tekintve kétféle vermet különböztettek meg: *gömbölyüvermet* és *sírvermet*.

A *sírverem* a falut körülvevő homokos talajú *szűrűskertekben* volt a *szűrű* mellett. Hasonló a *sírgödörhöz*: Használat előtt zsúpszalmával kibélelték, esetleg *rongyypokrócot* is terítették a szalmára, ha nem akarták kiszedés után a gabonát sokat szeleltetni. A verembe öntött gabonára ismét szalmát terítették jó vastagon és rája nem földet, hanem hatalmas szalma, szénakazlat raktak, ami azután eltartott tavaszik — a búza fölszedéséig, (Búzának nevezik itt a rozsot és kétszerest is.)

Gömbölyüvermet agyagos földbe, hol nem fenyegetett a beomlás veszélye, a szűrűn, szűrű mellett, vagy a kerten kívül nem messze a *kutyafa* (licéum) *kerítéstől* ástak.

Bényén (tót falu), hol szűrűskertje csak egy-két módosabb gazdának és az uraságnak volt, a vermeket szórványosan az udvarokban és ház előtt, a gyalogjáró mellett, nagyobb részét azonban a birgejáráson találjuk. — A szomszédos Gomba szűrűskertekkel övezett régi magyartelepülés, s hogy itt mégsem a kertekben, hanem mindig a házak előtt vermelték a gabonát, annak egyszerűbb magyarázata az, hogy a környéken Gomba népe tisztelte legkevésbé a magántulajdont.

A vermeket nyomtatás idején ásták. Néhány napi száradás után kiégették szalmával, helyesebben kifüstölték, nagy tüzet u. i. nem volt tanácsos rakni a veremben, mert az agyagfalakat megrepesztette volna. Füstölés után a vermeket kicsutakolták a koromtól és a füstszag eltávolozása után töltötték bele a búzát. Ezt a füstölést minden évben megismételték a gabona elvermelése előtt. A gömbölyűvermekben, Monoron nem vetettek szalmaágyat a búzának. Gomba, Uri, Bénye falukban ellenben a gödör falához szilfacsatlással vékonyan zsúpszalmát borítottak. — A verem száját szalmadugóval elzárták és föléje kis dombot raktak, hogy az esővíz elfolyjon s megjelöljék a helyet, hol a búzát elvermelték.

A vermek nagysága különböző volt. Szépapám, vezekényi Bokross István (a faluban, csak sérelmes Bukros néven ismerik a familiát) gazdasági naplójában több ilyen feljegyzést találtam: „1830-ba eltöltöttem Vasadon 200 Véka rosot tavaji van egy verembe 150 Véka idehaza tisztabúza egy verembe 22 sák a kerbe egy verembe 30 sák zab“. Az ábrán látható verem magassága 3-30 m., öble 1-90 m., szája 90 cm. széles. A nyílást különben olyan szűkre vették, amilyenre csak lehetett. Általában a csípőre tett kezek szélessége volt a rendes méret. A verem száját elsősorban a tolvajok — veremásók — munkájának a megnehezítésére szabták ilyen szűkre. — A búza fölszedésekor egy ember lebújt a gödörbe és bográccsal adogatta ki az életet.

Veremben raktározta el termésének fölöslegét a gazda, sőt még az uraság is, — mivel csúrt a környéken nem építettek. — A háznál csak annyit tartottak, amennyi tavaszig elég volt. Télen u. i. vermet nem bontottak. Raktár volt a háznál a kamrának erre a célra elrekesztett része. Ide állígtatták ászokra szép sorjában a zsákokat. Ahol szűkiben voltak a zsáknak, ott egyszerűen földre öntötték a búzát. Máshol a padlásra öntötték fel garmadába és csak annyit szedtek zsákba, amennyit örletni akartak. Módos helyen, hol a cselédek búzajárandóságát is a gazda kezelte, külön kamrája volt a gabonának. Ezt deszkafallal kétfelé osztották. Az elkerített helynek *hombár* volt a neve. Ide öntögették a búzát, s a szükséges mennyiséget a deszkafalon különböző magasságban elhelyezett kis csapóajtókon eresztgették ki.

Gabonák voltak elsősorban a rozs, tisztabúza és kétszeres, melynek termesztése az utóbbi időben csaknem teljesen megszűnt. A hetvenes években még leginkább ez járta, főleg kenyérnek használták, de a szegényebbnek a tésztához való is ebből került ki. Az előbukkanó vermek alján legtöbbször szénné égett kétszeres találunk. A szabadságharcot követő inséges években kenyeret sütöttek a zabból, árpából és kukoricából is. A két előbbi vermelték, a kukoricát padláson terítették szét csak úgy, mint napjainkban. A górért nem ismerték. Különben a kukoricát itt-ott még mindig használják emberi táplálkozásra, de nem annyira kenyér, mint inkább *kukoricakása*, *göldin*, *görhöny* alakjában. — A gabonák közé tartozott még a köles, melyből a kásaételek sok változatát: a *fordítottkását*, *krumpliskását*, *káposztáskását*, *matkóitakartot*, *kásalevest*, disznóölésnél hurkát, *tejbekását* stb. készítették. A kölest háznál tartották, nem vermelték. Még itt is nagyon kellett rá vigyázni, többször meg kellett forgatni, különösen a hántolt magot, a kását, mert könnyen dohosodott (keseredett).

A gabonatartásnak e régi módjával ma már csak elvétve találkozunk. Bényén, mintegy tíz esztendeje tömték be az utolsó vermet, de ebben már csak takarmányzabot tartottak. Másfelé már a 80-as évek elején megszűnik a vermelés. Manapság a gabonafölösleget a megnagyobbított kamara, vagy inkább a gabonakereskedő magtára fogadja be.

Borzsák Endre.

(*Deutscher Auszug*). In einigen Gemeinden des Pester Komitates waren früher mit Stroh oder Erde bedeckte, birnförmige, ausgebrannte Getreidegruben im Gebrauch.

Gomb és gombház.

Az európai népek viseletében az ókorban és még a középkor elején is tudvalevőleg az úgynevezett antik ingtípus uralkodott. Hosszú bokáig érő leplek voltak a testük köré csavarva, amelyeket különféle formájú kapesos tűkkel, *fibulákkal* tűztek össze és később, a középkor folyamán derékban övvel fogtak körül. A *ruhagombot* Európa népei sokáig nem ismerték, mert ez nem európai találmány, hanem Ázsiából került ide. A ruhagomb állítólag a törökök közvetítésével került volna Európába a kereszties hadak idején. (Hogy helyes-e ez a feltevés, arról még szó lesz alább.) Az öreg Európa, mondja forrásunk, csak a gomb kiegészítő részét, nélkülözhetetlen párját, a *gomblyukat* találta fel.

Valóban úgy van, hogy az összes török fajú népek, a tartárok és nyugati mongolok is régtől fogva ismerik és használják a gombot ruhák begombolására; a perzsák csak azóta alkalmazzák, mióta a török uralom hatása alatt a török ruházatot is felvették, a kínaiak pedig csak azóta, mióta a XVII. században rájuk kényszerítették a mandzsú viseletet. A többi, nem török fajú ázsiai népek ellenben a ruha szélére varrt szalagokkal kötik össze ruháik egyes darabjait. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy *gombok* már a neolithkorban és a bronzkorban is előfordulnak: Előbbi korban csontból és kőből, utóbbiban bronzból. Csakhogy ezek nem gombolásra szolgáltak, hanem csupán díszül voltak a ruhára felvarrva.

A gomb divatja előtt mindenütt, ahol nem az ősi fibulát alkalmazták, rövidebb szalagocskákkal kötözték össze a ruha széleit. A ruhakapcsolásnak ez a módja ősrégi s ma is megvan még sokfelé. Tudjuk, hogy a magyar népviseletben is szokásos a madzaggal való kötözés, nemcsak az alsóruhánál, hanem a felsőruhánál is. Így például a göcseji *bundamelles* két szélét *kengyelnek* nevezett szalagok kötik össze. (Győrffy, A Magyarság Népr. I, 417.) A múltban ez a kötözési mód még jobban el lehetett terjedve, mint ma. Erre mutat az, hogy a kalotaszegi *condra* nevű szűrposztóból való rövidebb felsőruha oldaltoldásain rendszeren rojt vagy bojt dísz van, s ez Győrffy valószínű feltevése szerint az egykori összefűző zsinag maradványa, éppúgy mint a ködmönök sallangja is. (Id. m. I, 412.) Németszági parasztruhákon még a XVII. században is gyakran nem gombok voltak, hanem szalagok, amelyekkel a ruha széleit összekötözték. (Grimm, Wörterbuch, Knopf 10.)

A növényi eredetű anyagokból készített szalag vagy zsi-

nór igen alkalmas az ilyen ruhakötözés céljára. Könnyen kötözhető, könnyen oldható, mégis jól összetapad, ha be van kötve. A bőrruhán azonban természetesen bőrszíjacskák helyettesítik a szalagocskákat, ezek pedig kevésbé alkalmasak a kötözésre, mert kemények, merevek, könnyen oldódnak és a kötés felnyílik akkor is, mikor nem kellene. Ezért csakhamar rájöhettek arra, hogy ha *csomót* kötnek a szíjacska végére, jobban tart a kötözés, nehezebben, sőt magától nem igen oldódik. Ez a csomó a bőrszík végén volt az első *gomb*. (Ezek a bőrgombok ma a magyar nép viseletén gömb-, korong-, vagy hengeralakúra összegöngyölt, esetleg vékony bőrszalagocskákkal vagy szíronnyal beszótt bőrdarabkákkal.) Innen már csak egy lépés vezetett az újabb találmányhoz, a gomb párjának, a *gombháznak* a feltalálásához. Rájöhettek ugyanis arra, hogy ha a gombos végű szíjacska szemközti párjából állandó hurkot készítenek, akkor feleslegessé válik a körülményes, sok időt igénybevevő kötözés, mert most már csak egész egyszerűen be lehetett akasztani a gombot a hurokba s a ruha két széle már össze volt rögzítve. Így keletkezett nézetem szerint a *gomb* és párja a *gombház*.

*

A gomb tehát csak a *bőrruhán* keletkezhetett s így természetesen csak olyan nép fedezhette fel, amely főleg vagy kiválólág bőrruhát viselt. Ilyen népek pedig az euráziai u. n. lovas nomád pásztornépek voltak. Ma már nehéz volna megállapítani, hogy a sok évszázadon keresztül feltűnt, e gyűjtőelnevezés alá tartozó sokféle nép közül melyik volt a feltaláló; lehet, hogy a hunok, vagy az avarok vagy a mongolok, de anynyi bizonyos, hogy a középázsiai összes turk népek ruházatán jellemző sajátság a gomb használata, és a magyarok is bizonyára e nomád népek valamelyikétől tanulták el készítését és használatát. Az meg feltétlenül bizonyos, hogy a honfoglaló magyarok ilyen török eredetű zsinórhurokba gombolható gömbalakú gombokkal ellátott ruhát viseltek, mert a régibb magyar viselet keleti eredete különben is kétségtelen.

Hogy már a honfoglaláskori magyarság is viselt ilyen gombokat, bizonyítják sírleleteink: Hampel József (*Alterthümer des frühen Mittelalter in Ungarn*, 1905 c. nagy művében) ugyan nem ismerte fel a síranyagban a gombokat s azokat csaknem mindig lógóknak, fityegőknek (*Anhängsel, Gehänge*) nevezi, kétségtelen azonban, hogy azok a bronzból és ezüsből való füles golyócskák ruhagombok voltak, mint azt később Nagy Géza már felismerte (*A magyar viseletek története*, 34).

De Nagy Géza sem kutatta végig a kérdést. Abból a körülményből ugyanis, hogy nem minden honfoglaláskori sírban akad ilyen bronzból vagy ezüsből való gomb, azt következtette, hogy ennek használata a honfoglalás korában még ritka lehetett. „Ha azonban kizárólag csak pitykét használtak volna őseink a ruha összefoglalására, akkor a honfoglaláskori sírokból sohasem volna szabad hiányozniok, pedig sokszor hiányoznak...” Pedig a kérdés nagyon egyszerű. A magyar sírokban talált fémgombok ugyanis az én nézetem szerint csak vékonykelméjű, talán ünnepi alkalomra való ruhák gombolására valók voltak, vagy csak gazdag emberek ruháján alkalmazták őket, s talán nem tévedünk, ha itt selyemruhára gondolunk. Ellenben a többi ruhafélén, főleg a bőrruhán és a szegényebb ember ruháján csak bőrből, esetleg zsinórból való gomb és gombház volt. Ez az egyszerű és természetes magyarázata annak, hogy nem lehet találni minden honfoglaláskori magyar sírbanombokat.

De hogyan került a gomb a nyugateurópai népekhez?

Az európai népek viseletének kutatói azt mondják, hogy a középkori általános nyugati viseletben a XIII. század végén nagy átalakulások történtek, a régi formák kimentek a divatból s igen szeszélyes, eddig teljesen ismeretlen új formák keletkeztek, amiben *keleti befolyást* ismernek fel. Ugyanakkor jött divatba Nyugateurópában az eddigi fibula helyett is a *ruhagomb*. Nevezetes, hogy ez az első európai ruhagomb is gömbölyű, gömbalakú volt, amit például a német nyelv is bizonyít. Mert a *Knopf* szó legszorosabb rokonságot tart a *Knoten* (*knüpfen*), *Knolle*, *Knödel*, *Knauf* szavakkal, melyek mind megannyi gömbölyű tárgyat jelölnek.

Német kutatók azt mondják, hogy a gomb divatját valószínűleg a Szentföldről hazatérő keresztes lovagok hozták magukkal, akik Palesztinában és Kisázsziában ismerkedtek meg vele a törökök ruházatán. Ez a feltevés azonban csak akkor volna elfogadható, ha ez a XIII. századi kétségtelenül keleti eredetű divátváltozás a keresztes vitézek legfőbb honában, Francia- és Angolországban terjedt volna el először. A valóság azonban az, hogy a Magyarországgal határos német vidékeken, Ausztriában és déli Németországban terjedt el először, s ezért igen valószínűnek tartom azt, hogy a gombdivat nem Palesztinából és Kisázsziából került Nyugateurópába, hanem a magyaroktól.

*

Említettük már előbb, hogy a *börgomb* és *gombház* feltalálása a hunoknak, avaroknak vagy a mongoloknak tulajdonítható. A később divatossá vált zsinórból való gomb és gombház felfedezői és terjesztői azonban leginkább az oszmánli törökök lehettek. A zsinórból készített gomb és gombház rávezetett a *paszomány* készítésére és ez a *paszomány* azután elsőrendű ruhadísszé fejlődött náluk. Tény az, hogy a gombbal kapcsolatos *paszomány* a törököknél rendkívül el volt terjedve s a *paszomány* kiváló dekoratív hatását alaposan ki is használták. Egész rendszert csináltak a *paszományok* alkalmazásából, katonai és hivatalnoki rangjelzésnek képezték ki és alkalmazták. Ez a *paszományos*, *sujtásos* gombdivat átment Keleteurópa minden viseletére, a tatárok, oroszok és lengyelek mindenütt utánózták vagy rangjelzésként, vagy pusztá díszítésül. Sőt van arra is adat, hogy nálunk is valamikor rangjelzésre szolgált a *sujtás*ozás. Csik megyében a *harisnyán* (értsd: *nadrágon*) vitézkötést és zsebet csak székely nemesnek volt joga viselni. Győrffy szerint ez a rangjelzés még az ősi katonáskodás korának emléke. (Id. m. I, 415.)

Megemlítjük ezzel kapcsolatban, hogy Európát a ruházatkodás terén egy második, az elsőnél sokkal erősebb keleti behatás is érte. Ez a XVI. században volt, amikor a török viselet olasz közvetítéssel egész Európában divatba jött s az előkelő körökben nagy népszerűségnek örvendett. Velence volt ebben a fő közvetítő, amiről többek között *Tintoretto* és *Veronese*, a velencei iskola két utolsó nagy mesterének festményei is tanuskodnak. A ma is dívó magyar ünneplő főúri viselet, a díszmagyar is inkább ennek a török eredetű XV—XVI. századi általános európai divatnak a maradványa, mint egyenes öröksége az ősi magyar viseletnek. A főúri osztály akkor már régén levettette volt őseinek viseletét s a ruházatunk keletről hozott elemei már csak az alsóbb néprétegekben éltek tovább. Ez a török eredetű európai divat nyilván igen termékeny talajra talált minálunk, mert általános közkedveltségre tudott szert tenni s igazi nemzeti sajátos viseletté alakulni, sőt megmaradni a legújabb időkig.

*

Visszatérve a *gomb*hoz, először is fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a mai, ipari úton sok mindenféle anyagból előállított gomb lehet ugyan hosszúkás vagy egészen lapos is, sőt ma legtöbbször ilyen, de eredetileg a gomb (a *börgomb* is és az ennek utánzásaként később keletkezett fémgomb vagy *paszománygomb* is) mindig csak *gömbölyű* volt. És ennek emlékét

napjainkig őrzi e tárgy magyar *gomb* nevének családjá is: *gomboc* (> *gombóc*), *gombolyag*, *gombolyít* és (a magánhangzók hangrendi átesapásával) *gömbölyű*. Ezeknek megfelelően a magyar *gomb* szónak is eredetileg csak 'Kugel, bármiféle gömbölyű tárgy' volt a jelentése, de a ruhán való használatával kapcsolatban másodlagos 'Knopf, a ruha begombolására szolgáló (eredetileg csak gombalakú, később már bármilyen alakú) eszköz' jelentése is fejlődött. Hogy eredeti 'Kugel' jelentése elavult, azt Horger Antal így magyarázta meg nekem: *Dugonics András* 1784-ben a *gömbölyű* melléknévből elvonta 'Kugel' jelentéssel a *gömb* főnevet s emiatt a 'Kugel' fogalmát nemcsak a két jelentésű (régibb) *gomb*, hanem az egy jelentésű (újabb) *gömb* szóval is ki lehetett fejezni. Mivel pedig kivétel nélküli jelentéstani törvény az, hogy egy kétjelentésű szónak az a jelentése, melyet egy egyjelentésű szóval is ki lehet fejezni, elavul, ezért természetesen a *gomb* szónak 'Kugel' jelentése is szabályosan elavult, s így ez a szó ma már csakis azt jelenti, hogy 'Knopf'.

Ugyancsak Horger Antaltól még a következőket tudtam meg a magyar *gomb* szó eredetéről.

Mai *b* végű alakja elvonás a szónak *gombot*, *gombok*, *gombol*-féle járulékos alakjaiból, melyeknek *b* hangja inetimológikus eredetű. A szónak eredeti alakja tehát *gom volt s ez a *b* nélküli alakja a *gomolyodik*, *gomolyog* és (rég *gomó* >) *gumó* származékokban napjainkig megőrződött. Az egész szócsalád alapjául szolgáló egykori *gom (> *gomb*) főnév eredete ismeretlen ugyan, de aligha jövevény. Valószínű, hogy ősi magyar szó.

*

Hogy a *gomblyukat* hol és mikor találták fel, illetve hol és mikor váltotta ez fel először a *gombházat*, azt nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy a gombház az egész nyugaton ma már eltűnt, csak nálunk s tőlünk keletre maradt meg, részben az úri diszruhán, részben a nép ruházatán. A középosztály és a polgári rend nálunk már nem ismeri, sem a régi formájú gombot, sem a gombházat. Sőt legtöbben ma már azt sem tudják, hogy mi is az a *gombház*. Jellemző példa erre, hogy legújabb és legnagyobb magyar-német szótárunkban is a *gombház* = die Knopfform, die Knopfmatrize. A szótár írója tehát nem ismerte a gombházat, nem tudta, hogy ez mit jelent.

Végül meg kell emlékeznünk ezzel kapcsolatban még egy szélteben ismert közmondásunkról, melynek azonban eredeti értelmét szintén már csak alig ismeri valaki. „*Gombház, ha le-*

szakad, lesz más“, ma tudvalevőleg azt jelenti, hogy nem érdemes búsulni valami elveszett tárgyon vagy elmúlt dolgon. A régi időkben azonban szűkebb értelme volt, csak akkor mondták, hogy ha valakit elhagyta a szeretője, nője. A nővel pedig obscoen okból került vonatkozásba a gombház. S mivel a kabáton levő gombháznak leszakadása nem jelentett nagy kárt, mert könnyen volt pótolható, azért egy nő hűtlenségén is azzal vigasztalódtak, hogy: *Gombház, ha leszakad, lesz más!*

Cs. Sebestyén Károly.

(*Deutscher Auszug.*) — **Knopf und Knopfschlinge.** — Der *Knopf* unserer europäischen Kleidung soll angeblich durch Vermittlung der Türken während der Kreuzzüge in Europa bekannt geworden sein. Fast alle Völker Mittelasiens verwendeten den Knopf schon seit altersher; sie knöpften aber nicht in Knopflöcher, sondern in Schnurösen oder Knopfschlingen. Da man in den Gräbern der Ungarn der Landnahmezeit aus Bronze und Silber verfertigte kugelförmige Knöpfe findet, ist es sicher anzunehmen, daß nicht die Türken sondern schon viel früher die Ungarn den Kleiderknopf nach Europa gebracht haben. Auch heute knöpft das ungarische Volk einige seiner Kleidungsstücke mit Knopfschlingen (*gombház*); dieser Brauch stammt gewiß aus uralten Zeiten.

Térdszéli Katica.

Olvasom Szendrey Zsigmond Nagyszalontai Gyűjtését (a Kisfaludy-Társ. Népkölt. Gyűjt. XIV. k.-e), ebben is a népmeséket, s egyszer csak azt olvasom, hogy az egyik mesének a „hősnője“: *Térdszéli* vagy az *i-ző* szalontai nyelvjárás tájéjtése szerint, *Térdszéli Katica* (202. l.). Tehát ez a Katica — *Térdszéli*! És most nézem a térdemet, ennek is különösen a szélét, és töröm a fejemet, hogy ugyan miféle csudálatos széle lehetett e Katica nevű leányzó térdének, hogy más Katicáktól való megkülönböztetésül — *Térdszéli*-nek nevezték el! Hogy valakire ráragadhatott a *Nagyfejű*, *Vastagnyakú*, *Melles*, *Lábas*, *Csonka*, *Sánta*, *Kis*, *Nagy*, *Fehér*, *Fekete* vagy más efféle testi tulajdonságot kifejező jelző, az teljesen érthető. De hogy valaki — *Térdszéli* legyen?

Nem volt ennek a mesebeli Katicának semmiféle rendkívüli térde, még kevésbé volt rendkívüli a térde széle, hanem azért nevezték így, mert valamely tér szélén lakott. E megkülönböztető név (később családnev) eredetileg bizonyá-

ra *Térdszéli volt. Ilyen hol való lakáson alapuló megkülönböztető egyéni, majd családi nevek ugyanis egyáltalán nem ritkák. Azt a nagyszalontai embert pl., akinek elbeszélése után ezt a mesét lejegyezték, *Kertmégi* Jánosnak hívják, nyilván azért, mert valamelyik őse egy kert mögött lakott. Ismert ilyenfajtájú családnév a *Hégymégi* is. Van *Marközi* családnév is, melynek régibb alakja *Marthközi* volt, s amely bizonyára szintén onnan ered, hogy valaki, pl. egy Péter nevű ember, két víznek a partja (köznyelven: partja) között lakott s ezért más Péterektől való megkülönböztetés céljából *Marthközi* Péternek nevezték el. Az *Alszei* és *Felszei* családnéveket elég csak megemlíteni. A *Faluhegyi* családnév is úgy keletkezett, hogy első viselője egy elpusztult egykori falunak a helyén lakott. De leghasonlóbb a *Térdszéli csn.-hez a *Kunszeri* csn. Ennek t. i. az a magyarázata, hogy első viselője a kúnseren, vagyis kúnok által lakott házsornak egyik házában lakott. (A *Kunszeri* csn. *u* hangja azért rövid, mert a ma *kún* alakú szónak régebben *kun* alakja volt. A *szér* szónak 'sor, ház-sor' jelentését pedig l. a MTsz.-ban.)

Az ilyen hol való lakáson alapuló megkülönböztető nevek sorába tartozik nézetem szerint a *Térdszéli családnév is. A *tér széle* kifejezés és az ebből való *-i* képzős *Térdszéli melléknév között olyan alaktani viszony van, mint pl. *Orosháza* és *oros-házi* vagy *Kozmatelke* : *kozmatelki*, *Szent Mihály hava* : *szentmihály-havi*, *úr napja* : *úrnap*, *falú vége* : *faluvégi*, *út széle* : *útszéli* stb. között. (L. erről részletesebben Horger: MNy. XXIV, 10.) Mai alakját úgy kapta az egykori *Térdszéli családnév, hogy hangsorának *r* és *sz* hangjai között egy járulékos *t* fejlődött, amely azonban a rákövetkező *sz*-szel egészen szabályosan vegyes zárhanggá, vagyis *c*-vé egyesült, úgyhogy e névnek mai ejtése: *Tércéli*. Egy járulékos *t* hangnak *r* és *sz* között való ilyen fejlődése elég gyakori hangtörténeti jelenség. Ugyanígy magyarázandó pl. (csak néhány ismertebb szót idézve) a *Barca*, *Karcag*, *karcol*, *Marcal*, *marcangol*, *Tarcal* szavak *c* hangja is. Hogy pedig a (*Térdszéli >) *Tércéli* névnek *c* hangját *dsz*-szel írták, ez csak olyan tévesen etimológizáló írásmód, mint amilyen pl. az volt, hogy *Karcag* városának nevét is, amely kún eredetű *Karszak* személynévből vált helynévvé (l. erről részletesebben Németh: MNy. XVIII, 125), régebben sokszor *Kardszag*-nak írták. De ahogyan a *Karcag* hn., nem a *kard* és *szag* szavak összetételéből származott, éppen úgy a *Térceli* csn. sem a *térd széle* kifejezésből.

Horger Antal.

Ürügy.

Vikár Béla először úgy magyarázta, hogy: „örv-ügy“ (Nyr. XXVIII:174), azután meg: „orv-ügy“ vagy „örv-jegy“ (Nyr. XXX:435). Én egy régebbi adatjegyzésem alapján régóta az *örv* szó egyik hangváltozata kicsinyítő képzős származékának tartom.

Most azután, hogy meg akarom írni a véleményemet, látom ám, hogy Czuczor-Fogarasi is lehetőnek tartja ezt a megfontelést:

„*Ürügy*... költött, színlett, hamis alaptalan ok, mely által valaki cselekvésének valódi okát, célját eltakarni akarja. Ez csak *ürügy*. Azon *ürügy* alatt, hogy templomba megy, látogatába ment. Valamit *ürügyül* használni. Tájéjtéssel mondják néhutt: *ürüd* vagy *ürüt*. Máskép: *szín* v. *örv* az ily kifejezésekben: azon *szín* alatt, azon *örv* alatt (Szabó D.). Ügy látszik, mintha az *ür* és *ügy* elemekből volna összetéve, honnan Faludi így is használja, *üres ügy*. De nem alaptalan azon vélemény sem, mely szerint azon szóban az első rész az *ürügyet* jelentő *örv*, s ebből hangváltozattal *örü* v. *ürü* lett, ebből ismét *gy* képzővel *ürügy*...“ (680. l.).

Valóban az *örv* szónak megvan *örü* változata a régi nyelvben, tehát meglehetett **ürü* változata is. Viszont az *ürügy* szó *ürü* alakban van meg az Akadémia Wathay Codexének „Szeles Feiervar Vezeserwl valo Historia“-jában (II. rész) a XVI. század első éveiből.

Ez ének szerint a romlott Fehérvár építését kezdetben igen halogatták, de végre a kapitány:

Igen az Munkatt fiettet i uala,
 űrw uetettlen iol forgoldik uala,
 Jelés, es Efzes, Olasz ember uala,
 chuda olly giorson mitt epettettuala.

Itt az *ürü-vetetlen* kifejezés nyilván azt jelenti, hogy 'ürügy-vetetlen' (vö. ok-vetetlen). Ha pedig az *ürügy*-nek volt *ürü* alakja is, akkor abból az *ürügy* ~ *ürüd* csakugyan avval a *gy*, *d* kicsinyítő képzővel keletkezett, amellyel a *som* szóból lett a *Somogy*, *Somod*.

Az *örvével* és *ürügyével* azonos jelentése szembetűnő PPB. szótárában: „*Örvével, ürügyével* vminek: sub praetextu aliquo . . . unter einem Vorwand“. (NySz.) Mészöly Gedeon.

A vontató.

Szilády Zoltán a Népünk és Nyelvünk 1935. évi január-márciusi számában (30—31. l.) felteszi a kérdést: „Jó volna tudni, hogy Lendl honnan vette éppen a vontató nevet és hogy ez a szó vagy vele kapcsolatos szokás, amely nagy valószínűséggel a török uralom idejével függ össze, ismeretes-e még valahol Alföldünkön“.

A kérdés második felére határozott és még napjainkban is ellenőrizhető választ lehet adni.

A *vontató* szó még ma is él Makón, a környékén fekvő falvakban és Hódmezővásárhelyen, sőt szikes, kis tanyákon Ceglédig felnyúlóan is. Makón mindig csak a boglyával azonos nagyságú búza-, árpa- vagy zabcsomót jelent. A boglya csak szénára használatos szó ott. Tehát a boglya és a vontató között olyasféle különbség van, mint a kazal és asztag között. Az elsőben nincs, a másodikban még benne van a szem, vagy szem van benne.

Csakhogy Makón nem úgy rakják vontatóba a búzát, „amint van, rendetlen összevisszaságban“. Az aratásnak, a „gaz“ vágásának külön módja volt addig, míg vontatókba „takartak“. Míg most „rávágnak“, azaz az álló vetésre hajlik a kaszával levágott gabona, oda fekteti az aratóvessző, a „csapó“, a vontatóba takarásnál „rendet“ kellett vágni, amely szépen a földre feküdt. Most ugyanis a marokverő a még álló vetésnek támaszkodó, levágott szálakat a sarlóval sokkal könnyebben, „tisztábban“, kevesebb szóródással szedheti kévébe s nem is kell a hőségben olyan mélyen hajlongania, mintha rendről akarna kévét csomózni. Viszont a gyűjtő favillával csak szépen fekvő rendről lehetett egy „villahegyet“ összetolni és felvenni. A villahegyet (egy villára felvehető csomó, nagyobb, mint egy kéve) azután a kijelölt vontatósoron a „vontatófenékbe“ (a vontató szélesebb, alja része) úgy helyezte el a „villahegyes“, hogy a kör középpontja felé esett a kalász, kifelé a szárnak a levágáskor elkaszált része. Másképp nem is lehetett volna olyan testés, nagy vontatókat rakni, mint Makón és Hódmezővásárhelyen szokásos, hiszen a szem súlya miatt szétcsúszott volna kifelé a rakás. De a beázás miatt is így kellett eljárni, hogy az esőtől védjék a szemet. Bizonyára azért rakhatnak kisebb és rendetlen vontatókat a pusztai törökök, mert ott nem terem annyi búza, mint a gazdag és jól művelt Alföldön, ahol a „nyomtatás“ lóval sokszor hónapokig is eltar-

tott, míg a törökök nyilván rögtön vagy hamarosan vontatnak, s nem kell közbejövő esőktől tartaniok. A vontatórakásnak e módja mellett még „borították” is a vontatókat. Lefelé nyúló, szétterített villahegyet tettek a tetejére körül, hogy az a vizet levesse, csak azután kötötték le régebben harmaton csavart búzaszálkötelekkel, ezelőtt 25—30 évvel már néha manillakötéllel is. A csavart kötelet jól bedugták a vontatóba, hogy a szél feszítése nagy felületen és súlyon támaszkodva ne okozzon bajt, a manillakötelet teljesen áthúzták s a vontató felső felét átkötötték vele. A vontatók szép egyenes sorban a föld közepén húzódtak végig s nyomtatáskor onnan vontatták be őket sorjában a szérú mellé, az ágyazáshoz.

Maga a vontatás kétféle még napjainkban is. Vagy „fenékvontatás”, amely azonos a pusztai törökök vontatásával, vagy pedig kerekkes vontató kocsival történik. Az elsőnél valóban szánkószerűen tolnak két hosszú rudat a vontató alá, ezekre kötéllal ráerősítik a vontató alját. Elöl a két rudat kisafához kötik s nagy erővel: ökrökkel vagy több lóval csúsztatják, vontatják be a vontatót a szérú széléig s onnan ágyaznak.

A másik mód: vontatókocsival történő vontatás. A kerekkes 30—40 cm. vastag faderékből fűrészelt, mintegy 20 cm. széles talpú fakerekek. Fatengelyen forognak. A vontató alá rudakat dugnak. A rudak alá keresztben ismét két rövidebb rudat. E két rövidebb rúd végeit, — négy helyen, — „felkutyázzák”, vagy „inással” felemelik, azután elöl és hátul betolják a hosszabb rudak alá a tengelyeket, melyeken a széles fakerekek vannak. A hosszú rudakat a „sas”, vájt lyukba illő vaskampó, a tengelyekhez rögzíti. Az első, rendesen rövidebb tengelyhez kapcsolják a kisafát, a két kisebb rudat oldalt kihúzzák a vontató alól, s történhetik a vontatás. Ez így tetemesen könnyebb és kevesebb jószággal is végezhető, mert a széles kerekkes nem süppednek be a tarlóba mélyen s kevesebb a súrlódás is, bár a fenékvontatás is aránylag könnyű száraz tarlón, ahol jól csúszik a vontató. Ilyen vontató készségek még minden alkatrészüikkel találhatók a kisebb makói tanyákon s könnyen lehetne belőlük, ha szükséges, múzeumi példányt vásárolni, míg a cséplőgép teljesen ki nem pusztítja őket.

(Cegléd.)

vitéz Szőnyi Sándor.

(*Deutscher Auszug*). In der Umgebung von Makó wird das im Felde in Schobern zusammengelegte Getreide durch eine Art Schleife, bezw. durch einen hölzernen Rahmen mit kleinen dicken Scheibenrädern zum Druschplatz gezogen.

S Z E M L E

A falukutatás kérdéséhez. Gunda Béla úr e folyóiratban a „Falukutatás vezérfonala” c. füzetemet bírálta (VII. 252—54). Vitába nem bocsátkozom vele, mert szerintem a jövő fogja eldönteni, hogy e kérdőpontok és utmutatások a faluk vizsgálatát mennyiben segítik elő. Egyelőre a Magyar Társaság most lejárt közsegmonográfia-pályázatára beküldött 55 mű igazolja, hogy e vezérfonal nemcsak ösztönzést nyújtott a kutatásra, hanem meg is könnyítette azt. A kérdőpontokat mindenki csak annyiban és úgy használta fel, amennyire szükségesnek tartotta, a sokféle kérdés-csoport közül pedig azt dolgozta ki, amihez értett. A beküldött pályaművek nem sablonosak, — amitől a bíráló úr tart — legfeljebb szerkezetük többé-kevésbé egységes, ez azonban az ország 55 helyén egyidejűleg készült állapotrajzok összehasonlítását, feldolgozását, valamint tudományos és gyakorlati célokra való felhasználását könnyíti meg. A kutató munka úttöréséhez tehát valamivel hozzájárultak e kérdőpontok, de örülni fogok, ha valaki — remélhetőleg mielőbb — jobb módszert és erősebb ösztönzést ad falvaink mai állapotaink javító célból való helyes megismeréséhez.

Dr. Bodor Antal.

Fehér Géza: A bolgár-törökök kapcsolatai a magyarsággal és a legújabb magyar őstörténetkutatás. Századok 1935. évi pótfüzete 1—41 lap.

Fehér Géza szerint „a világháború után a magyar őstörténetkutatás nagy eredményekkel gazdagodott”; ezekre azonban „még nagyobb felvetések épültek, amelyek azután újabb feltevéseket szültek”. A következőkből azonban kitűnik, hogy a „nagy eredményeken”, amelyekből a feltevés-halmazat kirajzott, tulajdonképp Gombocz Zoltánnak két feltevését és nem eredményét kell értenünk. Ezek a következők: 1. Egy uralkodó bolgártörök réteg volt a magyarság igazi megszervezője. 2. A bolgártörök uralkodó rétegtől vette át a magyarság a hun-magyar azonosságnak a hitét. Ezt a két tételt Gombocz is kifejezetten feltevésnek mondta és már csak ezért sincs jogunk ezekben Fehérrel eredményt látni. Hogy a pesti nyelvészeknek annyira kedves török: *magyar* = *úr*: *szolga* aránypár hibás, arra elsőnek Mészöly Gedeon mutatott rá „Mióta lovasnép a magyar?” című folyóiratunkban megjelent cikkében. Az újabb magyar őstörténeti elméletek ezen alapfeltevéseit, amelyekhez a Fehértől említetteken kívül a magyar őshazának Ázsiába való helyezése is tartozik, jelen sorok írója tette beható kritikai vizsgálat tárgyává ugyancsak ezen folyóiratban megjelent „A magyar nép eredete” c. tanulmányában. Fehér Géza mind-

ezeket nem ismerte¹ és így annál inkább figyelemre méltó, hogy az általa tárgyalt magyar őstörténeti részletkérdésben a mienkkel teljesen megegyező eredményre jut, arra t. i., hogy a magyarok nem lehetnek az V. századi onoguroknak és Baján onogundúrjainak leszármazottai, mint ahogy ezt Moravcsik feltette. Mivel azonban az ő számára Gombocz feltevései eredmények, a mutatkozó ellenmondások elhárítása érdekében kénytelen azt a semmivel sem indokolható bonyodalmat feltenni, hogy a magyarság a Kaukázus vidékén az V—VI. századokban bolgár hatás alatt megszerveződve északnak, a későbbi bolgár birodalom szomszédságába költözött, hogy azután néhány század múlva ismét lehúzódjon a Kubán mellékére, ahol a IX. század elején találjuk. Egyebekben helyesen állapítja meg Németh Gyula ellenében és velünk egyezően, hogy a szabirok nem kazárok és hogy a kazárokon türkök értendők. Helyesen hangsúlyozza velünk egyezően Moravcsikkal szemben, hogy a VIII. századi bizánci püspökségi jegyzékben szereplő *Χοτζήρων* népnév nem vonatkozhatik a kazárookra. Helyesen állapítja meg velük egyezően Moravcsik ellenében, hogy Nagybolgária és Lebédia nem azonosíthatók egymással. Velünk egyezően Németh ellenében nem fogadja el annak a feltevését, hogy Choronei Mózes türkjein a magyarok volnának értendők.

Amint előbb említettük, Fehér Gézának még csak eszébe sem jut a kétely azon feltevéssel szemben, hogy a magyarságban hat-hét századon keresztül megmaradt volna a hunrokonságnak idegeneredetű homályos tudata, amikor pedig az sem egészen bizonyos, hogy a bolgártörököknek — akiktől az elmélet szerint a hunrokonság homályos tudatát örökölhették — egyáltalán volt-e hunhagyománya, hisz ennek meglétét rájuk vonatkozólag is jóformán csak egy homonymiával (a bolgár királyjegyzék *Irnik* nevével) támogathatjuk. De viszont már lehetetlennek tartja, hogy a magyarok közül valaki a X. század közepén még tudhatta volna, hogy a magyarok két évszázaddal korábban kerültek kazár uralom alá. Nem értjük, miért képtelenség az utóbbi feltevés és miért kétségtelen „eredmény” Fehér számára az előbb említett sokkal merészebb feltevés.

Moór Elemér.

¹ Szerzőnk ugyanis Szófiában él és Szófia — úgy látszik — már annyira messze van a világtól, hogy oda folyóiratunknak még a híre sem jutott el. Ellenben a Századok szerkesztősege az említett tanulmányt nagyon is jól ismerte — hisz eredetileg ő akarta megjelentetni — és ezért kissé érthetetlen számunkra, hogy a kérdés legújabb irodalmában nem eléggé tájékozott szerzőjének figyelmét erre a körülményre nem hívta fel.

Tamás Lajos: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. Budapest: M. Tud. Akad., 1935. 234 l. 8°

Tamás Lajos tanulmányában imponáló és sokoldalú tudományos felkészültséggel és kiváló kritikai érzékkel, de talán már jobb ügyhöz méltó, részletekbe menő alapossággal teszi vizsgálat tárgyává az erdélyi oláh inkolátusra vonatkozó elméleteket és a velük kapcsolatos kérdéseket. Talán egyes olvasóim megütköznek azon, hogy mintegy hibáztatni látszom szerzőnk részletekbe menő alaposságát, mivel t. i. esetleg politikai jelentőséget hajlandók tulajdonítani annak a kérdésnek, hogy Erdélybe magyar vagy oláh ember tette-e be először a lábát. Ennek a körülménynek és az oláh inkolátus kérdésének azonban csak az illuzionista politikai érvelés tulajdoníthat jelentőséget, amint erre műve utolsó fejezetében szerzőnk is célóz. Mert hisz — sajnos — még annak a körülménynek sincs politikai jelentősége, hogy Erdélyben elsőnek a magyarság szervezte meg az állami életet. Eddig ugyanis Melich János délibábos érvelését kivéve¹ még senki sem kísérelte meg annak a bizonyítását, hogy Erdélyben a magyarság előtt már oláhok is megpróbálkoztak volna államalapítással.

Az oláh inkolátus elméletének csak Románia házi használata szempontjából lehet bizonyos politikai jelentősége, amennyiben ezen elmélet tanítása alkalmasnak látszhatik az oláh nemzeti önérzet öregbítésére. Ép ezért valószínűnek tartom, hogyha ezen elméletet százszor is megcáfolják, az oláhok százegyszer mégis állítani és tanítani fogják. Erre őket egyébként még egy lélektani motívum is készteti; a hódító ugyanis mindig és mindenütt igyekezett uralmának legitimítását igazolni, még ha erre szüksége sem volt. Az oláh tudósok most lényegileg ugyanazon buzgólkodnak, mint árpádházi királyaink tudós papjai, amikor a magyarokat a hunokkal, a királyi családot pedig Attilával igyekeztek kapcsolatba hozni. A különbség csak az, hogy a régi magyar klerikusok a legitimítás igazolását sokkal ügyesebben csinálták mint a modern oláh tudósok. A magyar klerikusok ugyanis a magyar uralom legitimítását a magyar nép hun atyafiságának Nyugateurópában általánosan elterjedt hiedelmével igazolhatták, amennyiben ezt a hiedelmet egyszerűen minden bizonyítgatás nélkül ténynek fogadták el. Az oláh tudósok ellenben az erdélyi oláh uralom legitimítását igazolni célzó elméleteiket tudományosan bizonyítani is kívánják, ami már hiba. A bizonyítás körül ugyanis sokan szeretnének náluk érdemeket szerezni; a nagy buzgalom következtében azonban az egyik tudós „bizonyítéka“ veri a másikat. Azután pedig náluk is kialakult az újabb magyar őstörténeti kutatásokból is jól ismert

¹ Gyelou t. i. Melich 'áltörténeti regénye' szerint bizánci segítséggel akart Erdélyben országot alapítani. V. ö. Melich: Honfoglaláskori Magyarország, 314 és Moór Elemér: Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás, 1930, 18. és 31. l.

hólapdarendszer. Ilyenformán: X felvet egy ötletet, Y ezt megállapításnak veszi, továbbfüzi: „tehát...“, Z úr Y következtetését már ténynek fogadja el, segítségével „magyaráz“ bizonyos jelenségeket, ezeket megszerzi a maga következtetéseivel. Ezekben azután X már a maga eredeti ötletének igazolását ismeri fel: „tehát...“ És így mehetne ez a játék a végtelenségig, ha nem volnának azok a kellemetlen ellenmondások, amelyek a hipotézis-gomolyag növekedésével mind sűrűbben jelentkeznek. Tamás Lajos fáradhatatlan ezek leleplezésében és sokszor csodáljuk a türelmét, amellyel oláh tudósok hipotézis-szövedékeit szétbogozza. Fáradságát a sokszor nehezen titkolt káröröm érzése ugyan szubjektíve némileg jutalmazta, de mégis sajnáljuk azt a sok energiát, tudást és munkakedvet, amelyeket tudományos abszurdítások cáfolgatására fordított.

A helyzet ugyanis az, hogy az oláh inkolátus elmélete szükségszerűleg — tudományosan legalább — magától is össze fog omlani, amint több oláh tudós már eddig is meglehetősen józan állásponthez tudott eljutni ebben a kérdésben, amit az igazság kedvéért szintén nem akarunk elhallgatni. A kérdés lényege t. i. a következő: A római uralom Erdélyben alig másfél századig tartott; az pedig nem valószínű, hogy ez a rövid időköz elégséges lett volna Dácia tökéletes elromanizálásához. A római uralomra hat százados germán uralom következett. Ha tehát fel is tennők, hogy Dácia a rövid római uralom alatt teljesen elromanizálódott és hogy ez a romanizált népelem a népvándorlás viharáiban meg is maradt az erdélyi oláhokban, akkor a hat százados germán uralomnak az ő nyelvükben kétségtelenül nagyon is világosan észlelhető nyomokat kellett volna hagynia. Diclescu kétségtelenül nagyon helyesen és módszeresen gondolkodott, amikor az erdélyi római-oláh kontinuitás igazolására elsősorban is a gepida-hatást igyekezett kimutatni az erdélyi oláhok nyelvéből és műveltségéből. Bizonyítása azonban egyáltalán nem sikerült, amint ezt más oláh tudósok maguk is kénytelenek voltak megállapítani. Mivel tehát germán hatás az erdélyi oláhok nyelvéből ki nem mutatható, az erdélyi román-oláh kontinuitás bizonyítási kísérletei cáfolásra sem érdemes tudományos délibábhajszolásnak tekinthetők.

Tamás Lajos, amint említettük, oláh tudósok sokszor nagyon is élénk fantáziáról tanuskodó „bizonyítékait“ is nagy buzgalommal cáfolgatja. Ellenérveivel azonban egyes esetekben véleményünk szerint kissé túllőtt a célon és így feleslegesen támadási felületeket nyújtott ellenfeleinek. Ezek közül lássunk néhány fontosabbat. III. Endre 1293-ban elrendelte, hogy a magánosok oláh jobbágvai egyetemlegesen a Székes nevű — körülbelül 50.000 holdas — királyi birtokon telepítendőek legyen a gyulafehérvári káptalan 60 háznépnyi oláh jobbágynak kivételével. Ebből a rendelkezésből szerzőnkkel még nem következtethetjük azt, hogy 1293-ban csak ennyi oláh lett volna Erdélyben: az 1293-i oklevélben ugyanis a királyi birtokok oláh

telepeseiről nem történik intézkedés, pedig kétségtelenül ilyenek is voltak, hisz már 1210-ben és 1260-ban is szó van a magyar király seregében harcoló oláhokról. — Abból a körülményből, hogy valamely oláh eredetűnek gyanított személynév minden végződés nélkül van meg a magyarban helynévként, még nem következik, hogy az illető helynév nem lehetne oláh eredetű a magyarban. A magyarok ugyanis a legrégibb időkben a könnyen elemezhető idegen helyneveket, amint ezt már több ízben is kimutattam,² a végződés elhagyásával vették át. Ez természetesen részéről csak elvi jelentőségű módszertani megállapítás, és így nem jelentheti azt, hogy én ezzel a Tamás által kifogásolt helynévi etimológiákat el is fogadom. Ezt azért tartom szükségesnek hangsúlyozni, mert könnyen megeshetik, hogy ezekre vonatkozólag oláh tudósok majd ép az én — Tamás által, úgy látszik, nem ismert — fejtegetéseimet idézik majd rá, ami valami rosszmájú pesti urnak esetleg ismét majd lehetőséget nyújthat arra a vádra, hogy én az oláh inkolátus elméletének tettem szolgálatot. — Az 1219-ben említett *Fata* személynév sem származhatik a németből, amint Tamás felteszi (182. l.), mert a németben 1200 előtt szókezdeti helyzetben az *f* hang még nem fordulhatott elő.

Az oláhok erdélyi szereplésére vonatkozó legrégibb adat, amint ismeretes, a Melich által „legnagyobb magyar történetíróvá” előléptetett Anonymus krónikájában olvasható, aki szerint t. i. már a honfoglalók is ott találták az oláhokat Erdélyben. Érthető, hogy ez a körülmény nagy szerepet játszik az oláh tudósoknak az inkolátusra vonatkozó elméleteiben és azon sem csodálkozhatunk, hogy ők az Anonymus hitelességeért kardoskodó nyelvészeinknek megnyilatkozásait is a maguk javára igyekeznek kamatoztatni. Semmiesetre sem láthatunk ebben a körülményben Tamással tudománytalan vakmerőséget, mert hisz például Melich is betű szerint elfogadja az Anonymusnak az oláhnak mondott Gyelou erdélyi szerepléséről szóló meséjét.³ Tamás azonban egyébként éles kritikai penicilusát az Anonymussal kapcsolatos kérdésekben, úgy látszik, a pesti nyelvész tudósokra való tekintettel tanácsosnak tartotta tokjába helyezni, és így kénytelen volt az érveket műve

² Legutoljára az *Esztergom* névvel kapcsolatban: Sz. Füz. 1934, 257.

³ Tamás egy helyütt rossz néven veszi Drăganu azon állítását is, hogy a magyar nép Ázsia steppéiről származik. Szemére veti, hogy nem ismeri az újabb magyar őstörténeti irodalmat. Nekünk azonban úgy tetszik, hogy ezen a téren ép Tamás az, aki nem jól tájékozott, mert őstörténészeink — sőt az általa említett Németh Gyula is — bizonyos téves elméletek érdekében ép Ázsia steppéire szerették volna áttolni a magyar őshazát. Nem helyeselhetem Tamásnak azt az eljárását sem, hogy az oláh tudósokkal mintegy feleselve az állítja, hogy a hunokkal, sőt az avarokkal kapcsolatban is kerülhettek már magyar harcosok Magyarországra. Vagy talán Tamás komolyan elhiszi Horváth Tibornak, hogy avarkori sírokból található holmi pitykékből ilyesmit meg lehessen állapítani?

ezen — aránylag leggyengébb — részében erős kifejezésekkel vagy bólogatással, a problémák elől való kitérésekkel és rabulisztikával helyettesíteni. Nem akar állást foglalni abban a kérdésben, hogy melyik Béla királyunknak a jegyzője volt az Anonymus. Nem tárgyalja a magyarság és szász-ság Erdélyben való megtelepedésének kérdését. Nem foglal állást abban a tekintetben, hogy miféle népek laktak Erdélyben a magyarság megtelepedése előtt; elmellőzi a magyar-oláh és szász-oláh helynévi vonatkozások rendszeres és módszeres tárgyalását is, bár kétségtelen, hogy ha ezt a fontos bizonyítási anyagot is felhasználja, sokkal világosabb és határozottabb feleletet adhatott volna nekünk az oláhok megtelepedésének kérdésében. Mindezeknek megtárgyalása azonban nolens-volens rászorította volna arra, hogy véleményt nyilvánítsa az Anonymus hitelessége érdekében készült érvekről is, amit ő mindenkép el szeretett volna kerülni. Arról pedig szerzőnk tudomást sem látszik venni, hogy mindaz, amit egyes nyelvészeink az Anonymus hitelessége érdekében felhoztak, tulajdonképp már teljesen megdőntöttnek tekintendő; azért t. i. mert az ellenérvek cáfolatlanul maradtak. Ahol pedig mégis csak kényszerül állást foglalni, mert az Anonymust „rehabilitáló” magyar nyelvészek egyes nyilatkozatai saját fejtegetéseivel már félreérthetetlenül ellenkeznek, ott lehetőleg szórmentiben igyekszik az ügyet elintézni. Van erre egy formulája: a képtelen feltevést ugyanis velük kapcsolatban „érdekes ötlet” néven emlegeti. Van például ilyen „érdekes ötlete” Pais Dezsőnek (99. l.), hogy t. i. a *Blachus* névalak a törökből „keveredett” volna ki (pesti turkománia!). De van ilyen „érdekes ötlete” Melichnek is (214. l.), hogy t. i. nyelvünk *oláh* szavát nem a szlávoktól, hanem maguktól az oláhoktól vettük volna át (pesti slavophobia!). De bezzeg oláh tudósokkal szemben hasonló esetekben már „bizarr ötlet” a legenyhébb kifejezése.

El kell azonban ismernem, hogy ha az előzőkben felsorolt hiányosságok nem lennének meg Tamás művében, akkor könyve már aligha jelenhetett volna meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. És végre ő is úgy gondolkozhatott, hogy Párizs mégér neki egy misét. De Tamás Lajos műve megjelenésének még ezen szükségszerű hiányosságai ellenére is örülhetünk, mert módszerében mindnyájunknak, akik néptudományi és nyelvészeti kérdések iránt érdeklődünk, sok tanulságot, a romanistáknak pedig sok új megállapítást hozott, amelyekkel azonban mi már foglalkozni nem kívánunk. Azt sem akarjuk azonban elhallgatni, hogy stílusa nem mindig annyira világos és magyaros, mint amilyen éles elmével boncolgatja ellenfelei érveit. Végül pedig nem helyeselhetjük azt az eljárását sem, hogy az oláh tudósok műveiből vett idézeteit nem fordítja le magyarra: oláhul nem vagyunk kötelesek érteni.

Moór, Elemér.

Weidlein János: A dülönévkutatás történeti vonatkozásai.

Századok 1935. évi pótfüzete, 153—180. l.

A dülönévkutatásnak a németeknél kifejldött módszeréről és annak különösen nyelvészeti és néprajzi vonatkozásairól nemrég tájékoztatta Szabó T. Attila a magyar közönséget (M. Ny. XXX. 160—180), Weidlein hasonlóképp német példák nyomán a tolna-megyei és baranyai névanyaggal kapcsolatban a dülönévkutatás történeti és különösen településtörténeti vonatkozásairól számol be. Ez nem teljesen új számunkra, mert hisz ugyanebből az okból már amaz átkos pozitívista korszak idején is keletkeztek nálunk jelentős névgyűjtemények. Weidlein tehát térképekkel is illusztrált példákon mutatja be, hogy a dülönevekből milyen tanulságokat meríthet alkalomadtán a történettudomány. Tisztázhatók a dülönevek révén bizonyos esetekben a régi vízrajz kérdései, gyakran megállapítható segítségükkel a régi erdőterület és a művelés alá vett terület kiterjedése. Máskor meg tisztázhatók révükön bizonyos településtörténeti és az eredeti telepések nemzetiségére vonatkozó kérdések. Néha jogtörténeti, katonai és egyházi régiségek is megőrződtek a dülönevekben, sőt még a régésznek is egyszer-másszor előárulják azt, hogy hol érdemes ásatni. Sok esetben tájékoztatnak bennünket a dülönevek eltűnt faluk és épületek fekvésére vonatkozólag, néha meg felvilágosítással szolgálnak a faluk lakóinak egykori foglalkozására nézve is. — Weidlein szempontjainak kiegészítéséül megemlíthetem, hogy néha még jogi viták eldöntésére is alkalmasak lehetnek a dülönevek. Mult évben például olvastam egy újsághírt, amely szerint valakinek badacsonyi bort adtak el. Ócska lőrért kapott. A vevő perelte az eladót, a pert azonban elvesztette, mert az eladó hitelesen igazolta, hogy a bor egy *Badacsony* nevű szőlőhegyről származik. A bíróság mindenestre tévedett: Pesty névgyűjteményéből ugyanis megállapítható, hogy a nép több helyütt ép a leghitványabb csigert termő szőlőhegyet nevezi gúnyból *Badacsonynak*.

Szabó T. Attila és Weidlein János idevonatkozó dolgozatai mindenesetre meggyőzhetnek bennünket arról, hogy sokirányú tanulságot jelenthetnek számunkra a dülönevek; így tehát most már a dülönévgűjtést is meg kellene szervezni nálunk. Ebben a tekintetben is bátran indulhatnánk a német példa nyomán. És ezt most kellene megtennünk, mert a tagosítással a régi nevek jó része hamarosan el fog enyészni, a kataszteri térképek pedig most is csak egy kis részét tartalmazzák a népi névanyagnak és azt is sokszor elrontott formában. Rábagyarmaton például a népi *Vári-zug*-ból ('varju-zug') *Vári-zug*-ot csinált a kataszteri mérnök, mert az előbbi névalakot értelmetlennek találta. Ebben aztán valaki majd egykor még történeti régiséget fog talán felfedezni. — Tudákos eredetűek azonban sokszor a népi névmagyarázatok is. Ugyancsak Rábagyarmaton sok csudát meséltek nekem a *Hada-*

kert-ről, ahol állítólag a szentgotthárdi csatából visszavonult hadak pihéntek meg. Természetesen gyanus volt nekem ez a história, ki is nyomoztam a „népmonda“ szerzőjét a kántortanító személyében, aki azért találta ki és terjesztette el az iskolában ezt a históriát saját bevallása szerint, hogy a népnek történeti mondája is legyen. Ilyen tudákos magyarázat például az is, melyet Weidlein a mecsekpölöskei *Miseútja* dülőről közöl nyilván Pesty nyomán, hogy t. i. ott „sok misekő létezett és misézetés folytatott“. Rábagyarmaton ugyanis *Miseút*-nak azt a gyalogösvényt nevezik, amelyen a kondorfaiak járnak vasárnaponként Gyarmatra misére. Ez a példa is azt tanúsítja, hogy a nevek helyes magyarázata csak akkor lehetséges, ha a helyi viszonyokat is ismerjük és ha nagyobb mennyiségű névanyag áll rendelkezésünkre.

A mi pedig az alföldi dülőnévgyűjtést illeti, véleményem szerint ennek megszervezésére elsősorban is az Alföldkutató Bizottság volna hivatott.

— oó —

Az Alföldkutató Bizottság 1935 október hó 5-ikén vitéz Shvoy Kálmán dr., országgyűlési képviselő elnökllete alatt tartott ülésén Dr. Kogutowicz Károly professzor meleg szavakkal emlékezett meg Bibó Istvánról, folyóiratunk elhunyt kiváló szerkesztőjéről; megemlékezésében a boldogultnak különösen az Alföldkutató Bizottság és annak folyóirata körül szerzett érdemeit méltatta.

A Bizottságtól kapott felhatalmazás alapján az 1936 évi január hó 25-ikén tartott elnöki tanácsülésen a „Népünk és Nyelvünk“ szerkesztésével Dr. Móór Elemér, főiskolai tanár és Dr. Cs. Sebestyén Károly egyetemi magántanár, városi múzeumi igazgatóhelyettes bízáttak meg, akik a szerkesztésben való közreműködésre megnyerték a szegedi egyetem nyelvész-professzorát, Dr. Horger Antalt is.

Az új szerkesztőség tagjai régi munkatársai a „Népünk és Nyelvünk“-nek és így számukra is a régi célkitűzések irányadók.

A folyóirat a jövőben — július, augusztus és szeptember hónapok kivételével — havonta fog megjelenni — egyelőre — két ívnyi terjedelemben.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. ÁPRILIS

4. SZÁM

Nyelvjáráskutatás, népnyelvkutatás

Sok szó esett már nálunk is, másutt is a nyelvjáráskutatásról, de annál kevesebb a népnyelv-tanulmányozásról. Pedig a kettő nem azonosítható egymással: tárgyban, a tárgy felfogásában és feldolgozásának módjában egyaránt különböznek ezek egymástól. A nyelvjáráskutatás a nyelvjárásokat és ezeknek egymáshoz való viszonyát vizsgálja, a népnyelvkutatás tárgya pedig az egész népnyelv, az egyes nyelvjárásokban megnyilatkozó általános népi jelleg. Megkülönböztetésünkben tehát a népnyelv és nyelvjárás fogalmából kell kiindulnunk.

A nyelvjárás nem azonosítható a népnyelvvel, mert úgy viszonylik ahhoz, mint rész az egészhez: kevesebb annál s mégis lehetnek olyan megkülönböztető jegyei, amelyek más részekben (más nyelvjárásokban) nincsenek meg. A nyelvjárás tehát a népnyelvnek bizonyos földrajzi határokon belül lényegében egységes jellegű csoportja. Ebből egyszersmind az is következik, hogy a nyelvjárás fogalmának három olyan mozzanata van, amely a nyelvjáráskutatásra irányítólag hathat: 1. Mivel a népnyelvnek része, kereshetjük benne, hogy mi a sajátosságosan népies az irodalmi és köznyelvvel szemben. 2. Mivel a nyelvjárás egysége bizonyos területhez van kötve, felmerülhet a földrajzi elterjedésnek s a nyelvjáráshatárok vizsgálatának szempontja. 3. Mivel a nyelvjárás lényegében egységes jellegű, felmerülhet a lényeges jegyek kiemelésének gondolata s ezzel kapcsolatban a többi nyelvjárásoktól való különbségeknek s végző fokon a nyelvjárások osztályozásának szempontja.

S ha végigtekintünk nyelvjárási irodalmunkon a magyar nyelvjáráskutatás elméletét jó ideig s gyakorlatát úgyszólván mind máig ez a három mozzanat s a belőle következő szempontok irányították: keresték a nyelvjárás népies elemeit (népies hangalak, jelentés és szerkezet, tájszók), földrajzi kiterjedésének

határait, több ízben megpróbálkoztak a nyelvjárások osztályozásával s a földrajzilag meghatározott nyelvjárások jellemző sajátságainak egybeállításával.

A fejlődés eddig tehát határozott irányt mutat: a rendszerezés felé törekszik s éppen ezért sok részletet elhagy. Ez magában persze még nem lett volna baj, ha eszközül használták volna a további kutatás irányítására. De ez az egész eljárás hamarosan tartalmatlan formává merevedett és igen sok gyűjtő addig sem jutott el, hogy nyelvjárásának sajátyszerű problémáit meglássa! Hozzájárult persze ehhez a megmerevedéshez egyrészt BALASSA összefoglaló munkája (*A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* 1891), másrészt SZINNYEI *Magyar Tájszótára* s harmadszorban a hangtörvények kivételnélküliségéről szóló tanítás. BALASSA könyve mintegy szankcionálta a kezdő kutató számára a leíró, szelektáló, földrajzi szempontú és osztályozó nyelvjáráskutatást. A *Magyar Tájszótár* pedig döntő hatással irányította a nyelvjárási (szó)anyag szelektálását: csak az alakszerinti (értsd: szabályos hangváltozással meg nem magyarázható!), jelentésszerű (értsd: a köznyelvben ismeretlen jelentésű) vagy tulajdonképpen (a köznyelvben teljesen ismeretlen) tájszókát tartották feljegyzésre méltóknak. A „hangtörvényekkel“ (pl. *ízés, özés* stb.) megmagyarázható jelenségekre pedig rendszerint kevés példát hoztak fel, mivel meggyőződésük szerint a hangtörvény ugyanazon fonetikai feltételek mellett mindig ugyanúgy érvényesült. Mindennek természetes következménye az lett, hogy a nyelvjárástanulmány igen sokszor csak ritkaságok gyűjteményévé vált s elvesztette a nyelvjárás életével való kapcsolatát.

Rendszerint hozzájárult ehhez még két más fogyatékoság is: a nyelvtörténeti szempontot egészen vagy nagy részben nélkülözték nyelvjárástanulmányaink s még leíró szempontból is nagyon egyoldalúak voltak: a hangtani rész mellett alig-alig nyújtottak némi kis alaktant, még kevesebb mondattant és jelentéstant. Sajátságosan alak-, mondat- vagy jelentéstani problémát nagyon ritkán láttak meg a nyelvjáráskutatók.

Nem egyszer a fonetikai készületlenség is megfigyelhető a nyelvjárástanulmányokban (különösen a kettőshangzók leírásánál). Hangsúly- és hanglejtésbeli kérdésekkel szinte egyáltalában nem foglalkoznak. Az újabb nyelvészeti szempontok pedig teljesen kimaradtak a legtöbb nyelvjárástanulmányból: Nem vizsgálják meg részletesen a nyelvjárásban ismeretes alakváltozatokat (pl. *édēs ~ idēs ~ idēs*), ezeknek egy helyütt és egy korban való használatát (pl. nemzedékek, családok, községek sze-

rint oszlanak-e meg? stb.); nem térnek ki a szóhangulat kérdésére (pl. *apa* és *atya*, *eb* és *kutya*; egyes helyeken *pógár* és *paraszt* stb. szavak hangulati különbségei), nem dolgozzák ki teljesen a lexikális különbségeket (pl. hiányzó kifejezések s ezek helyettesítése); nem vizsgálják meg a nyelvjárás artikulációs bázisát stb., stb. A fonológiai szempontok természetesen még nem is szerepelhetnek eddigi nyelvjárástanulmányainkban, mivel a fonológia maga is csak a legújabb korban fejlődött ki.

Elméletben már igen régóta követelik nyelvészeink a történeti szempontú nyelvjárástanulmányt, de a gyakorlatban még igen messze állunk ennek tökéletes megvalósulásától. Kísérletek ugyan történtek már, de a kompromisszumos megoldásnál nem igen jutottak tovább, vagy összezavarták a leíró és történeti szempontokat vagy leíró rendszert adtak s egyes helyeken történeti szempontból is próbálták megmagyarázni a jelenségeket. Éppen ezért talán nem lesz felesleges néhány szóval kitérnünk erre a kérdésre.

A nyelvjárások történeti tárgyalása kétségtelenül igen nehéz feladat s rendszerint meghaladja a kezdő kutató képességeit. Ezen nem is igen csodálkozunk, ha meggondoljuk a kutató elé meredő akadályokat: 1. A nyelvjáráskutatónak rendszerint nem áll rendelkezésére nagyobb terjedelmű nyelvjárási emlék, amely a nyelvjárás régi korbeli állapotáról tájékoztatná, tehát egyrészt más nyelvjárások és a köznyelv mai adataiból, másrészt ugyanezeknek régibb adataiból, végül a magyar nyelvtörténet tanuságából kellene nyelvjárásának régibb állapotát rekonstruálnia, tehát valóságos kis nyelvhasznító munkát kellene elvégeznie. 2. Nyelvjárásának lehetőleg teljes nyelvkincsét ismernie kellene, hogy következtetéseit sok adattal ellenőrizhesse. 3. Nem állnak rendelkezésére olyan utasítások, amelyek a teljes nyelvkincs leíró és történeti feldolgozására útmutatóul szolgálhatnának (erre vonatkozó utasításaink leginkább csak fonetikai és hangtörténeti kérdésekre terelik rá a kutató figyelmét). 4. Nem áll a kutatók rendelkezésére olyan nyelvtörténeti kézikönyv, amely a szintézisben is, részletkérdésekben is megbízható kalauz lenne.

Ezek figyelembevételével könnyen megérthetjük, hogy történeti szempontú nyelvjárástanulmányaink messze elmaradnak a kitűzött céltől. Hozzájárul ezekhez még az is, hogy a kutatók jó része a történeti módszert sem igyekezett tisztázni magában.

A nyelvtörténeti vizsgálatnak három fontos és egymástól különböző módszere van s ezek nem egyenlő értékűek a nyelvjáráskutatás szempontjából: a) A *d e s c e n d e n s* tárgyalási

mód (régibb nyelvallapotból az újabb felé való haladás) legfeljebb csak egyes részletkérdések tárgyalására alkalmas (pl. mi lett a nyelvjárásban az egykori *ly* hangból stb.), de egy egész nyelvjárástanulmány szintézisének alapjául nem szolgálhat, mert a kiindulópont nyelvallapota csak többszörös következtetéssel rekonstruálható, éppen azért bizonytalan s a kiindulás időpontja sem állapítható meg pontosan (melyik kor nyelvallapotából induljunk ki nyelvjárásunk magyarázatában?). b) Az *ascendens* módszer. (a mai nyelvallapotból régebbre való következtetés) részletkérdésekben és a szintézis alapjaként egyaránt használható. Előnye, hogy a mai nyelvallapot rendszerét is bemutatja (leírás, synchronia) s e rendszer egyes tagjainak történetét addig követhetjük az időben visszafelé, ameddig a különböző adatokkal és módszerekkel módunkban áll. Ezzel szemben hátránya, hogy nem fedi fel elég világosan a nyelv életében működő hatóerőket s a nyelvjárás esetleges elavult jelenségei kiesnek e rendszerből. 3. *Transcendens*nek nevezhetném a nyelvtörténeti tárgyalásnak azt a módját, amikor a kutató nem a jelen vagy mult nyelvallapot egységes rendszerét igyekszik kideríteni és megértetni, hanem a változások folyamatait s e folyamatoknak egymáshoz való viszonyait vizsgálja (pl. nem az érdekli, hogy mai *ü* hangunknak mik voltak az előzményei, vagy hogy a korábbi *i* hogyan fejlődött később, hanem azt vizsgálja, hogy a magánhangzónyúlásnak stb.-nek, melyek a speciális esetei, mely korban játszódnak le ezek a változások, kapcsolatosak-e ezek más változásokkal is stb.), tehát mintegy a nyelv életében megnyilatkozó sokféle változás hierarchiáját igyekszik kimutatni s ezzel a speciális változásokat érthetővé tenni. Ennek a módszernek az az előnye, hogy a hangtanban és jelentésstanban könnyen áttekinthető, meglehetősen következetes változásrendszer állíthatunk fel, azonkívül jó segéd munkáink is vannak e módszer megvalósítására a magyar nyelvészetben (HORGER: *A magyar nyelvjárások**; GOMBOCZ: *Jelentésstan*), de hátránya, hogy elsikkasztja a nyelvjárás jelenségeinek synchronikus összefüggéseit s hogy az alaktanban és mondattanban ilyen rendszer nem állítható fel s éppen azért ezek ilyen módszerrel nem vizsgálhatók.

Még a történeti szempont hiányánál is sajnálatosabb fogyatékossága nyelvjárástanulmányainknak a nyelvjárási különbségek, sőt különösségek (nem egyszer „nyelvjárási csoda-

* Rövidesen meg fog jelenni Horger magyar hangtörténete, amely valószínűleg az egész magyar hangtörténet transcendens összefoglalását fogja nyújtani.

bogarak“) hajhászása. A lényeges jegyek kidomborítására való törekvés vázlatossá, vértelenné tette e tanulmányok legnagyobb részét. A túlzott szelektálással meghamisították tárgyukat, a nyelvjárás ábrázolását. A nyelvjárás nyelvkincsében ott lüktet az élet s a nép egész lelke tükröződik nyelvében a hozzáértők előtt. Megismerhetjük belőle az illető vidék műveltségét, kisszerű életének történeti mozzanatait, hagyományait, nem egyszer szokásait, társadalmi formáit és még sok-sok részletét a népeletnek. De mindez elsikkad a nyelvjárástanulmányokban. Megfigyelhető minden nyelvjárásban a közösség formaadó ereje, a nyelv életének számtalan megnyilvánulása, — de persze nem a vázlatos nyelvjárástanulmányok lapjairól.

A népnyelv ugyanis nemcsak a köznyelvtől és irodalmi nyelvtől eltérő sajátosságok összessége, hanem egy bizonyos nyelvkincs átöröklése és továbbfejlődése. De ebben a nyelvkincsben természetszerűleg olyan elemek is vannak, amelyek a köznyelvben és irodalmi nyelvben is fellelhetők. Ezért ha a népnyelv vagy a nyelvjárások nyelvkincsét vizsgáljuk, tekintettel kell lennünk e nyelvkincs összes elemeire. Csak így rajzolhatunk hű képet e nyelvkincs hierarchiájáról, szerkezetéről (leíró nyelvjáráskutatás) és történeti életéről (történeti nyelvjáráskutatás). De nemcsak a nyelvjárás hűbb megismerése szempontjából kell a teljes nyelvkincs feldolgozására törekednünk, hanem az egyetemes magyar nyelvtudomány szempontjából is. Minden magyar nyelvész tapasztalhatta, hogy sok esetben szükség lenne valamely a köz- és irodalmi nyelvben is meglevő kifejezés, szó vagy alakváltozat népnyelvi előfordulására, de ez hiányzik gyűjteményeinkből. Nem egyszer előfordult az az eset is, hogy valamely szót, változatot, jelentést vagy szerkezetet köznyelvinek vélt a kutató s azért nem jegyezte fel, máskor pedig a köznyelvben is meglevő jelenséget tüntette fel népnyelvinek. De szükség van a teljes nyelvkincs nyilvántartására azért is, mert a köznyelv és irodalmi nyelv is hat a népnyelvre s annak nyelvjárásaira és megfordítva, ezek is hatnak az előbbiekre. Pl. az *iroda*, *járda*-féle nyelvjútók-alkotta kifejezések lekerültek a népnyelvbe, az *ákombákom*, *bárgyú*, *burgonya* és még sok más szó pedig a nyelvjárásokból került a köz- és irodalmi nyelvbe.

Az anyaggyűjtés és a nyelvjárásokat ismertető részlettanulmányok korában a helyes és módszeres elv csak az lehet, hogy minden egyes nyelvi közösségnek (nyelvjárásnak, csoportnyelvnek) nyelvkincsét a maga egészében vizsgáljuk meg s az adatokat csak a lehetőleg teljes számú részlettanulmány megjelenése után a nagy összefoglalásban szabad selejteznünk. Ekkor

maguk az adatok nyújtják majd a kiválogatás szempontjait (pl. a népnyelvben mindenütt előforduló sajátságok, sok helyütt vagy csak ritkán, szórványosan előforduló sajátságok; az utóbbi két csoport térképezhető), de addig nem láthatjuk előre, hogy mi a fontos és mi a kevésbé fontos!

A jövő nyelvjáráskutatásában tehát ne a nyelvjárás földrajzi határainak és legjellemzőbb sajátságainak vizsgálata, hanem a népi nyelvkincsnek lehetőleg teljes számmal való összegyűjtése és feldolgozása legyen a fő szempontunk. Az így megírandó nyelvjárastanulmányok hűbb képét fogják nyújtani az illető nyelvjárásnak s így a nyelvjárastanulmányozásnak is, de a magyar leíró és történeti nyelvtudománynak is nagyobb hasznára lesznek.

Az ilyen módon megírt nyelvjárastanulmányok a népnyelvkutatás céljait is szolgálhatják.

*

De mi is hát ez a népnyelvkutatás? Nem más, mint a népnyelvnek tudományos vizsgálata. A népnyelven pedig a nép által használt nyelvet értjük (amint irodalmi nyelven az írók által használt nyelvet). A népnyelv és népnyelvkutatás kifejezésekben tehát nem a különbségeken s azok vizsgálatán, hanem az egyezéseken van a hangsúly. A nyelvjáráskutatás a népnyelvkutatással szemben analitikus munka (a részek egységét hangsúlyozza), a népnyelvkutatás pedig a nyelvjáráskutatással szemben szintetikus eljárás: a népnyelv közös sajátságait és életjelenségeit vizsgálja, amelyek minden nyelvjárásban fellelhetők (tehát a népnyelvnek mint egésznek egységét keresi). Ha pl. azt vizsgálom, hogy az 'együgyű, gyámoltalan ember' kifejezésére egyes nyelvjárások milyen szokat, szólásokat vagy ezeknek milyen alakváltozatait használják s az egyes nyelvjárások sajátos kifejezéseit megmagyarázom (pl. *gyüge*, *gyagya* stb.), akkor a nyelvjárási sajátságokat hangsúlyozom, tehát nyelvjáráskutatást végzek; de ha egyes kifejezésekről megállapíthatom, hogy a népnyelvben általános használatúak s a népnyelv általános jellegéből magyarázhatók (pl. *hüle* ~ *hülye* 'hülvő' → 'oktalan' nemcsak egyes nyelvjárásokban van meg s a hülyének ilyen szemléletből fakadó elnevezése nemcsak egyes nyelvjárások sajátja), akkor a népnyelvi (nyelvjárások feletti) mozzanatokot hangsúlyozom s népnyelvtanulmányozást végzek.

A népnyelvkutatás tehát a nyelvjáráskutatással szemben általánosabb: az egész magyar népnyelvben megfigyelhető jelensé-

gek vizsgálata s ezeknek a néplélekből s a népi életmódból való magyarázata. (Hasonló tanulmány tehát, mint a néprajz, népi ornamentika, népköltészetten általános része s a néplélektan.*) Ilyen irányú népnyelvkutatásra nagy szükség lenne, mivel itt még a kezdet kezdetén sem vagyunk. A népnyelvnek ilyen irányú vizsgálatával nagy szolgálatot tehetett volna a *Magyarság Néprajza* a magyar nyelvtudománynak és néplélektannak. De erre nem gondoltak e mű szerkesztői: megírták a magyar nyelvjárások, a népies szólások és népies stílus ismertetését — csak éppen a népnyelv néprajzi és néplélektani vonatkozásairól nincs semmi e műben. (M. Népr. III. köt.)

Egy-egy vidék nyelvkincsének leírásánál tehát számolnunk kell egyrészt a különös sajátosságokkal (nyelvjáráskutatás), másrészt pedig a közös jelenségekkel (népnyelvkutatás).

Kérdés, hogy az így felfogott népnyelvkutatásnak van-e a saját tárgyához alkalmazkodó sajátos módszere.

Mindenesetre van. Ilyen módszer egyrészt a produktív és receptív nyelvkincs megkülönböztetése és vizsgálata, másrészt pedig a nyelv stílusrétegeinek vizsgálata, valamint a nyelv szociális lélektani megfigyelése és leírása.

Az egyező nyelvi sajátságok létrejötte és fennmaradása a társas érintkezés formáiból érthető meg. Egy-egy nyelvközösség tagjai hatnak egymásra a nyelvük kialakításában, mert alkalmazkodniuk kell a kölcsönös megértéshez. Így az egyéni nyelv „vadhajtásai” rendszerint nyomtalanul eltűnnek s a közösség nyelvét legtöbbször nem is érintik. De nemcsak ilyen utólagos kiegyenlítődesben áll a közösség hatóereje, hanem irányítja ez már a beszélő egyén gondolkodását, beszédkészségét s megnyilatkozását is: a környezet által használt nyelv annyira sajátjává lesz az egyénnek, hogy már megnyilatkozásának szándékában vagy tudattalan folyamatában is a közösség forma-kincse irányítja. Pl., ahol a 'Pferd' fogalmát csak a *ló* szóval fejezi ki egy nyelvközösség, ott a népi egyén is ezt a szót használja szinte kivétel nélkül. De minden közösségben vannak olyan szók és kifejezések, amelyeket napról-napra használnak az egyének, amelyeknek tehát igen erős a felújulási készségük. Beszéd közben rendszerint ilyen szókkal, kifejezésekkel élnek, ezek tehát annak a nyelvkincsnek produktív elemei. Ezzel szemben minden népnyelvi közösségben van egy csomó olyan szó és kifejezés, amelyeket megértenek ugyan,

* E szót nem teljesen a Wundt-féle *Völkerpsychologie* értelmében használjuk, mert a néplélek nemzetközi vonatkozásaira itt nem gondolunk.

de nem használnak [pl. *író* 'Schriftsteller', *lámpa*; *télikabát*, *konyhakés*, *szemüveg* stb.; az utóbbi hármát a gamási (Somogy m.) népnyelv pl. a *nagykabát*, *nagykés*, *ókula* szavakkal helyettesíti], amelyeket tehát az illető népi nyelvkinces receptív elemeinek nevezhetünk.

A produktív (a népi megnyilatkozásban használt) nyelvkincesen belül ismét megkülönböztethetjük a mindennapi beszédben lépten-nyomon használt (tehát inkább aktív) elemektől a csak bizonyos alkalmakkor, bizonyos beszéd-stílusban használt (tehát inkább passzív vagy alkalmi, stiláris jellegű) elemeket. A gamási (Somogy m.) népnyelvben az *apa* pl. általában használt szó a mindennapi beszédben, de ismeretlen a káromkodás és ima nyelvében, az *atya* alak viszont megvan az utóbbi két beszéd-stílusban, de ismeretlen a mindennapi beszédben. Az *apa* szó itt tehát az aktív, az *atya* pedig a passzív (alkalmi, stiláris) nyelvkinceshez tartozik. Ugyanitt aktív jellegű szó a *mónár*, de stiláris jellegű ennek *molnár* alakja, amely csak népdalban fordul elő. (*Kérdi ía molnár mi lesz [!] vacsorára...*) Stiláris jellegűek minden népnyelvben a népdalok, népmesék, gyermek- és dajkaversek, ill. a gyermek- és dajkanyelv sajátos szavai is.

Kérdés, hogy szükség van-e a népnyelvkutatás szempontjából a produktív és receptív nyelvkinces megkülönböztetésére s előbbin belül az aktív és passzív (alkalmi, stiláris) réteg szétválasztására. Könnyű belátni, hogy igenis szükség van erre a nyelv életének helyes megértése szempontjából. Kétségtelen ugyanis, hogy az aktív jellegű produktív nyelvkinces (tehát a leggyakrabban használt szók, kifejezések, szerkezetek) hatnak elsősorban az egyén nyelvhasználatára (különösen az analógiával alkotott kifejezésekben, az artikulációs bázis meghatározásában), s a receptív nyelvkinces ezzel szemben úgyszólván semmi hatással nincs a nyelv életére. Hatás szempontjából e kettő között áll a passzív (alkalmi, stiláris) jellegű produktív nyelvkinces (népdalok, népmesék, káromkodások, vallásos vonatkozású megnyilatkozások stb. sajátos kifejezései). Ezek persze igen sok esetben az aktív-produktív nyelvkinces hatása alá kerülhetnek, de ellent is állhatnak annak. Úgy látszik, a nyelvkincesnek ez a stílusrétege (a gyermek, ill. dajkaversektől eltekintve) állandóbb, konzervatívabb természetű. A népnyelvi szótárakban tehát szükséges lesz e stílusrétegek megjelölése is.

Figyelemmel kell lennie a népnyelvkutatónak a produktív (ezen belül aktív és stiláris) és receptív nyelvkinceshez tartozó elemek kategóriájának egymásba való átcsapására is. Ilyen je-

lenség lenne a gamási népnyelvben, ha pl. a stiláris jellegű *molnár* aktiv jellegűvé lenne s kiszorítaná a *mónár* alakot.

Meg kell figyelniünk egy-egy vidék népnyelvének tanulmányozása közben a nemzedékek nyelvhasználatában gyökerező különbségeket is. Az idősebb nemzedék rendszerint konzervatívabb s az ifjabb — különösen újabban: az iskola, újság, könyvek, város hatása alatt — közelebb áll a köznyelvhez. Az említett kategória-beli átesapásokkal itt is számolnunk kell. Gamáson pl. már csak a legidősebb nemzedék (60 év körüliek és azon túl) használja a *teként*, *riként*, *noszént*, *oskola*-féle régiesebb szóalakokat, de találkozunk ezekkel néha az ifjabb nemzedék nyelvében is, csak hogy stiláris változatokként: akkor, amikor az idősebbek beszédmódját gúnyolják. A legidősebb nemzedék aktiv jellegű e szókinése az együtt élő ifjabb nemzedék nyelvében már csak stiláris jellegű!

Meg kell vizsgálnia a népnyelvkutatónak a népi nyelvkincs eredetét is. Vannak a nyelvkincsnek olyan elemei, amelyek kezdettől fogva népi használatúak (tehát eredeti népi elemek). De vannak mindenütt átvett elemek is. Ezek vagy felülről jöttek (a köznyelvből v. irodalmi nyelvből, mint pl. az u. n. kultúrszók — *minisztér*, *könyv*, *újság* stb. — vagy a nyelvújítás alkotásai — *járda*, *iroda* stb. —) vagy valamely mesterségnyelvből, ill. osztálynyelvből (katonai, diák, orvosi stb. nyelvből), vagy pedig közvetlenül valamely idegen nyelvből (pl. németből stb.). Érdekes lehet az átvett elemek terjedésének útja. Az erre vonatkozó német kutatások szerint a felülről (köznyelvből) lekerült kultúrszók terjedési iránya a nagyobb centrumból a kisebb centrumok felé való haladás (pl. nagy város → kisebb város → falu) s e centrumokból mindig sugárszerűen (minden irányban) terjed tovább a kultúrszó.

Ha a népnyelvkutató ilyen módon tisztázta a népnyelv általános jellegét, összehasonlíthatja ezt az irodalmi és köznyelvvél. Így megállapítható ezekkel szemben, hogy a népnyelv egyedibb és konkrétabb, tehát képszerűbb és plasztikusabb, egyszerűbb, áttekinthetőbb, közvetlenebb, mint az irodalmi- és köznyelv.

A tüzetes népnyelvkutatás még bizonyára sok érdekes részletre fog rávilágítani. Most inkább csak a nyelvjáráskutatás és népnyelvkutatás elvi megkülönböztetésére s az ebből fakadó módszertani elvékre akartam rámutatni.

Kelemen József.

(*Deutscher Auszug*) — Mundartenforschung, Volkssprachforschung. — Das Hauptziel der ungarischen Mundartenforschung war bisher in erster

Linie die Systematisierung, was aber zur Vernachlässigung wichtiger Einzelheiten geführt hat und eine Erstarrung der Forschung zur Folge hatte. Das Augenmerk der Forscher war nur auf die mundartlichen Besonderheiten gerichtet, Kuriositäten können uns jedoch noch keinen Einblick in das Wesen einer Mundart als den Ausdruck einer bestimmten Volkart gewähren. Diese und andere Mängel der ungarischen Mundartenforschung können nach Verfasser nur durch eine andere Einstellung der Forschung behoben werden: die Sprache einer kleineren oder grösseren Volksgruppe solle nämlich in ihrer Ganzheit untersucht und dargestellt werden. Die Sprache der Mundartensprecher, hat aber in ihrer Gesamtheit auch besondere Eigenheiten im Vergleich mit der Schrift- und Umgangssprache der Gebildeten; ihre Erforschung ist die Aufgabe der volkskundlichen Volkssprachforschung. Hieher gehöre vor allem die Erforschung der produktiven und der receptiven (d. h. nur verstandenen) Sprachformen, innerhalb der ersteren müssen auch noch die üblichen und die gelegentlichen Sprachformen unterschieden werden. Hierher gehöre weiter die Erforschung der Unterschiede im Sprachgebrauch der Altersklassen und die des Einflusses der Sprache der Oberschicht.

A népi észjárás — kelmenevekben

A röghöz nőtt paraszt szemlélete, tárgyakat megnevező ösztöne elűt a kultüremberétől. Ne keressünk nála elvont hasonlatokat, körülményes logikai gondolkodást a névadásoknál sem. Ha eddig ismeretlen anyag, szerszám kerül kezébe, a maga egyszerű világából emel ki egy nevet, mely valamikép egyezik az új dologgal külsőben vagy a használat módjában s azonosítja vele az új darabot.

Maradjunk a ruházat anyagánál. A változó parasztdivat hozza a legtöbb új hatást, itt találunk a népi észjárásra jellemző sok apróságot is.

Természetesen francia vagy egyéb elnevezéseket hiába keressünk. A parasztasszony meglát a „zsidó“-nál egy új kelmét s hirtelen, tréfás asszociációval megnevezi, legtöbbször jellemző tulajdonságát emelve ki.

Igy született meg a *súdár* név is, mellyel a lüsterzt tisztelik Kalocsán. Tudvalevő, hogy a *lósúdár* a ló szőre. Ez az anyag keménységénél és merevségénél fogva könnyen kelthette a parasztasszonyban a tréfás hasonlóságot, hogy valami paripa farkából szótték. Rajta is maradt a *súdár* mindörökre.

A *mocskos-selöm* mintájának köszönheti nevét. Brokát ez, elmosódott, egymásbaolvadó csokrokkal. Távolról azt a benyomást kelti, mintha valaki a még nedves virágokat összemocskolta volna. De bezzeg *picösködhetik* egy ilyen szoknyában a mőnyecske!

A *vakond* fényes, fekete szőrével való hasonlóságtól kapta

nevét az öregek kedvelt *ducijának* anyaga, a *pucok-selöm*. Nehéz, fekete atlasz ez, ma már csak néhány anyókán meg az ócskásnál látni, nem divat többé.

Hasonló sorsra jutott a *marcaling-selöm* is, egy virágos, nehéz tafota fajta, csak a távolabbi pusztákról kerül elő egy-egy öregszülétől hátrahagyott darab.

A *csicsó-selmőknek* nagy rokonsága van. Nem kelme-fajta ez, hanem mintája után kapta nevét. Kalocsavidékén *csicsó* minden, ami díszes. Így a különböző szövésű, agyondíszített, rézsás anyagok is mind azok. Lehet az ilyen szoknya *ribazód* vagy *permetkék* falu (alapú) is, csak a cifra nagy virágok fontosak benne.

Lángoló piros színétől kapta nevét a *mönyecskebársony*. Nehéz, vörös, metszett anyag, amibe hajdan az új asszonyt öltöztették a *mönyecskeétancra*, hogy a szoknyája is olyan színű legyen, mint arca a pironkodástól.

Bezzeg az új műselyem-kelmék már hitványabbak.

A *döglött-selmőt* (mülamé) *viziklinek* csak elhordogatják, de *gyönggyös-fityulának* nem a legjobb, mindjárt *latyfadt* lesz (összeszik).

A Bemberg-gyártmányú műselymek újabban a *rádió-selöm* névre hallgatnak. A kultúrának ez a két vívmánya körülbelül egyszerre került le a néphez s valami tréfás képzettársítás folytán kapcsolták össze őket. No de ebben *cincárkodni* (kellelni magát) nem is igen lehet. Módos leány legfeljebb köznap veszi fel vagy hetipiacra hordja, amely szintén egy öltözködési alkalom.

Ime néhány kiragadott példa, hogy mennyire más, a mienktől eltérő a nép észjárása, mely napról-napra újabb elnevezéseket termel.

Úrféle csak néha találkozik vele.

*

picösködni = cifrázkodni.

duci = régies, derékon alul érő, beszabott selyemkabát, gazdag szőrme- és gyöngydísszel.

vizikli = bő, övnélküli blúzfajta.

ribazód = sárgászöld.

Eckert Irma.

Őszi jelesnapjaink

Az őszi gazdasági évnegyed szeptemberrel veszi kezdetét s Márton napjára ér véget. A természet lassankint beszünteti munkáját: *Mihály* után (szept. 29.) még ha harapófogóval húznák, sem nő a fű tovább,¹ — a halak a víz fenekére húzódnak,² — *Leodegár* napján (okt. 2.) megkezdődik a lombhullás,³ — *Terézia* (okt. 15.) a szüret végső határideje,⁴ — *Gál* napján (okt.

16.) érik be a makk, s ugyanekkor rendezik az utolsó halászatot,⁵ — *Orsolya* napján (okt. 21.) tartják a káposztaszüretet.⁶

Megkezdődik a szél és eső, a nap mind későbbben kél és korábban nyugszik, egyre nő a sötétség és közeledik a tél, sietni kell tehát a még hátralévő gazdasági munkákkal. Behajtják a marhát, néhol még *Mihály*,⁷ másutt *Hedvig*⁸ (okt. 1.), *Vendel*⁹ (okt. 20.), vagy *Dömötör*¹⁰ (okt. 26.) napján. Hízóba fogják a disznót, még pedig egy kis névmágiával *Egyed*¹¹ (szept. 1.) napján. Fát ültetnek, mert a *Farkas* napja (okt. 31.) után ültetett fa már nem fogan meg.¹² Elvetik az őszt, s erre országszerte legalkalmasabbnak tartják *Mihály* napját, vagy az előtte és utána levő két hetet,¹³ s különösen pedig a ráeső holdtöltét,¹⁴ de néhol *Máté* (szept. 21.) kántorhetét, vagy *Ferenc* (okt. 10.), illetőleg *Kálmán* (okt. 13.) hetét az ú. n. *búzahetet*,¹⁵ úgy hogy *Teréz* napjának,¹⁶ de legkésőbb *Mindenszenteknek* (nov. 1.) okvetlenül bevetve kell találnia az őszt.¹⁷

Erősen érdeklődnek tehát az időjárás iránt is, mert hiszen ez nemcsak a még hátralevő termést befolyásolhatja, de a jövő termésre is hatással lehet. Az őszi idő- és termésjósító napok tehát vagy azonos *negyvenesnapok*,* vagy a téli és tavaszi időjárás *rámutatónapjai*,** mert az érdeklődés a szőlő- és szénatermesre, meg az őszi vetés sikerére irányul. Ilyen napok: *Egyed*, *Kisasszony*, *Lambert* (szept. 17.), *Máté kántora*, *Máté*, *Mihály*, *Leodegár*, *Dénes* (okt. 9.), *Gál*, *Orsolya*, *Mór* (okt. 25.). Ezekhez a csiziók eredetű*** gazdasági szabályokhoz, idő- és termésjósításokhoz azonban ősi varázsló szokások is tapadtak. Hiszen a tél közeledtével egyre nő a sötétség hatalmainak, a gonosznak ártó ideje; egyre fokozódó óvatosságra van hát szükség, hogy a gonoszt a jövő termés megrontásától távol tarthassák, — s egyre szaporodnak a varázsló cselekvések is, amelyekkel a jövő termés sikerét biztosítani igyekeznek.

Egyed napján (szept. 1.) állanak szolgálatba a főpásztorok s ettől kezdve hat hétig nem vesznek tisztát és minden pénteket megbőjtölnek. Ugyane naptól kezdve nem szabad a szőlőskert-

* Így nevezzük azokat a napokat, amelyeknek időjárásával a következő negyven napé egyezni fog; tulajdonképen két vagy négy holdváltásra szabják meg az időt, de az özönvíz negyvennapos tartama miatt ez az idő negyven napban állandósult.

** Ezek a rámutatónapok is kétfélék: azonos vagy ellentétes időjárást jelzők.

*** A gazdasági munkák végzését, hogy valami el ne maradjon, a végzés sorrendje szerint napokhoz kötötte a középeurópai tapasztalat. E napokat azonban nem a dátumok, hanem a névnapok szerint foglalták versekbe. A csiziók versikéit később a naptárak is átvették s így idővel a nép közt is elterjedtek.

ben szekérrel járni, sem abroncsos edényt hordani. Pitymallat előtt a gazda meztelenül körüljárja szöllejét, négy sarkán ősz szeköti a gallyakat s ezzel elzárja szöllejét a gonosz elől.¹⁸

Kisasszonynapjának (szept. 8.) régi neve „Mária születeti“; emez az egyházi „festum nativitatis Beatae Mariae Virginis“ fordítása, amaz pedig egy ősi istenség neve, akinek tisztelete idővel a Mária-kultuszban nyert folytatást.¹⁹ Ez a keveredés magyarázza a Kisasszonynapjához fűződő népies szokásokat és hiedelmeket. A szegedi néphit szerint Kisasszony a Nagybaldogasszony mindvégig szűzen maradt lánya; emez tehát Szent Anna, s amaz Szűz Mária.²⁰ Kisasszonynapján a nap nem úgy kél fel, mint máskor,²¹ s aki megvárja a nap keltét, benne meglátja Szűz Máriát.²² Az ősi Boldogasszony ünnepei mind asszonyi dologtöltő, főleg fonástiltónapok voltak; ennek az ősi szokásnak csökevénye az a hiedelem, hogyha valaki e nap kendert áztat, áztatóvíze megvéresedik.²³ Olyan ünnep, hogy rajta még a fecskék sem indulnak útnak, bármily szép idő legyen is.²⁴ Ősi eredete magyarázza néhány varázsló szokását is. A vetőmagot kora hajnalban harmatra teszik, de még a nap első sugarának kipattanása előtt beviszik, s akkor a búza nem üszkösödik meg.²⁵ Fűzfát, szénát, kukoricaszárát, három almát és három nádszálat szenteltetnek,* s ha az állat megbetegszik, beadnak neki belőlük valamennyit, aztán az ajtót bezárják s kívülről rá keresztet rajzolnak.²⁶

Szentkeresztnapjának (szept. 14.) régi neve „kereszt fel-emelése“, ma hivatalosan „szentkereszt felmagasztaltatása“. Galeotti szerint: „Mikoron a magyarok a keresztyén hitre tértenek, akkor a keresztyén fejedelmek azt végezték, hogy az utcákon, keresztutakon keresztet emelnének és azzal mutatnák meg magokat keresztyéneknek lenni“. ²⁷ A Krisztusra való vonatkozásként, akinek lába fáj, napkelte előtt ebszöllőlevelet ragaszt nyálával a fájós részre s így indul búcsúra.²⁸ Az ősi őszforduló ünnep tiltó rendelkezései az ősz különböző napjaira széthullottak s egy ilyennel Szentkeresztnapja üresnap p á ** lett: a Szentkeresztnapján vetett kukoricának csak a szára nő.²⁹

Szent Mihály kántora (szept. 18.) s egész hete szintén az ősi őszi évforduló szakadéka: üresnap a búzára és asszonyi

* Tudni kellene azonban, hogyan történik ez a népszokásainkban oly gyakori „szenteltetés“?

** Üresnapnak nevezek minden olyan napot, amelyen a termelő cselekvéseknek nincsen foganatjuk: az elvetett mag s az elültetett tojás nem kél ki, a párosítás eredménytelen marad; ellentéte a termőnap. Vannak általánosan üres- és termőnapok, s olyanok, amelyek csak bizonyos növényekre vonatkoznak.

tiltónap* a mosásra s mángorlásra, mert a mosónak kisebesednék a keze, a mángorló háza felett pedig egész éven dörögve pihennének a fellegek.³⁰

Máté (szept. 21.) napja is üresnap: aki búzát vet, pelyvát arat; ezért Máté hetét „pelyvahét”-nek is nevezik.³¹

Mihály (szept. 29.) napjával kezdődik a középeurópai ősz. Az ilyen évnegyedkezdő napok minden nép hitében gonoszjáró és gonoszűző napok is.³² A csikgyergyói hegyi pásztorok nálunk is e nap tartják a farkasünnepeket, hogy a csordát a hazatevelés idejére a farkasok kártételeitől megóvhassák.³³ Megülése módjáról azonban, sajnos, semmit sem tudunk. A germánságban a halotti kultusz körébe eső ünneptáj volt, amikor rituális alakú süteményeket készítettek; talán ennek a szokásnak esökevénye az aranyosszéki unitáriusoknak az a szokása, hogy Mihály napjára kalácsot sütnek.³⁴ Mint a pásztorolás befejeztének napja, bérfizető- és pásztorfogadónap is. Megtartván számadásukat, d. e. a gazdák áldomással veszik át juhaikat a pásztoroktól.³⁵ Aztán következik a pásztorszegődség, s akik e nap szegődnek, azokat „mihálosok”-nak nevezik, szemben a „dömötörösök”-kel. A szegődséget este nagy evésivás követi, amelyen a juhászok női hozzátartozói is résztvesznek, s néha három napig is eltart a mulatság.³⁶

Október 1-én rukkoltak be a legények, szeptember utolsó vasárnapján tartották hát a rukkolási táncot, még pedig az otthon maradt legények távozó társaik búcsúztatására.³⁷

Gál (okt. 16.) napján már 1585-ben minden iskolás gyermek egy-egy kakast vitt ajándékba a mesternek,³⁸ s ugyancsak a hívők is ezzel kedveskednek lelkészüknek.³⁹ A szokást a germánság közt nevelkedett protestáns hitújítók hozták magukkal.⁴⁰

Germán eredetűek a *Vendel*-napi (okt. 20.) szokások is. Délnémetországban a pásztorok pátronusa, aki a járványos betegségektől védi a marhát. Nálunk valami rossz szellem, mert ha állatvész üt ki, azt mondják, hogy Vendel viszi az állatokat.⁴¹ Napját tehát különösen megtartják az állattenyésztő gazdák: d. e. a barmokat a világért sem fognák be, mert kár esnék bennük.⁴²

Dömötör (okt. 26.) a juhászokra *Mihály* párosnapja,⁴³ éppen úgy, mint *Simon-Júdás* (okt. 28.) is.⁴⁴

* A dologtiltónapok általánosak, vagy csak bizonyos munka végzését tiltók, — vannak aztán férfi- és női dologtiltók, — ősiek és fogadalmiak, — pusztá pihenőnapok és díszbe öltözéssel, templomba menetellel kapcsolatosak.

Mindenszentek napja (nov. 1.) a cselédfogadás terminusa volt.⁴⁵ Régen a bíróválasztást és a tanács megújítását is e nap szokták megtartani; utána a község előkelői áldomást ülnek.⁴⁶

Estéjén a nap-leszálltával kezdődik a *Halottak napja* (nov. 2.).* A rómaiak február 13-tól 21-ig ülték a „feralia“-t vagy „parentalia“-t, amikor a sírokat virágokkal díszítették, égő gyertyákat és ételeket helyeztek rájuk, mert azt hitték, hogy ez időben a halottak a földre jöhetnek s esznek a nekik szánt ételekből. A germánságban minden évnegyedkezdnép Wodan kultuszának körébe tartozott, akinek kíséretében földre jönnek a halottak szellemei s megbosszulnak minden figyelmetlenséget. E pogány szokásokat és hiedelmeket elkeresztényesíteni akarván, Odillo clugni apát 998-ban nov. 2-re tette át az ünnepet, XIX. János pedig 1006-ban általános egyházi ünneppé rendelte. Az őszi szokásokat és hiedelmeket továbbra is megőrizték: a halottak kikelnek sírjukból, a purgatóriumban levő lelkek e napra kiszabadulnak börtönükből. A sírokon égett gyertyákat a palócok közt néhol kivájt és koponya-alakra faragott tökébe állítják;⁴⁷ az öngyilkosok sírján azonban nincs gyertya, a gyújtogatás miatt elítéltén pedig kórót égetnek.⁴⁸ Otthon is ég a gyertya, még pedig annyi, ahány halottja van a családnak, s éjjelre megterítik az asztalt és reá kenyeret, fokhagymát, sót,⁴⁹ vagy rétest és bort⁵⁰ tesznek, s mindezt Halottak napján d. e. a szegényeknek ajándékozzák. Ez a „halottetetés“ azonban ma már a legtöbb helyt elmarad, s a szegényeknek adott kalács, az u. n. „istencipó“, liszt és szemesfőzelék helyettesíti.⁵¹ A templom ajtaja előtt u. i. prédikáció idején egész sereg koldus ül énekelgetve, s az ajándékozás azért történik, hogy a megholt rokonokért imádkozzanak.⁵² S bár az ősrómai és ősgermán rituális alakú tésztasütés pusztá cipóvá s a szegényeknek adott ajándékozássá gyengült, a gonoszúzó fokhagyma és só itt-ott még ma is szerephez jut, s a római ünneptartam is megmaradt, mert hiszen a tiltó rendelkezések mind a „halottak heté“-re szólnak: a mosás, tisztogatás, a földmunka, a termés feldolgozása mind zavarná a halott nyugalma; ez a hét tehát az általános dologtiltó napok közé tartozik. Nem szabad varrni,⁵³ mosni,⁵⁴ meszelni,⁵⁵ földben dolgozni,⁵⁶ élelmi-szert, káposztát télire eltenni, répát s krumplit elvermeln.⁵⁷

Mária bemutatása (nov. 21.) némely vidéken középkori szokás szerint pestisfogadalmi búcsúnap.⁵⁸

* Minden szokásunk arra mutat, hogy az ősmagyar felfogás szerint a nap a napleszálltával kezdődik és ér is véget. *Ily volt a németeknél is.* M. E.]

A mi őszi szokásaink tehát részben ősiek, részben a római és germán pogány szokások összekevert és megszelídült átvételei, de akad köztük néhány újabb fejlődésű egyházi, népi és történelmi szokás is. Gonoszjáró, üres, gonoszűző, dologtító, varázsló és gyógyító napok valamennyien, de mint évnegyedkezdők és végzők: bérfizető, pásztorfogadó, hivatalba lépő és lakomanapok is egyúttal. E szokások azonban széthullottak, az egész negyeden át szétterjedtek úgy, hogy a tulajdonképeni őszekezdet meg sem állapítható.

Rá kell mutatni végül két nagyon feltűnő dologra. Az egyik az, hogy az őszi jelesnapok közt egyetlen férjjeszlő: andráskodó, állatpárosító, tojás- és kotlóvarázsló, életvesszős: suprikáló napra sem akadunk. S a másik, hogy nemcsak maga az évnegyed aránytalanul rövidebb a többinél, sőt egyes terményekre még az október is az érlelő nyár folytatása, — de maguknak a jelesnapoknak száma is igen kevés, s a germán és szláv anyaghoz hasonlítva még e jelesnapokhoz kapcsolódó szokások is nagyon gyérek és színtelenek.

¹ Erdélyi: Közmondások 294. MNy. 6:353. — ² Erdélyi Székely Naptár 1844. — ³ Tatár: A magyar nép naptára 1901. — ⁴ Gönczi: Göcsej 573. — ⁵ Erd. Szék. Napt. 1844. — ⁶ Tatár 1901. — ⁷ Herman: A magyar pásztorok nyelvkincse 518. — ⁸ Nagybánya és Vidéke 1882. febr. 28. — ⁹ Nagy: Bágyog és Rábaszövát néprajza 1:43. — ¹⁰ Szegedi tanyák, saját gyűjt. — ¹¹ Öcsöd, Ethn. 20:114. Hódmezővásárhely, NNy. 2:63. — ¹² Bakonyalja, Nyelvészeti Füzetek 34:140. — ¹³ Apáczai Cseri, Debr. Szemle 1933:264. Baksay: Összes munkái 3:118. Illyés: A magyar ref. földmiv. nép lelki élete 121. Kocs, Ethn. 12:418. — ¹⁴ Gyergyó, sgy. — ¹⁵ Rábagyarmat, Ethn. 43:159. — ¹⁶ Kiss: Földmivelés a Rétközön 20. — ¹⁷ Mikszáth: Az igazi humoristák 47. — ¹⁸ Lázár: Alsófehérvárm. monogr. 37. — ¹⁹ A forrásokot idézve I. Róheim: Kedd asszonya, Ethn. 24:90. — ²⁰ Kálmány: Boldogasszony ósvallásunk istenasszonya. 9. — ²¹ Nyalka, Györm. monogr. 100. — ²² Somló vid., Ethn. 30:107. — ²³ Alsóalap, Ethn. 7:186. — ²⁴ Félégyháza, Népr. Ért. 14:85. — ²⁵ Jankó: Balaton 420. 425. Gönczi: Göcsej 607. Nagylengyel, Magyar Polgár 1899. júl. 25. — ²⁶ Bácsm., Ethn. 7:180. — ²⁷ Idézte Bod Péter: Szent Heortocrates 126. — ²⁸ Jankó: Torda 254. — ²⁹ Gönczi: Göcsej 608. — ³⁰ Gönczi: Göcsej 198. 607. Pélmónostor, Ethn. 16:293. — ³¹ Göcsej, Tudományos Gyűjt. 1838. VI. 33. — ³² L. „Márton napja” c. dolgozatot, NNy. 5:188. — ³³ Népr. Ért. 14:296. — ³⁴ Jankó: Torda 127. — ³⁵ Herman: A m. pászt. nyelvkincse 518. — ³⁶ Fehérm., A Regélő István bácsi 317. — ³⁷ Pozsonyvárm. monogr. 242. — ³⁸ Farkas: Csepreg 60. — ³⁹ Payr: A dunántúli ev. egyházker. tört. 1:22. — ⁴⁰ Mohl: Lövő tört. 16. — ⁴¹ Katádfa, MNy. 17:136. — ⁴² Gönczi: Göcsej 253. Somogyvm. monogr. 208. — ⁴³ Szegedi tanyák, sgy. — ⁴⁴ Félégyháza, Népr. Ért. 14:86. — ⁴⁵ Félégyháza, Nyr. 1:180. — ⁴⁶ Magyar Hazai Vándor 1835. Öcsöd, Tud. Gyűjt. 1827. II. 24. — ⁴⁷ Balogh: Újabb felolvasások 77. — ⁴⁸ Hegyközkovácsi, Illyés: 116. — ⁴⁹ Békefi: Kethely 45. — ⁵⁰ Csácsbozsok sgy. — ⁵¹ Félégyháza, Népr. Ért. 14:86. Szaján, Kálmány: Szeged népe 2:210. Torja, sgy. — ⁵² Szőreg, Kálmány 3:143. — ⁵³ Hódmezővásárhely, Ethn. 31:93. — ⁵⁴ Ormányság, Ethn. 43:164. Kávás, sgy., Somló vid., Ethn. 39:107. Vép, Ethn. 31:100. Bakonyalja, NyF. 34:138. Hódmezővásárhely, NNy. 3:220. Ethn. 31:93. — ⁵⁵ Szentpéter, NyF. 33:37. — ⁵⁶ Szeged,

Kovács 374. — ⁵⁷ Bakonyalja, NyF. 34:138. Bácsm., Ethn. 7:100. Torja, sgy. — ⁵⁸ Pozsony vm. monogr. 179.

Szendrey Zsigmond.

(*Deutscher Auszug*) — *Fest- und Brauchtage im Herbst.* — Die Zahl dieser Tage ist geringer als bei slaw. und germ. Völkern, auch sind die meisten ung. Herbstbräuche (einige unter ihnen sind deutschen Ursprungs) ziemlich farblos; ungarische Bräuche der heidnischen Zeit scheinen nur in den Bräuchen der Marientage durchzuschimmern.

Megjegyzések a névhasználat kérdéséhez

Nagy J. Béla azt írja a Magyarosan legutóbbi számában (1936, 19), hogy *Benito Mussolini* helyett „bizvást mondhatjuk: *Mussolini Benedek*“. Nagy J. Béla kétségtelenül kiválóan ismeri a magyar nyelvet, de a nevekhez — úgy látszik — már kevésbé ért. Ajánlatában ugyanis egyebektől eltekintve figyelmen kívül hagyta azt a körülményt, hogy a személynevek becéző alakjaiból minden népnél önálló nevek alakultak, amelyek már különös hangulati értékük miatt sem helyettesíthetők valamely más névalakkal — még ugyanazon a nyelven belül sem. Mi sem keresztelhetnénk el például *Virág Benedek*-et *Virág Bencé*-nek, de valószínűleg *Szabolcsi Bence* sem venné szívesen, ha valaki *Szabolcsi Benedek*-nek írná a nevét. A közönség különben nem is igen tudja, hogy a *Bence* vagy a *Benő* név a *Benedek* névből származott, a *Bende* névről nem is szólva. Vagy például hogyan magyarítsuk a következő német neveket: *Johannes Bolte*, *Johann Müller*, *Hans Naumann*, *John Brinkmann*? Ez mind *János* volna talán? Lehetetlen, amikor hárman közülök maguk sem akarnak *Johann*-ok lenni, de még az anyakönyvben sem *Johann* néven szerepelnek, aminthogy a mi *Iván*-aink sem vállalnák a *János* nevet.

Az Akadémia Nyelvmivelő Bizottsága szerint ugyanis idegenek neveit a magyarban a keresztnév lefordításával és hátratételével, vagyis magyaros szórendi alakban kell írunk. Ezen javaslatával az Akadémia Nyelvművelő Bizottság kétségtelenül szembehelyezkedett az általánosnak mondható magyar nyelvszokással. A művelt közönség túlnyomó része ugyanis az ilyen névmagyarításokat helyesen, nem helyesen magyarkodásnak tartja, amit azonban pl. Szeremley Béla így fejez ki: „Ma ellenben már nem is néznék művelt európai embernek, aki nem Thomas Mannt, Paul Wegenert, Greta Garbót, Elisabeth Bergnert ír vagy mond“ (Magyarosan IV. 22). — Vannak,

akik azért haragusznak idegenek neveinek idegenes használatára, mert ezt a pesti zsidó zsurnalizmus találmányának tartják. Ebben mindenesetre tévednek. Ennek bizonyítására elég, ha a Magyar Nyelv 1934. és 1935. évi évfolyamaira hivatkozunk. Ezen évfolyamok cikkeiben ugyanis a következő szerzők használták idegenek neveit — a legtöbbször teljesen következetesen, illetőleg néhányan több-kévesebb következetességgel — az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága által hibáztatott módon (a könyvidézeteket természetesen nem számítva): Bárczi Géza, Csüry Bálint, Ferenczi Sándor, Gáldi László, Gombocz Zoltán, Hartnagel Erzsébet, Hegedüs Lajos, Koválovsky Miklós, Ligeti Lajos, Lovas Rózsa, Moravcsik Gyula és Trócsányi Zoltán.¹ Sőt a M. Ny. azon legutóbbi számában, amelynek Magyarosan című mellékleteként Nagy J. Béla „A személynevek kérdése” című idézett cikke megjelent, Weidlein János és Varju Elemér továbbra is csak idegenes alakban használták a cikkeikben előforduló nem magyar személyneveket, úgyhogy azt is mondhatnánk, hogy az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága talán először a saját portáján seperne. Az azonban az idézett névsorból világosan kitűnik, hogy az idegenes névhasználat ízléstelen zsidóskodásnak mégsem tekinthető. Ennek kétségtelenül mélyebb okai vannak.

És vajjon a M. Ny. szerzői közül, kiknek a névhasználatára felel meg teljesen az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága követelményeinek, kérdezheti az olvasó. A névsor nem hosszú és sokak számára bizonyosan meglepetést jelent. Ezek: Hakulinin Lauri (cikkét bizonyára valaki lefordította magyarra), Melich János, Kniezsa István és Schwartz Elemér. Ehhez nem kell kommentár.

Az idegenes névhasználat általános elterjedésének egyik okát abban látom, hogy a művelt magyarok legnagyobb része németes műveltségű, ami azt jelenti, hogy német könyveket, folyóiratokat és ujságokat olvasnak, német rádióállomások műsorait hallgatják, és ha idegen nyelven is beszélnek, elsősorban is a német az. A németek pedig az idegen neveket — mondhatnám — szélsőségesen tiszteletben tartják. Ennek jellemzésére megemlíthetem, hogy *Ibsen* nevét csak *Henrik Ibsen* alakban találhatjuk német könyvekben és folyóiratokban, egy híres flamand író pedig szintén csak *Hendrik Conscience* néven emlegetnek;

¹ Sok szerzőnek a névhasználati módja az idézett két évfolyamból nem volt megállapítható, mert vagy nem fordulnak elő idegen nevek a cikkeikben vagy pedig az idézett idegeneket csak a családi nevükön emlegetik.

vagyis még a legközelebbi nyelvrokonaik hasonló hangzású és eredetű személyneveit is meghagyják eredeti alakjukban. A németben valami *Wilhelm Shakespeare* annyira le nem írható, hogy ezt a nevet valószínűleg még a szedő is korrigálná. Nagy J. Bélának az az ellenvetése, hogy a mi neveinket sem tisztelik a németek és ők is *Johann Arany*-t és *Alexander Petőfi*-t írnak, nem helytálló. Ennek okozói ugyanis mi magunk vagyunk, mert mi ilyen németes alakban ismertettük meg őket jeleseink neveivel, és pl. a külpolitikai vonatkozásban félhivatalosnak mondható Pester Lloyd is az Akadémia Nyelvművelő Bizottságát megszégyenítő buzgalommal germanizálja a magyar közélet szereplőinek neveit. Vagy talán azt kívánjuk a németektől, hogy szótár segítségével visszamagyarítsák a nekik németes alakban prezentált neveket? Ezen névmegtagadási erőlködésünkben néha az abszurbitásig elmentünk. Madách Imrénk nevét például *Emerich Madách* alakban ismertettük meg a világgal, az *Emerich* nevet t. i. a magyar-latin *Emericus*-ból germanizálták, elfeledkezve arról, hogy a magyar *Imre* név a német *Heinrich* név átvételéből származott. — Aki azonban magyar nevének megtagadásával nem akarja magát mintegy jelképesen egy idegen nép közé besorozni (magyar családnévű németek és tótok is vannak!), annak a magyar nevét a németek is tiszteletben tartják, amint hogy pl. a németes nevű finn *Yrjö Wichmann* nevét sem írta le náluk soha senki *Georg Wichmann*-nak. Különben Budapesten is mindenki *Yrjö*-nek ismerté az ott élt *Lipola* finn szobrászművészt, mert ő maga is finn testvéreink szokása szerint ragaszkodott keresztnevének finnes alakjához.

Természetesen a németek sem fordítják le a maguk német keresztneveit, amikor idegen nyelven írnak vagy beszélnek. Mi azonban csak azt a szokásukat vettük át tőlük, hogy az idegen neveket a maguk eredeti alakjukban írjuk, míg a saját neveinket idegen nyelven írva vagy beszélve nagy buzgalommal fordítottuk le először természetesen németre. Ezt a névlefordítást mi azért érezhettük természetesnek, mert nálunk aránylag soká tartott a latin nyelv uralma, és latinul írva kezdettől fogva szokásban volt az egyházi eredetű keresztneveket latinos alakjukban használni; így tehát mindenki természetesnek találhatta, hogy viszont németül írva a magyar keresztnévet németes megfelelőjével helyettesítse.

Az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága az idegen nevek írása tekintetében tulajdonképp a franciák és olaszok gyakorlatát szeretné meghonosítani nálunk, akik az idegen kereszt-

neveket a németek és északi népek gyakorlatával szemben — ha csak lehetséges — tényleg le szokták fordítani. Ennek azonban elsősorban is az az oka, hogy az olaszok és franciák rendesen egynyelvűek, míg a művelt németek általában több idegen nyelvet értenek és franciául vagy angolul többnyire beszélni is tudnak. A franciáknak és olaszoknak tehát nincs érzékük az idegen nevek hangulata iránt; ezért az idegen keresztnevet mechanikusan helyettesíthetik saját nyelvük megfelelő neveivel. A franciául tudó németek azonban nagyon is élénken érzik pl. a francia és német nevek hangulati különbségét és ezért kezdettől fogva óvakodtak attól, hogy a francia keresztneveket lefordítsák németre. Ennek jellemzésére hivatkozhatom *Johann Paul Friedrich Richter* példájára, aki Rousseau tiszteletére vette fel a *Jean Paul* írói nevet (a *Paul*-t is franciásan kívánta, hogy ejtsék). A *Johann Jakob Rousseau* névalakot tehát a németek lehetetlennek éreznék: nem is írta ezt le náluk még senki.

Mivel pedig mi magyarok a németekhez hasonlóan több nyelvet beszélő nép vagyunk, az idegen keresztnevek idegenes használata nálunk nemcsak utánzásnak, hanem természetes fejleménynek is mondható. Mi ugyanis a németekhez hasonlóan szintén nagyon is élénken érezzük az ismert idegen nyelvek neveinek a magyar megfelelőiktől elütő hangulatát. Ép ezért a mechanikus névhelyettesítés esztétikai érzékünket sérti. — A magyar *András* név és a német *Andreas* között pl. a hangalak tekintetében ugyan nincs nagy különbség, de annál nagyobb hangulat tekintetében.² Ezért, aki németül tud, elviselhetetlennek találná, ha pl. *Andreas Heusler*-nek, a kiváló germanistának, a nevét *Heusler András* alakban magyarítaná valaki. A franciául tudó pedig a *Chénier András* névalakot már komikusnak érezné. Ép így stílustalannak érezzük azonban azt is, ha egy még orthográfiájában is vadidegen családnév egy meghitt hangzású magyar névvel van összeszerkesztve: *Shakespeare Vilmos*. Akinek nincs érzéke a névhangulat iránt, annak persze nehéz ezt megmagyarázni, legfeljebb egy kis torzítással lehetséges ez, vagyis azt mondhatjuk, hogy számunkra ezek a mussolinibenedekek mind *Caesar Gyula* hangulatú nevek.

Hegedűs Lóránt, aki az Akadémia Nyelvművelő Bizottságában az idegen személynevek magyaros használatát indítványozta, semmiesetre sem olvasta *Koválovszky*nak az

² *Koválovszky* szerint (M. Ny. XXX. 228) „*András* kemény hangzású igazi magyar parasztnév“.

irodalmi névadásról írott derék tanulmányát. Ennek a bizottságnak azonban talán nyelvész tagjai is vannak, akik ismerve Kovalovszky tanulmányát bizonyos aggályaiknak véleményünk szerint mégis csak kifejezést adhattak volna. Nagy J. Béla dicséretére azonban meg kell állapítanunk, hogy szíve mélyén tulajdonképp ő is érzi, hogy a *Shakespeare Vilmos*-féle makaróninevek lehetetlenek. Azonban nem meri természetes stílusérzékét követni és következetes lenni, hanem menteni próbálja az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága javaslatának keretein belül a stílusos névhangulat érdekében azt, ami még menthetőnek látszik. Azt ajánlja ugyanis, hogy olyan esetekben, amikor valamely magyar személynévnek kettős alakja van használatban, idegen személyekkel kapcsolatban a név idegenesebb alakját használjuk, tehát *Hugo Viktor*-t írjunk és ne *Hugo Győző*-t. Ilyen névpár persze nincs valami nagyon sok, ezért Nagy J. Béla is csak erőszakoltan tud ilyen névpárokat szerkeszteni példái számára. Azt ajánlja egyebek között, hogy ne *D'Annunzio Gábort*-t vagy *D'Annunzio Gabriele*-t írjunk, vagy — Isten őrizz — *Gabriele d'Annunzio*-t, hanem *D'Annunzio Gábel*-t, hogy stílusosak legyünk és az Akadémia követelményeinek is eleget tegyünk. Bizony nem sokat nyertünk ezen névnél a *Gábel*-ben a *Gábor*-ral szemben, mert a magyarban csak a főangyal *Gábel*, úgyhogy a Nagy J. Béla indítványozta névalaknak humoros színezete van számunkra. A továbbiakban azt javasolja Nagy J. Béla: „*Rostand* se nem *Ödön*, se nem *Edmond*, hanem — tessék megfigyelni a finom különbséget — *Edmund*; *de Amicis* sem *Ödön*, de nem is *Edmondo*, hanem szintén *Edmund*“. Vagyis az történt ebben az esetben, hogy Nagy J. Béla az akadémiai elv érdekében — de hogy a névhangulatot némileg megóvjá — össze akar szerkeszteni egy francia, illetve olasz névvel egy német keresztnévet. Az *Edmund* nevet ugyanis mindenki német névnek fogja tekinteni, még ha volt is esetleg valaha olyan külön magyar, aki *Edmund*-nak írta magát. Mindenesetre ezeket a *Rostand Edmund*-féle névkreációkat tekinthetjük a magyar névmakarónizmus csimborasszójának, mert ezekben alkotójuknak két szóban három nyelvet sikerült összevegyítenie. Emellett pedig *Rostand Edmund*-féle névkreációkat olvasva azt is kérdeznünk kell: ha nem jó, hogy *Rostand Ödön*, akkor miért jó, hogy *Musolini Benedek*?

Nagy J. Béla tucatjával ismertet meg bennünket cikkében olyan névfordítmányaival, amelyek világhírességek neveire vonatkoznak. Ez igazán csak akadémikus jelentőségű szórako-

zás, mert hisz ezek a nagyságok a köztudatban csak családi nevükön élnek: *Goethe*, *Shakespeare*, *Mussolini* stb. Ennek jellemzésére megemlíthetem, hogy pl. Gundolf nagy Goethe-könyvéből megtudhatjuk, hogy Goethe anyját *Elisabeth*-nek hívták, azt is, hogy a családban Goethét *Wolfgang*-nak nevezték és *Wolf*-nak becézték, de azt már nem, hogy a keresztségben a *Johann Wolfgang* nevet kapta. De vajjon hogyan lehetne ezt a mondatot átmagyarítani az Akadémia követelte névhasználatnak megfelelően? Sehogy. A név — név, mégha az keresztnév is. Ugyanazzal a logikával, ahogy idegen személyek keresztneveinek átmagyarítását követelik, az idegenek könnyen értelmezhető családi neveinek a lefordítását is propagálni lehetne, aminthogy eleink vidáman gyakorolták is ezt, ahol lehetett, a nép pedig még mainapság is teszi. Az *Erasmus Teufel* nevet például Tinódinál *Ördög Rézmán* alakban olvashatjuk; és ennek a névnek még az az előnye is megvan az Akadémia javasolta névalakokkal szemben, hogy nem felemás makaróni-név.

Az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának javaslata szerint azon idegen tulajdonneveket, amelyeket a magyar irodalmi szokás eredeti szórendi formájában fogadott el, ezentúl is így kell használni: *Paolo Veronese*, *Leonardo da Vinci*. Ki legyen azonban abban a kérdésben a bíró, hogy mely idegen neveket használjuk így? De azt is kérdeznünk kell, hogy mely okból használunk és használtunk eddig bizonyos neveket így? Ezzel szerencsésen megérkeztünk a *Zweig István*-kérdéshez, amely javasolt névalakot egyes újságírók már humorosnak találták. — Azok a nevek honosodtak ugyanis meg nálunk eredeti szórendi alakjukban, amely neveket a külföldön is mindig a keresztnévvel kapcsolatban használták. *Vinci* festészetéről hiába beszélne valaki, a hallgatók csak nehezen eszmélnének rá, hogy kiről van szó. *Sachs* költészetéről hasonlóképen hiába értekeznénk, de még azzal sem segítenénk sokat, ha *Hans Sachs*-ot *Sachs János* néven emlegetnők. Erre nézve Mészöly Gedeontól is hallottam egy kis históriát. Beöthy Zsolt, aki konok és fanatikus névmagyarító volt, egy előadásában sűrűn emlegetett valami *Bernhardt Sára* nevű kiváló színésznőt. A hallgatók egymásra néztek: „Hol játszik hát ez a kiváló Sára?” Bizonyára az is ott motoszkált a fejükben: „Sára néni, amikor kendet még...” Azután lassan itt is, ott is derültek az arcok; az emberek t. i. idő multával nagy nehezen kezdtek valahogy rájönni, hogy *Sarah Bernhardt*-ot érti a kitűnő előadó.

Mindez tehát azt jelenti, hogy azon nevek, amelyek állan-

dóan a keresztnévvel kapcsolatban szerepelnek tudatunkban, az összetett szavakhoz hasonló egységes komplexumot alkotnak, amely névkomplexum egy bizonyos személyre vonatkozó tudásunkkal ép oly szorosan asszociálódik, mint az összetett szó azon fogalom jegyeivel, amelynek megnevezésére szolgál. Ha tehát megértésre akarunk számítani, akkor sem a névkomplexum alkotóelemeit, sem azok egymásutánját nem változtathatjuk meg. Arról is meg vagyok azonban győződve, hogy akik az ilyesmit megteszik, azoknak is minden egyes esetben bizonyos felesleges szellemi munkájukba kerül az átkeresztelés, hisz a megszokott asszociációs kapcsolatot kellett legyőzniök és helyette új névkomplexumot alkotniok.

Az természetesen szintén nem véletlen, hogy bizonyos neveket miért emlegetnek mindig keresztnévvel kapcsolatban. Minden nyelvben így emlegetik ugyanis az egyszótagú családnevek viselőit: *Hans Sachs, Thomas Mann, Stephan Zweig, Bernhard Shaw*; azután azokat, akiknek családneve keresztnévből lett: *Hermann Paul, Otto Ludwig, Lloyd George, Sarah Bernhardt*; továbbá azokat, akiknek a családi neve nagyon közönséges: *Conrad Ferdinand Meyer, John Meier, Gerhart Hauptmann, Bernhard Shaw* stb. és végül azokat is, akik egy hasonló családjenevű és foglalkozású személlyel összetéveszthetők volnának: *Thomas Mann, Stephan Zweig, Jakob Grimm* stb. Az olvasó könnyen megállapíthatja, hogy ugyanezen esetekben a magyarban is hasonlóan járunk el. Mivel pedig az ilyen idegen nevek viselői idegen könyvekben, folyóiratokban és újságokban mindig a keresztnévükkel kapcsolatban szerepelnek, az ő nevük a mi tudatunkban egységes névkomplexummá lesz, vagyis pl. *Thomas-mann* számunkra mint név teljesen egyértékűvé válik pl. ezen komplexummal: *Keller-mann*. Az, hogy a *Thomas Mann* nevet két szóba írjuk, csak konvenció. Ezt nem vette figyelembe az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága, amikor javaslatában a *Stephan-zweig* nevet különválasztotta a *Paolo-veronese*-féle nevektől, amellyel nyelvi szempontból tulajdonképp teljesen egy jellegű, azoknak a számára t. i., akik az újabb német irodalmat közelebbről ismerik. Ezért is berzenkedtek különösen a javaslat ezen része ellen egyes újságírók, akiknek a nyelvérzéke számára t. i. a *Stephan Zweig* név már egységes névkomplexummá vált, amit az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának javaslatkészítői részéről már semmiesetre sem lehet elmondani, mert különben ~~talán~~ kihagyták volna a *Zweig István* példanevet javaslatukból. Természetesen minden foglalkozási ágban alakulnak ki olyan névkom-

plexumok, amelyek a kívülállók számára már nem számítanak annak; ha pl. a javaslatban a *Grimm Jakab* név szerepelt volna, az az illető ujságíróknak valószínűleg fel sem tűnik, viszont a német nyelvészettel foglalkozók ezt a névalakot már különösnek érezhetnék.

Szeremley Béla a fentebb idézett helyen még azon kesereg, hogy nyelvünkön sebet ütnek azok, akik az idegenek neveit idegenes alakban használják, tehát *Thomas Mann*-t írnak. Amint kimutattuk, ezen ugyan kár keseregni, mert ugyanilyen alapon azon is bosszankodhatnánk, hogy egyesek még idegen családnévvel is megfertőzik nyelvünk szellemét. Sőt tulajdonképp azt állíthatjuk, hogy idegen neveknek idegenes használatát tekinthetjük természetesnek. A keresztnév lefordítása és hátratétele valójában már okoskodás terméke. — Az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának a javaslata tényleg nagyon logikusnak látszik; a nyelvben azonban a logika egyáltalán nem érvényesül annyira, amint azt sokan ma is képzelik. Hogy a népi beszéd szellemének az idegen nevek idegenes használata felel meg, arról az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának tagjai igen könnyen meggyőződhetnek, ha egy szép nap kirándulnak egy budakörnyéki német faluba; ha ugyanis ott szóba állnak a sváb atyafiakkal, csakhamar azt fogják tapasztalni a közöttük lakó magyarok iránt érdeklődve, hogy ők a magyarok neveit a német beszédben is következetesen magyaros szórenddel használjuk és hogy a magyar keresztneveket sohasem fordítják le. Ilyenformán emlegetik politikusaink neveit is. — Ha pedig elővesszük H á z i soproni oklevéltárának köteteit, úgy azt tapasztalhatjuk, hogy az azokban olvasható német iratokban és levelekben magyar személyek neveit többnyire ugyancsak magyarosan, bár néha nagyon is eltorzított írási alakban, használták. *Bethlen Gábor* nevét pedig a német tudományos irodalomban ma is csak magyarok írják *Gabriel Bethlen*-nek, mert a németek még a 17. században *Bethlen Gabor*-nak ismerték meg ezt a nevet és ilyen alakban őrizték meg napjainkig. — Mi magyarok ugyan mindent elkövettünk például iskolakönyvek és ujságok révén, hogy németjeinknél megszüntessük a magyar neveknek magyaros használatát, eddig azonban ezen a téren nem sokat értünk el, sőt véleményünk szerint még egy Német Nyelvművelő Bizottságnak sem lehetne ezen a téren reménye a sikerre...

Mivel felfogásunk szerint a nyelvészetnek nem az a hivatása, hogy a nyelvhasználatot mesterséges logikai sablonokkal

szabályozgassa, hanem az, hogy a nyelvhasználatban megállapítható törvényszerűségeket felismerje és azok létrejöttét megmagyarázza, ezért a következőkben az idegen nevek használatát illetőleg nem törvényeket kívánunk hozni, hanem csak azt próbáljuk pontokba foglalni, hogy jelenleg folyóiratok, könyvek, lexikonok (Révai) és ujságok (Nemzeti Ujság, Budapesti Hirlap) miként írják le az idegenek neveit.

I. Változatlan alakjukban használatosak: 1. azon nevek, melyek az eredeti nyelvben is állandóan a keresztnévvel kapcsolatosak (*Hans Sachs, Lloyd George, Thomas Mann* stb.); 2. az írói álnevek (*Jean Paul, Pierre Loti, George Sand* stb.); 3. azon nevek, melyeknél a keresztnév és a családi név között valamilyen szócska fordul elő (*Leonardo da Vinci, Gabriele d'Annunzio, Vasco di Gama, Primo de Riviera, Walther von der Vogelweide, Detlev von Liliencron*);³ 4. továbbá azon nevek, amelyeknél az idegen keresztnév és magyar megfelelője között jelentős hangulati különbséget érzünk: *Jean Jacques Rousseau, Maurice Maeterlinck, William Shakespeare* stb.; 5. végül azon nevek, amelyeknél a keresztnév magyar megfelelője hangalak tekintetében nagyon messze esik az idegen névtől: *Edmond Rostand, Jules Romains* stb.

II. Többnyire változatlan alakban szerepelnek azok a nevek, amelyeknél az idegen keresztnévnek a magyarban nincs megfelelője (ide tartoznak természetesen a becéző névalakból származott keresztnévek is), tehát pl. rendesen *Horst Wessel, Benito Mussolini* stb., de ritkábban előfordul ezen neveknek a keresztnév magyaros hátravetése is, tehát pl. *Mussolini Benito*.⁴

III. Csak a családi nevükön szokás említeni: 1. a világhírességeket (pl. *Tasso, Goethe, Verdi, Puccini, Newton, Aljechin, Chaplin*); 2. továbbá azokat a mindennapi tudományos, politikai, irodalmi és művészi életben felbukkanó férfiakat, akiknek ritkábban hallott családnévük van (*Sievers, Gundolf, Flandin, Göhring, Badoglio* stb.).

IV. Többnyire magyaros szórendi alakban írják azokat az idegen neveket, amelyekben a családnév a magyarban is meglévő, de idegenesnek érzett keresztnévvel kapcsolatos: *Hitler*

³ Ezért véleményünk szerint csak *Ludwig van Beethoven* írható és nem *Beethoven Lajos*.

⁴ Újabban külföldi mintára különösen a tudományos irodalomban nagyon divatba jött idegeneket előretett keresztnévük kezdőbetűjével emlegetni; ez praktikus névhasználatnak látszik ugyan, de bibliográfiai és könyvtári szempontból sokszor bosszúságot szerezhetünk így az olvasónak különösen a gyakoribb családnévvel kapcsolatban (pl. száz *J. Meier*-t is találhatunk könyvtárak katalógusaiban).

Adolf, Lebrun Albert, Daudet Alfonz, Musset Alfréd, Fallières Armand, Loubet Emil, Kleiber Erik, Doumergue Gaszton stb. (Nagy J. Béla nyomán). Az ilyen neveket ugyanis ezen magyaros alakjukban is idegenesnek érezzük: stílusuk, hangulatuk tehát lényegesen nem változott meg az átalakítással.

Az idegen nevek jelenlegi használatában ezek szerint igenis megállapíthatók bizonyos törvényszerűségek; de mivel használatukban a megszokásnak és az asszociós névhangulatnak igen nagy szerep jut, bizonyos ingadozások mindig lesznek és ezeket még az Akadémia Nyelvművelő Bizottsága sem fogja mindent leegyszerűsítő, de a neveknek lélektanát tekintetbe nem vevő formulájával megszüntetni.

Azt azonban valami erkölcsi vagy tudományos testület propagandája talán mégis elérhetné, hogy mi magyarok például finn testvéreinkhez is hasonlóan magyaros alakban használjuk keresztneveinket, ha idegen nyelven írunk; vagyis aki itthon *János*, az külföldön se akarjon *Johann, Giovanni, Jan, Jean* vagy *John* lenni. Neveink természetes szórendű alakjához azonban véleményem szerint már nem ragaszkodhatunk, ha idegen nyelven írunk, bár — amint láttuk — ez volna a természetes, mert ez sok félreértésre adna alkalmat; a külföld ugyanis nem ismeri sem a mi névhasználatunkat, sem a keresztneveinket, miként mi az ő neveiket. A keresztnév magyaros használatával még idegen családi nevű magyarok is világos kifejezést adhatnának a magyarsághoz való tartozásuknak, amint ezt az idegen nevű finnek is teszik (pl. *Yrjö Wichmann*), és ebben az esetben a németeknek sem lehetne kétségük abban a tekintetben, hogy pl. *István Winckler* nem németnek, hanem magyarnak számít. Sőt ebben az esetben arra sem volna szükség, hogy sportegyesületeink nem magyar családivnevű magyar versenyzőiket a külföldön magyaros „művésznéven” szerepeltessék, ami pedig véleményünk szerint legalább is aggályos szokás. De gyakorlati szempontból is volna ezen névhasználatnak jelentősége. Sok bosszúságtól kímélhetjük ugyanis meg magunkat adandó alkalommal a külföldön, ha iratainkban nem szerepelnek hatáságainknak névműfordítási csodabogarai; mert nem mindig olyan egyszerű külföldi hivatalos embereknek megmagyarázni, hogy pl. *Ödön* annyi mint *Edmund*. — Amikor diákkoromban először jártam Németországban, magamnak is voltak kellemétlenségeim hatáságaink névműfordítási buzgalma következtében; a nevem ugyanis különböző hivatalos iratokban a következő változatos alakokban szerepelt: *Elmar, Hjalmar, Eleutherus* és *Elemér* (de értesülésem szerint

még a *Welimir*-t is megkaphattam volna). Mennyit kellett bizonykodnom, amíg elhitték, hogy ez mind én vagyok! Azóta németül is mindig *Elemér*-nek írtam magamat és nem tapasztaltam, hogy bárhol külföldön *Elmar*-ra csúfitották volna a nevemet, amikor idézik. Magyarok azonban ezt az injuriát elkövették már velem szemben és pedig itt Szegeden.

Mivel jeleseink neveivel és a magyar irodalommal a külföld nem csekély része csak német közvetítés révén ismerkedhet meg, kétségtelenül nem németek is sokszor idézik magyarok neveit német keresztnévvel kapcsolatban. Ezen igazán nem csodálkozhatunk, mert hisz például Hegedüs Lóránt maga helyezett súlyt arra, hogy egy angol nyelven megjelent könyvének a címlapján német néven szerepeljen (*Roland von Hegedues*). Zilahy Lajosnak kétségtelenül igaza van abban, hogy ennél a *Roland von Geyger* névalak mégis csak stilusosabb lett volna.

Szeremley Béla a „keményebb gerinc“ kérdésének akarja látni az idegen nevek magyaros írását (i. h.). Ez a gondolkodás annyira idegen számomra, hogy egyszerűen nem értem. De abban igenis már én is érzek valami kis gerinceszerűséget, ha keresztnévünket az idegenben és idegen nyelven írva sem tagadjuk meg, ellenben ragaszkodunk hozzá, mint a magyarsághoz való tartozásunk jeléhez. *Moór Elemér.*

(*Deutscher Auszug*) — **Bemerkungen zur Namengebrauchfrage.** — Während der Herrschaft des Lateinischen pflegte man in lateinischen Schriften die ung. Taufnamen kirchlichen Ursprungs seit jeher zu lateinisieren, und nach diesem Beispiel pflegen die Ungarn ihre Taufnamen auch heute in fremdsprachigem Gebrauch mit den entsprechenden fremden Namensformen zu substituieren. Im Gebrauch fremder Namen im Ungarischen wird aber heute die fremde Wortfolge (Taufname + Familienname) und die fremde Form der Taufnamen meist beibehalten. Hierfür war teils das deutsche Beispiel massgebend, teils die Mehrsprachigkeit der gebildeten Ungarn: der Stimmungsunterschied der fremden Taufnamen von ihren ung. Entsprechungen wird nämlich sehr lebhaft gefühlt. Besonders bei denjenigen Namen wird die fremdartige Wortfolge und Form immer beibehalten, welche auch in der betreffenden Fremdsprache immer mit Vornamen verknüpft gebraucht werden, da in diesen Fällen der Vorname und der Zuname im Bewusstsein zu einem einheitlichen Komplex werden (z. B. *Thomas-Mann* wie *Keller-mann*). Verfasser verlangt die Beibehaltung der ung. Formen der Taufnamen im fremdsprachigen Gebrauch; die ung. Wortfolge könne (Famillienname + Taufname) jedoch nicht beibehalten werden, da das zu vielen Missverständnissen führen würde, obgleich dieser Gebrauch der natürlichere wäre, wie er auch bei den Deutsch-Ungarn üblich ist.

Marokverő

Evvel a szóval eddig már többen foglalkoztak. Először Győrffy István (Népr. Ért. 1928:7.) említi, de a kapott magyarázatot nem tartja kielégítőnek.

Utána Csefkó Gyula tárgyalja (NNy. 1929:42–43.) és a *széd, gyűjt* igékkel azonosítja a *markot ver* kifejezésnek utolsó tagját. A *ver* szónak van 'gyűlik' jelentése is (vö. *Nagy néptömeg verődött össze*) és a *markot ver* kifejezéssel párhuzamosan használják a *markot széd, markot gyűjt* kifejezéseket is, de véleményem szerint a *markot ver* kifejezésnek máshol kell a magyarázatát keresnünk.

Legutóbb Gunda Béla iparkodott az előbbi magyarázatokat megdönteni és helyettük újat adni (NNy. VII:241–243.). Hogy ez mennyiben sikerült neki, az kiderül alább. Gunda Béla tárgyi magyarázatát próbálja a kifejezésnek adni. Hibául rója fel Csefkónak, hogy elkerülte figyelmét Győrffynek az a magyarázata, hogy a rozsot asztalhoz, deszkához verdesve csépelik ki (én ritkíttattam). Nem tudom megérteni, mi köze van ennek a *marokverés*-hez? Mert, hogy az aratás munkakörébe tartozó *markot ver* a verdeséssel történő cséplésformával nincsen semmiféle kapcsolatban, az azt hiszem, nem lehet kétséges (mint ahogy nem hívják a szüretelést *taposás*-nak a mustnyerés műszavával). Talán a *ver* szó tévesztette meg Gundát? Ugyanebbe a tévedésbe esett alább is: „a kévék tövét, amikor azokat asztagba rakják, az asztagrakásnál helyökre teszik, a közönséges mosósulyoknál valamivel nagyobb sulyokkal megveregetik, hogy az asztag szép legyen. Hogy ez a művelet kint a tarlón a marokkal, kévével is megtörténhetett, nagyon valószínű, mert az asztagrakás a fenti területen, mint általában az Alföldön is, nem régi keletű”. Elfelejteti itt Gunda azt, hogy nem az asztagba rakandó kévék tövét veregetik meg (hiszen ez nagy időpocsékolás volna), hanem csak az asztagból esetleg kiálló kévék tövét. S ez a megveregetés az asztagrakásnak igazán lényegtelen mozzanata! A tarlón pedig a kévét, hogy szebb legyen, nem megveregetik, mint Gunda gondolja, hanem *még húzzák*, azaz a kiálló gabonaszálakat kihúzzák belőle.

Végül Gunda arra a megállapításra jut, hogy „a *marokverő* szó, a *markot ver* kifejezés a marok, a még be nem kötött kéve megveregetésével hozható kapcsolatba (én ritkíttattam) s a rohamosan változó népi gaz-

dálkodásnak egy régi mozzanatát őrzi“. Hogy ez a veregetés miért nem valószínű, azt l. alább.

A kifejezés megmagyarázásához Cz. F. ad helyes útbaigazítást, amikor azt mondja, hogy marokverőnek nevezik: 1. azt a munkást, aki a markokba rakott gabonát kévébe köti és 2. azt a cöveket, amellyel a kévékötő munkás a kötelet a kévékre tekeri s azokat veregetve elegyengeti. (Ez utóbbi tévesztette meg Gundát, amint hogy Cz. F.-ék is nyilván azért teszik hozzá a magyarázathoz, mert ők is a veregetésre gondoltak a *marokverő* szónál.)

Nézzük meg ezek után, hogyan történt régen az aratás: Az egyik munkás sarlóval levágta az *életet* és markokba rakta.¹ A másik munkás pedig a marokból kötelet tekert és ezt a kévékötő fával, esetleg anélkül is, bekötötte. A marok veregetésére nem volt szükség, mert a kéve anélkül is takaros volt, hiszen az egyes markok tövei természetszerűleg simán álltak, nem kúszálódhattak össze. Ezt bárki saját maga is megtapasztalhatja, ha nem röstelli.

Most szakítsuk félbe a fonalat és nézzünk meg egy ehhez hasonló kifejezést, a *csipkeverőt*. Ez Cz. F. szerint az a mives, vagy gyármunkás, aki csipkéket készít, minthogy a fonalat olyanformán kell vernie, mint pl. a sínórvetőnek, gombkötőnek. Itt megvan az utalás arra is, hogy hol kell a csomót kibogozni. Nézzük, mit mondanak erről a régiek: Ez a *zsinór* mustrája öfelségének nem tetszik, arra a formára *verettesse* Kgd., mint a mostani kék övet *verték* a gombkötők (Tört. T.² III:379.). A *kötél-verő* köteleket és istrángokat teker Com: Vert. 55. (A *ver* szónak itt kétségtelenül 'sodor, teker' jelentése van.) A *ver*-nek erre a jelentésére utal Horger is (Magy. Szav. Tört. 112): „Régi nyelvünkben két *ver* igénk volt. Az egyik, amely még ma is közhasználatú, azt jelenti, hogy 'üt', a másik pedig, amely ettől egészen független honfoglalás előtti török jövevényszó volt, azt jelentette, hogy 'csavar, teker'. Ez utóbbi *ver* ige az idők folyamán lassankint elavult, s csak a *kötélverő* összetétel őrzi ma is az emlékét“.

Mivel pedig a kévékhez is *sodortak* a bekötés előtt köteleket, könnyen gondolhatunk arra, hogy a kéve bekötésénél is *verték* a kötelet. Hátra volna még annak a megmagyarázása, hogy miért hívják az illető munkást *marokverő*-nek, nem pedig *kötélverő*-nek. Tudjuk, hogy a kéve bekötésénél a kötelet ismét meg kell csavarni, hogy *szét ne eresszén*. A munkának ezzel a

¹ A *marok* elnevezésre l. Györffy István A matyók mezőgazdasága c. cikkét (NNy. VI. 6.).

mozzanatával vívódott át a *kötélverő* szó a *marokverés*-re és a bekötést mondták aztán *marokverés*-nek. Hogy ez lehetséges, azt támogatja az a pusztaföldvári adat is, amikor a gazda azt mondja a munkásoknak: *Tekerjétek be a kívíket, mer mégázik*, azaz: kössétek be.... Már pedig, ha ma lehet azt mondani, a kéve bekötésére, hogy *betekeri*, miért ne lehetett volna régen — amikor a *ver*-nek világos volt még a 'sodor' jelentése is —, azt mondani, hogy: *verik a markot*. S miért ne érthették volna ezen azt, hogy bekötik? (Hogy még egy analóg példát mondjak: a tengeri kóró bekötésére Pusztaföldváron azt mondják: *Becsavarták a szárat*.)

Így lett a *markot ver* kifejezés 'beköt' jelentésű. Hogy ma mégis így hívjuk *marokverő*-nek, aki a rendet felszedi, annak az az oka, hogy a régebbi aratásnál a *marokverő* be is kötötte a felszedett búzát, sőt ezt még ma is sűrűn megteszi.

A jelentés fejlődése tehát ez: *marokverő*: 'aki a kötelet csinálja' > 'aki a kévét beköti' > 'aki a rendet felszedi és beköti' > 'aki a rendet felszedi'.

Kovács Gyula.

S Z E M L E

Csűry Bálint: Szamosháti szótár. Első kötet A—K. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 1935. 573 l. 8°.

Evvel a szótárral új „műfaj” vonul be nyelvészeti irodalmunkba: valamely nyelvjárás teljes szókincsét felölelő gyűjtemény. Csűry Bálint 1908 óta gyűjti maga tanulságára, majd a Nyelvtudományi Társaság megbízásából is a szatmármegyei szamosháti nyelvjárás szavait. Szótára némely szempontból szóföldrajzi munka, mert egy hely (főleg Egri község) nyelvkincsének jegyzéke. Teljes szókincset igyekszik felölelni (érdekes sok műveltségi jövevényszó *klázli*, *kamin*, *berbécs* hiánya), nem ad csupán tájszavakat, hanem feljegyzí a köznyelvi szavakat is, akár azonosjelentésűek, akár nem, mert célja nem a köznyelvtől való eltérések összeszedése, hanem a teljesség. A pusztán adott szavakat mintamondatokban megismétli és újításképp a szamosháti nyelvjárás speciális hanglejtési formáit is megjelöli; ha a szó kifejezésekbén, közmondásokban is szerepel, úgy azt is megkapjuk; végül pedig néprajzi följegyzéseket és magyarázatot is ad. A tárgyakat illusztrációk kísérik (bár több rajzot kívánnánk, így pl. az *ág* 'motola része', *ágas*, *fordító*, *cifrafa*, *csűr*, *csizma*, *fájfa* s. i. t. rajzát is). Bőséges utalások segítenek a szavak felkeresésében, csak hogy az utalószavaknál a magyarázat el is maradhatna, elég lett volna a főszó

alatti magyarázat (pl. az *eke* és részei, hol a megfelelő fejtegetés a főszónál megvan minden részre vonatkozólag, de a részeknél egészében megismétlődik: *egyenesvezér, görbevezér, farsróf* stb. szavaknál). Ez a szótár használóinak nagy kényelmet nyújt, de sok helyet takaríthatott volna így meg a szerző. A szótár hangjelölései nem „dogmatikus” fonétikai jelölések, sokban az irodalmi írásmódot követi ($a = \text{á}$, $e = \text{é}$, $é = \text{ē}$), de mindig elégségesek mértékletességükben. Az orrhangzókra vonatkozólag azonban figyelembe kell vennünk Horger Antal megjegyzéseit (MNY. XXXI: 113), melyek konklúziója: orrhangú mássalhangzók előtt „a keletkező magánhangzó... gyöngye orrhangú színezetét kap” (Horger: Magy. nyelvjárások 67. §.).

E szógyűjtemény a falusi élet tárgyi és lelki oldalának bősegebb megvilágítására fog alkalmat nyújtani és sok tévhitet oszlat majd el a népnyelvvel, a paraszti élet szókincsének szegénységével, beszédének konkrétságával kapcsolatban, mert a napi élet reális szükségét kielégítő, és a közvetlenebb, de megfelelően dús lelki jelenségeket jelölő szócsoporthoz is megtaláljuk benne. Ennek színessége megfelel a művelt rétegek azonoscélú szócsoporthoz gazdagságának és alkalmat ad az absztraktumok hiányának és helyettesítésük módjának vizsgálatára.

Eddig az ily gyűjtés tájszógyűjtés volt, kisebb-nagyobb közlemények valamely nyelvjárásterület vagy valamely hely szavait jegyezték fel alkalomszerűen. A feljegyzők pedig — fiatal kezdők vagy lelkes idősek — rendszerint idegenek, városi emberek voltak, kik a nekik feltűnt szavakat rögzítették. Az alkalmi gyűjtők csak ritkán adták vissza használatában a szót, hanem kiemelték tárgyi kontextusából, mondatának hangulatából és megfosztották eleve szerepétől, midőn szójegyzékükbe besorozták. Ezen szójegyzékek nem foglalták magukban a köz- és irodalmi nyelv ama bizonyos dialektusban is előforduló szavait, hanem csupán az ú. n. tájszavakat. Az ily felsorolás tehát két szempontból nem adhatott teljes képet az illető nyelvterület vagy község nyelvének szókincséről: hiányos volt, mint teljes szójegyzék és hiányos, mint tájszógyűjtemény. Mert a tájszavak a gyűjtők szerint csak a köznyelvben elő nem forduló szavak, pedig fel kellett volna venniök azon szavakat is, melyek az irodalmi, ill. a köznyelvben előfordulnak ugyan, de a népnyelvben, azaz annak ezen területi részében más — archaikus vagy továbbfejlődött — jelentésűek. Mert a teljesebb tájszógyűjtés társadalmi szempontú nyelvészeti értékelésre adna alkalmat és új feladatok bontakoznának ki, mint: a nyelvjárásterület viszonya a köznyelvi (centrális) erőkhöz, a felső művelődés szellemi és tárgyi értékeinek befogadása és ennek megjelenése a szavakban, a falusi réteg szavainak csoportosítása tárgykörök szerint, mind a meglévő, mind a hiányzó szavak szempontjából. Ezen munkák által megkapnók a nyelvi integráló és differenciáló erők

küzdelmének állapotát, mit eddig főképp hangtani szempontból látnunk csak.

A szókincs teljes és őszinte feljegyzésével függ össze a följegyző személye és a gyűjtési idő kérdése. Kíváncsok, hogy a gyűjtő szülöttje legyen a kutatandó helynek, bár így a köznyelvtől való különbségeket csak nehezebben fogja megfogni; fokozódó nyelvészeti iskolázottsága ad majd alapot újabb és újabb megfigyelésekre, melyek addig csak természeteseknek tűntek fel. Az idegen gyűjtő hamarabb megragadja a teljes különbségeket (pusztán tájszavak), de a köznyelvvél közös szókincs (jelentésbeli) árnyalatai elzáródnak előtte. A szavak alkalmazási színét, hangulati árnyalatát és változatosságát is csak az fogja tudni megragadni, ki hosszabb időn át éli meg azok szerepét.

E kutatások tehát saját teljességüket keresik. De összevethetjük valmely nyelvjárás jellegzetességeit egyrészt a többi nyelvjárás sajátosságaival, másrészt a köznyelvvél is. Ezen összehasonlítások során mutatkozó különbségek adják a nyelvjárási térképet és a köznyelv befolyásoló erejének mértékét, míg az azonosságok a közös népi foglalkozásokkal és műveltséggel összefüggő nyelvi alakot (a népnyelvet).

Csűry Bálintnál megtaláljuk a munka személyes átélési jellegét, a kutatási idő rendkívüli hosszúságát, a gyűjtési és rendezési szempontok sokrétegűségét; ezek értékes és tudós munkává teszik művét és ezáltal a fent hangoztatott munkaelvek érvényesülnek benne, és alkalmassá teszik, hogy társadalom-nyelvészeti munkálkodás fakadjon nyomán. Ez a mű a ma már új kiadásra váró Magyar Tájszótár kiegészítésének számít és sok új bizonyítás, magyarázat és etimológia fog belőle kiindulni, mi Csűry Bálint tevékenységének legszebb jutalma lesz.

Erdődi József.

Kérdés

89. kérdés. Felkérjük olvasóinkat, szíveskedjenek tudomásunkra hozni, hogy Szendrey Zsigmondnak folyóiratunk e számában megjelent Őszi jeles napjaink c. cikkében felsorolt szokások közül vidékükön melyek vannak meg ma is, továbbá vannak-e olyan őszi jeles napokhoz fűződő szokások és hiedelmek, amelyekről cikkírónk nem emlékezett meg.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

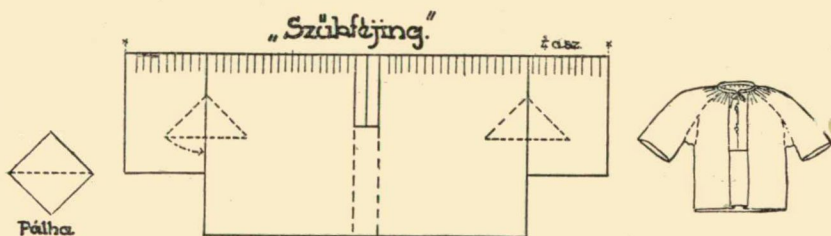
1936. MÁJUS

5. FÜZET

Boldog község népének viselete

Boldog, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye aszódi járásának egyik községe. Határa közel 5.000 kat. hold, teljesen sík terület. Elég nehezen közelíthető meg, mert a hatvani fővonaltól 8 km.-re, a szolnoki szárnyvonalon levő Boldog megállótól pedig 6 km.-re fekszik. Lakóssága kb. 3000 színmagyar, kik ősi viseletüket részben mai napig is megtartották. Az alábbi leírás a mai ruházatukat ismerteti. A régít már csak 60—70 évre visszamenőleg szájhagyományok és egy-egy eredeti darab alapján lehet rekonstruálni.

Hétköznapi leányviselet nyáron. A boldogi leányok felsőtestükre közvetlen a szűk *féjingt* veszik. (1 ábra.) Szabásánál

1. ábra

a lehető legjobban kihasználják az anyag szélességét. Eleje és háta egy-egy szél, míg az újjához félbe vágnak egy szélességet. Nyakán az anyagot sűrű ráncba szedik, majd „gallérba” fogják, úgy hogy az egész nyakkivágás bősége 44 cm. lesz. A hónalnál, hogy kényelmesebb mozgást biztosítsanak, rászegő varrással „pálhá”-t alkalmaznak. — A féjingt újja 2—3 cm-rel rövidebb, mint a könyökhajlás. Az ingmellen 18 cm-es hasítás van, mely gombokkal záródik. A hasításnak azt az oldalát, ahol a gombok vannak a „gombtartó”-nak hívják, a gomblyukas részt „gombház”-nak. Maga az ing kötésig ér, ahol a pendellyel befogják. Anyaga régen kendervászon volt, ma „gyócs”, azaz pamutvászon, vagy amint ennek egy fajtáját a vásárosok nevezik „juhász vászon”.

A másik darab, amely közvetlenül a testre jön, a *pendely*, ez kevésbé terden alul érő alsószoknya. Anyaga régen szintén kendervászon volt, de ma csak „gyócs”. Bősege: 5 szél, (1 szél 80 cm), melyet rászegő varrással „kerekbe” varrnak össze. Hasítása nincs, mert a „pártázat”-ban (széles korcresz) a gatyamadzag csúszik s így tetszés szerint bővíthető, illetve ráncolható. Alját 1 cm-re szegik fel.

A hétköznapi munkához a pendelyre 1–2 mosó karton-*szoknyát* vesznek. Ezek színe majdnem mindig kék, de minden esetben közép szín. Bősege 5–6 m. Igen sok munkát ad ennek a bőségnek egyenletes és tartós ráncbaszedése. Ez az eljárás a következő: a kartonból legelőször kimossák az appreturával belekerült keményítőt, szárítás után „kerekre” összevarrják, majd megint benedvesítik a ráncoláshoz. Ez a munka az asztalon történik, ahova kifektetik az anyagot. Maga a ráncolás, igen nagy gyakorlatot kíván, mert az egészet az ujjukkal szedik kb. 1 cm-es állóránccokba; csak a hason hagynak vagy 2 arasznyit símán. A „gallér” helyére, tehát az egyik szélén; hogy összefogja a ránccokat, cérnát húznak végig, amit vagy 10–10 cm-re az egész szoknyán megismételnek. Miután beráncolták, az asztalon hagyják, hogy megszáradjon. Hogy a ráncolás tartós is legyen, 2–3 napra az ágyba, a lepedő alá fektetik s ezen is alusznak. Csak ez után gallérozzák, majd a síma rész közepén megcsinálják a hasítékot és alul végig varrják a vörös posztóból hasogatott 2–2½ cm-es csíkot, ez a csík tartja szinte harangalakra ki a szoknyát. E felett más csík nem fut a szoknyán körül, úgy mint az szokásos pld. a sárközieknél és a matyóknál.

A szoknyák fölé, munkához a *szakács* kerül, mely minden esetben kék kartonból készül. Szabása 2-féle lehet: 1. a kötény szélessége a karton szélességével, hossza pedig a szoknya hosszával egyenlő. Madzaggal kötik derekukra. 2. Melles szakács, mely mint elnevezése is mutatja, elől a „féjingt” is takarja. Ehhez kb. 1 m anyagot használnak fel a 70–80 cm széles kartonból.

Ha hétköznap a házon kívül van dolguk, vagy a külső munkáról jönnek, vagy mennek, *szaolika*-t húznak a szűk féjingt fölé. A szaolikát kb. 30 éve viselik. (Azelőtt a féjingt nem vették fel semmit.) Ez egy karton, újjas derék, melyet azonban nem kötnek a szoknyával be, hanem ezen kívül lóg. Régen (20–30 év előtt) csak derékig, ma pár cm-rel, a derékon alul ér. Elöl végig hasított, patent kapoccsal záródik s a nyaknál pántocskával dolgozzák fel. Ennél is lehetőleg az anyag minél egysze-

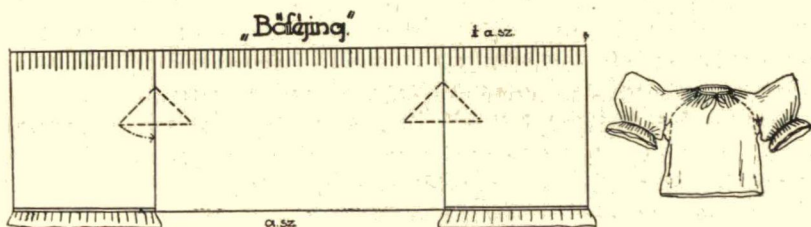

rúbb és minél észszerűbb felhasználására törekszenek. A szaolika színe mindig elüt a szoknyáétól.

A szaolikára *nyakba való kendőt* kötnek, melynek anyaga szintén karton. Tulajdonképp 4 drb összevarrt fejkendő, a szélén elég hosszú rojttal. Ezt mellen keresztbe fektetve derékon végig vezetik s csípőn átvetve hordják.

Hajukat a leányok hétköznapi *tyukosba fonva, krakóra* kötve viselik, a fonat végét egyszerű pántlikával díszítik.¹ Fejükön karton kendőt viselnek, mely fehér vagy színes. Ezt vagy az álluk alatt, vagy a tarkójukon kötik csomóra. Hétköznapi mezitláb dolgoznak, legfeljebb papucset húznak.

Télen ma már falun is nadrágot viselnek, erre veszik a pendelyt, 2–3 szoknyát, szakácsot s erre a „blúzt”.

2. ábra.

A *blúz* anyaga mindig virágos „zsai” (ennek kereskedelmi elnevezése kazsmir). A blúzt rendszerint flannellel bélelik. Szabása igen hasonlít a szaolikához, de nem azonos vele. Kar kivágása egészen kevés; a blúz teljes bőségét a „zsai” szélessége adja, tehát oldalvarrása nincsen. Nyakkivágása mély, tehát bővebb a szaolika nyakánál. A vállvarrásnál és a blúzújja bevarrásánál „kirugóból” „vóc” van, vagyis egy rugalmas, szövött, a blúz színétől elütő, szőrzsínór, amiből szegőt varrnak az összeerősítésbe. Míg a szaolika patent-kapoccsal, addig a blúz gombokkal záródik. A blúz tetejére, hogy a kevésbé díszes gombos kapcsolást elfedjék, rendszerint szaolikát vesznek s erre kötik a *benider kendőt*. (Berliner elnevezés elferdítése.)

Lábukat a hidegtől vastag színes pamut, vagy gyapjú harisnyával védik s erre csizmát húznak.

A *leányok ünnepi viseletének* is megvannak a maga jellegzetes darabjai. A hétköznapi viselt szűk féjű és gyócspendely a legelső ruhanemű ünnepnapon is. A szűk féjű fölé a szintén derékig érő ünnepi *bő féjű* (2. ábra) kerül. Anyaga fehér, vékony gyócs. Szabásánál szintén az anyag minél egy-

¹ Kerékgyártó A.: Hajviselet Boldogon. Népr. Ért. 1933. 3—4. füzet.

szerűbb és célszerűbb felhasználási módja a hangsúlyozott. A bő féjning nyakon szorosan ráncbaszedett és az erre alkalmazott, „pártázott szegés“-ben vezetik a szatytingot, mellyel össze, illetve széthúzzható a nyakkivágása. Az újja bősége az összehajtott anyag egész szélessége, hossza egyezik a derék-rész hosszával, azonban viseléskor jól könyök fölé tolják és széles puffosra széthúzzák. Az összehúzott karrészt szintén szatytinggal kötik a karhoz. Esküvőre, vagy más nagy ünnepélyes alkalomra veszik fel a bő féjninget.

A pendely fölé 7–8 színes karton *szoknya* kerül, melynek alja mind piros posztóval szegett. A munkában használt szoknya sohasem lehet vasárnap vagy ünnepélyes alkalomkor még csak alsószoknya sem. A legfelső szoknya mindig posztó, (zöld, vörös, meggyzín) bősége 5–6 méter. Az elején levő síma rész mindig kartonból való, a piros szegése zöld posztóval, más színűekké pirossal történik. A posztószoknya beráncolásának menete hasonlít a kartonéhoz. Ráncbaszedés előtt „beszentelik“, vagyis permetezik, újjaikkal álló ráncba szedik, száradás után az ágyban hagyják pár napig (mint a karton szoknyát) s azután szegik.

A posztó szoknyára fekete *kloth*, a szoknya széléig érő kötényt kötnek. Ennek alakja olyan, mint a kis „szakács“-é. 3 oldala keskeny, fekete csipkével, alsó széle színes gépvarrásos csíkokkal díszített.

A bő féjningre ünnepnap a *puszlík* való. Ezt színes selyemből varrják s színe sohasem egyezik a szoknyáéval. A vállpántja keskeny és elég hosszú, ez által a nyakkivágás mély, mind az elülső, mind a hátrészen.

A puszlíkot egészen befedi a tetejébe kötött fehér *fodros kendő*. Ez igen eredeti és jellegzetes öltözködarabjuk a boldogiaknak. A dupla széles siffon anyagból kiszabható lehető legnagyobb egyenlő szárú háromszög az alapformája. Tehát egyik sarka derékszögű, ez kerül a hátra. Szép széles álló ráncokba szedik a vállon s így keresztezik a mellén. A derékon vezetve, a két kisebb sarkot a csípőn átvetik és egymás mellé kifektetik, hogy a sarkok hímzése érvényesülhessen. Díszítése után „varrott kendő“-nek is nevezik. T. i. a kendő mindhárom szögletét hímzett sor és sarokmegoldás tölti ki. A mintát az „író asszony“ közvetlen az anyagra rajzolja, de a 2 kis sarok közül elég az egyiket lerajzolni, mert ezt kihímezve, ólomkanállal átmásolják a másik sarokra. A hátra kerülő sarok dísze minden esetben eltér a csípőn fekvő 2 sarok mintájától, ami már a díszítendő felület méretéből is következik. A legrégebbi kendő, amelyet

láttam, a boldogiaiak számítása szerint 60–70 éves lehet. A kendő formája ez idő óta nem változott, csak a díszítésének mikéntje. A régi kendőkön a likacs és lapos hímzés egyenlő elosztásban szerepelt, a mához közeledve, mindinkább a likacshímzés a hangsúlyozott, sőt van egynehány, amelyikből a lapos hímzés már teljesen hiányzik is. A régi mintákban „szívből“ „fakadó“, „fás felépítésű“, „őszi rózsás“, „összefordított szív“, „tulipános“ megoldásokat találunk; a maiban inkább a geometrikus jelleg dominál, ami az elnevezésekből is kitűnik pld. „kockás“, „tojásos“ (ovális). Kidolgozásban vastag hímzőfonállal (kb. 30-as) a jól ismert likacsvarrást alkalmazzák, az ágakat száröltéssel igen keskeny hímzéssel oldják meg, a különböző leveleket minden kitöltés nélkül, laposan hímezik. Jellegzetes lyuk-„bekötés“-ük a „macska nyomás“, ami nem más, mint egyszerű fajtája a varrott csipkének. A kendő szélét különböző megoldásokkal fejezik be. A legrégibb mód a behorgolás volt. Kb. 8–10 cm széles „babos pókos“ alma vagy „szíves pókos“, „szőlőfürtös“, „vízfolyásos“, „ablakos“ csipkét horgoltak a kendőre, de úgy, hogy a nyakhoz kerülő részt behorgolatlanul hagyták. (Legtöbbször itt be sines szegve az anyag.) Másik régi szélbe-dolgozási mód volt a mintásan való behurkolás. Ma, kb. 3 cm széles csipkéből 17 m-t használtak fel a kendő szélére, melyet keményítének és igen sűrűn, két oldalra való berakással, úgy varrnak a kendőre, hogy a széltől felálljon. Ezt bizony minden mosáskor le kell bontaniok s újra rakniok. — Hajuk ünnepre közepén választott, 2 oldalra elcsapott és sodrott.

Fejükön télen-nyáron fehér hímzett keményített *kendőt* viselnek. A hónap utolsó vasárnapján meg csak széles pántlikát kötnek a hajukba. Nyakukra szorosan ráfekszik 5–8 sor *galáris*, amit szintén pántlikával kötnek meg.

Lábukon vastag egyszínű „patent“ harisnya, fekete félcipő van; régen vörös csizmát viseltek. Ma, ha a módosabbnak van is csizmája, ez csak fekete.

Kisebb ünnepen a szűk féjng fölé a „zsai“-ból (kazsmirból) való *szaolikat* veszik, melynek szabása egyezik a hétköznapiéval. Színe mindig elüt a szoknyáétól és elül a gombolásnál díszitettebb, mint a hétköznapi. Erre is felkötik a *fodros kendő-t* (3. ábra). (Csak a fehér szaolikához nem, előfordulhat még az is, hogy a fodros kendő helyett rojtos selyemkendőt vesznek.)

Bőjtben a leányok is egész feketében járnak, fekete selyem, esetleg rózsás beszövésű vállkendővel, szoknyájuk azonban vörös szegésű.

Télen ünnepnap is a „benider“ kendő kerül a vállukra.

Igen kedves és szép a fehérbe öltözött boldogi menyasszony. (4. ábra.) Ruházata megegyezik az ünneplő leányviselésével, de a színes szoknyájára egész körülérő fehér *kecelé*-t köt, melynek piros kötő szalagját előre vezeti és átveti, úgy hogy ez az elöl átvetve a kötéstől a szoknya széléig lelóg; kezében kis kendőt tart; fején a fehér és piros művirágból összeállított (bolti munka) *tükrös párta*, a galárisáról és hajából sok széles selyempántlika lóg hosszan le.

3. ábra.

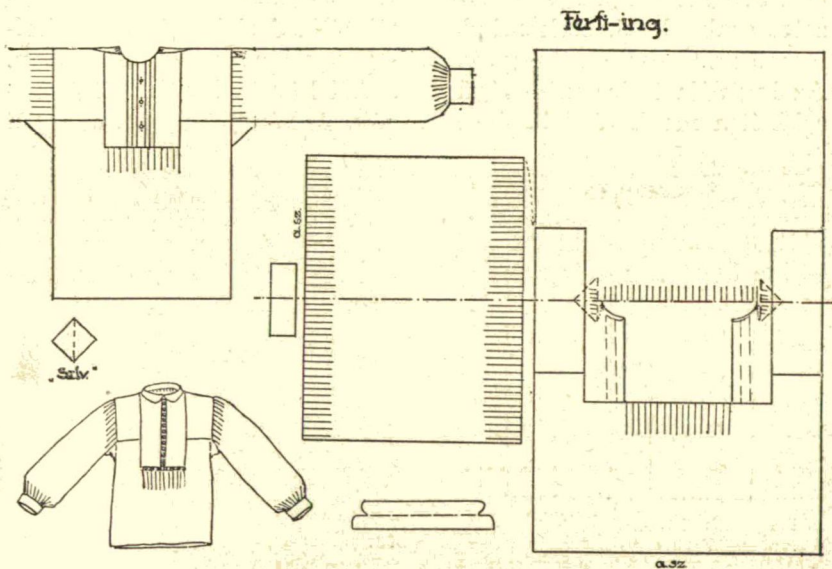
4. ábra.

Az asszonyok ruhavisellete nagyban megegyezik a leányokéval. Hétköznapi szűk fűjng, pendely, ezekre karton száolika és 2—3 szoknya kerül. 40—50 éves korukig piros, vagy kék színt viselnek, de ezentúl már csak feketét. Hajviselésük eltér a leányokétól, bár tyukosba fonják, azonban az összefont haját tűzés nélkül a *konty* alá dugják. A hétköznapi konty kemény papírból készül, és „zsai“-val bevont, a hajkonty formáját utánzó főkötő. Keskeny „kiugró“ szőrzsínór fut előre a homlokra és ez tartja a kontyot. Fejükét mindig bekötik, kor szerint piros, barna vagy fekete kendővel.

Csak a menyecskék viselhetnek galárist, mert a korral

ezek az apróbb hiúságok elmaradnak épen úgy, mint ahogy a ruha színei is komolyabbá válnak. Télen bélelt blúzra még szaolikat vesznek, erre a nehéz posztó kendőt, a fejüket pedig szövet kendővel kötik be. Nyáron mezítláb vagy papucsban járnak.

Ünnepnapi viseletük a leányokéval meglehetősen egyezik, csakhogy fejükön *csipkés főkötő* van, melyet kendővel kötnek be. A fodros kendő helyett, „kalászos selyem kendőt” is köthetnek, de csak a menyecskék; a korosabb asszonyok csak sötét zsai-ból való rojtos kendőt. A fiatal asszonyok a *bukros főkötőt* (ez

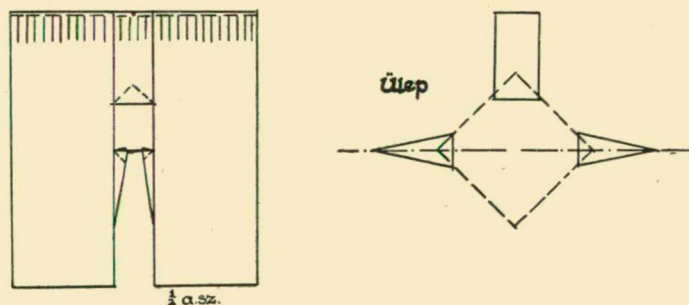
nevét onnan kapta, hogy a főkötőre bukorra szedett — húzott — selyemszalag mint kisharang áll el), csakis mulatságba veszik fel. Az ünnepi ruházat színe is komolyodik, sötétedik az elért kor szerint. Bőjt-re mind pirossal szegett fekete szoknyát vesznek s fekete kendőt. Nyáron félcipő, télen csizma a viselet.

A *boldogi férfi-viselet* mint általában mindenütt, itt is egyszerűbb a nőkénel. A városi szabás erősen terjed, ma már kevesen viselik a régi szabású inget és a gatyát. Mindkét fehérnemű-darab összeállítása igen egyszerű, észszerű, az anyagot igen gazdaságosan használják fel. Mindkettőnél főszempont, hogy ne gátolja őket a munkában. A férfi *hétköznapi s ünnepi inge* (5. ábra) szabásban megegyezik, csak az utóbbi a hasítás 2 ol-

dalán és kezelőjén díszített. Szükséges anyag: 2-szer a hossza + 2-szer újja hossza + nyakpánt és kezelőre kb. 25 cm. Az anyagot úgy hajtják, hogy vállban nincs varrása, 4 gombbal záródik, de az ünnepin a gomblyukoldalra a 4 gomblyuktávolság közt még annyi piros gombocskát varrnak fel, amennyi csak felfér, úgy hogy begombolás után a gombsor csíkdísz ad. Elöl az ing ráncolása felett szintén gombsor fut végig. A „vállfolt” erősíti vállban az inget s ezt kissé nyaknál felhasítják s beleeresztik a „szívet”. Ez kis kettős anyagból való háromszög, melynek derékszög részét bevarrják a vállfoltba, míg a beráncolt átfogót a nyakpántba fogják. (Tulajdonképen 2 kis négyzetet szabnak ki, ezek mindegyikét félbe hajtják és így alkalmazzák a vállra.) Rásegítő varrást alkalmaznak leggyakrabban. Az ing újja teljes szélességű anyagból készül, karöltőnél és kezelőnél a megkívánt bőségre húzzák. A kezelő dupla anyagból

Gatya.

6. ábra.

készül, épp úgy, mint az ing gallérja. Az ing gallérján egy igen érdekes fogazott dísz figyelhető meg: apró kis vászondarabokat hajtogattak külön-külön s egyenletesen össze s ezt fogták be a 2 anyag közé. (A mostani gyári pikó díszek egy fajtájának lehet ez az eredete.) Az inget gyócsból varrják.

A másik fehérenemű-darab a *gatya*. Régi, szűk, úgynevezett 10-es „kendervászonból” valót, már csak keveset találni. Ehhez is lehetőleg a vászon teljes szélességét használták (45 cm) fel. A derékrésznél pártázatban fut a madzag s ezzel húzható össze. *Bő gatyát* (6. ábra) ma már egyáltalán nem viselnek. Ezt 16-os „kendervászonból” készítették, ennek 1–1 széle 60 cm volt s egy szárhoz 3 szélt használtak fel. Szabásösszeállításuk különben egészen megegyezett a szűk gatyáéval. Alját rojtozták s e felett keskeny „mesterké”-t varrtak ki. A szűk gatyára

ma *trityit*, pantallót húznak, mind ünnep, mind hétköznapi. Ez a viseleti darab természetesen nem régi; előtte volt a zsinóros nadrág, még előtte sárga, vagy fehér (50–60 éve) bőr nadrág, melynek szárán az oldalvarrásnál, piros bőr „vóc” futott végig. Ma a trityi szárát, épúgy, mint régen a zsinóros, illetve a bőrnadrágét is, csizmaszárba tűrik.

Hétköznapi ingújjban dolgoznak. Vasárnap kissé derékba szabott 2 sor-gombos kabátot viselnek. Erre télen félhosszú bélelt kabátot is vesznek.

A *gyermekek viselete*, 3 éves korukig fiúknál, leányoknál egyaránt kis *zobony*. Ez egy kis ruhadarab, ami a szaolika és ráncbaszedett szoknya összevarrása által keletkezett. Vasárnapra fehér-, hétköznapra színes kartonból varrják. 4 éves korában a gyermek nemének megfelelő, a nagyok ruháját utánzó viseletet hord.

Egy pár divatból kiment darabról is meg kell még emlékezni. Ezek közül némelyiket (pld. *bujka*) már csak az öregek viselik, van ami úgy kiment a divatból, hogy csak hírmondónak maradt máig is egy pár a községben belőle, pld. *ködmön*, vagy a *buda*; a mentének meg már csak az emléke él, egyes jó módú gazda házában.

A „*bujka*” fekete „szatyilló”-ból, azaz satenből készült. Menyasszonyi kabátnak kapták, s később is viselték, sőt viselik ma is az idősebbek. Derék-része többrészes, erősen derékhoz fekvő; vattával bélelt, hátán dúsan zsinórozott. Deréktől, bő fodorra szélesedik ki, mely mély vörös posztóval bélelt. A hátrészen ezt a fodorrészt két helyen felerősítik a derékhoz, ami által a vörös bélés kivillan.

Buda volt a posztóból készült, zsinórozott völgyényi kabát. Ehhez tartozott szorosan véve a zsinórozott szoros nadrág. Se a bujkát, se a budát sem viselték máskor, csak ünnepen. *Ködmönje* volt mind a nőnek, mind a férfinak. Bárányszőrből készült, rendesen zöld színnel hímezve. A férfiaké magas nyakú volt, és végig futott a gombolás. A nőké az előrészben erősebben kivágott és csak 4–5 gomb volt rajta. Derékig hasított, nyelvekből álló hímezett fodor rész futotta körül. A régi *mentéről* csak annyit tudnak mondani, hogy csak a jó módúaknak volt. Dohányszínű prémmel díszítették, zsinórozták s nagy gombokkal csukták össze.

A népviselet az ország legtöbb részén meglehetősen háttérbe szorult a városi viselettel szemben. Boldogon legalább még egynehány régi darabot találunk, mely az ősi ruhadarabokra enged következtetni. Az utóbbi években a nagyobb váro-

sokkal való összeköttetését nagyban elősegítette, hogy a község útjait kiépítették. Ennek a népművészet azonban látható kárát vallja, nemcsak az ősi viseleti darabok levetésében, hanem az által is, hogy a kézimunka-üzletek és gyári árúk díszítései elnyomják és befolyásolják tervező fantáziájukat és amitől ma már a saját szükségletükre készített holmi sem mentes, nem is szólva az eladásra, rendelésre készült s a rendelő ízlését minden esetben visszatükröző darabokról.

Ujváriné Kerékgyártó Adrienne.

Páholy

Kedves olvasóim, ismerik-e Önök e szavunk eredetét?

Aligha ismerik. S ezért első pillanatra valószínűleg nagyon csodálkozni fognak azon állításomon, hogy a mi *páholy* szavunk azonos a német *Bauhof* szóval, melynek jelentése 'építődudvar', vagyis 'épülőfélben levő nagyobb épületek (pl. templomok, kastélyok, paloták) közelében levő azon terület, melyen az építéshez szükséges anyagokat összegyűjtik és megmunkálják.' De akármilyen hihetetlennek tetszik is ez első hallásra: igenis, e német szóból lett a mi *páholy* szavunk!

Ennek megértéséhez azonban a német szónak nem irodalmi *Bauhof* alakjából, hanem hazai német nyelvjárási *Páuhóf* alakjából kell kiindulnunk, mert hiszen ez a szó nem könyvek útján, a német irodalomból, hanem a mi hazai német polgártársaink mindennapi beszédéből került át a magyarok beszédébe, mégpedig nem mindjárt *páholy*, hanem először csak *páho* alakban (CzF., MTsz.). Hogy a német szó *au* kettőshangzója helyén a magyar szóban hosszú *á* van, az egyáltalán nem feltűnő, mert ez még igen sok más német jövevénytől is észlelhető. Pl. hazai ném. *Auslág* > N. *ászlóg*, *sauber* > N. *cá-bár*, *zaufen* > *cáfol*, *Zinnkraut* > N. *cingrát*, *Faustmann* > *Fázmán* esn., *Hausmann* > N. *Házmán* esn., *ein-kaufen* > *be-káfol* 'berüg', *Rauchwart* > *Rábort* hn. (Vas m.), *tauglich*, *untauglich* > *táglík*, *untáglík* stb. Ugyanígy fejlődés *Páuhóf* > *páho* is. Hogy pedig a német szónak végső *f* hangja a magyarban elmaradt, annak egyszerűen csak az az oka, hogy többtagú -*óf* végű szó egyáltalán nincsen a magyar nép nyelvében (a műveltebb magyarság nyelvében is mindössze csak kettő: *Kristóf* és *kuglóf*), -*ó* (és -*ő*) végű ellenben annál több. Mikor tehát a magyar építőiparosok és az ő munkásaik e német társaiktól

hallott német szót magyar beszédjünkben is használni kezdték, ennek az ő nyelvérzékük szerint egészen szokatlan -*óf* végét öntudatlanul és akaratlanul a gyermekkoruk óta száz és száz más szó végén megszokott -*ó* hanggal helyettesítették.

De hogyan lett e németből magyarrá vált szavunknak népnyelvi *páhó* alakjából a mai irodalmi *páholy* alak, eredeti 'építőudvar' jelentéséből pedig mai 'páholy' jelentése?

Azon szavaink és szóalakjaink, melyek -*ol*, -*öl* végűek, a magyar nyelvterület nagy részén, főleg Dunántúl (ahol ez a *páhó* tájszó is használatos), a szótagzáró *l* kiesése és az ezt megelőző rövid *ó*, *ö* hangoknak pótló megnyúlása következtében hosszú *ó*, *ö* végűekké váltak. Pl. *pokol* > *pokó* s ugyanígy *fátyó*, *jászó*, *gondó*, *paráncsó* stb. és *köbő*, *ökő*, *pörő*, *füstő*, *ebídő* stb. (L. erről Horger: Magy. Nyelvjárások 93. §). Az iparos-féle csekélyebb műveltségű emberek azonban csakhamar észrevették, hogy az *ő* szóvégi -*ó*, *ö* hangjaik helyén a műveltebb magyarok, az *urak*, -*ol*, -*öl* kapcsolatot ejtenek. Ha tehát ők is *urasan* akartak beszélni, akkor ők is így ejtették e szavakat, szóvégi -*ol*, -*öl*-l, pl. *pokol*, *köböl* stb. De ebbeli buzgalmukban aztán még (*pëngő* >) *pöngő*, *kendő*, *kürtő* stb. helyett is azt mondták *urasan*, hogy *pöngöl*, *kendöl*, *kürtöl* stb. s éppen így *páhó* helyett is azt, hogy *páhol*. (L. erről Horger: Magy. Nyelvjárások 279. §). S ebből a *páhol* alakból aztán csakhamar *páholy* lett. A szóvégi *l* > *ly* változás ugyanis egyike a legközönségesebb magyar hangváltozásoknak. Egyebek közt megfigyelhető pl. — a sok közül csak néhányat idézve — a *bagoly*, *bivaly*, *borbély*, *bordély*, *bögöly*, *cikkely*, *coboly*, *Erdély*, *erkély*, *fekély*, *fertály*, *fogoly*, *fortély*, *fustély*, *galy*, *Gergely*, *guzsaly* stb. szavakon is.

De már előbb, mikor e szónak még csak *páhó* alakja volt, kezdett változni a jelentése is. Mert eredetileg csakis 'építőudvar' volt ugyan a jelentése, de persze mindazzal együtt, amit egy építőudvar tartalmazott. Szokott pedig lenni ilyen építőudvarokon egy-egy elzárható deszkabódé is, amelyben a féltősebb holmikat tartják s ahová éjszakára a különféle szerszámokat is elzárják. Ha tehát valamiről, pl. egy fűrészről vagy egy fejszeről azt mondták, hogy a *páhó*-ban van, ez azt is jelenthette, hogy szabadon, az udvaron hever, de azt is, hogy a fabódében van. Ilyen úton jutott tehát az eredetileg csak 'építőudvar' jelentésű *páhó* vagy (*uras* beszédmód szerint) *páhol* tájszó a másodlagos 'deszkabódé' jelentéshez (CzF.), amelyből aztán a hasonlóság alapján helyenként még 'raktár, csűr, magtár' jelentés is fejlődött.

És ezek után most már benézhetünk egy színházba is.

A magyar színészetnek a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején való elterjedésével kapcsolatban egyre több magyar városban keletkeztek előbb csak valamely nagyobb teremben ideiglenesen berendezett, majd később külön e célra szolgáló épületben színházak, amelyekben persze páholyok is voltak. Ezeket eredeti magyar szó hiányában eleinte a német *Loge* szónak némi magyarosításával *lőzsi*-nak hitták. De az akkori nyelvújítóknak, akiknek egyik legfőbb törekvésük volt a magyar nyelvnek a sok idegen szótól való megtisztítása, sehogy sem tetszett ez a *lőzsi* szó. Előbb, bizonyára a német *Abteilung* és *Abteil* hatása alatt, az *osztalék* (ez ma *Dividende*!) és *osztat* szóval próbálták magyarul kifejezni a 'páholy' fogalmát, de utóbb valakinek eszébe jutott az 'elzárható deszkabódé' jelentésű (*páho* > *páhol* >) *páholy* tájszó, s mivel a színházi páholy külsejére nézve eléggé hasonlított az ilyen deszkabódéhoz, ezért ennek *páholy* nevét ráruházta a színházi páholyra. Hogy ki volt az a nyelvújító, aki ezt a tájszót először a 'színházi páholy' fogalmának kifejezésére használta, azt nem tudom (Szily A Magyar Nyelvújítás Szótárában Helme c z y-től idézi 1833-ból). De azt tudom, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött színlapokon először egy 1832. évi aradi színlapon fordul elő, mégpedig így: „alsó *páhoj* 5 forint, felső *páhoj* 4 forint“.

A *páholy* szó története azonban ezzel még nem fejeződött be véglegesen, mert azóta még egy újabb jelentése is támadt. Mivel ugyanis a német *Loge* szónak nemcsak 'színházi páholy', hanem ezenkívül még 'szabadkőműveseknek egy-egy egyesületi csoportja' jelentése is van (pl. *Freimaurer-Loge zu den drei Säulen*), ezért ennek példájára a magyar *páholy* szó is felvette a 'színházi páholy' jelentés mellé még a 'szabadkőműves-csoport' jelentést is.

Eszerint tehát *páholy* szavunk történetének legkezdetén és legvégén is német hatást kell megállapítanunk: az elsőt akkor, mikor az 'építőudvar' jelentésű hazai német *Pauhóf*-ból az ugyanolyan jelentésű magyar *páho* tájszó lett, a másodikat pedig akkor, amikor e (közben *páholy* alakúvá vált) szavunk a 'szabadkőműves-csoport' jelentést is felvette. De mindazon egyéb változások, amelyek e szavunk története folyamán e két mozzanat között még végbementek, tisztára magyar szellemi hatás következményei.

Horger Antal.

(*Deutscher Auszug*) — Ung. *p á h o l y* „Loge“ (urspr. Bed. „Bretterbude“) stammt von einer mundartlichen Form des d. Wortes: *Bauhof*.

Néhány magyar szó viszontagságai

(Szoba, konyha, kemence, kályha, asztal)

Melich János a Ny. K. legújabb kötetében (XLIX. 281–294) megjelent cikkében, amely azonban tulajdonképp csak egy már régebben német nyelven megjelent cikkének a fordítása,¹ egyebek között kétségtelennek állítja, hogy *szoba* és *konyha* szavaink 1200-ig kerültek nyelvünkbe a németből.² Azt azonban szerinte mostani adataink és ismereteink alapján nem lehet eldönteni, hogy ezen szavak még a 11. században kerültek-e a magyarba, vagy pedig csak a 12. század folyamán.

Ha azonban e két szó tényleg a németből került volna a nyelvünkbe, akkor véleményünk szerint a szóvégi *-a* hang biztos meghatározó adatot jelentene számunkra az átvétel korát illetőleg. A németek ugyanis a 11. század folyamán szóvégben a régi rövid *-a* helyén már csak *e*-t ejtettek, mégha ezt a hangot a 11. században néha-néha hagyományosan *a*-val írták is.³ Ezek szerint, ha a magyar *szoba* a német *stuba* és a m. *konyha* a n. *chuchina* szóalakból származott volna, akkor a magyaroknak ezt a két szót még a 10. század folyamán kellett volna átvenniük. Annak a valószínűsége pedig jóformán a semmivel egyenlő, hogy a magyarba még a 10. század folyamán kerültek volna német jövevényszavak. Ha azonban még ezt a valószínűtlenséget is fel akarjuk tenni, csak hogy ezen két szavunkat ne kelljen szláv eredetűnek mondanunk, akkor is csak bajor eredetűek lehetnének, mert hisz a 10. század során a magyarok valamely más német törzsszel közelebbi érintkezésbe még nem juthattak. A bajorban azonban a mai *Stube* szó 10. századi hangalakja *stupa* volt, mert hisz a régi *b* a bajorban minden helyzetben zöngétlenné vált és csak a 11. század második felében vált magánhangzóközi helyzetben ismét zöngéssé. Ezt a

¹ Ugyanitt olvasható Melich János ugyancsak már régebben megjelent Latinbetűs helyesírásunk eredete c. tanulmányának változatlan lenyomata is. Alkalmunk volt már itt részletesen kimutatni (NNy. VII 1. ll.), hogy ezen tanulmányban foglalt fejtegetések gyökeresen elhibázottaknak tekintendők; ezért nem tudjuk megérteni, hogy mi értelme volt a tanulmány változatlan alakban való lenyomatásának. Vagy talán, ha sokszor elmondják ugyanazt a hibás okoskodást, akkor az az ismétléssel már elfogadhatóvá válik?

² Német eredetűnek mondja a *szoba* szót a Magyarság Néprajzában Bátky Zsigmond is (esetleg Melich től származik ez a tudása), de a *konyha* szavunkat már — miért, miért-nem — szláv eredetűnek tartja.

³ V. ö. W. Braune, Ahd. Gramm.⁴ 50/51. 183.

hangállapotot a németből származott magyar *Lapincs* folyónév is világosan feltünteti; a *-p-* ugyanis ezen névben régi szláv-némét *-b-* hangból származott (v. ö. DUHbl. VI. 95). Ha pedig valaki még azt a képtelenséget is fel akarná tenni, hogy a magyarok a 10. században nem bajornyelvű szóalakot vettek volna át, a magyar *szoba* < ófn. *stuba* származtatás ebben az esetben is megbukna azon a tényen, hogy ebben a korban a n. *stuba* szóalakban ejtett *s* *š*-szerű hang volt, amelynek tehát a magyarban ma *s* és nem *sz* felelne meg.⁴

Így tehát német hangtörténeti tények figyelembevételével alapján lehetetlennek kell mondanunk, hogy a magyar *szoba* szó közvetlenül a német *Stube* szó valamilyen alakjának átvételéből származott volna.

De ugyanez állapítható meg a *konyha* szavunkról is. Az ófn. *chuchina* szóalak ugyanis, amelyből t. i. Melich a magyar szót származtatni akarja, *kuxxina*-nak olvasandó.⁵ Ezek szerint az ófn. szó első szótagja zárt volt; annak pedig semmi valószínűsége nincs, hogy a zárt szótag után következő *i* a magyarban kiesett volna, mivel az ilyesmi sohasem történt meg. A *m.* szó pedig már 1216-ban is előfordul *kukna* alakban (l. Okl. Sz.). De az sem valószínű, hogy a magyarban a német szókezdő *kx* affrikátát *k*-val és nem *x*-val helyettesítették volna, aminthogy ma is *f*-fel helyettesítjük a n. *pf*- affrikátát.⁶

Mivel tehát sem a *szoba*, sem a *konyha* szó német származású nem lehet a magyarban, nyilván mindkettőt szlávoktól vettük át, aminthogy ezt már régebben is így tanította pl. Simonyi is. Hogy a *m. konyha* < *kuchnya* szó a szláv *kuch(i)nja* szóalak átvételéből származott, semmiféle bizonyításra nem szorul, mert hisz a két szóalak teljesen egyezik, amit még a Melich-féle negatív szlavisztika sem vehet tagadásba. A *kuchnya*

⁴ A nyugatmagyarországi németek pl. a vend *Straža* hn. szókezdő [s] hangját [ts]-vel helyettesítették, amelyet azután később, mivel azt a *z(e)* praepositionának fogták fel, elhagyták, úgyhogy a vend *Straža* névnek ma *Drozen* (ejtve: *trəuzn*) felel meg a németben. — A szláv *šč*-nek pedig ugyancsak egy régi nyugatmagyarországi hn. esetében ma *st*- felel meg a németben: *Stoob* < szl. *ščava* > m. *Csáva* (v. ö. Nyr. 64, 63).

⁵ A német szó a vulgáris latin **kokina* szó átvételéből származott, és pedig még a második *lautverschiebung* előtti korban került a nyugati germánba (megfelelője az angolban is megvan). Az *o-i* > *u-i* hangváltozás szabályszerű (v. ö. *Gold, Gulden*); a második *lautverschiebung* következtében pedig az eredeti szókezdő *k*-ból *kx*, a magánhangzóközi *-k*-ból *-xx-* származott.

⁶ Erről részletesebben a *Hont* névvel kapcsolatban szóltam (Nyr. 65, 8), amely névben a mai magyar szókezdő *h*- szintén a német *kx*-nak *x*-val való helyettesítéséből származott.

szót kezdetben bizonyára csak a főpapi és főúri udvarok főzházainak megnevezésére használták a magyarban. Ebben a vonatkozásban ne feledkezzünk meg arról a körülményről, hogy Chezilnek dunántúli fejedelemsége a magyar honfoglalás előtti időkben szláv-német jellegű volt, továbbá arról, hogy az *apát, érsek, ispán, nádor* méltóságnevek a magyarban szláv származásúak. Ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkozni azonban ez alkalommal nem kívánok; Cs. Sebestyén Károly barátomnak ugyanis már készen van és a közel jövőben megjelenik egy e tárgyról szóló dolgozata, amelyre bátor vagyok azoknak az olvasóknak figyelmét felhívni, akiket ez a kérdés érdekel.

Tárgyi és nyelvi szempontból is bonyodalmasabb kérdések elé állít bennünket a *szoba* szó, amely — mivel a németből nem kerülhetett a magyarba — csak a szláv *iszba* szó átvételéből származhatott. Ezt a származtatást Melich egyszerűen csak lehetetlennek mondja. Ez mindenesetre túlzás, de annyi tény, hogy a m. *szoba* szónak a szl. *iszba* szóból való származtatása nem kézenfekvő, hanem bizonyos magyarázatot igényel. Lehetséges t. i., hogy az *iszba* szóalakban előforduló járulékos *i*-elem a magyarországi szlávok nyelvében meg sem volt a honfoglalás korában. Ez jelenthette az ősi állapot megőrzését e szóban, de lehetett már újabb elvonás eredménye is. Nagyon sok példa van ugyanis arra, hogy az egyes szláv nyelvekben mind a járulékos, mind az analógikus szókezdő *i*-t el szokták hagyni, különösen többszótagú szavakban; ennek az a magyarázata, hogy a szókezdő *i*-t az „és, is“ jelentésű *i* kötőszónak értelmezték. Az *iszba* szó genitívusából pedig a genitívussal járó *iz* „ből, -ből“ praepositiót is elvonhatták (számtalan *st*-kezdetű szó van a szláv nyelvekben). Ez az elvonás az *iszba* szónál Berneker szótárának adatai szerint megtörtént pl. a lengyelben, a felső- és alsó-szorbban. Lehetséges azonban az is, hogy ezen elvonást maguk az *iszba* szót átvevő magyarok végezték, akik szláv szolgálknak a nyelvét valamennyire mindenesetre megértették. Kétnyelvűség esetén az ilyesmi mindig előfordulhat; a csehországi németek pl. több esetben elhagyták cseh helynevek szókezdő *v*-jét, mivel azt a cseh *v* praepositióknak értelmezték.⁷ Ha majd a magyar nyelv szláv jövevényszavainak tudományos feldolgozását is bírjuk, talán biztos magyar példák is akadnak majd erre a nyelvi jelenségre. A felhozottak szerint tehát nyelvileg egyáltalán nem mondható le-

⁷ V. ö. Ernst Schwartz, Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. 1931, 326.

hetetlennek, hogy a m. *szoba* szó a szláv *iszba* szóból származott.

A *szoba* régi jelentése a magyarban is ugyanaz lehetett, mint eredetileg a németben és a szláv nyelvekben is, t. i. „izzasztó fürdő céljaira szolgáló helyiség“, illetve „mennyezettel és kemencével ellátott lakóhelyiség“. ⁸ A szó művelődéstörténeti és néprajzi jelentőségének megvilágítása érdekében szükségesnek látom a szláv *iszba* szóra vonatkozó szó- és tárgytörténeti kutatások eredményeit is röviden összefoglalni, annál is inkább, mert B á t k y Zsigmond a Magyarság Néprajza I. kötetében annyira zavarosan írta meg a házra vonatkozó fejezetet — amint ez már másoknak is feltűnt, ⁹ — hogy az ő előadásából a magyar népi ház kialakulására nézve senki ki nem okosodik. ¹⁰

A mennyezettel és kályhával ellátott, de füsttelen *szoba* kialakulása valójában annak tulajdonítható, hogy a népvándorlás korában Középeurópában összetalálkozott a keleteurópai népi kultúra a középeurópaival és a rómaival. A régi keleteurópai (szláv, keleti germán) népi ház ugyanis nagyon sok vonásában különbözött a régi középeurópai (nyugati germán) népi háztól. Ezen különbségek közül a *szoba* kialakulására nézve a legfontosabbak a következők:

1. Keleteurópában egy kemence szolgált fűtés és sütés-főzés céljaira: nyílt tűzhely a régi keleteurópai házban nem volt. — A régi középeurópai házban nyílt tűz égett, a kemence pedig teljesen ismeretlen volt.

2. Keleteurópában az izzasztó gőzfürdő volt általánosan elterjedt (az erre a célra épült kemencés kálybában a forró köveket vízzel öntötték le gőznyerés céljából). — Középeurópában a nyílt tűzhely közelébe húzott kerek kádban fürödtek (a fürdővizet áttüzesített kövekkel melegítették fel).

Mikor azután a keleti germánok és a szlávok a népvándorlás korában behatoltak Középeurópába, az ő révükön a nyugati germánok is megismerkedtek a kemencével és a gőzfürdővel és pedig valószínűleg már a keleti germánok szolgálatában álló római mesteremberek által javított alakban; ezt a már tökéletesített gőzfürdőt azután a németektől csakhamar visszavették

⁸ A fürdőhelyiség jelentésre nézve hivatkozhatunk a pécsváradi apátság alapítólevelére is: „quos a stuba stubarios vocare possumus“ (Féjér I. 246).

⁹ Pl. v. ö. Bierbauer Virgil, M. Szemle 22, 334.

¹⁰ Ez nem is csodálni való, mert B á t k y valami romantikus nemzeti hiúságból a mai magyar népi házat az ősmagyar ház fejleményének szeretné tekinteni (v. ö. NNy. V. 119); már pedig egy gyökeresen hibás elméletet világosan és logikusan előadni nem olyan könnyű feladat.

a szláv népek is. A javítások közül, mint legfontosabbat, első-sorban is a fürdőhelyiségnek mennyezettel való ellátását említhetjük. A mennyezet azonban eredetileg nem lapos volt, hanem a háztető egy bizonyos fajtáját utánzó, megtört felületű, sőt esetleg boltozatos.¹¹ Lehetségesnek tartom, hogy a magyar *mennyezet* szó is eredetileg tulajdonképp a nem-lapos mennyezetnek megnevezésére szolgált. A lapos mennyezet csak 1000 körül terjedt el Európában középső és északi Németország felől.

A keleteurópai fürdőhelyiség kemencéje természetesen kőből készült (a sárkemence hamarosan összeomlott volna, ha vízzel leöntik), amint a m. *kemence* szó is a kőből készült kemencét jelentette eredetileg (a szláv *kamenb* „kő” szó származéka). A fürdőhelyiség kemencéjével ellentétben azonban a szlávok lakóhelyiségének sok mindenre felhasználható kemencéje, a *peč*, rendszeren sárból készült. Szükség esetén azonban ennek a belseje is megfeleltethető izzasztó fürdő céljaira, amint ennek az emléke a magyar *banyakemence* elnevezésben is megmaradt:¹² a *banya* szó t. i. ebben az összetételben a szláv *banja* (< vulg. latin *balnia*) „fürdő” szóból származik, amelynek végső őse a görög *βαλανειον* „fürdő” szó.

A nyugati germánok a keleteurópai gőzfürdőt átvették ugyan, de azért a maguk régi kádfürdőjét is megtartották, csak hogy a fatörzsből vájt kerek kádjukat ezentúl már nem a nyílt tűzhely közelében helyezték el fürdőzés alkalmából, hanem az izzasztó fürdőzés céljait szolgáló, meleget tartó, mennyezetes és kemencés fürdőkamarában. A fürdőkád neve *stuba* lehetett (eredeti feltételezett jelentése „fatörzs”), és ennek a fürdőkádnak a nevét vihették azután át magára a fürdőhelyiségre is.¹³

De a németek a javított keleteurópai gőzfürdőt csakhamar más célokra is felhasználták. Ez volt ugyanis a ház legmelegebb helyisége, és így hamarosan a nők téli munkahelyiségévé is lett. Régebben ugyanis a nők téli munkahelyisége a németeknél is nagyon primitív volt, t. i. egy trágyával fedett földalatti üreg, amelyben sok bűz, de némi kis meleg is akadt.

¹¹ Sem a régi keleteurópai, sem a középeurópai háznak ugyanis mennyezete nem volt; v. ö. Bruno Schier: *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. 1933, 152 ll.

¹² Nem pedig a gőzfürdőben állott a *banyakemence* (MEtSz.).

¹³ A n. *Stube* szónak ezt a Schier adta magyarázatát (i. h. 306) találom a legelfogadhatóbbnak. Semmiesetre sem származik a német szó a csak feltételezett középlatin **extufa* „Ort, wo man schwitzt” szóból (v. ö. Kluge, Et. Wb.¹¹); a román népek ugyanis az izzasztó fürdőzést nem ismerték.

Ezen téli munkahelyiségül is szolgáló javított keleteurópai gőzfürdőt ismerték meg azután a szlávok is és vették át a helyiség német nevével együtt *bsizba* alakban. Ezen szóalakban feltűnhetik, hogy benne a német szókezdő s-nek nem *š*, hanem *s* felel meg, aminek az a magyarázata, hogy a szlávok az *isizba* szót még a német *s > š* hangváltozás bekövetkezte előtt vették át.¹⁴ A germán *s* a németben a 6–8. század folyamán vált *š*-szerű hanggá; azt mindenesetre biztosan tudjuk, hogy a germán *s* a németben a 9. század első felében már *š*-szerű hang volt.¹⁵ A szlávok tehát mindenesetre a 6–8. század között ismerkedhettek meg a javított keleteurópai gőzfürdővel és annak német elnevezésével. A régi átvételt egyébként az is tanúsítja, hogy az *isizba* szó megvan az összes szláv nyelvekben. Az pedig szintén bizonyítható, hogy a mennyezetet a 10–12. századokban már Oroszország belsejében is ismerték.¹⁶

Ezek szerint az a *szoba*, melyet a magyarok a magyarországi szlávok révén megismertek, a nők téli munkahelyéül is szolgáló mennyezettel és kemencével ellátott gőzfürdő helyisége lehetett.

A mai értelemben vett szoba tulajdonképp csak azután alakult ki néhány nevezetes javítás révén. Ezek közül a lapos mennyezet bevezetéséről már megemlékeztünk. Ennél fontosabb volt azonban a kemence megjavítása. A Középeurópába elkerült több célt szolgáló keleteurópai tüzelőberendezést, a sárból épített *peč*-et vagy magyar szóval *pest*-et, ugyanis a római mesteremberek a római fazekaskemence mintájára alakították át, vagyis fazekakból építették fel. Ezekből a fazékszemekből fejlődött ki azután idővel a *kályha* (eredeti jelentése: „kályha-cserép”), amely tárgyat és szót valószínűleg már közvetlenül a németektől vettük át.¹⁷ A *Kachel* szó ugyan még a második lautverschiebung előtt került a latinból a németbe, azonban eredeti jelentése főzőedény volt (< vulg. latin *cacalus*) és csak a 13. század folyamán specializálódott a jelentése az égetett kályha-

¹⁴ Melich valószínűleg azért is lehetségesnek tartotta a magyar *szoba* szónak az ófn. *stuba* szóból való közvetlen származtatását, mert a szláv *isizba* szóalakban is *s* felel meg az ófn. *s*-nek. Analógiákkal, különösen hibás analógiákkal, a hangtörténeti szempontok a szó- és névmagyarázatokban semmiesetre sem helyettesíthetők. — Hangtörténet nélkül azonban a tárgytörténet sem lehet meg, de a szófejtés sem képzelhető el tárgytörténet nélkül.

¹⁵ V. ö. Ernst Schwarz, Die germ. Reibelaute *s*, *f*, *ch* im Deutschen. 1926:9, 18.

¹⁶ V. ö. Schier, i. m. 312.

¹⁷ Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a latin-német szó több szláv nyelvben is megvan: szorbben, csehben, szlovénben és litvánban is.

cserepszemre, amelyekből ekkor már a fűtési célra szolgáló kályha készült. Időközben t. i. a régi kelet európai univerzális tüzelőhely a római technika eredményeinek felhasználásával óriási változáson ment keresztül. A római hypocauston mintájára ugyanis az ősi pest-kemence fűtőnyílását, amely egyúttal természetesen a füst kivezető útja is volt, a fal áttörésével kihelyezték a melegítendő helyiségből. Ezzel vált csak az emberi tartózkodás céljára szolgáló helyiség teljesen füstmentessé. Németországban ez a nevezetes javítás a 14. század folyamán a parasztsághoz is leszállott, de — úgy látszik — hamarosan nálunk is elterjedt, bizonyára német eredetű városi polgárságunk közvetítésével a német népi ház más építési sajátosságaival együtt, amelyekre azonban most kitérni nem akarok. A 16. század folyamán ugyanis már Kecskemét vidékén is ilyen németes házakat építettek.¹⁸

Ennek a németes népi háznak legnevezetesebb sajátága az, hogy a fűtés, főzés és sütés céljaira már speciális fűtőberendezésekkel rendelkezik. Ebben a háztípusban alakult ki tulajdonképp az az emberi tartózkodás céljára szolgáló, lapos mennyezetű füsttelen helyiség, amelyet mi ma a *szoba* szón értünk. Ezt a nagy vívmányt a balkáni népek már magyar közvetítés révén ismerték meg, megnevezésére pedig a mi *szoba* szavunkat is visszakölcsönözték.¹⁹ A szó ugyanis megvan „Ofen“;²⁰ „Badestube“, „Stube mit Ofen“, „Frauengemach“ jelentésben a bolgárban, horvátban, szerbben, oszmánliban, albánban és oláhban. Jokl idézett fejtegetései szerint a város szóval még a törökvilág előtti korban terjedt el a Balkánon és pedig többnyire szerb közvetítés révén (a magyar város szó még az újkörögben is megvan). De a *szoba* szó a szerbbe is véleményünk szerint csak 1350 után kerülhetett, mert különben még *u*-val vették volna át az első szótagját. Ezek szerint a magyar szó 1350–1500 között terjedt el a Balkánon, ami számunkra azt jelenti, hogy a lapos mennyezetű, kívülről fűthető kemencével ellátott helyiség nálunk a 14. században már ismert volt. Ez azon-

¹⁸ B á t k y persze ezt a háztípust álfelnémet néven tiszteli, amely elnevezéssel nyilván azt a látszatot akarja keltetni, mintha ez az „álfelnémet“ ház az ő képzeletében élő ősmagyar háznak szerves folytatása volna.

¹⁹ V. ö. Berneker, Et. Wb. I. 437. G. Meyer Et. Wb. der albanischen Sprache 389 szerint a *sobe* szó az albánba és az oláhba (*sobă*) az ozmántörökből került. Ezzel szemben Norbert Jokl felfogása szerint a szó mindkét nyelvbe csak valami nem-török balkáni nyelv közvetítésével kerülhetett (Ujb. VII. 63).

²⁰ A *szoba* szónak régebben a m.-ban is volt „Ofen“ jelentése (v. ö. NyvSz.).

ban bizonyára azt is jelenti, hogy a mai magyar népi ház egyéb németes sajátosságai is ebben a korban honosodtak meg.

Ennek a modern értelemben vett szobának nevezetes bútoradarabja volt már a magas *asztal* is, amely szláv származású szó eredetileg a magyarban is tulajdonkép valami padfélének megnevezésére szolgált.²¹ Ez a szó is visszakerült azonban megváltozott jelentésében a *szoba* szóval együtt a szerbbe, a bolgárba és az oláhba; az utóbbi nyelvekbe esetleg már szerb közvetítéssel. Ez a két szó is világosan tanúsítja, hogy a középeurópai lakáskultúra legnevezetesebb újításai a középkor folyamán magyar közvetítéssel jutottak el a Balkán népeikhez. Ilyen értelemben az északi Balkánt a középkori magyar és nem a német kultúra kisugárzási területének tekinthetjük, ahogy pedig sok német tudós bizonyos elnagyolással fel szokta tüntetni a helyzetet.

Természetesen van a középkori magyar műveltség balkáni kisugárzásának sok más tárgyi és nyelvi dokumentuma is. Ezekkel azonban ezen rövid helyreigazító cikkünk keretében természetesen még sommásan sem foglalkozhatunk.²² Szlavistáink ezeknek, valamint a magyarságot ért szláv hatásoknak kinyomozásával és művelődéstörténeti jelentőségüknek feltárással nagyobb szolgálatot tehetnének a magyar tudománynak, mint Melich a maga negatív szlavisztikájával, amely legfőbb feladatát abban látja, hogy a szlávoknak a magyarságra gyakorolt hatását kisebbnek tüntesse fel, mint ahogy eddig gondoltuk, vagyis a valóságnál. Ezt a tendenciát egyébként már megfigyelhettük Melich helynévmagyarázatainál is. Ezzel a negatív szlavisztikával bizony a magyar nemzeti ügynek semmiféle szolgálatot nem tesz, ahogy azt ő is és hívei is elképzelték, legfeljebb csak néprajzi kutatóinkat és történészeinket tévesztheti meg — rövid időre. Nekünk magyaroknak egyáltalán nincs okunk azt szégyelnünk, hogy szláv népektől is átvettünk egyet-mást, mert hisz, amint ezt a *szoba* és *asztal* szók esetében is láttuk, nagyon sok esetben művelődési értékben meggyarapítva vissza is adtuk a kölcsönzöttet.

Moór Elemér.

(Deutscher Auszug) — Zur Geschichte der ung. Wohnungskultur. Ung. *szoba* „Stube“, *konyha* „Küche“ können nicht mit Melich von ahd.

²¹ Az *asztal* szó jelentésének kialakulását a METSz. tévesen magyarázza, a szó t. i. nem „asztal“ jelentésben került nyelvünkbe.

²² Van. Melich NyK.-beli legutóbbi cikkében néhány más szó is, amelyeket tévesen mond őfn. eredetűeknek; ezekről azonban ebben a tárgyi kapcsolatban nem szólhatunk.

stuba und *chuchina* hergeleitet werden. Beide Wörter stammen aus dem Slaw.; nur muss die Subtraktion von *i* oder *iz* bei slaw. *istba* angenommen werden, wie sie z. B. im Poln., Ober- und Niedersorb. bei diesem Worte in der Tat vorhanden ist. Die *istba* der Slawen war zur Zeit der ung. Landnahme ein mit (nicht-flacher) Decke und Ofen ausgestattetes Gemach, das als Badestube und Frauengemach diente. Auch der Name des Ofens in der Badestube der Slawen ist im Ung. vorhanden: *kemencé* „Ofen“ zu slaw. *kamen b* „Stein“. Durch das deutsche Bürgertum der Städte ist bald auch der Kachelofen (ung. *kályha* „Kachel“ → „Kachelofen“) und damit die rauchlose Stube bekannt geworden; die Balkanvölker haben diese neuen Errungenschaften der Wohnungskultur schon durch ung. Vermittlung kennengelernt und zwar zwischen 1350—1500: das Wort *soba* war in den Balkansprachen vor der Türkenzeit schon vorhanden, vor 1350 wäre aber die Form des ung. Wortes noch **szuba* gewesen. Ein wichtiges Möbel der rauchlosen Stube war der schon hohe Tisch; auch ung. *asztal* „Tisch“ (< slaw. *stol* „Bank“) ist wohl zu gleicher Zeit mit *soba* und *varoš* „Stadt“ (< ung. *város* „d. s.“) in die Balkansprachen eingedrungen. Der nördliche Balkan war also im Mittelalter ein Ausstrahlungsgebiet der ung. und nicht der deutschen Kultur.

Komafogadás Tápén

A keresztelő Tápén még mindig nagy esemény, amit nagy lakomával ülnék meg. Némelyik „jógazdánál“ felér egy lakodalommal. Aki a keresztelőbe hivatalos, komája lesz a szülőknek. A sok koma közt van főkoma, aki a gyereket a keresztviz alá tartja. A keresztelés vasárnap az istentisztelet után szokott lenni. Az aktuson csak a bábaasszony, a főkoma és a főkománé van jelen. A keresztelés után a keresztanya a gyereket ponyvába teszi, kétviginél megfogja és megforgatja, miközben mondja: olyan nagy legyél, mint a keresztanyád és olyan szilaj.

Estefelé gyűlnek össze a meghívott vendégek. A vacsora csigalevessel kezdődik, majd birka-, vagy tehénpaprikás, sülttyúk és kalács következik. A vacsoránál a bábaasszony szolgál fel. Egyáltalán ő a keresztelő főrendezője. Vacsora után a bábaasszony indítványára megkezdődik a komafogadás. Felszólítja a főkomát, hogy válasszon magának komát a vendégek közül. A főkoma senkit sem akar megsérteni, ezért mindenkivel megissza a komapoharat. A bábaasszony teletölti a főkoma, a leendő koma és a saját poharát borral. A főkoma poharát összekoccintja az újkoma poharával és mondja: Engeggye meg a jó Isten, hogy jó szót szóló, jó szót fogadó komjai legyünk

egymásnak, mire az újkoma: Úgy engedje a jó Isten — kívánsággal válaszol, a bort egymás karját keresztbeöltve isszák ki. Az újkoma az asztalon előkészített tányérra leteszi a bába-asszonynak a komaszerzésért járó pénzt. *Fekete Béla.*

Közmondások és szólásmódok

1. Kü'd ki pisze a vakot, hogy nézze még a napot. — *Pécska.*
2. Rúg, vág mint Géra lova a fűrészportú. (Jól lakott s felfordult.) — *Apáca.*
3. Ráijesztők, mint Bacska a kotlóra. (Agyonütötte.) — *Apáca.*
4. Mögugratlak, min' Megyesi a disznóját. — *Apáca.*
5. Tótágast állt benne, mint Gazdag Andrásban az ördög. — *Makó.*
6. Hétországra szól, mint a zsidó kalendárium. — *Szeged.*
7. Szájára ütött, mint Bodri a pacsirtának. — *Szeged.*
8. Visszajárú' mongya, mint Bagi az Úr angyalát. — *Apáca.*
9. Nem ment el a hajam. (Azaz van eszem.) — *Szeged.*
10. Leütötte, mint Rigó a disznót. (Eltörte a derekát.) — *Apáca.*
11. Fölképelte, mint Kis Matyi a tehenet. (Fölképelte a tehenit, de a keze megfájult bele.) — *Apáca.*
12. Odalba dobta, mint Vakbögös a fiát. (Beteg lött a fia.) — *Apáca.*
13. Élők, mint Marci Hevesön. (Egyik napról a másikra öldö-gélt.) — *Apáca.*
14. Bírja, mint Pongrácz az üres tarisznyát. — (*Szeged, Makó?*)
15. Ezön is körösztü' estünk, mint Fekete Pali a bálon. (Körösztü' bukott a Johán bálon.)
16. Maj' ráverök, mint a Pap Érazmus a kutyára. (Asz'on'ta, ho' rá vert egy kicsit, oszt mingyá' mögdöglött.)
17. Elég is abból annyi, mint a pécskaji harangozásbul. (Akárki mönt ára, mögrángatta.)
18. Paslog (pislog) mint Gyömbér Pistájékná' az alutt tejbe' a béka.
19. Fölakadt, mint Turányi Ádám a pöndölbe'. — *Szaján.*
20. Ördöge van, mint Hërgának. (Arra mondják, ki mindent tudni látszik.)
21. Tűz az esze, mint a Bicski lovának. (Aki föltalál valamit.)
22. Mögatta a möggyát, mint a patakijak a táncnak. (Arra, aki valamit csinál?)
23. Ütet is kiszorította, mint Szunit az orgona.
24. Mögböcsülte, mint Balázs a gatyáját (Teli... s vállára vetette.) — *Szeged.*
25. Mögáldotta az Isten, mint Szuhai malmát. (Az Isten nyila hétszer beleütött.) — *Szeged.*

26. Elébe vágott, mint Totya a seregéjnek. (Csősz volt, botját egy csapat seregély elé vágta s azok vissza fordultak.) — *Szeged.*

27. Helyen van mint Makó. (Az árvíz háromszor elvitte.) — *Szeged.*

28. Szemébe nézett, mint Imre Pista a gyíknak. (Mefogta a gyíkot, földre hasalt és úgy nézett a szemébe.) — *Szeged.*

29. Néz, mint Vak Pista. (Mindkét szemére vak volt s ki-ki ült az utcára s e kérdésre: mit csinál? rendesen azt felelte: nézelődök.) — *Szeged.*

30. Rácséngetett, mint Retkés a legeltetésre. (Jól tartotta juhait a szomszédéból s kérdezték: mit csinál? rácséngettem, mondta.) — *Pécska.*

31. Jókedve van, mint Csozsénak az akasztófán. (A szél összeverte a lábát s reáfogták, hogy mulat.) — *Pécska.*

32. Szereti, mint a Pityi kotlója a csirkét. — *Pécska.*

33. Mégátkozlak, mint Czigány Pista Szegvárt. (Libát lopott s bezárták, mikor kiszabadult, cifra módon átkozta meg.) — *Pécska.*

34. Nyakig van, mint Kabát Gyura gyijóva'. (Kínálták Gyurkát diószedéskor, de ő a nyakát mutatta, hogy „egygyig vagyók“.) — *Pécska.*

35. Rendetlen, mint a rendetlen Krépcsók. (Bajusza mindig rendetlenül állt.) — *Pécska.*

36. Jó móggya van, mint Bencének a takonyba'. (Az orra mindig csepegett.) — *Pécska.*

37. Jó mén neki, mint kutyának a kútba'. (Ha valakinek rosszul megy a dolga.) — *Pécska.*

38. Ennek is avasogyik a füle tövé. (Aki öregszi, arra szokták mondani.) — *Pécska.*

39. Minden farsangnak van bőjtje. — *Pécska.*

40. Megmosták a lábát. (Ellopták valami jószágát.) — *Pécska.*

41. Kitaná't, mint Szeregyi az ugarba. (Harmadnapra vitte ki az ételt a napszámosoknak, addig bolyongott, mert nem találta meg a földjét.) — *Pécska.*

42. Akinék a foga fáj, tartsa rajta a nyelvit. — *Pécska.*

43. A néma gyereknek az anyja se értyi a szavát. — *Pécska.*

44. Keresztbe viszik, mint a palócok a létrát. — *Pécska.*

45. Ejnye te ojan balkeresztény módra dógozó. (Aki visszásan tesz valamit.) — *Pécska.*

46. Verjen meg a rác boldogság. — *Pécska.*

47. Kár vót apádnak a gatyáját megódanyi érted. (Rossz emberre mondják.) — *Pécska.*

48. Jobb lett vóna, ha apád szamarat csiná't vóna helyetted, legalább Duna vizet hordott vóna Pesten. — *Pécska.*

49. Ojan embér az, hogy a vakondok dúrásával is összevész. (Izgágára.) — *Pécska.*

50. Kirukkolt, mint Vak Imre Jézus nevenapján. (Csizmáján a faggyú darabokban volt, arra mondják.) — *Pécska.*

51. Spekulál, mint..... bácsi az árokba'.

52. Kirakodott, mint Szalóki a pécskai faköponyegbe. (Megrakták, mert a katonák őrházában végezte a szükségét s rajta kapták.) — *Pécska*.

Kálmány Lajos hátramaradt kéziratából közli:

Dugonics Ferenc.

S Z E M L E

Uj kézikönyv a magyar népköltésről. (A Magyarság Néprajza III. kötetében.)

A Magyarság Néprajza első két kötetét mint a magyar tárgyi néprajz rég várt kézikönyvét köszöntöttük. A nemrég megjelent kötet a néprajznak a nyelv formájában létező jelenségeivel foglalkozik, de annyira elkülöníti egymástól az egyes fejezeteket, amelyek mindegyike más-más szerző tanulmánya, hogy nekünk is jöget ad, hogy a fejezetek közül csak a népköltésre vonatkozókat vegyük most figyelembe. A könyvön belül ezek úgys közös főcím alatt és közös bevezetés után vannak egyesítve: így nem a mi önkényünk, hogyha ezekről a fejezetekről mint a magyar népköltés kézikönyvéről beszélünk.

Annál könnyebben megtehetjük ezt, mert a magyar népköltés kézikönyvének megírására ez az első kísérlet. Eddig hasonló vállalkozásnak nyoma sem volt: innen van az, hogy a könyv egyszerre szolgál rá a legenyhébb és a legszigorúbb kritikára. A legszigorúbbra azért, mert amíg a feldolgozásnak hagyományai nincsenek, addig a követelményeket, amelyeket a tudomány a könyvtől vár, tisztábban és élesebb megfogalmazásban lehet hozzámérni a munka eredményéhez; a legenyhébbre azért, mert első, úttörő munka, és ha az „úttörőnek bukni is érdem“ vigasztalást nem is veheti komolyan senki, az első munka olyan nehézségek előtt áll, ami előtt a legtárgyilagósbabb kritikának is meg kell hajolnia.

Mi az, amit a magyar népköltés oly régen hiányzó kompendiumától várhatunk? Elsősorban az, hogy valóban kompendium, ne csak összefoglalás, hanem összefogás is legyen: hogy a népköltés egyes ágait különleges problémáik és a feldolgozásukhoz való más-más módszerek ellenére is egységes képből állítsa az olvasó: az okulást kereső laikus és a tájékozódást kereső tudós elé; azután, hogy anyagát helyesen, torzítás nélküli szemszögből és lehető teljességgel mutassa be; hogy tisztázza fogalmait és problémáit; hogy adjon pontos és megbízható tájékoztatást a szakembernek és a továbbhaladni akaró laikusnak.

Ha az első követelmény megvalósulásáról akarunk beszélni, a mentség meg kell hogy előzze a kritikát. A kompendiumnak mint

összefoglalásnak: szintézisnek, szinopszisnak, kell hogy előzményei legyenek. Nemcsak a legkisebb részlettemákat kell már feldolgozva találnia, hanem nagyobb összefoglalásokra, e tudomány nagyobb részeinek összefogó rendszerezéseire is kell támaszkodnia. Konkrétan: nem lehet megírni a magyar népköltés kézikönyvét — mármint igazi összefogását, rendszerezését: kompendiumát — amíg az egyes részeinek összefoglaló irodalma nincs, amíg a magyar népdalról (a szövegekről t. i., amelyekre ez a kötet korlátozza magát, elszakítva őket a melódiájuktól), a népballadáról, a meséről, a mondáról alig találunk az irodalomban csak egy-egy hosszabb lélegzetű cikket is — leginkább gyűjtemények bevezetése formájában — de olyan tanulmány egyik tárgyköréről sincs még, amelyik azt minden tekintetben kimerítené és átfogóan feldolgozná. Röviden: egy tárgykör kompendiumát csak akkor lehet megírni, ha a tárgykör nagy részei már fel vannak dolgozva olyan formában, mint ahogy éppen a Magyarság Néprajza a tárgyának a részeit dolgozza fel. Mert itt, a magyar népköltés annyira várt és annyira szükséges 'kézikönyvében' nem találhatunk mást, mint a magyar népköltés egyes műfajainak eddig még nem létezett önálló monografiáit.

A magyar néprajzi irodalom megdöbbentő szegénységére kellett ráébrednünk, amikor végiggondoltuk ezt. Ezen a szegénységen segíteni égetően sürgős volt, még sürgősebb természetszerűen, mint az igazi kézikönyv hiányán. Nem is hibáztatjuk a Magyarság Néprajzát, hogy igazi, összefoglaló kézikönyv helyett csak monografia-sorozatot ad: nem tehette másként. De ha a legmélyebb lényegben az egység, az egységesség, az egyszempontúság kompendiumi követelményeit nem valósíthatta meg, legalább külsőségekben kellett volna kinosan ügyelni arra, hogy ne teljesen önálló tanulmányok széteső sorozatát adja. Pedig a könyvnek nemcsak hogy a címlapján nincs szerkesztő megnevezve, de le is írja az egész műről, hogy szerkesztője nem is volt. Csak egy kirívó példát akarok említeni ennek igazolására, csak két mondatot idézek két különböző szerzőjű cikkből. Az egyik (17. l.): „A mondának, mert való reális magja van, bár kéri miszticizmusát, (a nép) szintén hitelt ad; a mesét azonban nem hiszi, de hálás érte, mert szórakoztatja“. A másik (256. l.): „Nem alapszik helyes megfigyelésen az a nézet, amely nálunk is szélteben elterjedt, hogy t. i. a mesét maga a nép sem tartja igaznak, hanem csak a szórakoztatás eszközének“. A vélemények ilyenfajta eltérései között egy szerkesztőnek kellene az „imprimatur“ előtt közvetítenie és nem volna szabad az olvasóra bíznia, hogy a „kézikönyvön“ belül fennálló vitát az döntse el.

Hasonlóan bántó módon mutatkozik meg a szerkesztő hiánya az illusztrációknál. A képanyag gazdag és pompás, nagy gonddal van felkutatva és összeválogatva; annyira, hogy még az olyan nehezen illusztrálható fejezetek, mint a ballada, a mese és az anekdota, szintén jutnak illusztrációhoz. A baj csak az, hogy a képek a

könyvben minden rendszer nélkül vannak szétszórva és véletlenül sincs egyik sem abba a részébe fűzve a könyvnek, amely a kép tárgyról szól. Mondanom sem kell, hogy ez mennyit von le a képeknek, mint megvilágító és szemléltető eszközöknek az értékéből, hiszen nincsenek az olvasó szeme előtt, amikor a megfelelő szöveget olvassa. A képeknek tartalomjegyzékük sincs, a szöveg sem utal soha a képre, úgy hogy teljességgel a véletlen dolga, hogy az olvasó megtalálja-e a képet, amely esetleg érdekelné és amely pontosabban megmagyarázná neki az olvasottakat.

Hogy a könyv belső egysége hiányzik, arról az eddigi magyar néprajzi irodalom szegénysége tehet: a külső egység hiánya ha bánt is, a másikkal szemben nem lényeges hiány. A másikkal pedig meg kellett alkudnunk és most csak azt nézzük, hogyan valószínűtlen meg az egyes monografiák azokat a célokat, amelyeknek megvalósítása elé elvi és törvényszerű akadály már nem állott. Helyes szemszögből, helyesen állítják-e be tárgyukat, tárgyalásuk teljes és kimerítő-e, pontos és megbízható-e a tájékoztatás, melyet a kutatónak és a laikusnak adnak?

A szempont: igen sokféle szempont kínálkozhatott az egyes témák feldolgozóinak. Sokszor hallott tény az, hogy a néphagyományoknak más a lényege (a „típus“) és más a megjelenési formája (a „variáns“) és aszerint, hogy melyik jelenséget látja a kutató élesebben, vagy melyiket akarja élesebben látni, nézőpontja is változik. Ha a „variáns“: a megjelenési forma a fontos neki, akkor a feldolgozási mód, amelyet választ, az ethnológiai, funkcionális lesz; úgy is mondhatnók, hogy szociológiai, ha ez a szó nem lenne túlságosan elcsépelve és jelentésének csak egyik árnyalatára lefooglalva a közhasználatban. Ha a „típus“ az, amelyet közelebbről néz, a néphagyományok változatlanak gondolt szubsztrátuma (változatlan annyiban, hogy ez a variánsokbeli változásoknak a tárgya), akkor irodalmi vagy pszichológiai lesz a feldolgozás, aszerint, hogy a szerző a szellemi alkotásokat inkább mint művet, vagy mint dokumentumot szereti-e felfogni.

Nehéz a kritikusnak állást foglalni abban a kérdésben, hogy melyik szempontot kellett volna választania. Elméletben nem kétséges, hogy a funkcionális, ethnológiai szempont a magyar népköltés kompendiumában (a magyar néprajz alapvetése egy részben) helyénvalóbb lett volna, mint minden más szempont. De az sem kétséges, hogy a tudomány állásának mostani fokán, amikor igazi kompendiumot nem lehet írni, épp olyan jogosult a másik felfogás is, a lényegnek, a variánsok szubsztrátumának megragadni akarása. Magától értetődő, hogy a kutató törekvés még a változóban is a változatlan akarja mindenek előtt megragadni és a maga számára biztosítani. A szempontok kérdésében csak egy a bizonyos: a tisztára irodalmi szempont, amely a néphagyományokat irodalmi műveként kezeli és amely egyes műfajok ismertetésénél csakis iroda-

lomban megőrzött jelenségekről szól — hogy ez az irodalmi szempont a magyar népköltés kompendiumában, a magyar néprajz kézikönyvében teljességgel elhibázott. A könyv nagyrésze mégis teljesen irodalmi szempontú: az anekdotáról szóló fejezetet például, György Lajos szép és érdemes munkáját, kár volt a könyvbe felvenni, mert nem ide való: a néphagyományban élő magyar anekdotáról kellene ilyen fejezetnek szólnia, vagy pedig el kellene maradnia. Sajnáljuk, hogy éppen a legszebb és a legnagyobb felkészültséggel megírt fejezetek egyike fölött kell így napirendre térnünk, — de a magyar népköltéshez ez a fejezet nem tartozik.

Más már a helyzet a monda fejezeténél. Itt valóban úgy áll a dolog, hogy legnagyobbreszt irodalomban megőrzött anyagról kell a néphagyomány kutatójának is írnia, hiszen az újkori feljegyzésű, előszóban élő mondákon kívül van — vagy legalábbis a mindenki által elfogadott munkahipotézis szerint van — régi történeti forrásokban megőrzött epikus hagyomány is. De a fogalmak nagyon is tisztázásra szorulnak itten, és mielőtt a szerző vegyesen és egymástól el nem különítve tárgyalni kezd krónika-részleteket és újkorban feljegyzett népmondákat, beszélnie kellene arról is, hogy mi közöttük a közös vonás, és főképpen arról, hogy mi közöttük a különbség, mert a név közös volta: „monda“, nemcsak a kutatót tudja megtéveszteni, hanem a laikust is.

A kutatót már kerek száz éve tévesztgeti ez a fatális név-közösség, és ma már ott tartunk, hogy a két monda-fogalom: a történeti monda (vagy hősmonda) és a népmonda kategorikus szétválasztása után megint keresni kezdjük azokat az összekötő kapcsolatokat, amelyek a kettő között (hiszen a mult népköltési megfogalmazása mind a kettő) talán mégis vannak. (Magam is szóvátettem ezt a kérdést: Magyar epikus hagyomány, Magyarságtudomány I, 1935. 126 kk.) A Magyarság Néprajza monda-fejezetének szerzője, Solyomossy Sándor számára ezek a kérdések annyira nem léteznek, mint a magyar hunmonda harminc év előtti kutatói számára. Sőt annyira bele-feledkezik a történeti és irodalmi források mondáiba, hogy ott sem beszél népmondákról, ahol vannak ennek is adatai: a Toldi-monda egyetlen forrásaként illosvait tárgyalja és egy szót sem szól a Toldira vonatkozó népmondákról. Ezeket lehet kevésre értékelni, kellő bizonyítékokkal lehet ezeket talán irodalmi forrásaiknak is kimutatni, de egészen elhallgatni a magyar népköltés kézikönyvében nem lehet. Ugyancsak nem szabad történeti népmondáink közül csak a tatárjárásra, Mátyásra, a törökre és Rudolf királyfira vonatkozó egynéhánynak a bemutatásával megelégedni, ugyanakkor, amikor 12 hasáb jut Hatvani professzornak, akinek az alakja a debreceni kollégium tradícióján kívül, Arany egy költeményét és a legújabb kutatást nem tekintve, úgyszólván ismeretlen.

Részletekbe mennünk és az egyes mondák tárgyalását külön-

külön méltatnunk nem is kell: hiszen ott, ahol a néprajznak, a népköltés kutatásának sajátlagos területe kezdődik, a fejezet anyaga már be is végződött. A hunhagyományok tárgyalásában található tévedéseket, vagy inkább a kutatás mai állapotától való elmaradottságokat különben Eckhardt Sándor mutatta ki (Magyar Szemle 26, 1936, 146.). Csak a monda fogalmának általános tárgyalásához jegyezhetnénk meg még annyit, hogy a Max Müller-iskolabeli allegorikus magyarázatokhoz gyanúsán hasonló Böckel-féle pszichologizálás helyett újabb és a tényekhez közelebb álló német elméletet is ismertethetett volna a monda eredetét illetőleg. Ismertethette volna például André Jolles korszakalkotó megállapításait (Einfache Formen, Halle 1930). Általában érdekes, hogy Jollest, aki nélkül pedig népköltési kutatás annyira nem mozdulhat már meg, hogy még elméletének félreértésére is lehetett hatalmas terjedelmű könyveket alapítani (Wesselski, Versuch einer Theorie des Märchens, Reichenberg 1931), — hogy Jollest az egész kötet nem említi egyszer sem. Annál érdekesebb, mert más, elavultabb német elméleteket, különösen Solymossy adalékaiban, bőven találunk, nemcsak az imént említett Böckel-félét, hanem például „a német esztétikusok híres Einfühlungját“, amelyet csaknem ugyanazokkal a szavakkal két helyen is (14, 31 l.) érdemesnek tart bemutatni.

Az irodalminak és a népnek az elválasztása a népdal fejezetében ugyanolyan nagy és nehéz feladat, mint a mondánál, és feldolgozója, ugyancsak Solymossy Sándor, itt sem bírta jobban megtagadni az irodalmi nézőpontot. A népdalok különleges helyzetét a néprajz más tárgyai körében már 1862-ben helyesen felismerte Gyulai Pál: „A népdalokat a középrend is énekli nálunk, kivált mióta nemzeti zenénk visszanyerte régi jogát, ellenben a népmeséket a csak kissé művelt ember is megveti“. (Gyulai Pál, Bírálatok, Akadémia-kiadás 1911, 16 l.) Solymossy maga is hangsúlyozza, hogy a népdal még ma is kulturális összekötő kapocs a magyar nép és az úri osztály között — de a néprajzi és kulturtörténeti konzekvenciákat sajnos már nem vonja le belőle. Nem mutat rá arra, hogy a népdal és a népies műdal határát — különösen a szövegek tekintetében — megvonni úgyszólván lehetetlen, sőt még maga is hozzájárul a kettő határa elmosásához, azzal, hogy a magyar népköltészet, sőt ősköltészet paradigmáiként nagyon újkeletű és csak kétes népi eredetű dalokat használ.

Az egész európai néprajzra közös jellemző vonás, hogy éppen a lírai népdalok népisége vagy irodalmisága úgyszólván megállapíthatatlan, hiszen az egyszerű lírikus kifejezőmód minden kulturális rétegnél azonos kell hogy legyen ugyanazon a népen belül. Az egész európai néprajz megtaníthatott már arra, hogy a lírai népdalok szövegéről néprajzi tanulmányt írni igen nehéz, különösen akkor, ha az író nem teszi már eleve alapkérdéssé a *Zersingen*

kérdését: ha nemcsak nyilvánvalóan irodalmi daloknak az útját akarja követni a nép között. A német népdalkutatás, talán a hatalmas német metódus-igénynel engedve, így csinálja, de nálunk szerencsére ez az egyoldalú problematika nem vert gyökeret. Ellenkezőleg: nálunk már régen felismerték és régen járják a helyes utat: annak az igazságnak az útját, hogy a népdal kutatásában nem a szövegből, hanem a dallamból kell kiindulni, és hogy a szöveget a dallamtól függetlenül tárgyalni nem szabad. Nem szabad még annak ellenére sem, hogy egy dallamnak különböző szövegei és egy szövegnek különböző dallamai lehetnek, mert a kulcsot: azt, hogy a dal népi-e vagy csak népies, hogy jellemző-e a magyar népi kultúra vagy nem, csak a melódia tudja megadni.

Végzetes volt, hogy a magyar népzene tárgyalását (reméljük, hogy a negyedik kötetben sor fog rá kerülni) elszakították a dal- és ballada-szövegek tárgyalásától. A magyar népdal összes stilisztikai, poetikai és metrikai elemzése, amelyet bőven nyújt az előtünk fekvő tanulmány, nem mond egy lényeges szót sem a magyar népdalról, mint a magyar népi kultúra kifejezőjéről és dokumentumáról. — És külön rá kell nekünk is, mint a könyv más bírálóinak is, mutatnunk egy nagy tárgyi tévedésre, amelyet semmi jóhiszeműség és jóakarát (mert hiszen ebből fakadt) nem ment: arra az állításra, hogy a magyar nép trágár, nyomdafestéket nem tűrő dalokat nem ismer, és nem énekel. Nyomtatott gyűjteményeinkben természetesen nem szerepel nyomdafestéket nem tűrő nóta, de aki a népdalt máshonnan is ismeri, az tudja, hogy énekelnek bőven ilyet is — de azt is tudja, hogy népünk erkölcsi jellemére rossz fényt ez nem vet. Az egészséges életteljességhez az erotikus hang is hozzátartozik, és rossz szolgálatot tesz népünknek minden jóakarata ellenére az, aki finnyás nebántsvirágnak akarja beállítani.

A népballada-fejezet — ugyancsak Solymossy Sándor munkája — rendszerezett áttekintése népballada-anyagunknak. Természetesen nem teljes, csak antológia-jellegű, a rendszerezés pedig kronológikus. Hogy a magyar népballadának két időben is elkülöníthető, stílusban is élesen elváló csoportja van, azt már régen észrevették: az egyik a régi balladák csoportja, azoké, amelyek körül, „székely ballada” néven a múlt század esztétizáló balladakutatása forgott, a másik az újaké, amelyeknek főképviselei a betyárballada és egyéb rikító színekkel festett bűnügyi balladák. Solymossy három kronológikus csoportot különböztet meg: a XVI.—XVII. századi, a XVIII. századi és a XIX. századi balladákat. A középső csoporthoz számítja például a Nagy hegyi tolvaj és Bíró Máté balladáit. Ezeket a darabokat a stílus-érzék — és egyelőre más kritériumunk a ballada-csoportok szétválasztására nincs — nem képes elválasztani a régi balladák csoportjától és Solymossy sem ad elméleti megalapozást három-csoportos felosztásának. A fejezet terjedelmes bevezetése csaknem egész hosszában az énekes

rendekről, mint a ballada-tradíció lehetséges hordozóiról szól és a hármass csoportbeosztás indokolásának nem jutott hely.

A könyv, láttuk, nem szerkesztés eredménye, hanem egyes szerzők tanulmányainak összessége. Ezért kell megszakítanunk az áttekintést és néhány szót szólnunk a most ismertetett három, egy szerzőtől való tanulmány harmadik céljáról, a tájékoztatásról is. A tájékoztatásra a bibliografia szolgál, amely bőségben található minden fejezet végén. Nagyobb hiányt Solymossy bibliografiáiban nem igen találhatunk, de pl. a Toldi-mondánál hiányzik Moór Elemér könyve, a Szilágyi és Hajmási balladánál e sorok írójának tanulmányai. Az útbaigazításra szolgáló bibliografiának nagy hibája azonban a bibliografia-töltelék. Pl. a monda bibliografiájában kár volt Bücher különben fontos könyvét, az Arbeit und Rhythmus-t idézni; amikor pl. Van Gennep alapvető munkája, La formation des légendes nincs megemlítve. És hiába idézi a ballada bibliografiája Heusler pompás cikkét: Über Balladendichtung des Spätmittelalters, amikor a tanulmány maga annak eredményeit nemcsak hogy nem veszi figyelembe, hanem vele homlokegyenest ellenkező megállapításokra jut (89 l.: a németek, angolok nem táncoltak balladákra).

Szinte fellelegzünk, amikor a mese fejezetének az olvasásába fogunk: Berze Nagy Jánosnak sikerült a témáját olyan szempontból megfognia, amely szerencsés vegyüléke az etnológiai és a pszichológiaiak. Bemutatja a magyar mesekincs jellegzetes darabjait, alakjait és motívumait — természetesen arra mindig kell az olvasónak gondolnia, hogy a mese nemzetközi műfaj, és amit a szerző a magyar meséről mond, az nem mindig csak a magyar mesére vonatkozik. A mese világképének ismertetése és a függőleges és vízszintes tagozódású világkép fogalmainak bevezetése szép alkotásai a magát a mesébe egészen beleélő tudománynak. A nagyközönség szempontjából egyetlen súlyos fogyatkozása a fejezetnek, hogy az egyes mesékre csak rövid típus-elnevezéssel és bibliografiai adattal utal: a laikusnak egyik sem mond eleget. Nem kellett volna sajnálni a helyet és nem kellett volna a szöveg előálló nehézségétől sem félni a tagadhatatlanul fontos cél érdekében és egy-két mondatot szentelni minden mese tartamának megkörvonalázására, hogy a tájékozatlan olvasó (aki természetesen szintén ismer meséket, csak nem tudományos típus-nevükön) is rögtön tudhassa, hogy miről van szó.

Néhány kisebb tévedés és következetlenség azért nála is akad. „A napra lehetett nézni, de őrá nem”: hogy ez a mesei kifejezés az Ersekúvári-kódexben is megtalálható már, az még nem jelenti a kifejezésnek Magyarországon belüli 5–600 éves tradícióját: megtaláljuk a kifejezést Magyarországon kívül is (a walesi kelta Mabinogionban, a Maxen Wledig álmáról szóló történetben), úgy hogy nem kell, hogy magyarországi, és nem kell, hogy mesei

hagyományról legyen szó. — Bédier sohasem állította, hogy ugyanaz a mese több helyen egymástól függetlenül keletkezhetik. — Nem biztos, hogy a honfoglaló magyarság már ismert meséket, mint ahogy nagyon kétséges, hogy a magyar honfoglalás korában a mai mese-műfaj már létezett Európában. — Nem szükséges, hogy keletről hoztunk legyen magunkkal olyan meséket, amelyeknek variánsait indiai irodalmi feljegyzésekben találhatjuk: eljuthattak azok Európába másképpen is, akár irodalmi, akár hagyományozó úton. — A Hajnalkötöző királyfi meséjéről sem biztos, hogy középázsiai eredetű, mint ahogy Solymossy elméletét elfogadva Berze Nagy is állítja. Az óraszellemekkel való harcról hellenisztikus egyiptomi varázs-papiruszok számolnak be (Karl Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae* I. Leipzig-Berlin 1928, 90 kk.); az éjszaka visszatartásáról pedig a Tochmarc Etaine néven ismert és már a 12. században feljegyzett ír hősmonda (Thurneysen, *Die irische Helden- und Königsage*, Halle 1921, 599.): így ez a motívum is régi európai hagyomány valószínűleg. De ismétlem, a jószempontú, eleven, teljes bibliográfiájú tanulmányban ez a néhány részlet-hiba elvész.

A következő fejezetet a drámai hagyományoknak szentelte Viski Károly. A könyvnek ez a fejezete az, amelyet maradék nélkül való élvezettel olvashatunk. Nemcsak azért, mert Viski író-művész is azon felül, hogy néprajz-tudós, hanem azért is, mert művészete nem csupán stílusában nyilvánul meg, hanem kompozíciójában is. Kicsinyben olyan a fejezet, mint amilyennek nagyban az egész könyvnek lennie kellene: kerek egységbe komponált, könnyű és mégis teljes tudományos alaposágú, és szempontjában nem téveszti szem elől egy pillanatig sem mindkét tény: hogy a néphagyományok a népelet funkciói és hogy történeti adottságok, keletkezés és fejlődés eredményei. Pedig a magyar drámai hagyományok: a magyar népszokásokat kísérő hagyományos szövegek a néprajzi kutatót és magyarázót a legnehezebb feladat elé állítják. Egyik-másik jelenség, kivált a regölés, csaknem rejtély. Viski mégis egészséges ösztönrel, még egészségesebb önmegtartóztatással és ami a legfontosabb: őszinte beleéléssel meg tudta oldani a feladatot. Meg tudta mutatni a szokásoknak, ha nem is mindig, az eredetét, hanem ami sokkal fontosabb: a mostani tartalmát, a mostani jelentését, azt, hogy a népeletben hogyan gyökereznek. Vagyis feladatának éppen a néprajzi része az, ami tökéletes megoldáshoz jutott.

Szendrey Zsigmond, az „Oktató és alkalmi hagyományok” feldolgozója egészen sajátos módszert választott. Nem tesz egyebet, csak az anyagot mutatja be bő szemelvényekben, a magából semmit sem tesz hozzá, történeti, pszichológiai vagy eredetmagyarázatot nem ad. Ez is egyike a lehetséges és nem is hibáztatható módszereknek, amit a könyv írói választhattak: az anyag, kellően csoportosítva, beszél a kutató helyett is, a kutató pedig szerényen — milyen dicséretes ez a szerénység! — a háttérben maradt. Mégis,

sajnálhatjuk, hogy legalább történeti vagy külföldi párhuzamokkal nem tette még élénkebbé azoknak a tarka és ötletes hagyományoknak a tömegét, melyeket felsorakoztat. Csak példaképp, nem megtoldásul, akarok a nevetőfejfa témájához két párhuzamot közölni. Mindkettő valódi sírfelirat, nem paródia, és mégis mindkettőben megvan az az akart vagy nemakart humor, amely azután lehetővé tette a valódi nevetőfejfa műfajának kialakulását. Az egyik, egy Sisciában talált latin sírfelirat (C. I. L. III. l. III. p. 504, nr. 3980), rekonstruálva így hangzik: *Positus est hic Leburna, magister mimariorum, qui vixit annos plus minus centum. Aliquoties mortuus sum, sed sic nunquam. Opto vos ad superos bene valere.* A másikat egy felsőausztriai Totenbrett-en láttam a bécsi néprajzi múzeumban: *Ein Sägblock war der Pfeil — Herabgesandt von Gott — Und über eine Weil — War ich Hans Peter tot.*

Berekesztve az ismertetést, ismételnünk kell, hogy többet gondoltunk arra az elképzelt néprajzi kézikönyvre, amelyre szükségünk lenne, mint arra, amely előttünk fekszik. Innen van az, hogy olyan rendszertelen összevisszaságban mondtuk el azt, amit az előttünk lévő könyvről mondtunk. Innen van az ismertetés minden aránytalansága is. De hogy ez az aránytalanság ne ferdítse el bírálatunk tartalmát, meg kell mondanunk még egyszer, kifejezetten: szüksége volt a magyar néptudománynak erre az összefoglaló műre, így ahogy van, minden hibájával és erényével együtt. Akik megalkották, szép munkát végeztek, mert azon felül, hogy a magyar népköltés egyes ágairól teljes monografiákat adtak (még ha helyenként elhibázottan is, de mindenképp elsőnek), ők adták meg a lehetőségét annak, hogy a magyar népköltés igazi kompendiuma elkészülhessen. Mikor? Talán nem is jó, ha túl hamar. De az úton már rajta vagyunk.

(Budapest.)

Honti János.

Kérdés

90. kérdés. Felkérjük olvasóinkat, közöljék velünk, hogy a Kálmány Lajos gyűjtéséből közölt szóláshasonlatok (Élők, mint Marci Hevesön) közül melyek használatosak vidékükön (számmal való megjelölése elegendő). Ismernek-e olyan szóláshasonlatokat, amelyek Kálmány gyűjteményéből hiányoznak? Milyen magyarázatot fűz azokhoz a nép.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. JUNIUS

6. FÜZET

Hunok és magyarok*

A szeged-nagyszéksósi hun felirat, amint ezt már kifejtettük (v. ö. NNy. VIII. 1—12), egy kaukázusi kartvel-nyelvjáráson fogalmazott szöveget tartalmaz. Áttila birodalmának hunjai között ezek szerint kaukázusi kartvel-nyelvű népelemek is voltak. Mint ahogy Kelet-Európa népei azokban a Krisztus születése előtti és utáni századokban, midőn a hunság ezen a területen, a maga törzsszövetségi szerkezetében kialakult, összes történelmi forrásaink tanúsága szerint nem is állottak más ethnikai kötelékekből, mint kaukázusi és iráni törzsekből. Az irániság itt, már a skythák és sarmaták megjelenése óta, majd a bosporusi és perzsa birodalom befolyása alatt, különösképen a vezető felső réteget alkotta.¹ Ennek az iráni ethnikumnak jelenléte nemcsak Kelet-Európa történeti népei közt és annak archaeologiai anyagában, hanem a hun néven ismert népkötelékek szerkezetében és ránkmaradt onomastikon-anyagában is világosan kimutatható.²

Már a szeged-nagyszéksósi hun nyelvemlékről szóló tanulmányunkban is hangsúlyoztuk, hogy a jeles katonai erényeiről ismert nagy hun népet ezentúl nem tarthatjuk többé Belső-Ázsia jövevényeinek. Ellenkezőleg. Minden rendelkezésünkre álló írott és íratlan történelmi anyag mellett szól, hogy a hunságnak mind kaukázusi, mind iráni ága Kelet-Európának tősgyökeres, sőt kultúrahordozó népi eleme volt, s főként e kaukázusi törzseknek régebbi lakóföldjét, a kultúrabölcsőként ismert Elő-Ázsiában állapíthatjuk meg.

A hun probléma azonban nem csupán általános világtörténeti vagy némileg szűkebb kereten belül, nem csupán általános

* Felolvastatott a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület f. é. május hó 3.-án tartott közgyűlésén.

¹ O. G. von Wessendonk: Über georgisches Heidentum. Leipzig, 1924. 7—9.

² Az utóbbi kérdéssel, vagyis az iráni népelemnek a hun törzsszövetségben való szerepével, egy legközelebb megjelenendő tanulmányomban behatóbban is foglalkozni fogok.

eurázsiai kérdés. Velünk igen közeli vonatkozásban álló magyar kérdés is ez! Nemzeti krónikáinknak hun-magyar kapcsolatról szóló eredet-magyaroztatában, oknyomozó történetkutatásunk módszere szerint, Hóman Bálint már eddig is ősidőkre emlékező kollektív magyar néphagyomány kifejezésrejutását látta.³ A népkutatás eszközei a XI. századbeli *Gesta Ungarorum* korszakánál is mélyebb, történelem-nemlátta rétegekbe engednek betekintést. Ezeknek az ősi történeteknek meglátásához azonban mindenek előtt is a nép (ethnos) fogalmát alkotó, s egymással szervesen összetartozó tényezők módszeres elemzése kívántatik meg. Melyek ezek a párhuzamos elemzésre váró ethnikus tényezők? Első az emberfaj, második az anyagi és szellemi műveltség, harmadik a nyelv. A nép fogalmáról csak akkor lehet szó, ha mind e három tényező jelen van. De eredményes népkutatásról is csak akkor lehet szó, ha ez egymástól elválaszthatatlan három alaptényezőt egyidejűleg, a maga szerves összefüggése szerint vesszük vizsgálat alá.

Ha a magyarságnak, honfoglaláselőtti életében, volt valami benső sociológiai kapcsolata a hun nevű törzsekkel, akkor — a népkutatás törvényszerűségei alapján — erre az ősi érintkezésre minden írásnál jobban fog emlékezni maga a faj, a kultúra és a nyelv. Mert ebben a három alaptényezőben rejtőzik időtlen idők számára bármely nép megíratlan múltjának emléke.

Próbáljunk olvasni a honfoglaláselőtti magyar történetnek ebben a nem emberkéz írta genesis-könyvében!

Mindenekelőtt is, tud-e valamit egy esetleges hun érintkezésről a magyar faj, mint népfogalmunk emez első alaptényezője, — vagyis más szóval a magyarság teste?

A honfoglalók hiteles csontvázmaradványainak vizsgálata azt mutatja, hogy a Duna-medencében jó ezer esztendő előtt megjelenő magyarság számbelileg túlnyomó, törzsökös része, somatológiai megjelenésére nézve, olyan keveréknép volt, melynek egyik alkotórészét egy kaukázusi (előázsiai), másik alkotórészét pedig egy rövidfejű mongoloid emberfajta képezte. Ez a kereszteződés a honfoglalás korát megelőző, igen régi időbe nyúlik vissza, s az egybeolvadás folyamata kétségtelenül nagyon sokáig tartott. A honfoglaló magyarság eme legszélesebb néprétegének kialakulását más szóval úgy fejezhetjük ki, ha azt mondjuk, hogy

³ Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Budapest, 1925. 31.

az ezer év előtti magyar nép zöme akkor keletkezett, amikor egy kaukázusi jellegű népelem egy másik, mongoloid jellegű (de természetesen nem mongol) népelemmel összekeveredett.⁴

Ahol ez a fajkeveredés lefolyt, ahol ez az immár magyarnak nevezhető új embertípus megszületett, — ott volt az őshaza.

Grúz, görög, örmény kútfők értesítése alapján tudjuk, hogy a „hun” néven ismert néptörzsek, egész bizonyossággal, már a Krisztus születése utáni I-ső századtól kezdve, Kelet-Európában éltek. Lakóföldjük déli határszéle a Maeotistól a Kaspi-tenger nyugati partjaiig terjedt. Észak felé azonban — a IV. századbéli Ammianus Marcellinus értesítése szerint — a hun föld egész a Jeges-tengerig ért (... Hunnorum gens, monumentis veteribus leviter nota, ultra paludes Maeoticas glaciale oceanum accolens, omnem modum feritatis excedit. c. XXXI. II. 1.)⁵ A hun nevezetű törzsek ezeken a határokon belül találkoztak a prae-magyar népelemmel.⁶ A hunok, úgyis mint kaukázusi, úgyis mint iráni (osztéj-jellegű) kötelékek, somatologailag a kaukázusi ember tipikus képviselői voltak.⁷ Az őállapotában élő prae-magyar népréteg pedig semmiben sem különbözhetett még ekkor az észak-európai arktikus és subarktikus ember általános rövidfejű mongoloid alapjellegétől, mely anthropologiai környezetbe finn-ugor nyelvű elsődleges rokonainknak más és más keveredés előtti testi habitusa is beletartozott.⁸

Ez volt az a fajkeveredés, melyről a honfoglalók túlnyomó-szélességű néprétege, az anthropologia elemző vizsgálatának eredményein keresztül, mint leghitelesebb tanu, önmaga beszél.

Közelebbi megjelöléssel most már, mely földrajzi határokon belül keveredett össze ez a két emberfajta? Hol volt a honfoglaló magyarság eme keveréktípusának szűkebb értelemben vett bölcsője,

⁴ Bartucz Lajos: Adatok a honfoglaló magyarok anthropológiájához. Archaeologiai Értesítő XLV. (1931) 117. 119.

⁵ Vö. NNy. VIII. 3.

⁶ Azért nem használom az újabb magyar őstörténeti irodalom *előmagyar* kifejezését — bár a *prae-magyar* is ugyanazt jelenti —, nehogy ezzel esetleg félreértésekre adjak alkalmat. Az én felfogásom szerint ugyanis a magyarság a törökséggel való érintkezés előtt mint nép már kialakult, így tehát az a magyarság, amely a törökséggel érintkezésbe jutott, nem nevezhető már előmagyarnak.

⁷ Ernest Chantre: Recherches anthropologiques dans le Caucase Paris-Lyon, 1885—7. IV. 156.

⁸ Dr. A. Byhan: Die Polarvölker. Leipzig, 1909. 16—7 stb.; Vö. John Abercromby: The Pre- and Protohistoric Finns both eastern and western with the magic songs. London, 1898. I. 31—2.

szülőföldje? Erre a kérdésre az észak felé terjeszkedő „hun” gyűjtőnév alá foglalt kaukázusi és iráni törzsek archaeologiai nyomai hivatottak felelni. Északkelet-Európában a Volga és Káma folyók összefolyása körül ismerjük meg azt a területet, mely igen huzamos korszakon keresztül a kaukázusi kulturprovincia gyökeresen átalakító hatását fogta fel. Egy kezdetleges északi benszülött vadász-halász nép és egy messze délről jött állattenyésztő, fémműves kulturnép műveltségi hagyatékát őrzi ez a körzet. Egy káma-menti gazdag temetkezőhely után (Ananjino a vjatikai kormányzóság jelabugai kerületében) ananjinoi kulturrétegnek nevezik Északkelet-Európa művelődéstörténetének ezt a hun időköt közvetlenül megelőző, régibb fejezetét. Relatív kormegállapítás szerint eme késő bronzkori réteg kora körülbelül a Kr. előtti 600—200 közti időre tehető.⁹ Ez a korszak az iráni fajiságú skytha-sarmata néptörzsek kelet-európai uralmával és terjeszkedésével esik össze. Ugyanezen délről kisugárzó műveltségi hatás folytatásaképpen, kb. Kr. u. 100—500 között erőteljes vaskori műveltség virágzott fel ugyancsak a Káma alsó folyása körül és a Volgaszögletben. Ez az u. n. pjanobori réteg (Pjanyj-bor lelőhely után a vjatikai kormányzóság jelabugai kerületében).¹⁰ A hun törzseknek egész az Északi Jegestengerig való terjeszkedési korszaka is ebben a korban volt. Chronológiai és művelődéstörténeti coincidentiák alapján indokolt, hogy ezt a pjanobori vaskori réteget a Kaukázus-vidékről a Káma alsó folyása mellé elszármazott hun műveltség maradványának tartsuk.

Ezen korszak legjellegzetesebb velejárója a vas; majd az ebből tökéletesült a cél, melyet már az antik görög felfogás „skytha jövevény”-nek (*Χάλυβος, Σκυθῶν ἄποικος* Aischylos, *Ἔπτα ἐπὶ Θηβαίαις* 729—730) tartott, a vasművességéről ősidőktől fogva híres Kaukázus vidékéről származott el a távol Észak elmaradott vadász-halász törzsei közé. A Kaukázusban, az u. n. kobáni sírmező területén (Vladikavkaztól délkeletre, a mai oszét-földön) már kb. a Kr. előtti XI—X. században igen fejlett vaskori műveltség maradványait ismerjük.¹¹ A vele délről szomszédos elő-ázsiai kulturbölcsőben pedig a vasnak első okiratbeli említésével még koráb-

⁹ A. M. Tallgren: L'époque dite d'Ananino. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aik. XXXI. (1919) 180—181.

¹⁰ A. M. Tallgren: L'ethnographie préhistorique de la Russie du nord et des Etats Baltiques du nord. Tartu—Dorpat, 1923. 8. 9. 11.

¹¹ Rudolf Virchow: Das Gräberfeld von Koban. Berlin, 1883. 124.

ban, Kr. e. kb. 1292/1-ben, III. Hattušiliš hetita királynak II. Ramses-szel kötött államszerződésében találkozunk.¹²

Ez a messze földről jött fém kezdetben nagyon ritka volt a Volga-Káma körül. Az ananjinói körzetben *kés* és *tőr* alakjában még csak elvétve fordult elő.¹³ Az ezt követő pjanobori rétegben azonban a vasművesség itt már a maga teljességében virágzott.

Ez a vas ismeretével bíró déli jövevéynép, ezen felül, eddig itt soha nem látott új háziállatfajtát hozott magával: a *lovat*, melyet a sírokból előkerülő zablák tanúsága szerint már közlekedésre használt.¹⁴ A Volga-Kámaszölgletben ennek az állatfajnak semmiféle zoologiai előzménye sem volt. Mint kitenyésztett háziállatnak, jobban mondva magának e lótenyésztő új népnek vándorlási iránya szempontjából, ennek a Káma vidékére elhozott lónak összehasonlító osteologiai vizsgálata (a Bujskoje és Pižemskoje földváról) azt mutatja, hogy az, hangsúlyozottan, egy nem keleti eredetű fajtához tartozott.¹⁵ S ugyancsak különbözik a keleti fajtától az a kisművésű ló is, melynek csontmaradványai a Felső-Káma mentén, a čanjvai barlang áldozóhelyén maradtak hátra. S bár az itt talált éremmellékletek szerint ez áldozóhely kora nem régebb a Kr. utáni X. századnál, valószínű azonban, hogy ezek a kései csontmaradványok még mindig az említett sajátos vaskori lótipussal kapcsolatosak.¹⁶ Az északi erdők zónájához legközelebb a hatalmas déloroszországi sztyep volt e nyugati lófajta hazája. Ez a pusztai tarpan (*Equus Gmelini* Ant.) vad állapotban itt még a XIX. század második felében is megvolt.¹⁷

A vogul és osztják hősénekekben rejlő művelődéstörténeti

¹² Hugo Winckler: Vorderasien im zweiten Jahrtausend auf Grund archivalischer Studien. MVAG (E. V.) 1913/4. XVIII. 61; Friedrich Bilabel: Geschichte Vorderasiens und Ägyptens vom 16.—11. Jahrhundert v. Chr. Heidelberg, 1927. 159.

¹³ A. M. Tallgren: Collection Zaoussaïlov au Musée Historique de Finlande à Helsingfors. 1916. 13—4; A. A. Spicyn: Priuraljskij kraj. 44.

¹⁴ A. M. Tallgren: L'époque dite d'Ananino. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aik. XXXI. 1919. 35—7. 110. 160—161; N. G. Pervuchin: Opyt archeologičeskavo izsljedovanija Glazovskavo ujez. Vjatskoj g. Mat. po arch. vost. gub. Ross. II. Moskva, 1896. 31. 127.

¹⁵ A. A. Spicyn: Priuraljskij kraj. 63.

¹⁶ Th. A. Teplouchov: Drevnosti i kosti, naidennyja v čanjvenskoj peščerje, solikamskavo ujezda, permskoj gubernii. Perm 1895. Priloženie 5. (L. Rütimyer: Thierüberreste aus tschudischen Opferstätten am Uralgebirge. Archiv für Anthropologie. VIII. Braunschweig, 1875).

¹⁷ T. Vetulani: Weitere Studien über den polnischen Konik (polnisches Landpferd). Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise, des Sciences et des Lettres. 1927. Cracovie, 1928. 857.

hagyományok is e törzsek északeurópai őslakóhelyétől délre eső földről származtatják a hősök hátsólovát. Erről a „Madárjáró Déltáj”-ról jöttek e legendás „szárnyaslábú szép állatok.” Ez az a föld, ahova ősszel a lúd, réce és hattyú elvándorol, itt terül el „a délvidék embere lakta aranypázsitos szentséges föld, sárgapázsitos szentséges föld”, és ezen a tájékon van „az aranyosvizű szentséges tenger” is.¹⁸ Erről a délvidékről hozott magának hadizsákmányképen egy-egy „szárnyaslábú jeles állat”-ot egy osztják hősi ének három fejedelme. Az epikus hősök rendszerint ezen a távoli idegen földről szerzett lovon járnak. Sehol sem történik említés arról, hogy e vogul és osztják törzseknél a ló valamikor háziállat lett volna. S később is, az egész középkoron keresztül, csak mint esetről-esetre szomszédaiktól hozott áldozati állat volt ismeretes náluk.¹⁹ Az imént említett X. századbeli čanjvai barlangi áldozóhely lócsontmaradványai szintén ezen az úton kerülhettek ide.²⁰ Mert ugyanebben a korban, Ibn Batuta arab utazó értesítése szerint is, e Sötétség Földjé-nek nevezett északi területen, mely a volga-menti Bolgar városától negyven napnyi távolságra volt, nem ismert a nép másfajta közlekedési eszközt, csupán csak nagy kutyák által vont kis kocsikat.²¹ A vogul és osztják énekek emlékeztetése ilyenformán abba a történelemelőtti korbá nyúlik vissza, mikor ez északi vadász- és halásztörzsek lakóhelyeitől délre, a Káma alsófolyásától egész a Fekete-tengerig és Kaspi-tengerig magasabb műveltségű, lótenyésztő nép élt. Itt volt az a pázsitos föld, az a tenger, s az a Madárjáró Déltáj, honnan ezen szárnyaslábú állat híre és neve az északi énekmondók ajakára került.

Chronologiai sorrendben visszafelé, a vaskori lótenyésztés szálai a gazdagon fejlett dél-oroszországi skytha lovaskultúra Kr. előtti századai felé nyúlnak vissza.²² A távolabbi Déltáj, a klasszikus elő-ázsiai kulturabölcshő ennél is jelentékenyen régebb adatszűrűségekkel szolgál, s az eredet kérdésében fölényes chronológiával vezet. Ezechiél próféta idejében Thogarma (vagyis Arménia

¹⁸ Munkácsi B.: *Vogul Népköltési Gyűjtemény*. Budapest, 1910. II. 2 0291—7.

¹⁹ Munkácsi B.: *A régi osztják társadalom*. *Ethnographia* V. 359.

²⁰ Th. A. Teplouchov: *Id. Priloženie* 2—3.

²¹ Mehmed Serif: *Sejāhetnāme-i-Ibn Batūta*. Istanbul, 1333—5. 378; I. N. Smirnov: *Permjaki*. Kazanj, 1891. 135.

²² Max Ebert: *Südrussland im Altertum*. Bonn u. Leipzig, 1921. 172. 181.

és Kappadokia) területe volt híres lótenyésztéséről (XXVII, 14.) II. Sargon (Kr. e. 722—705) feliratai az Urumia-tótól keletre élő törzseket említik, mint leghíresebb lótenyésztő népet. A lónak, mint háziállatnak, első biztos említése pedig egybeesik az első babyloni dinasztia korszakával (Kr. e. 2000 körül.)²³ Ennél is régiebbek azok a lóábrázolások (kocsiba fogott négy ló egy pecsét-hengerlenyomaton és felkantározott lófej ágyagból), melyek a kültepei assyr kereskedőgyarmat régészeti leletanyagából ismereteseek (a mai Kayseriye közelében) a Kr. előtti 3-ik évezred végéről.²⁴

Az a vaskori jövevény nép, mely dél felől a Volga-Káma szögletéig nyomult, nemcsak magasabbfokú műveltséget, hanem egyszersmind fejlettebb társadalmi szerkezetet is hozott magával. Ez a hódító és hadakozó nép, amerre megtelepült, mindenütt földvárakat (*gorodišče*) épített. Bár az erődépítés kezdeté ezen a területen az ugyancsak délről jövő bronzkori település korszakára esett, virágzási idejét azonban a késői bronzkorban (Ananjino), majd a pjano-bori vaskorban érte el.²⁵ A vaskorszak későbbi időszakában is számos ily vár épült távolabb Északon, a Káma felső-folyása mentén,²⁶ s a Vjatka völgyében,²⁷ sőt mint hagyományos építkezési forma, a vogul és osztják nép lakóföldjén, fejedelmeik székhelyén, egész a közelmúlt történelmi időkgig fenmaradt. Rendszerint két folyó összetorkolásánál, valamely kiszögellő földnyelvre építették ezeket a régi földvárakat. Leghűbb képüket, mintegy rekonstrukciójukat, ezek a vogul-osztják recens építmények tükröztetik vissza. A vaskorszaknak eme szinte változatlan maradványa, a vogul és osztják fejedelmek vára (vog. *ūs*, *uš*; osztj. *voš*, *vaš*), ugyancsak két folyóvíz összefolyásánál, egy-egy kiemelkedő magaslatra épült. Szabad kilátás nyíltott innen az egész környékre, s szemmel tarthattak e dombról mindenkit, aki a vizeken fel- vagy

²³ Bruno Meissner: Assyriologische Studien. MVAG (E. V.) 1913. 2. 18. évf. VI. füz. (Das Pferd in Babylonien) 2—3.

²⁴ Eduard Meyer: Reich und Kultur der Chetiter. Berlin, 1914. 54—5; Benno Landsberger: Assyrische Handelskolonien in Kleinasien aus dem dritten Jahrtausend. Leipzig, 1925. 33.

²⁵ A. M. Tallgren: Collection Zaoussaïlov au Musée Historique de Finlande à Helsingfors. Helsingfors, 1916. 15.

²⁶ N. G. Pervuchin: Po sljedam Čudi. U verchovjev r. Kamy. Mat. po arch. vost. gub. Ross. II. Moskva, 1896. 128—160; A. N. Šatrov: Archeologičeskija svjedjenja o Zjuzdinskom kraje. Mat. po arch. vost gub. Ross. III. Moskva, 1899. 75—86; I. N. Smirnov: Permjak. Kazanj, 1891. 120.

²⁷ A. A. Spicyn: Priuraljskij kraj. 69—70. 72—79. 143—151; N. G. Pervuchin: Opyt archeologičeskavo izsljedovanija Glazovskavo ujez. Vjatskoj g. Mat po arch. vost. gub. Ross. II. Moskva, 1896. 22. 23. 30—34.

leevezett. A várnak víz felé néző oldalait maguk a meredek part-részek védelmezték. A szárazföld felől árkokat ástak és földfalakkal kerítették el. A falak tetején cölöpös fa-kerítés futott végig. A kerítésen kapu vezetett át, melyet „penészes-arcú, horgaskarmú kapúbálvány” őrzött. Lenn a folyóparton cölöpös, hidas kikötőhely épült, honnan a meredek lejtőn lefelé „százfokú lépcső” vezetett a várba. A feljárát keskeny volt, legjeljebb két ember fért el rajt egymás mellett, úgy hogy a vár védelme erről az oldalról nem volt nehéz dolog. Itt laktak a vogul-osztják epikus énekek hős fejedelmei.²⁸ És ugyanilyen földvárakkal erősítették meg lakóföldjüket a vaskor betelepülő törzskötelékei is.

A monumentális építkezés technikáját sem az Észak egy-szerű vadász-halász őslakossága fejlesztette ki. Az embertelepülések várszerű kiépítése — a műveltségi jelenségeken uralkodó törvényszerűségek szerint — ugyancsak fokról-fokra való lassú fejlődésen; apáról fiúra szálló hagyományon alapszik. Az északi erdő-régióban megjelenő bronzkori majd vaskori jövevények, a technikai fejlettségnek ezt a fokát is, készen hozták magukkal déli hazájukból, hol, úgy a Kaukázus-vidéken mint a vele szomszédos Elő-Ázsiában, a várépítés külön-külön formáinak klasszikus österülete volt.

Egykorú kútfők tanúsága szerint, a „hun” néven ismert törzsek közül többen is városépítők voltak. Egyes jelesebb városaitak nevük szerint is megemlíti a történetírás. A Káspi-tenger nyugati partvidékén élő albániai Σάβειροι-hunok (Σαβίροι, Σαβηρ) fővárosát Warač'an-nak hívták.²⁹ A Porta Caspia tájékán volt ugyanezen hun nép Βαλαάμ városa (Priscus Rhet. 165). Az onogurok Maeotis partvidékén épült városának Βαχάθ volt a neve (Theophyl. Sim. 286). Az uturguroknak ugyancsak a Maeotis keleti partvidékén épült szállását (χωρά) pedig, görög néven Εδλνοία-nak hívták (Procopius: De bello gotthico IV. 474).³⁰

A szellemi műveltség emlékei között is vannak olyan jelen-

²⁸ Munkácsi B.: A régi osztják társadalom. Ethnographia V. 355; Pápay József: A Reguly-féle osztják hősi énekekről. Ethnographia XXIV. 272.

²⁹ J. Marquart: Osteuropäische Streifzüge. 16; Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae libri III. Armeniacé ediderunt, Latine verterunt, Notisque illustrarunt Gulielmus & Georgius, Gul. Whistoni Filii. Londini, MDCCXXXVI. 356.

³⁰ Ne zavarja az olvasót, hogy itt „hun”-nak mondom néhány olyan törzset, amely az újabb magyar őstörténeti irodalomban „török”, „bolgár-török” néven szerepel. Nem voltak azok, amint ezt a hun kérdésről szóló, legközelebb megjelenő tanulmányomban behatóbban is alkalmam lesz kifejteni.

ségek, melyek, mint távolról jött idegen jövevényelemek jelentek meg a Volga-Káma szöglet késő, bronzkori és vaskori rétegében. Ezek között, mint a helyi színezetű készítmények egyik legjellegzetesebb csoportjára, azokra a bronzból öntött kiterjesztett szárnyú madárábrázolásokra szeretnék ezúttal rámutatni, melyek erre a kulturkörre az egyéniség, és egyszersmind idegenszerűség egészen sajátos bélyegét nyomják. Ősi animisztikus képzetkörbe tartozó symbolumok ezek, melyek rendszerint sas, sólyom vagy bagoly alakjában juttatják kifejezésre ez ősemlékek elgondolásokat. Egyfejű ábrázolások mellett vannak köztük két- és háromfejű madáralakok is. Mint vallásos kultusszal kapcsolatos jelkép, a kiterjesztett szárnyú madár legtöbbször áldozóhelyekről került elő. Sírokban ritkább. Földrajzi elterjedése szempontjából feltűnő, hogy legsűrűbben a permi kormányzóság középső káma-menti kerületeiben (osai, permi, soljikamski, čerdynski ker.) lép fel. Innen, mint egy központból azonban elsugárzik a környező területekre is. Előfordul a kazanji kormányzóságban (spaski ker.), a vjatka-i kormányzóságban, a vologdai kormányzóság szomszédos kerületében (ustjysoljki ker.), sőt tovább terjed kelet felé az Urálon túlra is. Szibériában való előfordulása azonban már meglehetősen gyér. Az Urál-hegység déli szakaszán pedig teljesen ismeretlen.³¹

Északon ez a művelődéstörténeti elem is, teljesen elszigetelt és előzmények nélküli jelenség gyanánt tűnt fel. Párhuzamait a szomszédos északi területeken hiába keresnők. A szellemi műveltségben is magas fejlettségű Délen azonban ezeknek a kiterjesztett szárnyú egy- és kétféjű sas-symbolumoknak mind sűrűbb és régibb előfordulását látjuk. A Kr. előtti dél-oroszországi iráni skythaság kultur-emlékei között ezeknek a legközelebből rokon, aranylemez-ből trébelt sas-ábrázolásoknak valósággal klasszikus példáit ismerjük.³² Magának e symbolumteremtő gondolatnak és, a mythikus

³¹ D. N. Anučin: K istorii iskusstva i vjerovanii u Priuraljskoj Čudi. Mat. po arch. vost. gub. III. Moskva, 1899. 87—135; Th. A. Teplouchov: Drevnosti Permskoj Čudi v vidje basnoslovných ljudej i životnych. Perm. 1893. 2—3; A. A. Spicyn: Drevnosti Kamskoj Čudi po kolekcii Teplouchovyh. Mat. po arch. Ross. izd. Imp. Arch. Komm. N° 26. S.—Peterburg, 1902. 21.

³² Vö. A. Lappo-Danilevskij — V. Maljmbërg: Drevnosti Južnoj Rossii. Kurgan Karagodeuaš. Mat. po arch. Ross. izd. Imp. Arch. Komm. N° 13. Sanktpeterburg, 1894. 69; I. Tolstoj — N. Kondakov: Russkija Drevnosti. S.-Peterburg, 1897. II. 56. 97. III. 133; Max Ebert: Südrussland im Altertum. Bonn u. Leipzig, 1921. 115. 119. 120. stb.

elgondolás művészi kifejezésének melegágya azonban ez esetben is a gazdag Elő-Ázsia volt. A napmadár, mely a halott lelkét is a túlvilágra viszi, kiterjesztett szárnyú egy- vagy kétfejű sas alakjában jut itt, már a neolithikum történelemelőtti korszakától kezdve, egész a jelenkorig érő művészi kifejezésre. Elam kerámiai festésin (Susa első és második rétegében) már a neolith korban megvolt.³³ A kiterjesztett szárnyú kétfejű sas heraldikai ábrázolását ismerjük Šumer-földről (The Eagle of Lagash).³⁴ Egy- és kétfejű analógiái sűrűn előfordulnak a hetita glyptikában a Kr. előtti 2-ik évezredben.³⁵ S hogy ez a symbolum mennyire Elő-Ázsia gyökeres kultúrájái közé tartozott, legjobban az a körülmény igazolja, hogy ezek a kiterjesztett szárnyú egy- és kétfejű sas-ábrázolások az ezüstművesség és népi hímzések ornamentikájában a mai Kis-Ázsia területén, a maguk teljesen archaikus jellegében, napjainkig éltek.³⁶

Mikor az a bizonyos kaukázusi emberfajta, a Kaukázus-vidék jellegzetes vaskori műveltségi elemeivel, a Volga-Káma-szögletben megjelent, s az Észak itteni autochthon őslakosságával elkeveredett, törvényszerűen a maga eredeti nyelvének emlékeit is hátra kellett hogy hagyja az őt beolvasztó népréteg nyelvében. A nép- (ethnos-) fogalom harmadik tényezője ez, a nyelv, melynek tanúságát ebben a kérdésben meg kell még kérdeznünk. Különösképpen azoknak a távol Délről jött műveltségi tényezőknek nyelvi kifejezéseire helyezzük ezúttal a hangsúlyt, melyek mint azelőtt ismeretlen, új tárgyak és fogalmak, a történetek rendje szerint, mindig a műveltségi jelenségek átadóinak nyelvéből mennek át a kultúraátvevők nyelvébe.

A művelődéstörténeti és nyelvphaseologiai analysis megmutatja, hogy milyen nyelven beszéltek ennek a Délről Északra elszármazott vaskori műveltségnek egykori hordozói. Nyelvi párhuzam-kimutatásunk során maradjunk meg egyelőre e szűkreszabott fenti fogalomkörben.³⁷

A vasművesség mesterszavai közül az a cél kifejezése

³³ J. de Morgan: La Préhistoire Orientale. Paris, 1927. III. 56, 73, 77.

³⁴ W. H. Ward: The Seal Cylinders of Western Asia. Washington (Carnegie Institution) 1910. 407–8.

³⁵ G. Contenau: La Glyptique Syro-Hittite. Paris, 1922. 141–4. Vö. Dr. Georg Wilke: Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa. Leipzig, 1923. 105–6.

³⁶ Magangyűjteményben sorozatos analógiái megvannak.

³⁷ Vö. Munkácsi B.: Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Budapest, 1901; H. Sköld: Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen. Lunds Universitets Arsskrift. NF Abt. I. Bd. 20: 4 (1925).

a finn-ugor nyelvekben: votj. *andan*; zürj. *jendon, jemdon*; vog. *jēmtən, jəmtən, jimtən* — a kaukázusi nyelvekben: čeč. *andun* (oszét *andun, ändon*) 'Stahl'.

A vasból készült legkorábbi fegyver a m. *tôr* — a kaukázusi nyelvekben: čeč. *tʹur* 'Schwert'; a m. *kard* — az oszétben *kʹard* 'Messer, Schwert'.

Ugyanebbe a phaseologiai körbe tartozik a m. *vért* — az oszétben *vartʹ* 'Schild'.

A lótenyésztés terminológiájában magának e Délről jött háziállatnak a neve: a m. *ló*; vog. *lū, lūw*; osztj. *law, lōx, Лоx* — a kaukázusi nyelvekben: kabard *lou, leu, lehū* 'equus' LCab. 360; thuš *ulok* 'Pferd' Klaproth, Kauk. Spr. 150; grúz *uluki* 'žerebec' Čub.₂ 1256.

A vog. *sūpəl, sopəl* 'Füllen im zweiten Jahre' — a kaukázusi nyelvekben: svan. *sabol* 'Füllen' KSz. I. 124; ÁKE 445.

A lovaglás készségei közül a m. *nyereg*; vog. *naɣər, na'jɣər*; osztj. *noɣər, neɣər* — a kaukázusi nyelvekben: čeč. *nugur, nūr* Erck. II. 229, *nevir* Erck. I. 121, *nuir* USch. 65. 'Sattel'; grúz *unagiri* 'sjedlo' Čub.₂ 1261; min. *unageri, onangeri*; svan. *ingir* 'Sattel' Erck. 121; svan *hungir* 'sjedlo' Niž. 81.

A várépítés műszavai közül maga a m. *vár* szó még az iráni skythaság avesta-nyelvi fokozatáig nyúlik vissza. Az óiráni (Avesta-) nyelvben: *vāra-*, 'Deckung, Wehr'.

A m. *kert* szó, mely eredetileg 'sövény'-t jelentett, s ennél-fogva szintén a primitív erődítés műkifejezései közé tartozott, — a kaukázusi nyelvekben: čeč. *kerth, karth*, 'Zaun, Einfassung, geflochtener Zaun' (az oszétben *kärt* 'Hof, Bauernhof').

Ide csatlakozik a m. *híd* — az oszét nyelvben: *χīd, χēd* 'Brücke' (A kaukázusi nyelvekben: grúz *χīdi*; ing. *χkid*, 'Brücke').

A várépítéssel kapcsolatos fejlettebb társadalom és egyszerűsmind hadviselés ősi kifejezése a m. *had*; vog. *χānt, khōnt* 'Heer, Armee, Schaar; Krieg, Schlacht' — a közép-irániiban (pehlevi): *gund* 'Heer' (A kaukázusi nyelvekben: grúz *gundi* 'legion, otrjad voiska; sborišče, toipa; stado ptic.' Čub.₂ 343).

A kiterjesztett szárnyú nap-madár fogalomkörével kapcsolatban ugyancsak helyénvaló itt rámutatni arra a jelenségre, hogy néhány északi 'holló'-elnevezésnek szintén kaukázusi nyelvi alapja van, melyet állatföldrajzi szükségszerűséggel sehogysem indokolhatnánk. Ellenben joggal láthatunk bennük kultikus emlékeket. Annál is

inkább, mivel ugyanezen északi ,holló'-elnevezéseknek a kaukázusi forrásterületen még elsődleges ,sas' (vagy ,sólyom') jelentése van, mely a fentebb részletezett symbolikus ábrázolásnak is tulajdonképeni tárgya volt.

Ilyen a vog. *vōrp*, *vōrap*, ,eine Rabengattung (Corvus caryocatactes)' — a kaukázusi nyelvekben : grúz *orbi* ,orel' Čub.₂ 994; svan. *verb*; abch. *orb* ,Adler, Erck. 40 (Babyl.-assyrr. *ārību*, héber *'ōrēb*, aram. *'ūrēbā* ,Rabe') Vö. KSz. XII. 266.

A m. *holló*; szamojéd T. *kula*, Jen. *kull*, *uke*; vog. *χūlaχ*; osztj. *χūlāχ* , Rabe' — a kaukázusi nyelvekben : grúz *k'ula* ,ptenec jastreba, orla' Čub.₂ 1351; kabard *quale* ,volucris, avis; cornix; monedula' LCab 348; šap. *χūlaχ* ,Rabe' Erck. 115. (kai. *guluχ*; var. *χuluχ* ,Falke' Erck. 59).

Ez a néhány jellegzetes nyelvi dokumentum is ugyanabba az irányba mutat, mint maguk e mesterszókkal kifejezett művelődéstörténeti jelenségek: a Kaukázus felé. E vaskori műveltség hordozói tehát nemcsak a kaukázus tájékáról jöttek, hanem nyelvükre nézve is a Kaukázus-vidék ezenkori néptörzsei voltak. Közeliobból a tulajdonképeni kaukázusi nyelvek közül a kartvel-csoport nyelvjárásai (grúz, mingrel, szván, ingiloj, láz) és a čecen, — az iráni nyelvek közül pedig a Közép-Kaukázusban elterjedt oszét nyelv emlékei tűnnek elénk a Volga-Kámaszögllet vaskori őslakosságának megfelelő phaseologiai nyelvrétegében.

Ugyancsak a kartvel és oszét nyelvjárások emlékeit ismerjük fel a hun törzs- és személynevek alkotóelemeiben is. A szeged-nagyszéksísi hun felirat szövege pedig önmaga nem egyéb, mint ó-kartvel nyelvmemlék.

Elemző vizsgálatunk eredményeit összefoglalva, most már azt látjuk, hogy a nép- (ethnos) fogalom három tényezője, t. i. a faj, a kultúra és a nyelv, a honfoglaláselőtti magyarság kialakulása kérdésében, e történelemnemlatta történésekre egybehangzólag emlékszik. A honfoglalók túlnyomó többségének egyik rasszformáló, összetevő eleme: a kaukázusi faj volt. A honfoglalók Kelet-Európában kialakult ősi műveltségének legértékesebb része, joggal mondhatjuk, első lépése a magasabbrendű kultúra felé: kaukázusi műveltségi elemek átvételéből állott. A honfoglalók magasabb színvonalú kulturfogalmainak nyelvi kifejezései: kaukázusi eredetű (kaukázusi és iráni) mesterszavak voltak.

Az első hun nyelvmemlék felbukkanásával kapcsolatban, s a

történelmileg is tarthatatlan hun-török elmélet liquidálása során, abban a helyzetben vagyunk, hogy ennek a honfoglaláselőtti, vas-kori jellegzetességgel bíró magyar-kaukázusi-iráni egybekeveredésnek ma már nevet tudunk adni. Ez az őshazabéli sorsdöntő faji, műveltségi és nyelvi összeolvadás a prae-magyar népelemnek egyes hun törzsekkel való huzamos keveredése volt.

A honfoglaló magyarság minden vonatkozásban legtöbbször népkiformáló tényezőjének, ezek szerint, Kelet-Európa eme biológiai értékes emberkötelékeit, történelmetcsináló, államotalapító híres lovasnépét, a hunokat tarthatjuk.

Mészáros Gyula.

Rövidítések: *ÁKE* = Munkácsi B.: Ária és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Budapest, 1901; *čeč.* = čečen; *čeč. USch.* = A Schiefner: Tschetschenzische Studien. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg, VIIe série. Tome VII, N° 5. St.-Petersbourg, 1864; grúz *Čub.* = David Čubinov: Gruzino-russkij slovarj. Sankt-petersburg, 1887; kabard *LCab.* = Gabriel Bálint-Illyés (de Szentkatolna): Lexicon-Calendarico-Hunggarico-Latinum. Kolozsvár, 1904; *Klaproth, Kauk. Spr.*; J. Klaproth: Reise in den Kaukasus und nach Georgien. I—II. Halle & Berlin, 1812—4; *KSz* = Keleti Szemle; *MVAG* = Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft. Berlin; svan. *Niž.* = J. Nižeradze: Svanetskie teksty. Sbornik materialov dlja opisanija mjestnostej i plemen Kavkaza. Tiflis, 1902. Vyp. XXXI. Otd. IV. — Egyéb rövidítésekre nézve l. NNy. VIII. 11.

(*Deutscher Auszug*) — **Hunnen und Ungarn.** Nach anthropologischen Feststellungen war das Ungartum der Landnahmezeit in überwiegender Zahl eine aus früher Vermischung mongoloider und kaukasischer Rassen-elemente hervorgegangene Mischrasse. Diese Rassenvermischung mag besonders in der Periode der Eisenkultur von Pianobor (100—500 nach Chr.) im Gebiet der unteren Kama vor sich gegangen sein. Das kaukasische Element kann nur das aus kartwelischen und iranischen Stammesverbänden bestehende Mischvolk der europäischen Hunnen (vgl. NNy. VIII. 11) gewesen sein. Das Vordringen kaukasischer Völker nach dem Norden hat sowohl in den Denkmälern der Pianobor-Kultur als auch in der Sprache der ugrischen Völker und besonders im Magyarischen deutlich erkennbare Spuren hinterlassen. Und zwar beziehen sich diese kaukasischen Kulturelemente auf die Eisenerzeugung und — bearbeitung, auf Pferdezucht und Reiterkultur, Burgenbau und Heerwesen, und endlich auf Glauben und Kultus (der Seelenvogel als ein mit ausgebreiteten Fittichen dargestellter Adler). Die Auffassung der ungarischen Chronisten des Mittelalters von der hunnisch-ungarischen Verwandtschaft mag also etwa auch in der Volksüberlieferung verankerte Grundlagen besessen haben.

Magyar helynévtípusok

A településnevek minden nyelvben többnyire személynévi eredetűek. Alakjukat tekintve azonban az egyes népek személynévi helynevei már különböznek egymástól. A szlávok például helyneveikben a személynévet valamilyen végződéssel szokták ellátni a hozzátartozás kifejezésére (pl. *Slav-in*, *Slav-ice*, *Slavk-ov*). A németben pedig a személynév általában birtokosjelzős összetételt alkot többnyire a *Dorf* szóval (pl. *Petersdorf*). De az egyes nyelveken belül is szoktak néha a helynévképzés módját illetőleg bizonyos változások bekövetkezni. A németben például régebben a hozzátartozást kifejező *-ing* képző segítségével alkottak személynévekből helyneveket, vagyis ez a helynévképzési mód teljesen a szlávokéhoz hasonló volt. A 10. század után azonban — úgy látszik — már nem alakultak ilyen módon helynevek a németeknél. A helynévképzés módját illetőleg sok esetben vidékek, illetőleg nyelvjárások szerint is megállapíthatók bizonyos jellegzetességek. A németeknél például a *-grün* és *-hau* szavakkal való névösszetételek csak középnémet nyelvjárások területén fordulnak elő. Mindezen körülményeknek a megfigyelése természetesen elsősorban is a településtörténet szempontjából hasznosítható. A magyar helyneveket ilyen szempontokból még nem vizsgálták meg. A következőkben csupán néhány idevonatkozó megfigyelésemről kívánok beszámolni, hogy ilyen módon is felhívjam a magyar névtípusok kérdésére a kutatók figyelmét. Hangsúlyozni kívánom tehát, hogy megfigyeléseim csak esetlegesek és nem rendszeres és módszeres kutatás leszűrt eredményei, teljességről pedig szó sem lehet a következőkben.

Ismeretes, hogy a régi magyarok településeket egyszerűen személynévvel neveztek meg. Bizonyára még a nomadizálás korából származik ez a névadási mód, amikor t. i. csak valakihez lehetett menni, de nem valahová. Ezért ezt a névtípust nomádosnak vagy magyarosnak nevezhetjük el. Úgy látom, hogy ilyen módon nálunk a 13. századon túl már helyeket nem neveztek el.¹ Lehetséges azonban, hogy Magyarország

¹ A sopronmegyei Alsópéterfa pl. 1229-ben még *Mereslo* néven van említve (v. ö. Stessel, Száz. 1903, 442), a szomszédos Sopronkeresztúr 1245-i határleírásában pedig már *domus Petri*-t emlegetnek, a szintén szomszédos Küllőnek ugyancsak 1245-i határleírásában pedig ezt olvashatjuk: „...conterminalis quidam nomine *Petrus de villa Petir*”. (Házi I. 1, 2). Nyilvánvaló tehát, hogy a régi Mereszló az ezen oklevelekben említett Péterről kapta későbbi *Petri* és *Péterfalva* nevét. Nyugatmagyarországon ezek szerint a nomádos névadási mód a 13. század elején már kiment a divatból.

területén nem mindenütt egy időben történt ezen névadási mód elenyészése. Erre a településtörténeti szempontból különösen fontos kérdésre természetesen csak beható vizsgálatok adhatnak majd pontosabb feleletet.

Magyarország a magyar honfoglalás korában sem volt lakatlan püsztaság, így tehát őseink találtak itt már helyneveket. Ezek egy részét hangzás szerint vették át, más részüket azonban már a saját névadásuk módján, ami azt jelenti, hogy elhagyták az idegen neveknek azon elemeit, amelyeket valamely általuk is ismert (szláv) személynév járulékainak tekintettek. Ehhez természetesen az idegen neveknek bizonyos fokig való megértése is szükséges volt. Hogy pedig a régi magyarok valamennyire értették szláv szolgálknak a nyelvét, azt a magyar nyelv nagyszámú régi szláv jövevényszava ma is világosan tanúsítja; idegen szavak ugyanis csak úgy honosodhatnak meg valamely nép körében, ha egy bizonyos korban sok egyén ért, illetve beszél anyanyelvén kívül egy bizonyos más nyelvet is. Ezen értelem szerinti névátvételek következményeképpen hazánkban mindenütt találunk olyan helyneveket, amelyek teljesen megfelelnek szláv személynemeknek. De hasonló módon vettek át őseink Nyugatmagyarországon a németektől is egyes helyneveket. Így tehát teljesen elhibázott egyes nyelvészeinknek az a tanítása, hogy a szláv személynemekkel megegyező helyneveink kivétel nélkül szláv személynemeket viselő magyaroktól származnának. Akadhatnak természetesen ilyen eredetű helyneveink is, de az idetartozó helyneveink többsége bizonyára szláv helynevek értelem szerinti átvételéből származott. Ha ez nem így volna, akkor érthetetlen volna, hogy hol laktak azok a szlávok, akiktől a magyarok jövevényszavakat és vízneveket vettek át; azt ugyanis már senkisémmel tagadhatja, hogy vízneveink nagy részét a szlávoktól vettük át.

Hivatkoztam egy alkalommal már arra, hogy ilyen módon vagyis értelmileg a németek is vettek át csehektől helyneveket és viszont (Sz. Füzet. 1, 258): valamely cseh *Petrov*-ból például a németben *Petersdorf* lett, német *Petersdorf*-ból pedig a csehben *Petrov*. De hasonlóan a németek a legrégibb időkben Nyugatmagyarországon is vettek át helyneveket a magyarból; így felel meg például a magyar *Káta* helynévnek a németben *Gatendorf*, a régi magyar *Bárán*-nak *Warasdorf* stb. De hasonló viszony állapítható meg a régi Szerémség magyar és szláv helynevei között is, azzal a különbséggel azonban, hogy ekkor a magyarban már a később tárgyalandó *-falva* típusú helynevek voltak divatban: egy 1337-i valkómegyei *Iwanfalva* nevű

falu 1427-ben már *Iwanowcz* alakban szerepel (Csánki 2, 319), az 1298-i *Mihaly* 1453-ban *Mihalyocz* (Csánki 2, 333) alakban, az 1433-i *Markusfalwa* nevű helynek ma *Markusica* felel meg (Csánki 2, 332), *Kozafolua* 1337, *Koza*, *Kaza* 1417 stb. ~ *Kozynch* 1481, 1491; az 1395-i *Nenasfalua*-t 1477-ben már *Nenasewcz* alakban említik, az 1337-i *Pelhanfalua* 1491-ben már *Pe-hanowcz* (Csánki 2, 337, 341) stb.

A régi magyarok a szláv helyneveket azonban — úgy látszik — nemcsak hangzás és értelem szerint vették át, hanem a szlávok névadási módját utánozták is. Így keletkeztek a magyar -i végződésű helynevek (pl. *Tamási*, *Pályi* stb.), amelyek teljesen megfelelnek a szláv -ov, -in végződésű neveknek. Ezen megfelelés különösen akkor szembetűnő, ha tekintetbe vesszük, hogy a valamihez tartozást jelentő -i végződés a magyarban a szláv -ov végződéshez hasonlóan a köznévi eredetű helyneveinknél is szerepel. Pl. m. *Csehi* (Szerém m.) mint kisorosz *Čechov*, *Cseri* (Somogy m.) mint horvát *Cerovo*, *Sári* (Bodrog m.) mint tót *Kalava*, *Kalovice* (kal „sár“), *Berki* (Somogy m.) mint kisorosz *L'isov* (l'is „erdő“), *Árki* (Szerém m.) mint kisorosz *Jarkov*, *Magasi* (Somogy m.) mint cseh *Vysokov* (vysok „magas“), *Kovácsi* (Veszprém m.) mint horvát *Kovačec* stb.

Az -i végződésű helynevek Erdély kivételével az egész országban el vannak terjedve; egyik vidéken kevesebb van belőlük, a másik vidéken több. Bizonyos azonban, hogy sok közöttük az analógikus név is, amelyek t. i. eredetileg nem voltak -i végződésűek, hanem azt csak más helynevek mintájára vették fel az idők folyamán.²

Az ősi faluk határain belül létesült újabb településeket a magyarban különféleképpen nevezték el. Legáltalánosabban az új telepet a *kis* néha *új* jelzővel különböztették meg a *nagynak* mondott régi falutól. És bizonyára az új település megnevezésére szolgált a *kül(ső)* jelző is, amely esetben a régi telepet a *bel(ső)* jelző illette. Sok esetben pedig az új település neve egyszerűen *Újfalu*, *Kisfalu(d)*, vagy pedig néha *Újudvar*, *Újlak*, ha t. i. az új telep eredetileg valami magános major volt. Alapított faluk elnevezéseként néha előfordul az *Újnép* név is. — Nagyon elterjedt az *alsó* és *felső* jelzővel való megkülönböztetés is, amely esetben azonban a név már nem árulja

² Pl. Veszprém megyében: *Nemet* 1233 ~ *Nemty* 1319; *Sondur* 1109, *Sandor* 1396 ~ *Sandory* 1478; *Zakach* 1332 ~ *Zakachy* 1372; *Mestur* 1371 ~ *Mestery* 1501; *Gureger* 1398 ~ *Gergyely* 1488; *Ech* 1278 ~ *Ichy* 1378.

el, hogy a két falu közül melyik az újabb település. Ezenkívül előfordult az is, hogy az új falu annak a határrésznek a nevét örökölte, amelyen létesült.

Az új település magja sok esetben valami magános épület, illetve major volt. Ilyenkor az új települést gyakran az újonnan létesült épület, illetve major tulajdonosáról, vagy talán helyesebben lakójáról szokták elnevezni: *Péterháza*, *Simon-tornya*, *Pállaka*,³ *Gergelyülése*. Valószínűleg magános major volt a magja azon községeknek is, amelyek nevében valamely személynév van összetéve a *-földe*, *-telke* szavakkal.

Új telepek megnevezésére szolgáltak a *-falva* összetételű helynevek is, amint ez a Csánki nyomán alant közölt példák-ból világosan kitűnik.⁴ Azt lehetne hinni, hogy a *-falva* összetételű név mindig több házból álló, nagyobb telepet jelentett, vagyis alapított faluk megnevezésére szolgált. Az alant közölt példák azonban azt tanúsítják, hogy a *-falva* összetételű név eredetileg sok esetben csak magános majort jelentett, amely csak idővel fejlődött igazi faluvá; a *-falva* ugyanis többször csak mint a *-háza*, *-ülése*, *-laka* szinonimája szerepel.⁵ Továbbá feltűnhetik, hogy egy bizonyos korban régebbi falukat is új birtokosuknak vagy telepítőjüknek a nevről kezdték bizonyos vidékeken a *-falva* szóval kapcsolatban emlegetni, és talán nem teljesen véletlen az sem, hogy ezek között — mint a *-falva* típusú nevek között egyáltalán — mindenütt aránylag sok a német eredetű személynév.⁶

³ Nyugatmagyarországon a német *-hof*-nak helynevekben rendszeren *-lak* felel meg.

⁴ Z al á b ó l: *Erdewhath* al. nom. *Iuankafalua* 1417; *Karachfalua* al. nom. *Kyskolus* 1363; *Karkaalya* 1329, *Mahonfalua* 1343, *Malkonfalua* seu *Kerekaalya* 1389; *Wyfalu* aliter *Felzerfalw* vel *Altalfalwa* sive *Davidfalua* 1441; *Vsa et alia Vsa* al. nom. *Czeberyenfalua* 1458; — V a s m e g y é b b ő l: *Isaakfalua* al. nom. *Kys Bokod* 1516; *Kysfolu* 1328, *Petherfalwa* al. nom. *Kisfalw* 1486; *Sar* 1236 stb., *Olsaar* 1292, *Myhalfolua* al. nom. *Saar* 1353, *Sar* al. nom. *Marcelfolua* 1365, *Saar* al. nom. *Seufalua* 1379, *Bedefolua* al. nom. *Saar* 1387; *Andrasfalua* al. nom. *Sarmellek* 1418; — S o p r o n m e g y é b b ő l: *Bozth* 1281 stb.; *Felsewbazth*, *Alsowbazth* 1418, *Abulganbazthya* 1429, *Abolganfaluabzath* 1438, predia *Pethewhaza* et *Goganfalua* intra metas possessionis *Bazth* 1464 (ma *Dasztilfalu*, *Gógánfa* és *Petőháza*) stb.

⁵ S o m o g y b ó l: *Bicolaka* 1375, *Byczofalwa* 1478; — Z a l á b ó l: *Chenehaza* 1455 stb. és *Chenefalua* 1416, 1427; *Donathfalwa* 1463, 1513, *Donathhaza* 1464, 1479; *Karamach* 1275, *Kis Karmacz* al. nom. *Mihalfolwa* 1340, *Myhalhaza* al. nom. *Kyskarmach* 1474; predium *Stephani filii Zombath* 1381, *Zombathaza* 1389 stb. és ma *Szombatfa* < *Szombatfalva*, — S o p r o n b ó l: Terra *Vodos* 1227, terra *Vodos*, villa *Vodosfolua* 1280, *Vadasylese* 1409 stb.

⁶ P l. Z a l á b a n: *Boxafalwa* al. nom. *Hegentfelde* 1405; *Herbarthfalwa* al. nom. *Zenth Iwan* 1407, 1415; *Hermanfalwa* al. nom. *Leurentze-*

Amely vidékeken a *-falva* végződésű helynevek divatba jöttek, ott sok esetben a régi magyaros típusú helyneveket is összeszerkesztették a *-falva* szóalakkal, bár ez az új típusú név nem minden esetben maradt meg.⁷ Hasonló jelenség a templomok védőszentjeire vonatkozó falunevek megváltozása is; a *-falva*-típusú falunevek elterjedési területén ugyanis az ilyen neveket is gyakran ellátták utólagosan a *-falva* végződéssel.⁸ Érdekes azonban, hogy az analógikus névváltoztatások ezen csoportjában sem tudott mindig győzedelmeskedni az új névalak.

Amely vidéken divatba jöttek a *-falva* típusú helynevek, ott nemcsak a templomcímeken alapuló helyneveket szerkesztették össze a *-falva* szóval, aminek még bizonyos értelme volt, hanem ezt a végződést több esetben analógikusan a köznévi eredetű helynevek is felvették,⁹ ami már tulajdonkép semmi

benedekfelde 1366; *Kalozfalua* al. nom. *Ilwagh* 1426; *Ollar* 1236, *Allar* 1334, *Ollar* al. nom. *Olivanchfalua* 1414, *Ollar* alio vocabulo *Olywanthfalua* 1438; villa *Sancti Ladislai* 1338, *Kebelezenthlazlo* 1391, *Othmarfalwa* 1425, *Othmarfalwa* al. nom. *Kebelezenthlazlo* 1437; — Veszprém-ben: *Aika* 1228 stb., *Felseuayka* 1383, *Bandfalwa* in *Ayka habita* 1439, *Alsowayka* al. nom. *Bánfalwa* 1475; *Kebarthaza* al. nom. *Kebarthfaluzalok* 1435, *Gebarthfalwazalok* al. nom. *Gebarthhaza* 1437; — Somogyban: *Zerdahel* 1335 stb., *Peturfolva* 1346, *Petherfalwa* 1452, *Zerdahel* al. nom. *Petherfalwa* 1489 stb.

⁷ Pl. Somogyban: *Kozma* 1395 stb., *Kozmafalwa* 1408 (ma *Kozma-pusztá*); *Luca* 1234/70, *Lucafalwa* 1395 (ma *Lukafalu*); *Marthon* 1477, *Mari(h)onfalwa* 1488, 1536 (ma *Márton pusztá*); terra *Pongrach* 1406 stb., *Pongrachfalwa* 1399; *Durche* 1234/70, *Derche* 1314 stb., *Dercze-falua* 1452; *Symon* 1352, 1395, *Symonfalua* 1408 stb.; — Vasban: *Karachon* 1221, *Karachonfolua* 1369 (ma: *Kardcsfa*), *Jak* 1278 stb., *Dyakfalua* 1436, *Gyakfalwa* 1478 (ma: *Jákfa*); *Ledesfolua* 1352/55, *Lewdes* 1434 (ma: *Lődös*); — Zalában: *Lyak* 1341, *Lyakfolua* 1360 stb.; — Veszprém-ben: *Peturd* 1357, *Petherd* 1474 stb., *Peterfalva* 1362 (ma: *Péterd*); — Tolnában: *Tyryek* 1397, *Teryek* 1427, 1430, *Teryekfalva* 1446 stb.

⁸ Pl. Vas megyében: *Ozun* 1284, *Oschun* 1286, *Ozzun* 1342, *Azonfolwa* 1392 stb. (ma: *Asszonyfa*); *Scenthyuan* 1342, *Zenthyuan* 1388 —95, *Zenth Iwanfalua* 1447, 1458 (ma: *Szt.-Ivánfa*); *Zanthmarthonfolua* 1422, *Zenthmarthon* (ma: *Hegyhátszentmarton*); *Eccl. S. Petri* 1221, *Zenth Pethwr* 1297, *Zempeturfalua* 1369 stb. (ma: *Szentpéterfa*); — Somogyban: *Bodugazuntfalwa* 1323, *Bodughazum* 1344 stb.; *Zenthluka* 1346, *Zenth-lukachfalwa* 1425 (ma: *Szent-Luka pusztá*); *Zenthpeter* 1381 stb., *Zenth-peterfalwa* 1501 (ma: *Pogányszentpéter*); — Zalában: *Zenthberech* 1354, *Zent(h)berecz(z)kfalwa* 1430, 1466; *Zenthanth* 1373, *Zenthanthalfalwa* 1464, 1485 (ma: *Szentantalfa*); *Zenchiacab* 1378, *Zenthjakapfalwa* 1381 stb. (ma: *Szentjakabfa*) stb.

⁹ Ilyenek Vas megyében: poss. *Hegy* 1357, *Heghtfalwa* 1475; *Hygfa* 1337, *Hyfolua* 1357, ma: *Hegyfalva*; *Patafalva* < *Patakfalva* (v. ö. NNY. 6,103); Somogyban: *Dyos* 1453 stb., *Dyosfalua* 1403, *Aldyusfalva* 1360/62; poss. *Harumfa* 1377, poss. *Harumfalwa* 1473 *Harumfalua* 1536; *Somogfalua* 1413 stb.

értelmet nem adott. Valamely névtípusnak analógikus kiterjeszkedésére más nyelvekben is van példa.¹⁰

A *-falva* típusú helynevek az Alföldön, Északdunántúl és általában a Duna mellékén alig vannak képviselve, ellenben annál több ilyen típusú név van a Felvidéken, Nyugatmagyarországon, Déldunántúl, a Szerémségben, a Bánátban és Erdélyben, vagyis az ősi magyar települési terület szegélyein. Úgyis mondhatjuk, hogy többnyire azokon a területeken, ahol a középkorban jelentősebb német települések is voltak. Nyugatmagyarországra, a Felvidékre és Erdélyre nézve ez nem kétséges. Meg kell azonban jegyezni, hogy a középkorban hazánkban német települések olyan vidékeken is voltak, ahol az egykori német telepéseknek ma már nyomuk sincs, illetve emléküik csak a helynevekben maradt meg. Vas megye magyar részében, Zalában, Somogyban például egyenként is több német telepésekre utaló helynév van (*Német, Németi* stb.), mint az Alföld összes megyéiben együttvéve. De német személynév is elég gyakran megőrződött itt a helynevek sorában; néha pedig valamely falunak a magyartól eltérő német elnevezése is előbukkan valamely oklevélben, olyan vidéken, ahol német telepéseket nem is várnánk. Így például Veszprém közelében 1392-ben: terra *Fynthafwilde* al. nom. *Perzendorf* inter villas Wrszabadi et civitatem Wesprimiensem (Csánki 3, 2311). A Kraszna-Szamosvidék árpádkori, régi német telepeseiről pedig egy németnyelvű értekezésében már régebben megemlékeztem (DUHbl. 1, 186).

Mivel tehát *-falva* típusú helynevek elsősorban is olyan vidékeken vannak vagy voltak, ahol a középkorban német te-

¹⁰ A németeknél például az ősi *-ing(en)* végződésű helynevek elterjedési területén azok a nevek, amelyeknek a végződése az ejtésben valamennyire hasonlít az *-ing* végződéshez, nagyon sok esetben *-ing* végződésűvé lettek (v. ö. Ernst Schwarz, Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, 165). Ezt az analógikus névtípust a Nyugatmagyarországon megtelepedett németek nálunk is meghonosították; így lett például a *Schildaren (~ m. *Csatár*) helynévből *Schilding* vagy a szláv-magyar *Szlounuk*-ból *Schlaining* stb. Egy másik idevágó példa: A német nyelvterület bizonyos részein egy bizonyos korban divatba jött a *-dorf*-al képzett névösszetételek második tagját elhagyni, aminek következtében a személynév gen.-i alakja vált helynévvé. Ez a gen.-i végződés azután analógikusan a köznévi eredetű helynevekre is áttért (v. ö. Schwarz, i. m. 171–180). Erre is van példa a nyugatmagyarországi német helynevek sorában: Fertőboz mai német neve például *Holling* (a *Holler, Holunder* „bodza” szóval összefüggő analógikus *-ing* végződésű név), de ez a név *Hols* alakban is előkerül a Házi-féle oklevéltárban, és ilyen analógikus név lehet itt a n. *Wiesh* név is (< m. *Bükk*). Ezek a német *-s* végződésű, analógikus nevek keletkezésüket illetőleg tulajdonképp teljesen megfelelnek a magyar analógikus *-falva* típusú neveknek.

lepeseknek a jelenléte kimutatható, ennek a németes jellegű helynévtípusnak a meghonosodását a német telepésekkel hozhatjuk kapcsolatba. Ez természetesen a legkevésbé sem jelentheti azt, hogy minden *-falva* típusú nevet viselő település eredeti lakói németek lettek volna, hisz ez a névtípus — amint láttuk — analógikusan még a természeti néven alapuló helynevekre is áttért. Mikor ugyanis meghonosodott már nálunk, minden alapított falut *-falva* típusú névvel jelöltek meg. Így nevezték el például a zarándmegyei betelepült oláhok faluit is; itt azonban többször az is előfordult, hogy a *-falva* szót később tévesen az oláh helynévvégződéshez akasztották hozzá.¹¹

Idegen névtípusnak a magyarban való meghonosodására még egy példát említhetünk. Középnémet telepések révén a Felvidéken is keletkeztek olyan német helynevek, amelyek a *hau, häu* „irtás“ szóval vannak összetéve; ezen nevek azután a magyarba is átkerültek *-vágása* összetételben. Pl. Zemplénben: *Kolbenhaw* 1408, *Kolbawagasa* 1454.¹² Azután ilyen módon a magyarok is elneveztek a Felvidéken irtásokon létesült településeket.¹³ A tótok ezen névadási módot nem vették át, hanem a névben előforduló szm.-t látták el szláv helynévi végződéssel; pl. az említett *Kolbavágása* tót neve *Kolbovcí*.

Ez utóbbi analógia figyelembevételével a *-falva* típusú nevek a következő módon honosodhattak és terjedhettek el nálunk. A német telepések az alapított falujukat úgy nevezték el, hogy az alapítást intézőnek, vagy esetleg a birtokosnak a nevét birtokosjelzős szerkezettel összekapcsolták a *Dorf* szóval. Az így keletkezett nevek azután a *-vágása* típusú felvidéki nevekhez hasonlóan átkerültek a magyarba is, ahol első sorban is az alapított csoportos települések megnevezésére szolgáltak, de azután ez a névadási mód analógikusan áttért a régi típusú nevek egy részére is. A *-falva* típusú nevek meghonosodását bizonyára megkönnyítette az a körülmény, hogy az állandó letelepüléssel és a magánbirtok kialakulásával a magyarban is keletkeztek birtokosjelzős összetételű helynevek (*-ülése, -háza, föld, -telke*), amelyek azonban a *-falva* típusú nevekkal ellentétben az egész országban el van-

¹¹ Pl. *Bokorfalwa* 1439, 1441, 1445, *Bukoresthafalva* 1464, *Bukuresth* 1525; *Boglezth* 1441, 1445, *Bogyelestefalva* 1464, *Boglesth* 1526; *Bayla, Baylafalwa* 1441, 1445, *Baylesthafalwa* 1464 (v. ö. Csánki I. 726/727) stb.

¹² Innen származhatott a *Kolbenheyer* család.

¹³ Pl. Sárosban van *Györkvágása* (Csánki I. 295), Tornában *Kovácsvágása* (Csánki I. 239), Gömörben *Komoróvágása* (Csánki I. 139) stb.

nak terjedve, de eredetileg mindig magános és nem csoportos település megnevezésére szolgáltak. Kétségtelen, hogy a *-falva* típusú nevek a magyarban már abban a korban honosodtak meg, amikor a helynévként is szereplő régi magyar személynévek személynévként már nem voltak használatosak, mert különben valószínűleg a régi helynevek jó része is felvette volna a *-falva* szót, ami azonban nem következett be. Legrégibb személynelveink pedig a *-falva* szóval csak nagyon ritkán és akkor is csak analógikusan alkotnak névösszetételt.

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug*) — Ung. Ortsnamentypen. In den ältesten Zeiten wurden im Ung. die Siedlungen einfach mit einem PN bezeichnet. Später wurde der PN nach Analogie slaw. ON mit der Endung *-i* versehen, die ganz dem slaw. *-ov* entspricht (Verbreitungsgebiet; ganz Ungarn ohne Siebenbürgen.) Seit dem 13. Jh. sind dann auch die den d. Ortsbenennungen entsprechenden Namenkomposita auf *-falva* „sein Dorf“ in Mode gekommen, in jenen Gebieten nämlich, wo im Mittelalter auch Deutsche in grösseren Massen angesiedelt wurden. Deutschen Siedlern ist auch die Verbreitung der Namen auf *-vágása* in Oberungarn zuzuschreiben, welche Namengenau den d. *-häu*-Namen entsprechen.

Mégegyszer marokverő szavunk tárgyi jelentéséről

Ügylátszik *marokverő* szavunk tárgyi jelentésének magyarázatával sehogyan sem tudunk dülőre jutni. Tárgyi adatok alapján felépített magyarázatomat (NNy. 1935:241–243.) Kovács Gyula próbálja cáfolni (NNy. 1936:60–62.) s arra az eredményre jut, hogy a *marokverő* szóban régi 'csavar, teker' jelentésű *ver* igénk lappang: „Mivel pedig a kévékhez is sodortak a bekötés előtt köteleket, könnyen gondolhatunk arra, hogy a kéve bekötésénél is *verték* a kötelet“. A kévével dolgozó munkást pedig azért hívják *marokverőnek* és nem *kötélverőnek*, mert „a kéve bekötésénél a kötelet ismét meg kell csavarni, hogy *szét ne eresszén*. A munkának ezzel a mozzanatával vívódott át a *kötélverő* szó a *marokverés*-re és a bekötést mondták azután *marokverésnek*“.

Népi mezőgazdálkodásunk munkamenetét figyelemmel kísérve ez a magyarázat több szempontból sebezhető. Nincs arra adatunk, hogy aratásnál a kötélkészítést *kötélverésnek* neveznék. A szabolesmegyei Ramocsaházán a kötélkészítés műszava: *kötélvetés*.¹ Ugyanez a Rétközben is.² Orosházán a *kötélverés*

¹ Nyárády M.: Az őszi rozs termelése Ramocsaházán, Népr. Ért. XXII. 1936:86. — A kazal lekötésére szolgáló szalmakötelet sem verik, hanem tekerik. (Uo. 92.)

² Kiss L.: Földmívelés a Rétközön, Debrecen, 1921. 21. old.

szót akkor használják, ha kenderkócból készítenek hosszabb kötelet: istrángot, kötőféket. Aratásnál csak *kötelet vetnek*, — *vessetek kötelet* mondják.

A kévék bekötésére szolgáló kötél készítése és a *kötélverés* nem hozható egymással kapcsolatba, mert két különböző eljárásra utalnak. Az előbbinél a kötelet nem sodorják, nem tekerik végig, hanem különböző módon legfeljebb csak a kalászfeknél, a torsnál csavarják meg a kétfelé vett pamatot. A gabonaszálak többi része teljesen lazán áll. Ez az egyszerű és bizonyára régibb eljárás nemcsak nálunk, hanem Keleteurópa más népeinél is szokásos. A románoknál idősebb férfiak készítik a kötelet erre a célra külön meghagyott gabonából, amit rendszeren nyűnek, de ha nagyon hosszú (pl. rozs vagy zab), akkor használják is. Ha valakinek nincsen jó kötélnek való gabonája a szomszédéból húz ki s cserébe a magáéból tesz oda. Harag ezért nem érheti. *Egy kötélhez két marok gabonát vesznek, kalászt kalászhoz tesznek és a kalászoknál összezsavarják.* Ha rövid a gabona, három markot kötnek össze. Gyékénybe, moharba is kötnek, de használnak kötélnek mindenféle giz-gaszt gabonával keverve.³ A bulgárok a kévék bekötésére szolgáló kötelet Vakarelski szerint, ha törékeny, túlrett búzából készítik, az egymással szemközt tett kalászokat búzaszállal átsavarják, ha nem törékeny a búza, a kalászfeket megcsavarják és a pamatot kétfelé veszik.⁴ A baskírok a gabona szalmájából nem sodorják végig a kötelet. Végig sodrott kötelet csak egy fűféléből készítenek.⁵

Nálunk a kötélkészítésnek igen változatos formái vannak, de teljesen végig sodort kötélről a zsúpkötél kivételével, amelyre még visszatérünk, nincs tudomásunk. Györffy csavart és gólyafeje kötelet említ az Alföldről.⁶ Nyárády Szabolesból a *toldott* kötél háromféle készítési módját is leírja (*bakos*, *sodrott* és *torsos* kötél), de a végig megcsavart kötélről nem tesz említést. A *sodrott* és *torsos* kötelnél a kétfelé vett maroknyi rozs összedugott kalászeit, illetve torsát csavarják meg. A *bakos* kötél olyan, mint az alföldi *gólyafejes*.⁷ Orosházáról a kötélkészítés következő módozatait jegyeztem fel: 1. Közvetlen ara-

³ Pamfile, T.: Agricultura la romăni, București, 1913. 130—132. old.

⁴ Vakarelski, Kr.: Vie et moeurs des bulgares de Thrace et d'Asie Mineure, Sofia 1935. 75. old. 84. ábr.

⁵ dr. Tagán Galimdsán szíves közlése.

⁶ Györffy I.: Takarás és nyomtatás az Alföldön, Népr. Ért. 1928:8.

⁷ Nyárády M.: i. m. 86., 96. — A sodrott kötélhez lesz hasonló a hegyhátvidékiek kötele, Nagy: A Hegyhát vidék néprajza, Népr. Ért. I. 1900:133.

táskor a rávágott rendből készít kötelet a marokverő. Tövével összedug egy-egy marok levágott búzát, kettőt-hármat csavar rajta, teríti, belerakja a gabonát s a kalászfekkel köti be a kévét. A műveletet gyorsan végzi, hogy el ne hagyja a kaszás. 2. Hajnalban kimennek a búzaföldre, kihúznak egy marok búzát, lábhoz, földhöz csapkodva leverik tövéről a földet, azután kétfelé veszik s a kalászkodnál csomót kötnek rajta. Kévébe rakják s napközben használják fel. 3. A fenti módon előkészített és a kalászok alatt keresztbe tett kötélnek valót a keresztvező-désnél 10—15 szál búzával körülcavarják. A körülcavarásra használt búza két végét, a maradék részt pedig a kötél búzaszálai közé dugják. A negyedik mód az, amit Györffy is említ *csavart* kötél néven. De itt sem végig, hanem csak a kalászfeknél csavarják meg kétszer-háromszor a kötelet.

Az ilyen egyszerű, a fenti kelet-európai eljárásokkal egyező kötélkészítés mellett meg kell említeni a zsúpkötelet Györffy említi, hogy a matyóknál gyakran már télen zsúpból előre elkészítették a kötelet.⁷ Hogy ezt végig sodorták volna, arról nem ír, de nagyon valószínű. A Bodva völgyében még a múlt század végén a kötél az összes gabonaneműekhez zsúpból készült, ma csak az árpát nem kötik saját szalmájába, mert az ilyen kötél nagyon törik. A zsúpkötelet végig megtekerték.⁸ Zsúpkötelet használnak a Balaton mellékén is. A marokszedő a kötelet *szalmakötélcsinálón* tekeri, melyet ott ver a földbe, ahol épen dolgozik.⁹ Sajnos Jankó az eljárást bővebben nem ismerteti. Ezekkel az adatokkal azonban egyáltalán nem hajtjuk Kovács Gyula malmára a vizet, mert ezt a kötélkészítési eljárást bizonyosan a rozstermelő északi és nyugati területekről vettük át. Rozsot használnak kötélnek a nyitrai tótok, ennek a neve 'povrieslo', amely egészen végig megsodrott kötelet jelent.¹⁰ Ilyen kötelet készítenek Keletmagyarországban is.¹¹ Egészen bonyolultan sodrott kötelet használnak a hartai németek.¹² A zsúp-kötél célszerűségét a gyékény-, vessző-, háncs- és gúzs-kötél mellett már a múlt század legelején PETHE¹³ és NAGYVÁTHY¹⁴

^{7a} Györffy I.: A matyók mezőgazdasága, NNy. 1934:6., I. m. Magyarországi Néprajza, II. 215.

⁸ Ezeket az adatokat a Bodva-völgy és Galyaság népi mezőgazdálkodását tárgyaló kéziratot tanulmányomból idézem.

⁹ Jankó J.: A Balaton-melléki lakosság néprajza, Bpest, 1902. 246. old.

¹⁰ Mjartan, J.: Sebedražie. Národopisná monografia. Sborúk Matice Slovenskej, Rex. II., 1924. 150. old.

¹¹ Václavěk, A.: Luhačovské Žalási, 1930. 243. old.

¹² Fél Edit: Harta néprajza, Néprajzi füzetek 2. 32—33. old.

¹³ Pethe F.: Pallérozott mezei gazdaság, I. Sopron, 1805. 662—663. old.

¹⁴ Nagyváthy J.: Magyar practikus termesztő, Pest, 1821. 117. old.

hangsúlyozzák. Ezt egészen bizonyos, hogy nyugateurópai tapasztalataik alapján teszik, amint általában könyvük erősen visszatükrözi a német mezőgazdasági szakírók és szakmunkák hatását.

Ezek után visszatérhetünk előző magyarázatomhoz. Az ott felhozott adataimat Kovács egyszerűen figyelmen kívül hagyja vagy félremagyarázza. Azt írtam, hogy a Bodva völgyében (Szalonna) a bekötetlen kéve végét sulyokkal megveregették, hogy ne álljanak össze-vissza a gabonaszárak, az Ormányságban ezt a műveletet a jobb karra húzott csizmaszár: a *karvas*, *tapsolóbőr* segítségével végezték el. Ezeket az adatokat Kovács Gyula a következőkkel cáfolja: „A tarlón pedig a kévét, hogy szebb legyen, nem megveregetik, mint Gunda gondolja, hanem *még húzzák*, azaz a kiálló gabonaszálakat kihúzzák belőle“. A kékék megveregetését nemcsak én „gondolom“, hanem más is állítja. Gónyey (Ébner) írja a Zselicségből, hogy az ottaniak „mint uradalmi aratók szereztek gabonát és búzát, amit sarlóval arattak. Csizmaszárat húztak a karjukra s azzal verték a kéve tövét kerekre“.¹⁵ Ez a művelet tehát nem téveszthető össze a kéből kiálló gabonaszálak kihúzogatóásával. De megerősít bennünket abban, hogy *marokverő* szavunkat népi mezőgazdálkodásunk egy régi munkamozzanatával; a kévébe tett marok tövének megveregetésével magyarázzuk.

Gunda Béla.

Borzas

A magyar szófejtés történetében számos olyan eset van, amikor a rokon vagy idegen nyelvekhez fordultak kétes értékű egyeztetésekért, pedig oly közel volt a magyarázat: saját nyelvünkben. Ilyen a *borzas* és családja: *borzad*, *borzaszt*, stb. Budenz a finnben kereste megfelelőjüket, Vámbéry a törökben. Az EtSz. egyiket sem fogadta el, de nem ad helyettük jobbat.

Induljunk ki Calepinus adataiból, melyek közt szavunknak több, ma már elavult jelentése is van: 1. *hirsustus* — *Borzas*, *sértés* (484); *hispidus*, *hispidosus* — *Borzás* (!), *sértés* (485); 2. *impexus* — *Borsas* (!), *etselletlen*, *fűsületlen* (511); *incomp-tus* — *Borzas*, *esekeesség* (azaz: és ékesség nélkül való baglyas) (522); 3. *hirtus* — *Borzas*, *szennyos* (484); *sentus* — *Borzas*, *szennies* (968); 4. *horridus* — *Iszonyú borzas*; *horride* — *Iszonyún, borzason*; *horriditas* — *Iszonyúság, borzasság* (488). — Pápai

¹⁵ Ébner S.: Adatok a Zselicség tárgyi néprajzához, Népr. Ért. 1931. 101.

Páriznál (1708): Ruidus, Ruvidus: *Darabos, Borzos*. A magyar-latin részben Molnár Albert után nála is a mai *Borzas* van, de a latin-magyar részben több helyen is *borzos*-t ír: Capilli incompti, Coma neglecta: *Borzos haj*; Capilli inculti, Sparsi capilli: *Borzos hajak*; Hirsutae diriguere comae: *Borzos hajai merőbe fagytak*; Licinus: *Borzos hajú, Fel-álló üstökű*; Animantes spinis hirsutae: *Borzos, sertés állatok*; Subhorridus: *Borzoska, Iszonyútska*. Apáczai Cserénél is: *A kakasnak valára fekvő borzos tzbokja* (NySz.). Ez nyilván régiesség, melyet Erdély őrzött meg, mint a mai nyelvjárások is mutatják: *borzos* (Brassó m. Hosszúfalu), *bórzos* (Székelyföld), *bozzos* (Udvarhely m. MTsz.). E szavakból világosan kiválik egy *borz* alapszó, s ez nézetem szerint nem más, mint *borz* állatnév.

A régi magyar Brehm ezt írja a *borz* szőréről: „Egész testét, sőt még a fülét is meglehetősen hosszú, durva, csaknem sörteszerű, fényes szőrruha fűdi“. (I: 596). Ez egyezik Calépinus l. jelentésével, amely szerint *borzas* a. m. 'sertés'. Ugyanitt olvashatjuk: „megvan az a rossz szokása, hogy a kellemetlen jelenségektől roppantul megijed. Ilyenkor reszketve, trüszkölve hátrál pár lépést, fölborzolja a szőrét és csupa kétségbeesésből őrült vakmerőséggel rohan rá ijedelme okozójára“ (607). Egy megszelídített *borz* szeretett dulakodni. Ha nagyon melege lett, „meg sem fordulva visszahátrált egy darabon, tüszkölve, remegve fölegyenesedett, fölborzolta szőrét s mint a fölfújt kampulyka, hempergett ide-oda a kutya előtt. A *borz* szőre néhány pillanat alatt lesímul és remegése is lecsendesült (605). Már CzF is így írja le: „hosszú, kemény tüskékkal, melyeket féltében vagy haragjában fölmereszt“. Tehát népünk jó természetmegfigyelését bizonyítja a *borzas*, *borzad* szó, amely ugyanazzal a kifejezéssel jelöli a lelki folyamatot és a vele együtt járó testi jelenséget. A magashangú alakok (*bërzes*, *bërzed*, *bërzenkedik*, *bërzeszt*, stb.) nem állnak ennek a magyarázatnak útjában, bár nincs kizárva, hogy ezek egy része külön eredetű. Ennek eldöntése azonban több adatot és további vizsgálatot kíván.

A *borzas* melléknévnek a *borz* állatnévhez való viszonyára nézve vö. a *hőrcsög* állatnévből alakult *hőrcsögös* melléknevet: *hőrcsögös* (Pápa vid. Somogy m. Baranya m.), *hőrcsökös* (Csalóköz, Balaton mell.) 'mérges természetű, hirtelen haragú'. *Hőrcsögös, mint a csökönös ló* (Somogy m. MTsz.). *Nagyon hőrcsögös egy embör vót* (Baranya m. Ormányság, SzegF.1:279).

Beke Ödön.

Vontató és boglya

Vitéz Szőnyi Sándor a *Népünk és Nyelvünk* 1936 január–márciusi számában a vontató fogalmát nem egészen szabatosan határozta meg. Maga a szó általánosan használatos: még ma is a debreceni határban, a Hajduságban, a Nagykunság Tiszán túl eső részében. Gabona- vagy szénacsomót jelent. Ugyanis addig, míg a cséplőgép el nem terjedt, ezen a tájon nyomtatnak és a gabonát, „az életet“, nem kévébe kötötték, hanem villával gyűjtötték rendről és vontatóba rakták. Ma már nem használatos ez a takarítási mód, aminek magyarázata az, hogy a cséplőgép a kévébe kötött gabonából tisztább munkát végez. A kiskazda azonban a kölest, zabot most is vontatóba rakja, bár többé nem nyomtatja, hanem cséplőgéppel vereti ki. De akkor is vontatót rak, ha tavasszal kevés eső járt, rövid marad az élet szára, úgyhogy nem lehet belőle kévét kötni.

A vontató-rakásnak, a „vontatózásnak“ megvan a maga tudománya. Míg vontatót raktak, addig a „takarók“ nem „falra vágták“ a gabonát, hanem rendre. Vigyázva, hogy a rend össze ne zilálódjék, a feje egyfelé dőljön. A rendet favillával „összehajtották“, míg egy jó villára való nem gyűlt össze; ez volt a petrence. Tizenkét-tizennégy pár petrence ment szokás szerint egy vontatóba. Kiskazda, akinek kevesebb lova volt, kisebbet, nagygazda nagyobbbat rakatott. A vontató fenekén két petrencét kúpalakúan egymásnak döntöttek, hogy a töve lefelé a feje felfelé legyen. Két-három villával, szintén tövével lefele, körülállították. Ez volt a vontató feneké. A vontató derekában a gabonát úgy helyezték el, hogy a töve kifelé, a feje a vontató közepe felé irányult. Mikor a petrencék kétharmadát belerakták a derekába, behegyezték. Ekkor a gabonatövet fordították befelé, a feje csorgóra állott. Két szalmakötéllal keresztbe leköttették.

A vontató nem állott sokáig a tallón. Nem kellett félni a beázástól, mert mindennap csak annyit gyűjtöttek fel, amennyit másnap délig két „ágyásban“ ki tudtak nyomtatni. Este felé, mikor a harmat leszállott, „vonult a gaz“, kezdődött a vontatás. Ekkor ugyanis nem pergett úgy a szem, mint mikor a nap erősen sütötte.

A vontató fenekén azért állították tövére a gabonát, hogy a vontatásnál ne hulljon ki a szem. A debreceni ember ma is rendszeren láncon vontat. A hosszú 6–8 m. „hatló láncot“ az eke-talyiga tengelyére csatolja, a közepére 3–4 m. hosszú pányvás kötelet hurkol, elébe fog 4–5 lovat és így vontat. Egy ember

megemelgeti a vontató alját a villával, a másik a láncot alája húzva, a kötelet átveti a vontatón és az ellenkező oldalon a léc alá húzva meghurkolja. Így nem marad el a vontató a láncról. A takarékosabb gazda még egy rudashordó rudat (3–4 m. hosszú vékony, egyik végén hegyes akácfarúd) dug a vontató alá előlről, ennek az egyik végét az eketalyiga tengelyére emeli, így ezen csúszik a vontató alja.

Ha nem kell messze hordani a szénát, ezt is vontatóba rakják ma is. Itt is a vontató aljában 4–5 petrencét kúpalakúan összeállítanak, erre rakják körben a szénát, azonban ennek közepére minden sor után egy-egy villával tesznek, hogy a közepe be ne süppedjen és így be ne ázzék. Ez már hosszabb ideig áll kint. Ha messze kell hordani, akkor a szénából is többet raknak össze, de ez nem vontató, hanem „szekeres boglya“, mert beőle egy szekér széna telik.

A debreceni határban tehát a vontató szó egyaránt használatos szénára és gabonára.

Balogh István.

Nagykőrösi tájszótár

Az alábbiakban megkísérlem a lehetőséghez képest a Nagykőrösön és közvetlen határában használatos tájszavaknak gyűjteményét adni. Természetesen ez a gyűjtemény még nem teljes, mert az a bánya, ahol ezt a kincset lelik, kimeríthetetlen. Igen sok olyan szót is közlök, amiről sejtem, hogy már polgárjogot nyert az irodalomban és az is magától értetődik, hogy közülök igen sok más vidéken is ismeretes. Bizonyosan a legnagyobb része már össze is van gyűjtve korábbi gyűjtők által, azonban ezt ellenőrizni nem tudom. Különben is a fő cél tudomásom szerint egyes vidékek tájszavainak önálló gyűjteménye lévén, a helyi tájszavakat a föntiekre tekintet nélkül kell is összeállítani. Bővebben foglalkozott még a Nagykőrösnek és vidékének nyelvészeti sajátágaival bátyám, Kiss Sándor szarvasi tanítóképzőintézeti igazgató, akinek egy régebbi gyűjtését Papp Imre karcagi tanár kb. 20 évvel ezelőtt már felhasználta kisebb értekezés formájában (ezt a munkát azonban nem ismerem), Kiss Sándornak ma is van egy nagy gyűjteménye, mely nemcsak a szavakra, hanem a szólásmódokra is kiterjedő. Hasonlóképen készített a helyi tájszavakból gyűjteményt öcsém, dr. Kiss Lajos magyaróvári ellenőrző orvos is, akinek gyűjteménye tudomásom szerint Kiss Sándornál van. Én is több ízben készítettem tájszógyűjteményt, de azok leginkább elkallódtak úgy, hogy a mostani gyűjteményemet teljesen újonnan kellett összeállítanom. A gyűjteményben megtalálhatók az idegen szavak eltorzításáról készült szavak is, melyek már ma-

gyaros ízt kaptak. Sok a tót eredetű tájszó, sőt Kiss Sándornak a kutatása szerint sok francia eredetű szó is akad, mint ahogyan a helyi gazdacsaládokban francia eredetűek is felfedezhetők. Hogy mikor jöttek ide és mi módon, egyelőre rejtély.

Abajgat. — Elver, elnászpágol. Helybenhagy. „Ez a gyerekek möginesak incselkedik a Czakóék inassaivá, pedig már éccő elabalgatták.“

Ácsánkodik. — Az agyarognál súlyosabb haragot jelent. Askálódik, tervszerűen romlására tör, de csak a szóval, rágalommal. „Nád közt kék azt a vín rusnyát mögégetni, mindig a mönyire ácsánkodik.“

Aggat. — Utban van, akadékoskodik. Hátráltatja a munkát, nem célzatosan, hanem vagy játékaival, vagy eredménytelen igyekezetével, vagy tehetetlenségével. „Kigyűtt velem az öregapátok is, de csak aggatott a dógomba.“

Agyarog. — Feni a fogát. Haragszik valakire, ahol lehet szóval árt is neki és várja az alkalmat, hogy nagy kellemetlenséget okozzon neki. „Miúta mögtutta, hogy nem vöszi é a lányát, mindig agyarog rá.“

Álomszűszék. — Álmosfajta. Sokat szeret aludni. Hamar elalszik, akkor is, mikor nincs ott az ideje. Álomtartály (szűszék). „Nem merők elindúni éccakának évadján evvê az álomszűszék gyerekkê, mer léfordul a kocsirú.“

Annak a tallaját fúvom. — Valamely elmúlt eseménynek a kellemetlen egészségbeli, vagy anyagi következményeit szenvedem. „Jánosnapkó fordútunk lé a szánkóvá a hóba, oszt ma is annak a tallaját fúvom, mer azúta mindig göthös vagyok.“

Annyányi. — Anyának alkalmas (persze apának is), felnőtt. „Mind é horta a szarka a csérkéimet a szőlőbü akkó, mikó mán annyányiak vótak.“

Asövény. — Az igáskocsinak az alja, mely deszkából készül. Az első és hátsó tengelyen és a középső förhécen fekszik. „Vigyázzatok a hordó főtövésiné, lé né törjétek az ásövént.“

Babra munka. — Aprólékos, gondot, figyelmet igénylő munka, amelyhez nem testi erő, hanem ügyesség s főleg türelem kell. „Nem szeretöm a babra munkát, nincs hozzá türelmem.“

Bakafántos. — Szókimondó, erélyes, határozott. Dícsérő jelző. „Amellé a tutyi-mutyi embör mellé éppen ilyen bakafántos mönyecske köllött, majd a ráncba szödi ütet.“

Bakhát. — Leginkább a homokos szőlőhegyen szélfogónak, mesgyének használt, vagy faültetés céljából eszközölt gátszerű földhányás.

Ballangó a Bondor (Salsola Kali) helyi elnevezése.

Bangákokodik, ébangákokodik. Ugy el nézelődik, hogy nem vesz tudomást a környezetében történekről. Se lát, se hall. Esetleg valaminek a nézésébe merül el így. „Ugy ébangákokodott a sógor a piacon, hogy észre sé vötte mikó otthattuk.“

Barkácsol. — Amikor valaki asztalos, bognár, vagy ács munkát végez, fur, farag, de a munka nem szakmája. Kontára annak, amit csinál, de azért meg tudja csinálni. Barkács embőr az olyan embőr, aki gyalogszéket, kapanyelet, keréktalpat meg tud csinálni, még a zsuptetőt is fel tudja verni. „Oszt miből él, hogy az apja ézavarta? Nyáron más föggyibe vetőget, télön mög éjár barkácsoni“.

Barmol. — A barkácsol-lal rokonságban van. Barmol az, aki szintén nem mestere a munkájának, de nem is tudja rendesen elvégezni. Amikorra a kezébe került dolog úgy kerül ki a kezéből, hogy első pillanatra meglátszik rajta a hitvány értetlen munka. Barmol az, aki gyalu helyett baltával simítja ki a kapanyelét. Aki fűrész helyett bicskával vágja ketté a kapanyelet stb. „A sógor maga barmóta a kaszanyelit, ki is keszte a kezit dére alaposan“.

Kiss László.

(Folytatjuk.)

S Z E M L E

N. Sebestyén Irén: Az uráli nyelvek régi halnevei. Nyelvtud. Közl. XLIX. (1935) 1—97.

Ezen alapos tudásról, nagy szorgalomról és kiváló kritikai érzékről tanuskodó tanulmány az újabb magyar összehasonlító nyelvészeti irodalom egyik legjelesebb terméke, amelynek még a magyar őstörténet szempontjából is igen nagy jelentősége van. Különösen becsessé teszi számunkra N. Sebestyén Irén dolgozatát az a körülmény, hogy még a régi pozitivistá módszer alapján készült, vagyis szerzője nem valami előlegesen felállított tételt akar a halnevek segítségével igazolni, hanem szinte teljesnek látszó, nagyon gazdag anyagának nyelvészeti feldolgozása után igyekszik a tényekből bizonyos megállapításokra eljutni. Ezzel a módszerrel sikerült is neki maradandót, nem pedig rövid életű őstörténeti regényt alkotnia.

Megállapításai szerint az uráli (finnugor + szamojéd) őshazának különösen jellemző halfajtája a nemes lazac (salmo salar) volt, amely halfajta csak a Jegestenger európai vizeiben található, az Uralon túl már nem fordul elő. Ezek szerint az uráli őshaza Európa északkeleti vidékén volt. Mivel pedig az uráli ősnép a halnevekből következőleg a tokféléket is ismerte, az őshaza déli irányban még a Volga északi mellékvizeti felsőfolyásának vidékére is kiterjedt, ahová a tokfélék még felvándorolnak (a Jegestenger vizeiből t. i. hiányoznak). A finnugor őshaza a lazacfajtákra vonatkozó elnevezések alapján kiterjedt ugyan még az

uráli őshaza déli részére, azonban annál már jóval délebbre is, amit különösen a harcsára vonatkozó elnevezések tanúsítanak, a harcsa ugyanis a Káma északi mellékfolyóiban alig található (a Jegestenger folyóiból természetesen teljesen hiányzik). A harcsára vonatkozólag szerzőnk két nevet közöl, a két név közül azonban csak az egyiket tekinthetjük bizonyító értékűnek (az 54. sz.-t). Az a körülmény ugyanis, hogy a magyar *menyhat* szó finn megfelelője 'harcsa' jelentésben is használatos, egyszerű névátruházás eredménye is lehet: más finnugor nyelvben t. i. nincs meg a szó megfelelőjének ez a jelentése. A finnugor őshaza szempontjából még figyelmet érdemel az abramis brama (lapos keszeg) nevének előfordulása, amennyiben ez a hal különösen Közép- és Közép-Kelet-Európára jellemző: Északkelet-Európa és Szibéria vizeiből teljesen hiányzik.

Az uráli ősnép életében a lazacfélékre vonatkozó elnevezések igen nagy számából (17) következőleg a lazachalászatnak különösen nagy jelentősége lehetett. Érdekes azonban, hogy uráli halászati műszót mégis alig ismerünk, pedig amint N. Sebestyén Irén is hangsúlyozza, a lazachalászathoz aránylag jó halászati eszközök, igen nagy ügyesség és elég magasfokú intelligencia szükségesek.

A finnugor ősnép azzal, hogy délebbre költözködött az uráli őshazából, nemcsak más természeti viszonyok közé került, hanem gazdasági viszonyaiban is jelentős változáson ment keresztül. Nehezen érthető azonban, hogy mi készíthette a finnugor ősnép egy részét arra, hogy elhagyja a főtáplálékát adó lazacos északi vizeknek a mellékét és délebbre költözzék; talán arra gondolhatnánk, hogy valami halvész kényszerítette őket erre. Helyesen hangsúlyozza N. Sebestyén Irén, hogy a finnugor ősnép életében a halászatnak már kisebb jelentősége lehetett, mert hisz az ő életükben már az állattenyésztés és a földművelés is szerephez jutott. Mivel ez most már nemcsak a NNy-ben olvasható, hanem egy akadémiai folyóiratban is, remélhetőleg az ősmagyar népet a tankönyvek sem fogják már sokáig „zsákmányoló” életmódot folytató népek tisztelni, ahogy jelenleg még országszerte tanítják.

Mivel az ősmagyar népet már régebben is bizonyos irodalmi forrásadatok túlértékelése következtében halásznépnek tartották, a magyar néprajz egyetlen területe sincs annyira felgyűjtve, mint ép a halászaté. Azonban már Jankó is kezdte felismerni, hogy a magyar halászat jelentős részében szlávos jellegű; a középkor legnevezetesebb halászati berendezéséről, a szegyeről, pedig e sorok írója mutatta ezt ki. (Ujb. VII. 122—150.) Legújabban pedig Cs. Sebestyén Károly hangsúlyozta (N. M. Ért. 1935. 108), hogy a magyar egyáltalán nem halevő nép és a középkor folyamán is csak egyházi ráhatás folytán kaphatott rá a halevésre. Ibn Rósztehnak a magyarság téli halászatára vonatkozó adata Cs. Sebestyén Károly szerint a nomadizáló pásztornép költözésének téves értel-

mezésén alapulhat. Szerinte ugyanis nem a halászat kedvéért húzódtak a régi magyarok télen a folyók közelébe, hanem mivel itt inkább védekezhettek a steppék hirhedt szélvihara ellen és mivel a partmenti területeken még téli időben is akadt némi élelem állataik számára. A magyar nyelv finnugor eredetű halneveinek figyelembevételével ez a magyarázat nagyon elfogadhatónak látszik. A magyarban ugyanis összesen csak négy finnugor eredetű halnév van: *keszeg*, *menyhal*, *őn* és *tathal*. Különösen feltűnő, hogy még a harsa finnugor elnevezése sem maradt meg a magyarban, pedig e hálnak különösen nagyjelentőségűnek kellett volna lennie a Fekete tenger folyóinak mentén lakó „halásznép” számára. Érdekes, hogy hasonlóan kevés finnugor eredetű halnév van a mordvinban is, és hogy e kevés közül három megvan a magyarban is. Ezek alapján elfogadhatjuk Sebestyén Károlynak azt a nézetét, hogy a halászatnak annak a népnek az életében, amelyet már magyarnak mondhatunk, csak nagyon alárendelt jelentősége és szerepe lehetett.

Moór Elemér.

Fodor Ferenc: Adatok a magyar gyepük földrajzához.
Hadtört. Közl. XXXVII. (1936), 113–144 (egy térképmelléklettel.)

A magyar történeti irodalomban meggyökeresedett már az a török analógiákra támaszkodó felfogás, hogy az Árpádkorban szakadatlan *gyepü*-vonal zárta be a magyarság települési területét, sőt újabban még azt is történeti tényként kezdi már emlegetni, hogy a magyar törzseket is gyepük választották volna el egymástól. Ha azonban az oklevelekben előforduló gyepüadatokat nem török szemüvegen keresztül vizsgáljuk, akkor arra a megállapításra kell jutnunk, hogy gyepük csupán az országba vezető utak környékén voltak alkalmas helyeken elhelyezve. Történeti adatok tanúsítják ugyanis, hogy a betörő ellenség a gyepüket meg is kerülhette, ha a terepviszonyokkal ismerős vezetői voltak. Így kerültek meg az altaichi évkönyvek adatai szerint 1043-ban a németek Péter párhíveinek kalauzolása mellett a répcemelléki gyepüket („iter stagnantibus aquis et machinis more illis solito interclusum”), ugyanúgy sikerült ez nekik 1063-ban is, amikor Salamon párhíveinek a kalauzolását vehették igénybe.¹ Természetes, hogy ezen védelmi műnek a toponomastikában is nyomokat hagytak, csakhogy nem mindig települési nevekben, hanem gyakran csak dülönevekben. Hogy például a Rába-völgy gyepüje Nagycsákánynál volt, azt az ott előforduló *Baranya* dülönév (v. ö. Pesty, Helynévtár) világosan tanúsítja; ugyancsak a *Baranya* dülönév (v. ö. Nyr. 32, 178) tanúsítja, hogy a Pinkavölgy gyepüje Alsóóránál volt. Ilyen völgyelzáró gyepü természetesen több is lehetett alkalmas helyen az országútvonalak mentén. A gyepüket a kutatók eddig főleg a településnevekben nyomozták; mivel pedig szakadatlan vonalak képzelték a gyepút, nagyon sok nevet hoztak — többnyire

teljesen helytelenül — az árpádkori gyepükkel kapcsolatba. Nagyön szükséges volna már a gyepükre vonatkoztatott névanyagot kritikai vizsgálat tárgyává tenni. Fodor Ferenc nem ezt tette, hanem kiírta azokat a helyneveket, amelyeket különböző szerzők eddig kapcsolatba hoztak a gyepükkel és ezek alapján térképen felvázolta azt a szakadatlan gyepűvonalat, amely a történeti adatok kétségtelen tanúbizonysága alapján sosem is létezett; a nehézségeken és a szakadékokon fantáziája segítette át. Az eddigi gyepükre vonatkoztatott helynévi adatokat azonban saját névmagyarázataival is igyekezett megszorítani, hogy t. i. a gyepűvonal megrajzolásánál ott is valami adatfélére hivatkozhasson, ahol csak képzelőtehetségére támaszkodhatott volna. Névmagyarázatai közül egyet bemutatok végletesen felületese és kritikátlan eljárásának jellemzésére. „*Tenke* jelentése — írja — az akadémiai szótár szerint a török nyelvekben „szük“. „Az akadémiai szótár“ kifejezésen természetesen a jó öreg Czuczor-Fogarassy értendő, ahol éleselméjű gyepükutatónk azt olvashatta, hogy a *tenk* szó megvan a perzsában „szük“ jelenésben, „hasonlókép a török nyelvben *tenki* (... szintén perzsa szó) ugyanazt jelenti“. Vagyis szerzőnk egy oszmánli-törökben esetleg meglévő perzsa jövevényszó segítségével nyomozza az árpádkori gyepűvonalat. A *Tenke* helynév azonban még nem volt erre a célra elégséges, ezért „az ebből származtatott *Tanka*, *Tenkő*, *Tankó*, *Tonka*, *Tenkes* helynevek“ elterjedését is figyelembeveszi elképzelt gyepűvonalának megrajzolása érdekében. Talál is ilyen gyepűszűkületeket *Tonkaházán* Pozsonymegyében és Túrócmegyében (a *Tonkaháza* névben persze a *Tamás* név becéző alakja szerepel). Sőt még a valkói *Chankfalwa* nevet (v. ö. Csánki 2, 300) is *Tankafalvának* akarja tudni, csak hogy egy újabb szűkületet fedezzen fel. Ez azonban még mind kevés volt neki. Állítólag egy régibb helynévtárunk a vas megyei *Tauka* falut *Tanka* néven említi (természetesen sajtóhiba következtében). „Úgy látszik azonban — írja —, hogy neve elnémetesítve mint *Tauchen* került bele Lipszky repertóriumába, ... míg azután végül az ősi *Tanka*, a német *Tauchen*-en keresztül eljutott a *Tauka* „magyarosított“ névig“. Ehhez csak azt kell tudnunk, hogy *Tauka* Szentgotthárdtól délnyugatra fekszik, *Tauchen* pedig Borostyánkő vidékén. De szerzőnk más esetekben is megjavította kissé gyepűvonala érdekében a földrajzi körülményeket. A lajtamelléki *Örpordányt* például a Rába mellékére helyezte, a lajtamelléki *Röjtőkör*-t pedig a Kapuvár-vidéki *Röjtők*-kel azonosította. Futólagos rápillantásnál ezeket a földrajzi leiterjakobokat vettem észre a térképén; ha valaki nem sajnálja a fáradságot, bizonyára bőségesen fog hasonlókat találni. Ilyen történeti, nyelvészeti és földrajzi módszerekkel azután már igazán nem nehéz tetszőleges hadtörténelmi elméleteket fabrikálni. Szerzőnknek csak egy dologban van feltétlenül igaza, hogy t. i. gyepűtanulmányának „eredményei“ nem tekinthetők véglegeseknek.

Moór, Elemér.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. JUL.-OKT.

7—10. FÜZET

Itatók és itatás a Kiskunságban

Az itatás a lecsapolás előtti időben könnyen ment. A pásztor elsősorban a nyílt vizekből itatott, a jószág is szívesen itta a *székes turjánok, erek, fokok, tisztások* vizét. Az állást lehetőleg úgy választották meg, hogy víz mellé kerüljön, amint ezt régi vallomásokból is tudjuk: „...cserényeiket a székesnél szokták volt rakni, ahol a marháik állása is szokott rendszereént lenni...” (József nádor levéltára, 1809. Met.)

A juh különösen szereti a kisebb mocsarak *posvánvizét*, de a marha, sőt még a kényes ló is megitta. Bár a nagyjószág kényesebb „szomjas ökörnek a zavaros víz is jó” (Halas).

A szikesvizek itatásával a jószágot egyuttal *székeztették* is s a jószág sózása az esetben fölösleges volt. A mai pásztorok is székeztetnek, ha csak módjuk van rá, a multban pedig az itatással együttjáró székeztetés még nagyobb szerepet játszott. Egy határjárasi periratból olvashatjuk: „...A kötönyi uraság a tázlári alsó- és felső székre marháját székeztetni és itatni hajtatta.” (József nádor levéltára.)

A tavi itatásnak nyáron nem volt különösebb akadály, legfeljebb a szél, amely a homokot az ivó jószágra hajtotta. Ilyenkor a pásztor megfordította a falkát és másfelé hajtotta a vízre. Télen, mikor a vizek beálltak, a pásztor itatáskor felvágta a parton a jeget, vagy mint mondják: *lőverte a vizet*.

A pásztor maga is ivott a turjánokból, nyáron lápikútszerű alkalmatosságból, télen legegyszerűbben úgy, hogy a nádat a jégből kirántotta, lehasalt s teleszította magát a kibugygyanó vízből.

A hatóságok — főleg egészségügyi okokból — sokat panaszkodnak a nyílt vizek itatása miatt s a XVIII. sz. derekától eltiltják a kenderáztatókból való itatást, sőt a nyíltvízi itatást is, de Palugyai Imre 1854-ben a Jász-Kun Kerületek és Külső Szolnok megye leírásában még így ír: „Kárhózas, főleg a kiskunsági földmívelő népségnek a marhapásztorok által mindinkább észleztett ama balhiedelme, miszerint a marha a kútvizet nem szereti s azt csak akkor issza, ha esős, vagy szék-

savas vizet nem talál.“ E kifogásolt állapot egyik oka az is, hogy kútak annak idején igen csekély számban szolgálhattak itatásra.

A legegyszerűbb kút, melyet a pásztorság és mezei munkás századok óta használt, a *kopolya*, vagy *kopolyakút*, *kiskút*, *gyalogkút*, *gödörkút*, *juhászkút*, 1.—2. kép) melyet elsősorban a maga használatára — juhász a nyáj itatására is — valamelyik turján szélén vet. A *kopolya* szó Dunántúl és a Nagyalföldön általánosan ismert (V. ö. Czuczor—Fogarasi, Magyar Tájszótár). Wichmann György [„A moldvai csángó mássalhangzók történetéből“ M. Ny. IV. 459. l.] a *kopolyát* finn-ugor eredetű-

1. kép. Kopolya. Kunszentmiklós, Nagyrét.

nek tartja. (A magyar *ly* képzőre vonatkozólag l. Juhász Jenő: „Adatok az *-ly*, *-r*, *-si* névszóképzőkhöz.“) A kútnak szolgáló kopolya 1—1.5 m mély és széles gödör, melyben a talajvíz vagy turjánvíz felfakad. A kopolya természete egyenlő a mellette fekvő *székkal*, ha a víz leszáll az ereken, turjánokon, csököken a kopolyában is. Főzésre és ivásra használják; juhászoknál ásonyélyen vagy egy karón, rendszerint ott az *ivóharang* (V. ö. Madarassy László: Az ivóharang. Népr. Ért. 1906., 202—205 l.). A vízhez egy-két *patka* vezet, amelyből *juhászgámóra* vagy *kukára* akasztott esobolyóval vagy vederral merítenek. Nem bélelik körül s mivel gyakran elhomokosodik, elférgesedik, gyakran kell kotorni. Bél Mátyás így ír a kopolyáról: „Alunt

Cumani pecora et equorum greges, pro quibus aquandis, puteos passim effodiunt, aquae nisi frequenti haurientur, putrescunt et vermibus scatent.“ (Comp. Hung. Geogr., Editio tertia, Posonii et Cassoviae, 1777, pag. 126.) Lopósabb pásztornak a kopolya oldalából nyílik a *farkasverme*, gyephanttal betakarva; itt a víz fölött a hús nem romlik el.

Az elhagyott kopolyák, különösen, ha a mezőt víz veszi fel, nagyon veszedelmesek a jószágra nézve. Nem egyszer lehet olvasni periratokban, hogy a marha csipejéig is elbukik

2. kép. A kopolya belseje. Kunszentmiklós, Nagyrét.

a kopolyában, sőt sokszor bele is pusztul. A természetes kisebb kerek földmélyedéseket, apró süppedéses vízállásokat is nevezik kopolyáknak a Kiskunságon, épúgy, mint az ország egyéb részein is. (V. ö. Czuczor—Fogarasi; Magyar Tájéztató.)

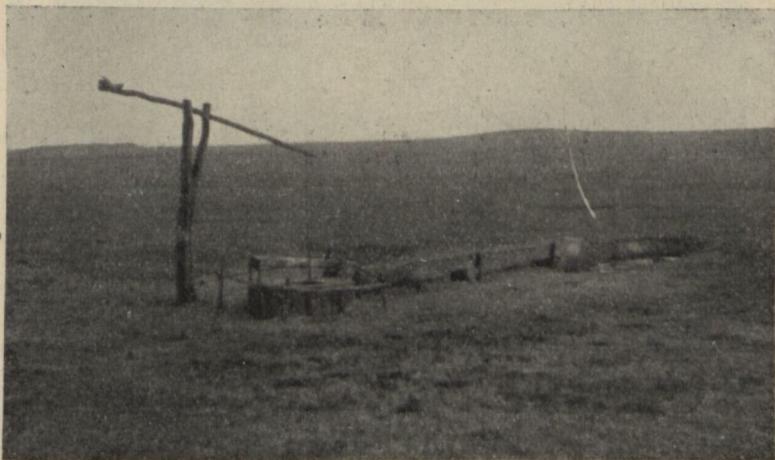
A kopolyák aránylag kis földművek, de régen a határjárásokban nagy szerepet játszottak s térképeken is gyakran találkoztunk velük.

A kopolyáknál már sokkal nagyszabásúbb alkotások az elsősorban nagyjószág itatására szolgáló *sírkutak*... „A sírkút hosszú, mély ásás, melybe a marha a lejáraton lemehet s ivás után a tulsó följárón eltávozhat. Ilyen módon itattak valamikor végig egész gulyákat, méneseket.“ (Madarassy L.:

Azivóharang, Népr. Ért. 1906., 203. l.) Erre a sírkutra a mai legidősebb pásztorok közül alig néhány tud visszaemlékezni. Szerintük inkább a dunamenti pásztorok használták. — A sírkúthoz némileg hasonló az *itatógödör*, melynek egyik példánya 1935. nyarán az orgoványi Tolvajosban került elénk. Ezt az itatógödört a buczkák enyhelyében fekvő *hideglaposokon* ásták, tulajdonképpen egyszerű pár négyszögméternyi gödör, melynek partjáról a jóság eléri a vizet.

A nagyjóság részére készült *bányakutak* — a kopolya fejlettebb formái — hatalmas, négyszögletes gödrök, melyeket leginkább laposokon, tófenéken ástak. Ezek bélés és *kámva*,

3. kép. Gulyakút. Kunszentmiklós, Tehénjárás.

illetőleg *rovásnélküli földszintös* kutak voltak s ez utóbbi miatt a jóság számára igen veszedelmesek. 1804-ben a kunszentmiklói gazdák panasszal fordulnak a hatósághoz, hogy a pásztorok gondatlansága miatt a marhák a kutakba döglenek. Ezért több hatósági rendelkezés arra szorítja a pásztorokat, hogy legalább néhány *bukor rovást* állítsanak a kút szája köré. A ménes és gulya mellett az utolsó ilyen bányakutaknak 9–10 bukor volt a rovásuk (kámvájuk). A rovást karóvastagságú suttyó faderekakból rótták össze.

A gödör mellé ásták a *kútkészséget*, ez az *ágas* a *gém-mel* (3., 4. kép), mely a *járom* segítségével forog a *tengő* körül (hátsó végén a *kolonc*), az *ostorfa*, mely láncon vagy kötélén lóg a gém végén s alsó végén a *kankalék* a *kúccsal* s a *vödör* vagy *itatódézsza*, végül a *vályú* a *csatornával*. A kút gödre fő-

lött van az állás, egy faderék vagy deszka, melyről a bojtár a vizet meri.

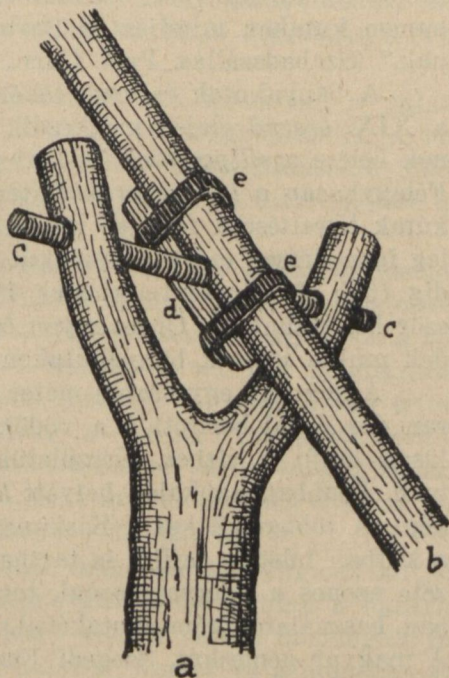
Bányakutak emberi szükségletre is szolgáltak inséges időben. Halason 1797-ben oly szárazság volt, hogy az egész határban kiszáradtak a nádasrétek. A hatáság, hogy a város víz-szükségletét pótolja, a város alatt lévő tófenékben bányakutakat ásat. (Toóth János: Kiskunhalas Tört. 1861. 44. l.)

A béleletlen bányakút gyakran berogyott. Ilyenkor, a gödrét úgyahogy behányták vagy egyszerűen elhagyták s más-hol ásták meg gödrét s a készséget is odaszállították.

Megtörtént, hogy a pásztorok a beomlás ellen a kútakat *zsombóval* rakták ki vagy *náddal, deszkával, sövénnel* bélelték ki. Ez azonban elég ritka eset. Régi jegyzőkönyvek megemlítik a *sövény* és *sövényeskutakat, deszkáskutakat*; itt-ott még ma is lehet látni ilyeneket. A bélelt kút azonban sohasem bányakút.

A XVIII. században általában az eddig elsorolt itatóberendezések szerepeltek állattenyésztésünkben. 1786-ban a kiskun kapitányság főleg egészségügyi szempontból elrendeli a bányakutak megreformálását s ekkor Sinkovits Mihály distr. assessor a következő igen tanulságos körlevelet intézi a tanácsokhoz. „...Mind az Ó, mint az Új kutakat bé kellett ha-

sogatott fenyőkkel rakni, fejül náddal bé borítván, úgy földel meg háyni, s bé takarni, hogy az Nap öszve ne főzze benne az vizet, és a Szél gazzal, homokkal bé ne temesse, egyedül a vedernek szükség alkalmas bójárást hagyni... oldalas egészséges helyen kell ásni...” „A Semjékekben büzhödő régi kutakat az Istenért, rontassák el mind Birák Uraimék, nem kell egy-két forintra nézni, hanem az egész köz jót tekinteni! Most

4. kép. Az ágas szerkezete: a = ágas, b = gém, c = tengő, d = járom, e = cubpánt.

van az ideje annak is, hogy a Pásztorokat, minekelőtte a Barom kimenne a füre, kemény parantsolat és büntetés alatt kötelezzék, hogy a Barmot eleitől fogva a kuton való itatásra fogják és szoktassák, másként, ha valaki meg tapasztaltatik, hogy a Marhát kuton nem itatja, mind annyiszor testi kemény büntetést végyen és így lészen a dolgokból, amint tapasztalják Bírák Uraimék, hogy a Marha, bátor a Posványos tavakon idővel a fünek kedvéért forogjon is, a vizet nem issza, tartózkodván mindenkor a Szokott kút vizre. Hogy pedig ezek megtörténjenek, mindenek felett szükséges... a Pásztorokat kemény zabolában tartani, hogy semmiképpen a Posvány Tavakon ne, hanem kutakon mindjárt a Baromnak ki menetelével itassanak.“ (Szabadszállás. Prot. Curr., 1786. 302—4. l.)

A bányakutak és azok tökéletesebb, bélelt formái mellett a XIX. század elején megkezdik a *kőkutak* létesítését. Ezeknek bélése a *sillyesztőre* (bodon) rakott kő, melyet Halason és Félegyházán a *kővágó-erekből* termeltek ki, vagy téglá. A kőkutak létesítése a félreeső pusztákon nagyon nehéz volt és főleg igen drága, ezért a bányakút a hatvanas évekig még mindig több. A kunszentmiklósiak 1807-ben Szankon ásatnak először kőkutakat, de Orgoványon és Kerekegyházán még évtizedek múlva is csak bányakutakon iszik a jószág.

A kőkutak egy-három méter széles üregűek, tetejük gyakran deszkával borított s a vödör csak egy négyszögletes nyíláson kerül a vízhez. Készületük ugyanaz, mint a bányakútaké. Ujabban kankalék helyett *körösztfá* tartja a vödröt. (4. kép). A többgémű kút a Kiskunságon ritka. A pásztor nyáron a kútban húst és tejfölt is tarthat. Az újabb kőkutak szerkezete azonos a magyarországi, továbbá Kelet- és Középeurópában használatos gémeskutakéval. (V. ö. Cs. Sebestyén Károly: A magyar gémeskút, Szegedi Füzetek, 1934., 57—68. l.)

A kútak felülvizsgálatával a városi tanács hatósági személyeket bíz meg, akik egyszersmind a kút karbantartásáról is gondoskodnak. 1798-ban Kunszentmiklóson... „Az kutak eránt is az az rendelés tétetik, hogy minden kutakhoz Kút Bírák rendeltetvén, azok által kivetendő lakosok az Város házától adandó Fenyőből és más Eszközökből az kutakat feltsináltassák.“ (Tanácsjegyzőkönyv, 225. l.)

Hosszú évtizedek óta már kizárólag bélelt, *ménes-, barom-, gulya-, csorda-, gőboly-* kutakon itatják föl a jószágot. Régi határtérképeken dülő- és határrész elnevezésekben sokszor találkozunk kutak nevével. A kunszentmiklósi határban

Már-kútja, Boda-kútja, Teke-kútja, Szabadszálláson Herpay-kútja nevezetes határrészek. *Balogok-kútja, Duzmatok-kútja*, kisebb tanyacsoportokban egy-egy nemzetség tulajdona. Ezek az adatok is bizonykodnak, hogy milyen nagy jelentőségű volt hajdan egy többé-kevésbé karbantartott kút.

*

A jószág annyiszor iszik, ahányszor napjában *forгатás közben* a kutat éri. Az itatás függ az időtől és a jószág fajától is. A ló apránként keveset, de sokszor iszik. Nyáron 11-szer is. A marha átlag négyszer-ötször, de nagy kánikulában 7-szer is. A juhot délben és este itatják; ez birja legjobban a vízhiányt.

A kút körül mindennap rendet kell teremteni, a vályút naponként ki kell mosni, különben a víz mögbüdösödik. A vízmerés nehéz munka, egy-egy nagyobb falka itatásakor többszázszor is ki kell húzni. *A szóót* a jószág az ágas mellett találja meg.

Ha a juhászok baromkutakból itattak, a vályút leemelték, hogy a juh elérhesse a vizet s utánna megint visszatették. A nagyjószág pásztoraik ném nézték jó szemmel a juhászt a kút tájékán, mert a nyájjuhászok, különösen télen, a magukra hagyott baromkútakat rongálták, tüzelték. Ez ellen hiába tettek bármilyen hatósági intézkedést, a kútak rongálása tovább folyt, s ennek az okát a kunszentmiklósi városi tanács fájdalommal így állapítja meg: „... Mert az Juhász csak Juhász marad örökké“. (Tanácsjegyzőkönyv 1792. 120. 1.)

Előfordult, hogy bosszúból *mögrontották* egymás kútját. A peszéradacsi pásztorok égetett kutyahúst dobtak a haragos kútjába, mert azt tartották, hogy attól a marha megdöglik. Ha a kártevőt sikerült elcsípni, halálra verték és a homokba elásták.

Tólas István.

(*Deutscher Auszug*). Die Brunnen und das Viehtränken in Kleinkumanien. Die im ungarischen Tieflande in letzter Zeit stark zurückgegangene Viehzucht zeigt heute noch manchen uralten Brauch und verwendet alte Gebrauchsgegenstände. Verfasser beschreibt einen Teil der im sog. kleinkumanischen Gebiet betriebenen Tierzucht, insbesondere die verschiedenen Tränken und Brunnen, und die Art und Weise wie das Vieh — Pferde, Ochsen und Schafe — zu den Brunnen getrieben und getränkt wird.

Pá! és táj!

Ha egy gyermektől elbúcsúzunk, akkor felemelt és tenyerével arcunk felé fordított jobbkezünkkel feléje integetve azt szoktuk neki mondani, hogy: *pá!* Vagy megismételve: *pá! pá!* Eredetileg nyilván csakis gyermekektől szoktak ilyen módon búcsúzni, de ma már felnőttektől is így, azonban mindig csak rokonoktól és jóismerősöktől, idegenektől vagy magasabb társadalmi állásúaktól soha, mert ennek a búcsúzási módnak szigorúan családias a jellege.

Ez a búcsúzási mód, és persze a vele kapcsolatos *pá!* indulatszó is, német eredetű. A hazai német városi lakosság köréből terjedt át a legutóbbi száz év folyamán a magyar városi lakosság körébe is, de a falusi nép közé még ma sem hatolt le. Először egy németből fordított és 1793-ban megjelent „Pikkó hertzeg és Jutka-Perzsi” című „szomorú víg operá”-ban fordul elő. (*Hartnagel*: MNy. XXVIII., 16). Hogy pedig ez a német búcsúzási mód és a vele kapcsolatos német *pá!* szócska milyen eredetű, azt nemrégiben (MNy. XXIX., 54) *Zlinszky Aladár* fejtette meg. Mivel a *pá!* indulatszó kiejtésekor olyanféle szájmozdulatot végzünk, mint egy cuppanósan ejtett csók alkalmával, ezért azt hiszi — s ez a véleménye nézetem szerint nyugodtan elfogadható — hogy ez a *pá!* semmi egyéb, mint a búcsúcsóknak artikulált hangokkal való jelzése: egy a távolból, már távozóban adott hangos csók; a vele kapcsolatos sajtóságos kézmozdulat pedig ennek a jelképies csóknak a gyermekekhez való juttatását jelzi.

Mikor 1896-ban mint fiatal helyettes tanár Brassóba kerültem, csakhamar feltűnt nekem, hogy a magyarok ott (első-sorban persze szintén gyermekektől, de aztán rokonoktól és jóismerősöktől is) nem *pá!*-val hanem *táj!*-jal, vagy ezt ismételve: *táj! táj!*-jal búcsúzkodnak. De már a *pá!*-val kapcsolatos fennebb említett kézmozdulat a *táj!*-jal kapcsolatban nem szokásos. És később azt is tapasztaltam, hogy ez a *táj!* indulatszó erdélyszerte mindenütt használatos, mégpedig, amit külön kiemelendőnek tartok, nemcsak a városi, hanem a falusi lakosság körében is.

Mi ennek az erdélyi *táj!* indulatszónak az eredete? — Mivel az erdélyi szászban is megvan, ezért *Hartnagel Erzsébet* véleménye szerint (i. h.) szász jövevény volna. De én ezt nem tartom valószínűnek. Általánosságban már azért sem, mert hasonlíthatatlanul kevesebb az erdélyi magyarság nyelvében a

szász eredetű jövevényt, mint az erdélyi szászok nyelvében a magyar eredetű. (Ezen egyenlőtlenség okáról l. *Horger*: A Nyelvtud. Alapelvei, 2. kiad. 260. §). De főleg azért nem, mert az erdélyi magyar nyelvnek csekély számú szász jövevényt is kettő kivételével mind csak igen kis területen vannak elterjedve; csak tájszavai a szászszággal érintkező egyes vidékek magyar nyelvjárásának. Közhasználatúvá a magyarság körében csak két szász jövevényt vált, t. i. egy szász pecsenyefajtának *fléken* neve és egy szász úrmértéknek *ejtél* neve, mindkettő nyilván azért, mert a velük jelölt tárgyak szász specialitások voltak. A *táj!* indulatszónak egész Erdélyben és minden magyar társadalmi osztályban való használata tehát csak akkor volna érthető, ha a vele való búcsúzkodás eredetileg szintén szász különlegesség lett volna. Ezt azonban semmivel sem lehetne bizonyítani, sőt ellenmond ennek a feltevésnek az a körülmény, hogy ennek a *táj!* indulatszónak az erdélyi szász nyelvben semmiféle magyarázata nincsen, a magyar nyelv történetéből ellenben, mint alább látni fogjuk, igenis megmagyarázható.

Hogy mi volna e szónak magyar eredete? — Ennek megértéséhez előbb egy kis nyelvtörténeti magyarázattal kell szolgálnom.

Tovább szavunk nyilván a *tova* határozószó középfoka. Ezt a *tova* határozószót köznyelvünk ma már csak a 'körülbelül' jelentésű *ide s tova* (pl. *tíz esztendeje, hogy...*) kapcsolatban és a határozószóból melléknévvé vált *tétova* (pl. *járás, nézés*) összetételben használja, de a nép nyelvében még sokkal szélesebb körű a használata s itt egyebek közt 'el, fort' jelentése is van, pl. *erigy tova!* Ennek a *tova* határozószónak régibb alakja **tová* (innen *tová-bb* és *tétová-z*), még régibb alakja pedig *v* nélküli **toá* volt. Ennek végső *á* hangja a hová? kérdésre felelő *-á, -é* határozórag, melynek szerepét még élénken érezzük az *alá, belé; fölé-féle* határozószavakban. De a magyar nyelvészek azt is tudják már, hogy ez az *-á, -é* rag nem volt mindig illeszkedő; eredetileg illeszkedés nélküli *-é* volt az egyetlen alakja. A mai *tova* határozószónak legrégibb alakja tehát **toé* volt, s ebből érthető, hogy a moldvai csángók nyelvjárásában (**toé > *tové ~*) *tohi* alakja van, s hogy a köznyelvi *tovább* helyett többfelé azt mondja a magyar nép, hogy *toébb > tovébb*.

A *tova* határozószó egykori **toé* alakjának *-é* hangja tehát határozórag. Az ezt megelőző *to-* pedig a szótő; mégpe-

dig egy távolra mutató ősi magyar névmásnak a töve, amely a finnugor rokon nyelvekben is megvan. Pl. finn *tuo* 'az', lapp *tō-*, cser., votj. *tu-*, mordv., vog., osztj. *to-*. Ez a *to-* *tō* azonban a mi nyelvünkben nemcsak a *tova* határozószóban van meg, hanem a *túl* határozószóban is, csak hogy rövid *o* hangja ebben a rákövetkező hosszú magánhangzó előtti helyzete miatt kiesett. (Ugyanígy a *tova* határozószónak Dunántúl délnyugati vidékein szokásos **toé* > **toá* > *tá* alakjában is). És megvan ez a *to-tō* a R. *táhát* > *téhát* és a R. *távál* > R. *taval* > *tavaly* szavak előtagjában is, csak hogy az *o* ezekben az esetekben előbb egy fokkal nyíltabb *á*-vá vált, s ez az *á* aztán a *téhát* esetében *ē*-vé hasonult el, a *tavaly* esetében pedig labializálódott. És ugyanilyen *o* > *á* > *a* változást észlelhetünk az egykori **toé* (> köznyelvi *tova*) határozószónak a zalai népnyelvben szokásos *taj* változatában is.

De ennél a zalai *taj* változatnál tanácsos lesz egy percre megállani. Ebben ugyanis nemcsak azt látjuk, hogy az egykori **toé* alak *o* hangja helyébe előbb *á*, majd *a* lépett, hanem azt is, hogy *é* hangja helyén ma csökkentett nyomatékú *í* van. (T. i. ezt a népnyelvi *taj* alakot *j* betűvel szoktuk ugyan írni, de ejteni nem *j*, hanem *í* hangot ejtünk benne.). Hogy került ezen *é* hang helyébe *í* hang?

Gyakori jelenség nyelvünk hangtörténetében, hogy egy többtagú szónak szóvégi *é* hangja megrövidül. (L. erről bővebben Horger: Szeg. Füzet II, 100. s. köv. l.). Ha pedig megrövidül, akkor persze rövid *ē*-vé kellene rövidülnie. Csak hogy nyelvünknek egyik jellemző hangtani sajátága az, hogy többtagú szó végén nem szokott rövid *ē* állani. Ha tehát egy hosszú *é* ilyen helyzetben megrövidül, akkor úgynevezett hanghelyettesítés áll be: a szóvégi rövid *ē* vagy egy fokkal nyíltabb *e*-vel, vagy egy fokkal zártabb *i*-vel helyettesítődik. Vö. pl. hogy az egykori *messzé* és *telé* alakok helyett ma vagy *e* hangú *messze*, *tele*, vagy *i* hangú *messzi*, *teli* alakokat használunk. Ilyen változás történt Zala megyében a (korábbi **toé* > **tāé*-ből való) **taé* határozószóval is: szóvégi *é*-je megrövidült, de az imént említett hanghelyettesítés miatt nem *ē* hanem *í* lépett a helyébe. De az így keletkezett **tai* alak sem volt hosszú életű. Nyelvünknek ugyanis az is egyik jellemző sajátága, hogy nem kedveli két teljes nyomatékú magánhangzónak közvetlen szomszédságát, az úgynevezett hiátust. A hiátus elkerülésének egyik (a magyar nyelvészek által még alig-alig ismert) módja pedig az, hogy a két szomszédos teljes nyo-

matekú magánhangzó közül a kevésbbé öblös helyébe csökkentett nyomatékú lépett, mégpedig *ē* vagy *i* helyébe egyaránt *i*. Pl. (csak néhány szorosan idetartozó példát idézve) *tē is* > N. *tējs* (> N. *tés*) / (*de hiszēn* >) N. *de iszēn* > N. *dejszēn* / *ehitődzik* >) *eitődzik > N. *ejtődzik*) / (*elejébe* >) N. *eleibe* > N. *elejbe* / (*puliszka* >) N. *puiszka* > N. *pujszka* / (*jó éjtszakát* >) N. *jó iccakát* > *jójcakát* (> *jojcakát*) / (*no hiszēn* >) N. *no iszen* > N. *nojszēn* / (*hát hiszēn* >) N. *há iszēn* > N. *hájszēn* / *addsa ide* > N. *acajda* / (lat. *registrum* > R. *lagyistrom* >) *laistorm > *lajstrom* / (lat. *Reginald* > *Ragyinald >) *Rainald > *Rajnald* (ennek becéző származéka a *Rajnis* családnév). És tökéletesen ugyanilyen változás: (*toé >) *tai-ból *Zalamegyében táj*.

És ezek után visszatérhetünk most ismét az Erdélyben búcsúzkodáskor hallható *táj!* indulatszóhoz. Én ugyanis azt hiszem, hogy ez sem egyéb, mint az 'el, fort' jelentésű egykori *toé-nak egyik fejleménye, vagyis a köznyelvi *tova* határozószónak egyik változata. Hangalakjának megmagyarázása az előbbieken után már nem nehéz: *toé > *täé > *täi > *táj, s ebből az illabiális rövid *ä* megnyúlásával *táj!* Használata módját pedig az magyarázza, hogy a búcsúzaskor mondott 'elmenyek' jelentésű (*toé >) *táj mēgyēk!* rövidülése. Ez is csak egyik esete annak a jelenségnek, hogy sokszor használt s emiatt formálissá, sablonossá vált kifejezések, amilyenek különösen a címzések, udvariassági kifejezések, üdvözlő és búcsúzó mondatok a legtöbb esetben idővel alaposan megrövidülnek. Pl. a *kēgyelmed* címzésből a nép nyelvében *kēgyend*, *kelmed*, *kemed*, *kend*, *ked*, *ke* lett; vagy az egykori *alázatos szolgája vagyok* helyett ma már csak azt mondjuk, hogy *alászolgája*; *dicsértessék a Jézus Krisztus* helyett csak azt, hogy *dicsértessék*; *adjon Isten jó napot* helyett csak azt, hogy *adjon Isten*; *jó éjtszakát kívánok* helyett csak azt, hogy *jojcakát*. Ugyanígy mondhatták egykor elődeink búcsúzaskor, hogy (*toé >) *táj mēgyēk* s az előbbieken módjára ebből a formálissá vált mondatból is csak annyi maradt meg, és ennyi is csak Erdélyben, hogy: *táj!*

Horger Antal.

A hódmezővásárhelyi mészáros mesterségről

A húsmérésre, mészárosokra vonatkozó legrégebbi adatot Hódmezővásárhely történetében 1665. évtől ismerjük a Borsod és Csongrád egyesült vármegyék követi utasításaiból, ahol is felpanaszolja, hogy a mészárosok a búza és bor bő termése ellenére szűken és drágán adják úgy a húst, mint a lenyúzott állatok bőrét. A mészárszéktartás a földesuri haszonélvezetek közé tartozott, de a török megszállás alatt taksa ellenében a város gyakorolta a mérés jogát. A kincstári ispánság idejében ez a félévi haszonvételt magának foglalta le. 1702-ben ismét a város kezére szállott, de kevés haszonnal járt, mert a szegény nép kevés hússal élt, a gazdák meg maguk vágtak a sajátjukból. 1756-tól az uradalom magának tartotta fenn a mészárszéket, a városnak csak az október–decemberi évnegyedet hagyta, a többi részére bérbevette a mérés jogát. 1760-ban végleg a maga kezelésébe vette át a város, legtöbbször cserébe kapta meg az urbariumi városi korcsmáltatás átengedéseért. A mészárszékek megszerzésére azért törekedett a város, mert a földes uraságtól rossz és drága húst kapott. Az uraság a hitvány, kimustrált marhákat levágatta, feldarabolva vagy fonszámra pénzért kimérette a jobbágyok között. A lakosság a húst *rovásra hordotta*, melyet csak időközökben fizetett ki. 1819-től a város bérbeadja a székeket helybeli gazdáknak. 1808-ban Varga Pál bírta nemes Kovács Mártonnal a széket, kik mint eszes, ügyes emberek nagy vagyona tettek szert. A piacon darabszámra való húsárulás és házi húsmérés szabad volt 1848-ig, mindenki értett hozzá, innen magyarázható, hogy 1795-ben 500 húsvágót és mészárosot írtak össze. Képzett henteseknek azonban nincs nyoma a városi levéltárban. Mindössze három név fordul elő: 1731-ben Csóh mészáros,¹ 1733-ban Rác Gyurka, 1774-ben Becsei Gergely. Ennyit tudunk a mészárosok múltjából 1848-ig Szeremlei Sámuel a város történetírójának a munkájából.²

A szabadságharc utáni időkből annyit ismerünk csak a mészárosok foglalkozásából és életéből, amennyit a még élő öregek emlékezete megőrzött. Tőlük tudjuk, hogy helyben nem is volt céhük a mészárosoknak, mert kevesen voltak még az 1850–60-as években is. Akik remekeltek, azok Budára mentek

¹ Régi gyerekvers is megőrizte a Csóh nevét: Fekete kutya, Csóh mészáros, az öreg Mendró, Mendró János stb.

² Szeremlei Sámuel: Hódmezővásárhely története. IV. K. 352–357. l.

remekelni és a budai mészáros céhbe iratkoztak be. Mondják, hogy a remekelés vágásból állott. A taglózás is a remekeléshez tartozott, a jószágot legtöbb három ütésre kellett eltalálni. A bőrért szépen és gyorsan úgy kellett lenyúzni, hogy egy *vakmetszés* se legyen rajta, vagyis a remekelő bele ne vágjon a bőrbe. Azután tudni kellett egy csapásra bizonyos mennyiségű — 1—2—3—4 bécsi font — húst lecsapni.

Az 1872. évi VIII. t. c. a céheket eltörölve, csakhamar *ipartársulattá* alakultak a mészárosok. Eleinte maguk társultak és Pécsi Gábor elnök házában gyűltek össze havonként s beszélték meg bajaikat, de — mint mondják — rendszeren összeveseztek a húsarak miatt. Mikor pedig hivatalosan megalakult, rendőrkapitány, mint iparhatósági biztos intézte a szerződést, szabadítást, iparengedélyt. Ez a társulat beolvadt később az *ipartestületbe*, mely az 1884. évi XVII. t. c. 122. §. alapján szerveztetett, de itt csak 1889-ben alakult meg végérvényesen.

Az 1874. XX. t. c. 25. §-a képesítéshez kötötte a mészáros-ságot. Addig mindenki lehetett. E törvény szerint vágatás csak vágóhídon, vágóbiztos jelenlétében, előzetes szemle után van megengedve. Az 1884. XVII. t. c. pedig a hentességet is képesítéshez kötötte. Régibb indoklás szerint a *böllérek*³ annyira elszaporodtak országszerte, hogy ezektől meg kellett szabadítani a meglehetősen rossz anyagi helyzetben levő mészárosokat. A hentesség fogalma alá tartozónak mondotta ki a törvény az u. n. *kis mészáros-ságot*, azaz a szúrószék tartását. A két mesterséget a vágni szokott állatok választják el egymástól, amint az állatokat taglóval ejteni és vágni, vagy szúrni szokták. A taglóval ejtett vágóállatok vágásával és húsának elárúsításával a *mészárosok*, a nem taglóval ejtett szúró állatok közül a sertés leszúrásával, húsának feldolgozásával és árúsításával a *hentesek*, a juh, gödölye stb. szúró állatok húsának elárúsításával pedig az u. n. *szúrószék gazdák* foglalkoznak. Különbség csupán a mészárosok javára tétetett, amennyiben ezek jogosítva voltak a hentesipart is gyakorolni, ellenben a hentesnek és szúrógazdának nem volt szabad a mészáros iparába belekontárkodni.

A mészárosok az 1880-as években a szabadipar behozatalával elszaporodtak, ezért is, meg az egészségtelen verseny

³ *böllérek* a hentes dolgát végző férfi és női családtagokat, rokono-
kat hívják.

miatt annyira rossz helyzetbe jutottak, hogy öten-hatan tudtak egy marhát megvenni 40–50 forintért.

1902-ben alakították meg a *mészáros ipartársulatot*. Anyagi ügyeik rendbehozását azzal kezdték, hogy egyik erdélyi bőr és faggyú nagykereskedővel leszerződtek, aki a lekötött bőr és faggyú árára olyan összegű előleget adott, melyből minden mészáros és hentes kezdett a saját lábára állani. Két év elteltével kezdte tudni, hogyha egyebe nincs is, de a székjében levő árú az övé.

1908-ban külön kellett iparjogot váltani a hentességre.

1919 március 26. óta az ipartestület kebelében *szakosztály* lett a mészárosok társulata.

1925-ben pedig az akkor alakult Délvidéki Húsiparosok szövetségéhez csatlakozott.

Világháború óta *húsiparosnak* hívják a mészárost és szakszolgát kell tenni. Vizsga után joga van a hentességhez is.

*

A mészárosok leginkább mészárosok fiaiból kerültek ki. Szegény ember fiaiból azok lettek, akik megszerették ezt a mesterséget és akiknek apja tudott széket állítani. Többen a kupecokból váltak ki, úgy gondolkozván, több a haszon, ha nemcsak veszik és tovább adják, hanem maguk vágják le is. Nem annyira a meggazdagodás, mint a jobb megélhetés vágya vitte az embereket erre a mesterségre. Nagy haszonnal egyébként nem járt ez a mesterség, mert aki kis mértékben űzte, az nyáron még az aratórésze is elállott, azonkívül más is foglalkozott, hogy egy kis házat ragaszthasson magának. Vagyonosabb ember, ha elszegődttette is fiát mészárosnak, legtöbb fiú abbanhagyta, mikor felszabadult, mert nem látott belőle megélhetést. A hetvenes években volt így.

Mészárosinasnak 14 éves és ettől feljebb való gyermekeket fogadtak meg, azok közül is csak azokat, akikből kilátszott, hogy erősfájúak, bírják a munkát, mert a hús nehéz. Az inas kötelessége volt a jószágot legeltetni, a vágásnál segédkezett, fogta a jószág lábát, a bőrt, segített kihordani a húst. A vágásnál mindig jelen kellett lennie és ügyelnie a vágásra és felbontásra. A mészárszéket sepergette, a legyeket hajtogatta a húsról, a szerszám élesítésekor hajtotta a köszörűkövet. Eljárt a mesterrel a szomszédos vásárookra és a vett jószágot, abban az esetben, ha szelíd volt, hajtotta haza.

Az inast 3 évre szegődttették, de kosztot nem kapott, azért szolgált, hogy a mesterséget megtanulhassa.

Mikor a szegődtetési idő letelt, levágattak vele egy jószágot és felbontatták vele, hogy meggyőződjenek, jól csinálja-e? Ha nem jól végezte, visszamaradt inasnak. Ha felszabadították, vacsorát adott a vizsgáztató mestereknek.

A felszabadult mészároslegény nem vándorolt, de ha nem tudott otthon elhelyezkedni, vidékre is elment dolgozni. Nagyobb mészárszékekben csak mérte a húst s az ilyent *székálló legénynek* hívtk, vagy pedig csak vágta a marhát s ekkor *vágólegény* a neve. Kisebb helyeken a vágást is végezte, meg a tőke mellé is állították, vagyis mérte a húst, azonkívül elhordta úri helyekre, vendéglőkbe a nagyobb rendeléseket. A legény az élőjószággal való bánást szerette legkevésbé. Ha megbízható volt, a gazda teljesen magára is hagyta, mikor vásárra kellett mennie.

Ha mester akart lenni: remekelt. Öreg mészárosok előtt kellett remekelni, azok jelölték ki a helyet, ahol a vágás és felbontás történt. Ekkor vacsorát adott nekik. Mester lett. Széket nyitott alkalmas, forgalmas helyen.

Az új mesternek, de a többinek is, legfőbb gondja a jószágvétel kedvező, olesó áron, hogy kereshessen rajta. Helyben a hetipiacokon vásárolták, de eljártak vidékre is, ahol nagyobb volt a kínálat és így olesóbb is. Ilyen állatvásáraitól híres helyek: Orosháza (Békés), Szabadka (Bács-Bodrog), Makó, Magyar-Bánhegyes (Csanád), Csaba, Gyula (Békés), Lippa, Csákova (Temes), Szászváros (Hunyad), Aranyosmarót (Bars), Siklód (Udvarhely), Arad, Pankota (Arad), Karánsebes (Krasó-szörény m.) Általában Erdélybe gyakran jártak, ott kapták a legjobb marhát. Az oláhok közé szerdán mentek, csütörtökön odaértek, pénteken volt a vásár. Szombaton már itthon voltak vonaton. Nem említettem még a közeli és távolabbi uradalmakat, hol szintén sokszor megfordultak. Vételkor azt vigyázták, hogy tüdővészese a marha. Szemre vették a jószágot, nem mázsára. Aki nem jól értékelte: belebukott. A szegényebbek hárman-négyen összeálltak, vettek közösbe egy marhát, azt elosztották egymásközt. Az árak változók voltak. Ha nagy volt a kereslet, jobb árat kellett fizetni az élőjószágért. Egy ökör 40 frt, tehén 30–35 frt, borjú 3–4 frt volt. 1863-ban a nagy inségkor 6 krajcár volt egy fonthús, de így se kellett, mert nem volt hozzá kenyér.

A megvett, összevásárolt jószágot közeli vásárokról az inas hajtotta haza, de ha vad volt az állat és messze vidékről, hajcsárok hajtották. Vásárokra ugyanis 4–5 mészáros ment

együtt kocsin, kik hajcsárt is vittek magukkal és közösen fizeték a hajcsárokat is, meg a fuvart is. Ahova vonat vitt, oda természetesen azon mentek, vissza azonban csak a mészárosok jöttek vonaton.

1888-ban még leginkább magyar marhát vágtak. A nem magyar fajta jószág apródonként jött be, a kilencvenes években lett általánosabb. A vásárolt jószágot otthon istállóban tartották és legelőre bocsátották. Minden mészárosnak volt házánál istállója, vagy ólja, aszerint, amint marhát, vagy juhot vágott. A jószágot az inas vagy udvaros gondozta.

Otthon állatorvos igazolta, hogy a levágandó jószág egészséges. Legtöbbször nem is látta az orvos a jószágot, a lakásán állította ki az igazolványt 3 krajcárért. Ezután még a városházán fogyasztási adót, akcist kellett fizetni: ökörért 5-04 frtot, vörös borjúért 84 krajcárt, disznóért 1-20 frtot, juhért 32 krajcárt. Ilyen megadóztatással rászorították a mészárosokat, hogy kijátszák a törvényt. Mert pl. egy juhot bejelentettek, otthon levágták s ha azt az orvos megvizsgálta, távozása után vágtak még annyit, amennyire előreláthatólag szükség volt.

A 2 éven aluli jószágot a mészáros a lakásán vághatta le, az öregebbet csak a vágóhídon volt szabad. 1887 előtt szombaton éjfélkor kezdtek vágni és vasárnap kora reggel már mértek is. A kis mészárosok öten-hatan vágtak otthon egy marhát és húsát széjjelosztották egymásközt. Ekkor még nem volt állatorvosi vizsgálat.

A vágóhíd 1848 előtt a vásárállási mészárszék végében állott, később a Hajda vendéglő udvarán, majd a hívőtemető mellett. Ez utóbbi négyszögletes téglapépület gerendákkal és körül fogasokkal ellátva. Ahol a vágás történt, ki volt téglázva, hogy a kiömlő vér és a feltisztításhoz használt víz sarat ne csináljon.

A vágás ideje délután volt. Szegényebb mészáros maga vágta, a tehetőse vágólegényt tartott. A vágólegény sokszor tönkrement mészárosokból került ki, aki — leginkább saját hibája miatt — nem tudott többet önállóságra vergődni.

A mészáros nagy szelindek kutyával ment a vágóhídra, kötélen vezetve a levágandó marhát; ha kocsin ment, a saroglyához volt kötve. Mikor bevezették a vágóhídra, a szarvára kötött kötéllal fejét félrefordították és taglóval fejbe, illetőleg homlokára vágtak. A jószág az ütésre elszédült és a mészáros a csizmaszárból elővett szúrókéssel elvágta a nyakát. A kifolyt vérét nem vették fel, hanem kisépérték. Azt tartották szép

vágásnak, ha egy ütésre a jószág elesett és a vér kifolyt belőle. Megtörtént, hogy a bika a vérszagtól megbokrosodott, el-tüsszentette magát: a mészáros a halállal viaskodott. Ilyenkor segítségére siettek s többen fogták le a bikát. Akadt olyan erős mészáros is, aki egymaga lenyomta szarvánál fogva. Ha vad volt a bika, vagy pedig elszaladt, a nagy kutyákat is nekiusztat-ták, azok állították meg s fogták le, egyik a torkát, másik a *leményét*⁴, harmadik a fülét kapván el. A jószág szuszogni sem tudott. Ekkor hirtelen kötelet vetnek a szarvára, annál fogva fejét félrehúzzák, letaglózzák, nyakát elvágják. A kutyák be voltak tanítva, hogy melyik testrészét kapják el a bikának, aszerint nevezték Tökös, Orros, Füles stb. néven. Mindegyik mészárosnak volt egy-két kutyája, de egy-egy vágáshoz több mészároskutyát is összegyűjtöttek.

Ezután következik a *nyúzás*. A földön fekvő jószágról gömbölyded, tehát nem hegyes, fejtökéssel a lábtól kezdve lehámazzák a bőrt vigyázva, bele ne vágjanak, mert a sértetlen bőrért a cserző varga több pénzt ad. Azt a műveletet, hogy a lábszártól kezdve a combon keresztül és elől a lapockán keresztül végighasítják, hogy így a bőrt a faráról leteríthessék és azután a húst felakaszthassák, *felsárfelésnek* (felkészelés) mondják.

A megnyúzott jószágot *kibelezik*, vagyis a hasát kivágják végig, hogy elterülhessen és a belső részeket kiszedik. A belet ott hagyják a *húrosnak*, aki kitisztítja, megszáritja és eladja.

Ezután feldarabolják. Régen öt darabra vágták. Először levették a szegyet a vékonyával, másodszor az egyik tarját a lapockával (félfej, félnyak, egész lapocka), harmadszor a másik tarját a lapockával, negyedszer a hátulját hasították kétfele. Így lett öt darab. Ez volt régen a rendszeres *fölszedés*. Ma négy darabban viszik haza a vágóhídról a jószágot. Szegye, tarja és lapockája egy darabban = *egy negyed eleje*; comb, hátszín és rostélyos egy darabban = *egy negyed hátulja*. Így esik négyfele.

A szarva a bőrrel együtt adódott el. Az ökörbőre 2-50-3 frt, nagyborjúé 1-1-20 frt, a juh bőre 80 krajcár.

Otthon színben, vagy ereszt alatt áttörölgeti a mészáros a húst, majd azután széjjelszedi. Leveszi a tarját a lapockáról s fejénél fogva felakasztja. Ezután a combról leereszti a hátszín és a rostélyost és a *mócsinánál* (a combon levő szijas in,

⁴ A szarvasmarha állától a szügyéig terjedő, lecsüngő bőrlebernyeg.
Néplünk és Nyelvünk 1936. 7-10. füzet.

inas hús) fogva külön felakasztja, hogy jobban kihüljön. A combot felbontja, illetve a felsált a fartótól elválasztja és úgy akasztja fel. Ezzel szét is szedte. A húsokat *megtakarosítja*, *megpöszlézi*, a cafatokat eltávolítja. Egy éjjelen át tartó pihenés után így kerül másnap eladásra, piacra. A pihenésre azért van szükség, hogy másnap szebb legyen a vágása.

A *hentes* csak sertést vághatott. Említettem előbb, hogy az 1884. XVII. t. c. a hentességet képesítéshez kötötte, mert a böllérek (a hentes dolgát végező parasztok) igen elszaporodtak. Ez a törvény a henteseket eltiltotta a szarvasmarha és juh vágástól, a mészárosoknak azonban megengedte, hogy a hentesipart is gyakorolhassák. 1908-ban külön kellett iparjogot váltani a hentességre. A hentessegéd vizsgálja abból állott, hogy egy disznót kellett megperzselni és felszedni hiba nélkül, egy másikat pedig megkoppasztani. A böllér a hasonfekvő disznót bontja fel és sonkát, meg *orját* (gerince a farokkal együtt) vesz, a hentes pedig a horogra felakasztott disznót két-felé vágja és karmanádlit (gerinc félbordával) vesz belőle.

Disznóhúst régen is árultak székben és piacon egyaránt; az első csupán hentesüzlet a Budai Istváné volt a Bakay-házban 1890-ben.

Voltak olyan kisebb mészárosok, akik csak juhot vágtak, ezeket *juhvágóknak* hívták. Juhvágó mindenki lehetett, mert szabadipar volt 1884-ig, amikor a XV. t. c. a hentesség fogalma alá tartozónak mondta ki, *kismészároságnak*, *szűrőszéktartó gazdának* nevezvén a mesterséget és annak üzőit. 1880. előtt *cincárnak* is nevezték a juhvágót, mert jószág közvetítésével is foglalkozott, mivel juhvágásból megélni nem lehetett.

A juhvágók nemcsak helyben vettek juhot, hanem távolabbi megyék falvaiból is. Nevezetes juhvásárok voltak: Csákován, Lippán, Pankotán, Siklódon. A vásárolt juhokat rendszeren maguk hajtották haza a juhvágók.

A juhvágás otthon a háznál történt. A juhot leszurták, vagyis a torkánál az állcsonton hátul keresztüliszurták, a bárzsingot bekötötték, hogy a ganaj a szájba ne menjen. Hátul a horgas inánál a fenőacéllal lyukat furtak és a száját odatartva *felfújták* azért, mert az oldalon a kövérség fehérebbnek látszott és ritkábbá vált és így szebb lett a hús. Volt, aki nádszálon fujta. A juh felfúvását 1900-ban tiltották el, amikor azután a birka hátulsó lábairól lehúzták a bőrt és a horgot az inakba akasztva csüngött a hús. Ha vágóhídra vitte, onnan a nyak elvágása után egy darabban hozta haza, itthon a színben

szedte szét. Előbb azonban két hátulsó lábánál felakasztva hátulsó körmeit levágta és hüvelykujjával tolta le a bőrét elszaggatva a cérnásbőrt a hústól. A juh bőre 80 krajcár volt. Ezután a szegyenél késsel kivágta s a belét kifordította a vesével, májjal, majd a hasító bárdal kettéhasította. A vastagbelét a disznónak, a vékonybelét a rucának adják; híznak tőle; a ruca úgy jóllakik, hogy még másnap is szaladoz inni. Kovács Ferenc kimutatása szerint 1863-ban levágásra kerül évenként 3000 drb juh és 3000 drb bárány.⁵

*

1. ábra.

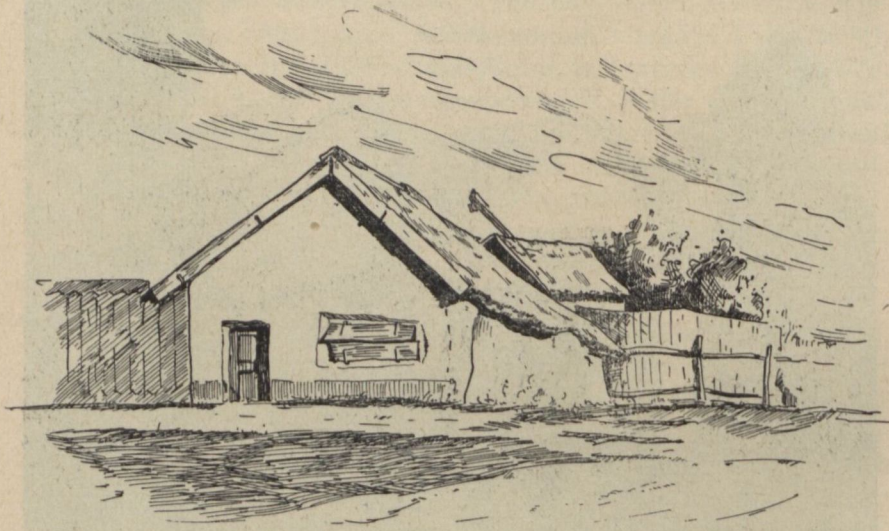
Alig van már egy-kettő azokból a jellegzetes kis épületekből, ahol a húst mérték. Ez volt a *mészárszék*, vagy röviden *szék*. Forgalmas helyen, leginkább sarkon építették külön a lakóháztól és lehetőleg északi részen, hogy a hús hűvös helyen legyen. 2,50 × 4 méter nagyságú helyiség volt ez lepadlósolva, rendszeren kis előcsarnokkal vagy száletlivel, hogy a vásárlók hűvös helyen álljanak, esős időben ne ázzanak. (1 ábra.) Volt olyan is, hogy az utcára véggel levő ház ablakát meg-nagyobbították, szélesre vágták ki, melyen a húst kiadták. En-

⁵ Kovács Ferenc: Hódmezővásárhely és vidékének statisztikája az Alföldi vasút érdekében. 1863.

nek természetesen nem volt ereszetje. A szék ablakára beülkapcsolható kétszárnyú *ablaktáblát* alkalmaztak, amit legtöbbször vérvörösre, ritkán zöldre festettek. Ajtaja az utcáról nyílt. (2. ábra.) A város központján voltak nagyobb székek is.

Bent a székben az ablaknál, nagyobb helyen az ajtóval szemben középen állott a *tőke*, szil-, dió-, tölgy- és akácfából előállított, mellett ágason *tányéros körtés font*. Körül az épületben és kívül az előcsarnokban *vashorgok*, melyekre a húst akasztották. Egyik sarokban a leghűvösebb helyen a *légyszekrény*. Lécekből készült organtüllel bevont, elkerített hely volt ez, nyáron, légyjáráskor idetették a húst egész napra, hogy be

2. ábra. Lakóházból átalakított mészárszék.

ne köpje a légy⁶, éjjelre azonban kirakták, hogy a szél járja. Az épület oldalán felül ugyanis az átellenes falakon szellőztetőlyukak voltak rostéllyal ellátva. Volt még az épületben egy *hosszú szék*, vagyis kis lóca, amire ráültek. (3. ábra.) Egyéb szerszámok: *hasítóbárd*, a vágóhídon használták és bent a székben is azzal vágták le a húst a nagy darabból; *tőkekaparó*, naponként, kimérés után ezzel kaparták simára a felvágott és hússal telement tőke tetejét; a kések között volt *szűrő*, *bonító* és *vágókés*. A *fenőacél* is kéznél volt, vagy a mészáros derekán lógott. Gyékény *szatyor*, Tápén készítik, ebben hordják a vendéglőkbe és lakodalmakba a húst, ahova sok kellett.

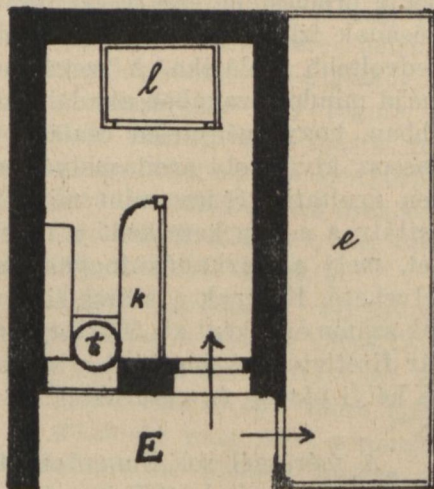
⁶ Ugy mondják, hogy kívül húgyos ruhába is takarták, arra nem száll a légy.

A széket nagypénteken kimeszelték fehér színűre mészszel, a tőke körül pedig, hova a vér, velő odafröcsögött, minden héten. Földes volt a mészárszék, nem kipadlózott. Csak 1900 után jött a rendelkezés a székek felmosására, azóta cementirozott és betonozott. A tőkét a legény súrolta le budai földdel, a mérőfontot, illetve a tányérját, meg a mérő súlyokat fényesre pucolta.

Forgalmasabb, nagyobb mészárszékben két tőke is volt. Ilyen helyen *székálló legény* mérte a húst. Volt olyan mészáros is, aki *vágólegényt* tartott; annak más dolga nem volt, csak a vágás.

A széket reggel 4 órakor nyitotta ki a mészáros, felseperte kívül, belül, aztán felloccsolta, hogy hűvös legyen. Aki maga volt, a tőkét megkaparta. Aztán megmosdott, melles fehér kötöt kötött elébe, fehér kabátot vett magára, oldalára felkötötte a *fenőacelat* és várta a vevőket. Egyébként csizmát, magyarnadrágot viselt, fején kalapot hordott. A kabátot télen bekecs váltotta fel. A kutya vele volt, az ajtóban vigyázott.

3. ábra. A mészárszék alaprajza.

E = előcsarnok, l = légyszekrény, t = tőke, k = kimérő asztal, e = ereszalja.

A mészárszék olyan volt, mint a borbélyműhely, odajártak beszélgetni a szomszédok, ismerősök, öreggazdák. A szék elé kitett *hosszúszéken* (lóca) pipáltak, köpködtek, tréfálkoztak. Figyelték a járókeleket, embert, asszonyt, fiatait, öreget egyaránt, szolták-szapulták, megjegyzéseket tettek rájuk.

Dél előtt a mészáros volt a székben, délután a mészárosné; vásárcsarnokkor mindig az asszony.

Özvegy mészárosnékhöz asszonyok jártak s pletykálgáltak. Az utcán legelő, szedegelő nagyobb csirkék, tyúkok szerettek a hulladékra járni, odakaptak. Ha nem látta senki, bizony lábakelt annak. Nem is evett annyi csirkehúst senki, mint a mészárosnék.

A mészárosnék régen is nyájasak és bőbeszédűek voltak, mint ma, mindenki nyelvén értettek és mindent elértek.

A székbe régebben csak az úriosztály küldött húsért, meg a mesteremberek és a nemesek. Parasztember a piacon vásárolt húst. Mondják, hogy a nemesnek nem lehetett csontot adni, csak ha kért. Kovács Ferenc írja 1863-ban: „a magyar ember itt (Vásárhelyen) csaknem kizárólag disznóhússal táplálkozik, marhahús még a vagyonosabb alföldi parasztgazdának se mindennap jó asztalára, hétköznapi nem is jöhet, mert kint tanyáján, gazdasága körül foglalkozván alkalmilag gátolva van abban, hogy asztalát marhahússal elláthassa. Vasárnap pedig örömebb eszi nyári időben az önneveltje aprójószág húsának ízletes levesét, míg télen általa friss disznóhús legkedveltebb tápláléka. A szegényebb osztályú nép pedig az év majd minden szakában akadályoztatva van pénztelensége miatt abban, hogy igénytelen családjá számára marhahúst vásárolhasson, kivált oly áron, melyen az nálunk mostanában a székben árultatik. S így mint mindenütt, úgy nálunk is a mivelt osztály s a nép kereskedő s iparúzó része teszi azon közönséget, mely a marhahús fogyasztásánál irányadó tényezőként felvehető. Ezeknek a száma könyv szerint 2069, a levágott állatok száma évenként kb. 500. Egy marha után accisul 5 frt. 4 krajcár fizettetett. A levágott állatok mintegy $\frac{1}{4}$ része szereztetett be helyi piacon és vásárokon, $\frac{3}{4}$ része pedig vidékről hajtatott be.“⁷

A mérésnél sok huncutság történt, egy font helyett csak 70–75 dekát adtak. 1875-ben jött a két tányéros mérleg használata, de azért még a 80-as években is sok mészárosnak volt karos mérlege. A kéttányérossal is rászédtek a vevőt. Mérgesen belecsapta a mészáros húst, mire az a része leszaladt, rögtön ki is vette a tányérból a húst s az alatt, míg papirosba tette, dicsérte magát, milyen becsületesen megmérte, mennyire lehúzta a hús a mérleget. A jó mészáros azonban akkor is kivágta a kért mennyiségű húst kinézésre olyan pontosan, s ügyesen, hogy abból egy deka se hiányzott.

A piacon ki volt jelölve a mészárosok helye, a hatóság jelölte ki, mégis sok veszekedés volt közöttük a hely miatt; a jobb helyet az öregebb kapta.

A piacon legtöbbször a mészárosnék árultak. A horgokkal ellátott *ringfán* csüngöttek a húsok, a ringfa tetejére Táperől való gyékényponyvát terítettek. A ringfa előtt a tőke, mellette ülőszék, melyre ha leül a mészárosné, az már nem jó jel:

⁷ Kovács Ferencz: Hódmezővásárhely és vidékének statisztikája az Alföldi vasút érdekében. 1863.

nincs forgalom, nincs vevő. Világos ruha volt rajtuk, fehér kötő előttük, télen vastag, meleg ruha és bekecs. A mészáros-nénak ügyesnek kellett lenni és szép beszédűnek: „gyűjjön kedvesöm, lelköm, galambom, nézze, milyen szép fiatal hús!” — hívta a járókelőket és kínálta a portékát. Ha rá tudta beszélni az elhaladókat a vásárlásra, sokszor nagy harag és veszekedés keletkezett belőle a többiek részéről, akik elől elbeszélte, elcsalta a vevőket. Ha nem volt vevő, adták-vették a szót, csipősebbnél-csipősebbeket. Azzal is szórakoztak, hogy az ott járkáló falubolondjaféle szerencsétlenekkel élcelődtek, házasították, ugratták. A szemlész naponként felkereste délelőtt a piacon, délután a székben, hogy ellenőrizze, van-e *félhús* (a kettévágott jószág egyik fele)? A mészárosné úgy fogott ki rajta, hogyha elmérte a kiakasztott félhúst, nem másik félhúst akasztott helyére, hanem egy kisebb, melyet a szatyorból rántott ki, mikor elment és nem látta a szemlész. Az örökösen akaszkodó szemlésszekkel bántak így, annak ellenben, aki nem kötözködött, hűségesen megmondták, mennyit adtak el.

A piacos mészárosnék némelyike disznóhúst, cigánypecsenyét, tepertőt is árult. 1889-ben azonban a nyalka Cifra Tóth Jutka kutyahúst mért disznóhús gyanánt, ami kitudódott és amiért 3 évi börtönre ítélték el. Ettől kezdve egy időre elfogyott a húsárulók becsülete, a közönség nem mert a piacon venni disznóhúst, csak a mészárszékekben. Többen tönkre is mentek emiatt. Ekkor kaptak rá a mészárosok a disznóvágásra.

Húst mérni csak a közeli helyekre jártak el a mészárosok, meg szalonnát árulni.

Mennyi volt a mészárosok száma, arról kevés adatunk van, az Ipartestület évi jelentéseiben is csak az 1900-as évekből találunk. E szerint a 62445 lakosú Vásárhelyen 1901-ben 62 mészáros, 1908-ban 35 mészáros és 32 hentes, 1911-ben 46 mészáros és 36 hentes, 1913-ban 34 mészáros van kimutatva.

A mészárosokat gyakran hívták lakodalmakba húst főzni, mert közhiedelem szerint csakis mészáros tud jó paprikást főzni, ő tudja a beleváló húsokat összeválogatni, savát-borsát megadni és megfőzni. Ez pedig így történt: a bográcsba alól tette a sót és csövespaprikát, aztán a húst, melyre annyi levet öntött, hogy ne érje föl nagyon, de ha a jószág öreg volt, úgy több levet öntött rá. Udvaron vagy szín alatt főzte szép csöndes tűzön s mikor összeforrt, *megrészálta*. Mentül sűrűbben riszálta, annál jobb lett a hús. Mikor már háromszor *megrázta magát*, azaz rözgött, amikor a gőze kényesen, egyenesen szállt

fel, mint mikor szél nincs, akkor a levét letöltötte róla és kézbe fogva a bográcsot fülénél fogva, tartalmát megfordította, úgy, hogy a paprika került felül. A levét *felpaprikázta*, vagyis tört paprikát tett egy külön kis tálba, kimert levébe, összekavarta és a hússal visszaöntötte. Akkor főtt meg tökéletesen a hús, ha könnyen lejött a csontról. A vásárhelyi mészárosok szerint a kövér hús nem kíván hagymát, a sovány hús közé szoktak megpirítva tenni. Azzal tartják ma is, hogy sok hagyma csakis a bűdös húsba kell.

*

A mészárosság jó mesterség volt minden időben. Jól éltek, szépen jártak. Sovány mészárost ritkán látni ma is. Bársony mellényt hordott régebben minden mészáros és takaros csizmában járt, pörge kalapot viselt, tajtékpipa nélkül el se lehetett őket képzelni. Ha voltak is köztük 80 éven felüliek, magas kort, kivált a szegényebbje, ritkán ért. Tüdőbajban pusztult el legtöbb. Juhvágáskor az erős fűvás következtében asztmások lettek, de meg sokszor nem is egészséges juhot fűjtak fel. Szájukat a beteg juh copákjához tartva, átvették a betegséget is. Az örökös vásárra ügyelgés, onnan a jószág hazahajtása kivált a kisebbszerűeknél kedvezőtlen időben rendszerint megfázással járt, mely legtöbbször halálos kimenetelű lett. Hasonlóképpen a kimelegedéskor elfogyasztott hideg italok hirtelen elfogyasztása is azt idézte elő. A jó vagyoni állapot csapongó életmódra csábította, ittak, kártyáztak, szeretőtartókká lettek. Mégis nem a mulatozásban mentek tönkre, hanem más miatt, pl. ha kezességet vállaltak valakiért. A vagyonosodással járó kapzsiság arra hajtotta legtöbbet, hogy valami nagyobb üzletbe vágta bele magát, ami aztán rendszerint el is vitte mindenét. Az erős állatok féken tartása a vágóhídon, a vágással járó erőfeszítések, a nehéz húsdarabok emelése, hurcolása következtében haskérgek kiszakadt, amit nem operáltak, hanem hevedert viseltek. Majd minden mészáros köldűszegényen halt el.

A mészárosnők is nyalkán jártak, selyemkendőt hordtak mosóruhához is, férjükkal mulattak a korcsmában. Félrelépésüket nem is nagyon rótták fel. A vásárhelyi lányok szerettek mészárosokhoz férjhez menni, mert dolgozni nem kellett. A székben lévén elfoglalva, otthon nem dolgozott, nem süttött, nem mosott, mással végeztette. Urasan élt. Ők tudtak és tudnak ma is minden újságot először a sok mindenféle emberrel való érintkezésben. Érdekes az is, hogy nagy ismeretségüknél fogva a

legtöbb halotthoz eljutnak. Halálesetnél azonban sohasé segítkeztek, mert mészárosnének halottat megfogni nem szabad.

Kuncsorgás volt a kenyerük a mészárosnének könnyű életük mellett is. Ott ácsorogtak naphosszat a széken és piacon, jó időben, rossz időben. Eltörődtek az emelésben, nehéz húsdarabok hordásában. Ha előregevedve magukra maradtak, jószág gyógyítgatásból éldegéltek.

Kiss Lajos.

(*Deutscher Auszug*). Das Fleischhauer Handwerk in Hódmezővásárhely. Verfasser gibt eine ausführliche Beschreibung der Vergangenheit und der Gegenwart des Fleischhauer- Selchier- und Schafstecher-Gewerbes der Stadt Hódmezővásárhely.

Társadalmi szempontú népryelvkutatás

(A magyar nyelvjárástanulmányozás új feladataihoz.)

A preromantikával a nép felé fordult irodalmi és nyelvészeti érdeklődés a népköltészet és népryelv (sajátságainak) tanulmányozásában nyilvánult meg, mely munka aztán erős lendülettel folytatódott a népiesnemzeti irány kedvező légkörében.¹ Ma ez újabb népfeléfordulás szellemi áramlatában nem találunk ily lendületes népryelvi tanulmányozást,² ellenkezőleg ezek mintegy jobban és jobban elapadnak. Az élettől nem elszigetelt, tehát reális népiesség a néprajzban és néplélektanban új szellemű emberekre akadt, de teljesen hiányoznak az ily munkálatok a népryelv kutatásában.

Pedig ma is ugyanaz a sajátságos fájdalom fogja el a nyelvészkutatót a népryelv vizsgálatánál, mely minden népi kultúra kutatójánál fellelhető, mert itt is elveszésben lévő társadalmi életforma ma még élő, de már pusztuló hirmondóit foghatjuk meg fülünkkel. A város messze tápázkodó egyeztető erejével, a nyomtatott betű és rádió ki nem védhető univerzáló hatalmával elmossa a népryelv sajátosságait és ez a nyelv, melyet ma a falu és kisváros beszél, néhány évtized múltán esetleg már megszűnt lesz, pedig ma talán Magyarország lakosságának hetven százaléka beszéli többé-kevésbé.

A nyelvi élet két nagy közösségi mozdítója, a differenciáló és integráló erő társadalmi funkciót képvisel az együttélés minden termékében, így a nyelvben is, hol megjelenve a

¹ Erdélyi Lajos: Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Bp. 1905.—4. o.

² Szinyei József: A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelvtudomány. Bp. 1925. p. 20.

differentiáló erő képviseli az otthoni tájnyelvhez, a legigazibb lingua vernacula-hoz való ragaszkodást, melynek jellegzetessége az otthoni sajtóság tökéletesnek vélelése; vele szemben áll az egységbe foglaló erő, a társadalmi integrálás, mely politikai tényező volta mellett az irodalom és művelődés faktora. A tradicionális nyelvi ragaszkodással szemben fellépő nyelvi integrálódás egyrészt mint generációs tünet fogható fel (az egymásutáni nemzedékek egyidőben fellépő beszédkülönözése: ma úgy mondjuk falusias v. városi); azonban mint jellemkérdés is vizsgálható, mert némiképp a haladó szellemet viseli magán a ragaszkodó temperamentummal ellentétben.

Az egyéni, falu-, tájnyelvek, később nyelvjárások sűrűlősdős, egyezkedő illeszkedése új alakzatot hozott létre, melyeknek egyike, ha parancsoló hatalom kísérte köznyelvvé alakult.³ A nyelvjárásból eredt köznyelv tehát, uralomra jutva, szembefordul a nyelvjárásokkal és küzdelemben nyeri el területi hatalmát, de küzdelme emlékét viseli dialektális sajátságokban és szavakban, van egy kis makaróni-nyelv jellege. Egy nyelvjárás teljes tisztaságában soha nem lesz uralkodóvá és később is a nyelvjárásokból v. osztálynyelvekből (zsargon stb.) gazdagszik. Feladatként áll előttünk történetileg és számszerűleg áttekinteni e „küzdelem“ emlékeit, mert ezek megmutatják a nyelvjárások behatolását a felső-kulturába és emlékeztetnek a felső- és az alsókultura érintkezésére. Néznünk kell tehát az azonos nyelvbeli jövevényeket, úgy a köz-, mint a népnyelvben. De nemcsak e kettőt kell összevetnünk, hanem a nyelvjárásokat egymás közt is, mert minden közigazgatási és természetes elszigetelődés ellenére, állandó az érintkezés és átvétel, illetve egyenlítődé. Erre egyetlen módszer alkalmas, az ú. n. szóföldrajz (Wortgeographie), mely szavak és azok kiejtési formájának, ragok stb. határát vonja meg és abból tud el-
tűnt érintkezési pontokra, közigazgatási határookra következtetni.⁴

³ V. ö. a francia köznyelv kialakulását, hol Ile-de-France dialektusa a királyok terjeszkedő hatalmával terjedt el; vagy Luther közép-német dialektusát, mely irodalmi tényezőként jutott a nemzeti nyelv polcára.

⁴ V. ö. mint összefoglalást: *Ernst Gamillscheg*: Die Sprachgeographie Bielefeld—Leipzig 1919.; a németországi munka eredményességének teljes képét adja a Deutsche Dialektgeographie c. sorozat (Marburg) csaknem 30 kötete. — Magyarországon nem indult meg még a munka I. *Papp István*: Piano d'un Atlante Linguistico Ungherese (Kny. a Bollettino dell' Atlante linguistico italiano 1935. XIII. k.-ból (Udine) és *Papp István*: A területi elvek és a magyar nyelvjárások, Budapesti Szemle 1935 szept. V. ö. *Balassa József* Magyar Nyelvőr 65: 22—24.

Nemcsak honi szavakban, hanem idegen nyelvekből átvett jövevényszavakban is megfigyelhető a társadalmi és kulturális erők hatása. Ez egyrészt idegen országbeli szavak művelődés útján fentről lefelé való vándorlását jelenti, másrészt a határmenti kétnyelvűséget és egyes szavak befelé vándorlását.⁵ De ily szavak kiindulási pontja belső idegennyelvű sziget is lehet⁶; figyelni kell tehát annak hatóerejét. A nyelvi alakulási folyamat kiváló példája lehet az oly kétnyelvű hely, melynek beszédében a keveréknyelv,⁷ mint létezés fogható meg és az organikus átalakulás még észlelhető.

Mindezen pontokból (határról, idegennyelvű szigetekről) hatások indulnak ki. Miként (nép)irodalmi motívumoknál figyeljük azok vándorlásának útját, ugyanígy tekintettel kell lennünk a művelődési tárgyakkal vonuló szavakra, melyeknek földrajzi elterjedése adja meg a befolyásoló kultúra erejének mértékét és azt a viszonyt, melyben művelődésünk ezen környező v. befogadott népek műveltségével van. A belső jövevényszavak, ill. jövevénykultúra érdekes fényt vetne a magyar nép átvételi hajlandóságára.

Voltak szógyűjtőink, kik leginkább a köznyelvitől eltérő tájszavak gyűjtésével foglalkoztak. A teljes szókincsgyűjtés a nyelvjáráskutatásnak másik és szinte keresztülvihetetlen feladata: ez felsorolja a köznyelvi szavakat is, akár eltérő az alakjuk és jelentésük, akár nem, szinte szóstatistikai műnek számítana. Az ily gyűjtemények szóföldrajzi munkaként is szerepelnek, mert egy hely szavait sorolják fel és az országos (népryelvi) szókincs variációihoz mutatják az útát.⁸ Nehéz feladat ez, mert a szavakat használatuk eleveenségében kell megfognunk, mi hosszú munkaidőt és helyi kutatót kíván, ki kellő rétegeket tud megállapítani hangulati értékelés (tréfás, gúnyos, emelkedett, affektált, idegennek érzett szavak) és használat szempontjából (csak népirodalmi, közmondásbeli, közhasználatos szó) is külön tudja szedni a hallott szavakat. Az ily gyűjtő új feladatokat is vehet fel: a földmives réteg

⁵ Már *Melich János* érvényesít szóföldrajzi elveket Szláv jövevényszavaink (I. Bp. 1903) c. munkájában.

⁶ Egyes szavak az ország határán belül lévő idegen ajkú lakosok közséjeiből terjedhetnek el.

⁷ *Jak. Bleyer*: Das Deutschtum in Rumpfungarn c. gyűjteményében (Volksbücherei des Sonntagsblattes Bd. 2. Bp. 1928) *Heinrich Schmidt* (Die deutschen Mundarten Rumpfungarns S. 33) szól Balmazújváros keverék, német-magyar nyelvéről: pl. *mismr ugarolni* 'müssen wir ugarolni', *tort lafr tojo* 'dort läuft der folyó' s. i. t.

⁸ *Csúry Bálint*: Szamosháti szótár I. (A—K) Bp. 1935.

napi szókincsének vizsglatát, mi feltétlenül arra a megállapításra vinne, hogy a használatos szómenyiség nem oly csekély, mint azt eddig a messziségből állapítgatták (2—3—500 szavas parasztok!); a konkrét szavak csoportja még az aktív szókincs szempontjából is felülmúlja a bőbeszédű, de kevésszavú városi ember szókincsét. (Igy legalább egy babonától szabadulnánk meg.)⁹ A konkrét szókincs a tárgyi életre világítana rá; vizsgálendő a lelki élet kifejezés módja, annak tárgyilagos szemlélettől való távolsága és egyáltalában mértéke és bősége. — Szembeállítandó a hétköznapi munkás és pihenő idejének és a vasárnap beszédének szógazdagsága: vajjon nem visze-e ez is oly ellentétes csúcsokhoz, mint a hétköznapiok nyugodt („tempós”) életének és a mulatságok, ünnepek, vasárnapok féktelen erejű „duhajkodásának” ellentéte (polaritás). — Van-e különbség a férfi és nő, gyerek és felnőtt szóhasználatában?

Míg az ily kutatás és följegyzés személyes munka, addig a tárgykörök szerinti vizsgálat lehet írásos (kérdőívekkel): ez a szóföldrajz keretébe beilleszthető és evvel egybekötve tárgytörténeti szempontból fontos határmegállapító munka. (Tudomásom szerint 2 tárgykörbe tartozó vizsgálat folyik, mindkettőt Beke Ödön vezeti, ki állat- és növényneveket gyűjt és gyűjtet. Szintén csak speciális területtel foglalkozik Tomori Viola, csak hogy ő a lelki életre vonatkozó kifejezéseket gyűjti.)

Eddigi gyűjtéseink összefoglalása megmutatja, hogy mit hanyagoltunk el:¹⁰ főképen a hangtani sajátosságokra és a köznyelvben fel nem lelhető szavakra voltak tekintettel a feldolgozók. Horger Antal összefoglaló műve¹¹ mutatja, mit kell kiegészíteni: az alaktant, a szintaxist és a hangsúlyt; itt ezeken a területeken még csak kevés történt. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a szótól és hangkülönbségtől, mint nyelvjárási sajátástól, nem várunk mindent; ezek fölé helyezkedik még mint határoló és összefogó, a többi sajátosság ill. egyezés. Mert a gyűjtés mindig mint helyi motívumok összeszedése folyik; pedig nem ez a végső cél; a differenciált nyelvi tényeken fölül keressük a kapcsoló elemeket, melyek régebbi és újabb integrálásra mutatnak. A különbözőségek rajza csak tájnyelvek képét adja, az azonosságok összefoglalása azonban egy osztálynyelvhez: a közös népnyelvhez¹² és azonos szemléleten ala-

⁹ V. ö. Erdődi József: *Népünk és Nyelvünk* 8 (1936): 62—64.

¹⁰ A megfigyelendő vonások és a népnyelv fogalma szempontjából l. *Kelemen József*: *Népünk és Nyelvünk* 8: 39—41 és 33.

¹¹ A magyar nyelvjárások. Budapest 1934. 77 oldal. hangtan, 47 alaktan, 10 oldal mondattan: figyeljük az arányt.

puló magyar (esetleg paraszti) néplélektanhoz visznek.¹³ Az így kapott kép talán nyelvtörténetileg is értékesíthető, ha régi sajátsgot foglal magában, bár ez talán az egyes megőrzött, elszigetelt nyelvjárási sajátsgoknakál inkább föltehető. De társadalmi szempontból mindig érdekes a kérdés: új közmagyar vonásról van-e szó v. ősről.

*

A magyar nyelvjárási kutatások újra való megindulása régi vágya a magyar nyelvészeknek. Véletlen jellegű alkalmi munkásság után irányított munka képzett emberekkel: ez volna az ideál. Oly munka ez, melynek vezetője egyetemi intézet kellene, hogy legyen; csak hogy éppen itt kell csalódással megállapítanunk, hogy az egyetemen képzett tanárjelöltek vizsgálati szabályzatából a magyarországi nyelvjárások tanulmányozását tudománypolitikai — tehát nem tudományos, hanem inkább tudományellenes okokból — törölték.¹⁴ Ma még az egyetemek, főleg a vidéki egyetemek, elvállalhatnák ezt a munkát, mert számos hallgatójuk „kétnyelvű”: és így földolgozhatná saját nyelvjárását e nyelvjárási intézet számára és kiképezve alkalmas volna más területek tanulmányozására. Mintául szolgálhat a finnek módszere,¹⁵ kik felosztották hazájukat kutatási területekre és ösztöndíjasok, helyi megbízottak, alkalmi jelentkezők és folyóiratuk¹⁶ segítségével végzik e munkát. A kérdőíves módszer¹⁷ kellő kioktatással szintén segítségünkre van és természetesen első sorban a *vezetők* munkája, kik részben az országot járják,¹⁸ részben otthon dolgozzák fel

¹² Népünk és Nyelvünk 8: 64.

¹³ Ibid. 8: 39.

¹⁴ Mészöly Gedeon: Szegedi Füzetek 2 (1935): 221.

¹⁵ Hakulinen Lauri: A finn nyelvjárási szótár előmunkálatairól Magyar. Nyelv XXX. (1934) 257 kk. — A finnek szerencsésen összefogták az összes kutatási módokat és a munkát vezető Sanakirjasäätiö = Szótáralapítvány évi kb. 50,000 pengő államsegélyt kap. Vannak helyi szógyűjtők (vegyes gyűjtő), utazó (speciális) gyűjtőjük, velük dolgoznak az egyetemi hallgatók, csoportos kirándulásokat rendeznek, Setälä kérdéssorozatot szerkesztett, cikkekben érdeklődnek egyes szavak iránt, szólás- és közmondásversenyeket rendeznek, vannak önkéntes levelezők s. i. t.

¹⁶ Sanastaja. Februárban jelent meg a 26. száma.

¹⁷ Magyar nyelvjárási kérdőívről ír Papp I. I. 5. jegyzetét. Balassa József 40 évvel ezelőtt szerkesztett kérdőívet: Magyar. Nyr. 58: 71—76. Nálunk még Erdélyi Lajos szerkesztett kérdőívet. Utasításokat ad Balassa: A magy. nyelvjárások (Bp. 1899) függelékében. A német nyelvtérkép kérdőívét I. Ferd. Wrede: Deutscher Sprachatlas. 1 Lieferung. Marburg (Lahn) p. 15—16. — 40 mondat 325 szóval, melyekben a legfontosabb nyelvjárási sajátsgok fellelhetők.

¹⁸ E. Edmond 4 évig járta Franciaországot és jegyezte a nyelvjárási alakokat, melyeket odahaza J. Gilliéron dolgozott fel. Az ő hármas

az anyagot. A külföldi különböző típusú munkálatok tapasztalatai szintétikusan lennének egyesíthetők az eljövendő legjobb munka érdekében.¹⁹

Erdődi József.

(*Deutscher Auszug*). *Soziale Mundartenforschung*. Verfasser betrachtet die Mundarten als soziale Gegebenheiten, die den grossen umgestaltenden Kräften (Integrierung, Differenzierung) unterworfen sind. Diese Kräfte stehen im fortwährenden Kampfe miteinander: die Literatursprache uniformiert die Mundarten, dialektale Formen schleichen sich in die Schriftsprache. — Die Berührungen der Mundarten können nur durch die sog. wortgeographische Methode studiert werden, auch die Lehnwörter fremdsprachiger, inländischer Siedlungen und die der Grenzgebiete müssen auf wortgeographischer Grundlage untersucht werden. — Sammler sprachlicher dialektalischer Eigenheiten haben ausser lexikalischen, grammatikalischen, syntaktischen etc. Beobachtungen, ästhetische, soziale, ethnographische zu machen. — Nur die synthetische Zusammenfassung aller Arbeitsmethoden kann uns zum Erfolge verhelfen.

Kútsudár

Egy közlemény szerint a Dunántúl így hívják a kútgémről lefüggő rudat, amelynek végére a vödör van akasztva. Fehér és Somogy m.-ben a neve *sudárfa*, a Csallókozben *sudártéc*, a Balaton mellett, Vas, Somogy és Baranya m.-ben azonban csak egyszerűen *sudár*. A sudár, mint ismeretes, azonos a *sugár* szóval, s Veszelszkinél ez is előfordul 'kútsudár' jelentésben: „A' Gémes, vagy-is Kankalékos kútakra jó. *sugárok* válnak belőle, Ruha-száraztó kötél helyett-is él vele a' föld' népe falu helyeken“, mondja a vadszőlőről (A növevény-plánták stb., 1798, 447. l.). Ez az adat nagyon becses, mert a *Viburnum Lantana* nevű cserje *ostorménfa* nevét éppen onnan kapta, hogy ezt is kútostornak használhatták eleink (Beke, NNy. 4:129). A botanikusok kétségbe vonják ennek a magyaráztatnak a helyességét, mert szerintük ez a cserje nem alkalmas kútsudárnak. Azonban az *ostormén* mégsem jelenthetett mást, mint kútostort, s ha a vadszőlő venyigéje jó volt erre a célra, akkor megtette az *ostorménfa* is. A nehézség inkább ott van, hogy nem tudjuk, milyen lehetett a régi magyar gémes kút, s milyen volt rajta a kútostor. Az bizonyos, hogy évszázadokkal ezelőtt sokkal primitívebb lehetett, mint ma. Különben a *sugár*, *sudár* eredeti jelentése is csak 'ág, vessző' volt, mint ez az adat is bizonyítja: „A' gyűrű-fa' vesszőből jó sövénykertereket fenni, a' vékony sugáriból pedig kés, 's kanál kosarat kötni“ (uo. 174. l. vö. még NySz.). MA és PP szótáraiban *sugár* 'vitis', *sugár vessző*, *mellyel kötnek* 'vimen.' Beke Ödön.

kérdőívünk 1. a paraszti nép normális szókincséhez tartozó tárgykörök szerinti szócsoportokból, 2. csak regionálisan elterjedt szavakból, 3. 100 mondatból, melyek alkalmasok voltak a nyelviárások legfontosabb alak- és mondattani sajátságait megmutatni, állt.

¹⁹ V. ö. W. Kuhn: *Deutsche Sprachinselforschung*. Plauen i. Vogtl. 1934. — Adolf Bach: *Deutsche Mundartenforschung*. Heidelberg 1934.

S Z E M L E

Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások (A magy. nyelvtudomány kézikönyve I: 11) Bp. 1936. 58 o.

A „Handbuch“-ok korában megszoktuk, hogy 5–6 kötetes, 1000 oldalas kézikönyvecskékkel vágjanak fejbe bennünket. A nagyobb csodák közé tartoznak a kis összefoglaló művek, melyek a Göschen-sorozat önmegtartóztató aszkétizmusával faragják kurtára korszerű mondanivalóikat. A magy. nyelvtud. kézikönyve c. sorozat en miniature adja ki összefoglalásait, melyek főképp a felső oktatást és a további tudományos kutatást óhajtják szolgálni. — Laziczius tanulmányának $3\frac{1}{2}$ ív jutott; nézzük meg, miként sáfárkodott szűk terével. Egy ideális nyelvjárásokat ismertető tanulmány 3 részre cszlik: módszeres, leíró és történeti részre. A módszeres résznek a kutatás alapfogalmaival kell bennünket megismertetnie, továbbá a szerző nézőpontjaival, az elvi kérdések tisztázása ugyanis a leglényegesebb része minden tudománynak, de ez a kívánalma minden pedagógusnak is, mert csak tisztázott fogalmakkal viheti tovább tanítványait. E helyett Laz. bevezetésnek történeti részt ad — mely magában, szellemtörténetileg véve nagyon ügyes tanulmány, de ebben a könyvecskében túlméretezett, ugyanis a füzet $\frac{1}{3}$ -át foglalja el ez a rész. Ezért úgy hat ránk ez a történeti áttekintés ebben a könyvecskében, mintha a szerző sohasem akarna tulajdonképpen tárgyának nekifogni. Végre megkezdődik a leíró rész a II. fejezettel (19–44), amelyben ismerteti a szerző egyes nyelvjárási sajátságokat, a III.-ben pedig (44–58) a nyelvjárásokat osztályozza. A legősibb sajátságok ismertetése sikerült, de a történeti korról szóló pontokban s syn- és diachronikus szempontok állandó kavargatása, a tényállás ismertetésének hiánya, más kutatók polémiáinak bírálgatása oly zűrzavart teremt, hogy örülünk a fejezetvégnek. Főhiba megint a pedagógiai szempont hiánya, mert az értelmes és észszerű előadásmód rendet teremtetett volna e fejezetben, és a pedagógusi leereszkedés megmutatta volna, hogy a tények ismertetése az első. Itt valami elbeszélő, in medias res stílus érvényesül, minek eredményeképp halunk nyelvjárási sajátságokról, csakhogy a kezdő ezen „említések-ből“ nem tudja soha meg, mi az *e-zés*, *i-zés*, *é-zés* és *ö-zés*. L. műve alapján nem lesz senkinek képe a magyar nyelvjárásokról. A III. fej. a nyelvjárásokat osztályozza — persze fonológiai alapon és a szobából való periszkopozással. Ez a „háromszögeléstan“ állítólag fonológiai alapon áll, mert hiszen egyes hangok jelentésadó szerepét keresi és ennek alapján jelenti ki határozottsággal az elkülönítés lehetőségét, valójában azonban fonétikai osztályozás. Itt újra történeti ismertetés (külföldi nyelvjáráselhatárolásról szóló felfogások ismertetése) keveredik a nyelvjárások jelenlegi osztályozá-

sának jámbor szándékába és hat zavarólag. Mint másutt, itt is a célratartás hiánya jellemzi a munka szerkesztését. A mű bibliográfiája csodálatosan szegény. Mivel a nyelvjárások ismertetése térkép nélkül tökéletlen, a szerző nem mellékel térképet művéhez.

Ezen ismertetésünkben tárgyi mozzanatokra nem kívántunk kitérni, csak elvi szempontokból vizsgáltuk e kis művet. E. J.

Dr. Szabó Kálmán: Kecskeméti tanyák (Kecskeméti Lapok kiadása.)

A kecskeméti városi múzeum igazgatója, aki hivatott tollal foglalkozik városának multjával és jelenével, legújabb munkájában Kecskemétre vonatkozó adatok alapján magyarázza a magyar tanyák keletkezését. A kecskeméti (s valószínűleg a többi nagyalföldi) *tanya* szerinte az állattenyésztéssel kapcsolatos téli és nyári szállásokból fejlődött ki. Elszaporodásukhoz pedig a faluk pusztulása járult hozzá. Ennek kapcsán megismertet az állattenyésztéssel összefüggő berendezkedésekkel. Világos magyarázatot kapunk az *állás, szállás, nyaraló, telelő, tanya, cserény* és *kert* fogalmakra. Tiltakozik a *tanyarendszer* és *tanyavilág* elnevezések ellen. A tanyatelepülés ugyanis mindennek, csak rendszeresnek nem mondható. Külön világot sem alkot, hiszen a tanyai lakosok legtöbbször a városban is van háza, vagy hozzátartozója, ahol az év egy részét tölti. Nem *rendszer* és nem *külön-világ* az. — Mai értelemben vett tanyák keletkeztek először az állatok téli szállásain, mert ezt a feltört, megművelt földön, a kerten teletették. Itt a feltettebb aprójószág részére ólat, aklot, istállót építettek, kútat ástak, a rideg marha részére szélfogó szárnyékat, kárámat készítettek. A tanyai lakosok életére jellemző, hogy még ma is a férfi nép legénykorától kezdve istállóban lakik, mint régen, mikor még külön lakóházat nem építettek. Ideiglenesen „tanyáztak” az állatok mellett a nyári szállásokon is és az itt épített kunyhó, szélvédő is tanyák keletkezésére vezetett. A föld megművelése és a homokterületek felosztása is elősegítette a tanyák keletkezését s ezért ma a *tanya* szón olyan magános településeket értünk, ahonnan egy darab föld mezőgazdasági munkálatait végzik. Szabó Kálmán dolgozatának értékét növeli, hogy fejtegetéseit régi jegyzőkönyvi adatokkal támasztja alá. T. Gy.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. NOVEMBER.

11. FÜZET

Rovásírásos kún nyelvemlékek

Három év múlva lesz 700 esztendeje annak, hogy a kún törzsek 1239-ben, Kuthen vezérlete alatt, a mindinkább nyugat felé törő mongolok elől Magyarországra települtek. A 40.000 kún család jelentékenyen gyarapította az ország lakosságát a Duna-Tisza közén, a Temes, Maros és Körös felsőfolyása táján. Támaszai voltak az utolsó árpádházi királyoknak a szertehúzó és önös érdekeiket hajszoló főnemességgel szemben. Mint a király megbízható katonái, félelmetes fegyvereikkel védelmezték az ország határait németek, csehek ellen, kik a XIII. század zavarosában a magyar korona és a magyar föld után nyúltak. Ez az akkor még nem keresztény nép védte a keresztény Magyarországot, és ezek az u. n. pogányok fékeztek meg a keresztény egyház hűtlen gyermekeit — mint ahogy IV. Béla király írta 1254-ben, a pápához írt egyik levelében.¹ De nemcsak számbeli súlyuk tette őket történelmi erőtenyezökké. Pogánynak nevezett vallásuk, mely mindenféle térítési kísérletnek huzamos időn keresztül makacsul ellentállt, már-már a keresztény vallás hegemoniáját fenyegette a magyar határokon belül.²

És mindezen körülmények után nem különös-e mégis, hogy ezen Kelet felől betelepülő országos súlyú ethnikumnak eddigelé egyetlen egykorú és közvetlenül az ő kezüktől származó hiteles nyelvemléke sem került napvilágra, holott annyi évszázadon keresztül megszakítás nélkül éltek Magyarországon? Pedig ez a kún nyelv a XVI. század közepe táján, amikor a protestáns prédikátorok a kúnok közt felléptek³, még minden valószínűség szerint élő nyelv volt. A protestáns hittérítés emlékét ugyanis a magyarországi kún Miatyánk jellegzetes zárómondatából halljuk kicsendülni. Irodalmi feljegyzések alapján azonban pontosan nem állapítható meg, hogy ez a Magyarország területén beszélt török nyelv, a reformáció

¹ . . . per paganos hodie regnum nostrum defendimus, et per paganos infideles Ecclesiae conculcamus (Fejér, Cod. IV. 2, 218—224). Gyárfás István, A jász-kúnok története. II. Kecskemét, 1873. 408.

² Id. II. 297.

³ Dr. Györfy István, A kunok megtérése. Protestáns Szemle, XXXIV. 1925. 680—681.

fellépését követő idők után, végleg mikor halt ki. A kún kérdés irodalmába átment hagyomány arról szól ugyan, mint hogyha Varró István karcagi polgár, nagykúnkerületi meghatalmazott lett volna az az utolsó kún, aki őseinek nyelvét még ismerte volna, s 1771-ben elkövetkezett halálával ez a nyelv örökre az ő ajkán némult volna el.⁴ Az ő ajkáról már csak az első hangtanilag és nyelvszerkezetileg is erősen megromlott kún Miatyánk-szöveget sikerült Kollár Ádám Ferenc bécsi udvari tanácsosnak és könyvtárigazgatónak 1745-ben lejegyeznie.⁵ Innen ered a hagyomány. Ezen a legrégebbi, de ekkorra már elejétől végéig deformálódott szövegen azonban világosan meglátszik, hogy a kúnok nyelve ebben az időben élő nyelvnek nem tekinthető többé.

Úgy látszott egész a mai napig, mint hogyha sem maga a kún nép, sem a magyarországi oklevelek egész tárháza, személy- és helyneveken kívül, egyéb hitelesnek mondható nyelvanyagot az utókor számára meg nem mentett volna.

Azok a kún Miatyánk-szövegek, továbbá az u. n. Asztali Áldás, Halási Ének és Köszöntések ugyanis, melyek e kihalt nyelv magyarországi emlékei gyanánt eddig ismeretesekek voltak⁶, tulajdonképpen már nem kúnul beszélő emberek által jegyeztettek le, és nem is közvetlenül az ő ajkukról jutottak tudomásunkra. Nemzedékről-nemzedékre szálló szóhagyomány útján, immár teljesen elmagyarosodott kúnok magyaros ejtése szerint, hangtanilag megromlott alakban, eredeti nyelvtani szerkezetükből kiforgatva, egyes változataikban erősen megcsonkítva, már csak értelmükvesztett nyelvi furcsaságokként maradtak az utókorra. Az eltorzult szövegek hangtani és alaktani rekonstrukciója, értelmük megfejtése, a török nyelvek ismerőinek is, hosszú időn keresztül, elég gondot adott. Nem azok a valóságos „nyelvemlékek” ezek, mint amelyeket ezen elnevezéssel, a szó nyelvtörténeti vonatkozásában, kifejezni szokás.

Amennyire megállapíthatjuk, chronologiai szempontból sem a legrégebbi idők emlékeivel állunk itt szemben. Az ismeretes kún Miatyánk-változatok ugyanis rendszerint a következő záradékkal végződnek (a Kollár-féle változat szerint): *szen borszony, boka*

⁴ Comes Géza Kuun, Codex Cumanicus. Budapestini, 1880. XLIII; Gyárfás István, A jász-kúnok nyelve és nemzetisége. Budapest, 1882. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. X. köt. V. sz.) 65.

⁵ Gyárfás István, I. m. 59–60.

⁶ Dr. Mészáros Gyula, Magyarországi kún nyelvemlékek. Budapest, 1914. 18–42.

csalli, bótson igyi tengere. Ammen. Szövegrekonstrukcióval és magyar fordításban: „Te vagy ez az erős, ez az igaz Isten. Ámen.” Ebben a sorban nyilvánvalóan a Máté-evangélium Miatyánk szövegének szabadon fordított zárómondata rejlik, mely az Evangeliumban eredetileg így hangzik: „Mert tiéd az ország, és a hatalom, és a dicsőség, mind örökké, Ámen” (Máté, VI, 13). A Miatyánk-szövegnek ezt a záradékát Magyarországon csak a protestáns liturgia kezdte alkalmazni. Fordítása a XIV. századból származó Codex Cumanicus kún Miatyánk-szövegében sincs meg.⁷ Valószínű, hogy a magyarországi kún Miatyánk-szövegnek, de legalább is magának a zárómondatfordításnak keletkezési kora már csak a mohácsi vészt követő időkre, a XVI. századra tehető, midőn Magyarországon a protestántizmus terjedezni kezdett.⁸

Ez értelmükvesztett emlékek felfedezése azonban a kúnóság körében még így is igen nagy feltűnést keltett. Kegyeletes buzgósággal annak idejében egyesek mindent elkövettek, hogy ezek a maradványok ezentúl már végleg feledésbe ne menjenek. A kún Miatyánkot az 1730/40-es években Nánásy János kiskúnerületi táblabíró rendeletére Fülöpszálláson Rákosi István tanító az iskolás-gyermekekkel tanultatta. Az u. n. Halasi Éneket, egykorú ismeretes ének dallamára, Halason a református gimnáziumban 1846/7 óta jó ideig ugyancsak rendszeren tanították. „Ez éneket, hagyomány szerint, Halas városi tanácsnok Miskolczi Kerekes László, nem tudni mikor és hol tanulta el, s hozta magával 1840 körül, mint állítólag régi kún maradványt, s ettől jutott az iskolába.” Ezenkívül még az Asztali Áldást is megtanultatták, „mint a régi kúnok nyelvének némi mutatványát.”⁹

Napjainkban pedig, midőn a történet- és nyelv kutatás már-már beletörődött abba a helyzetbe, hogy a magyarországi kúnok nyelve elenyészett anélkül, hogy közvetlenül e nép kezéből bármilyen írott emléket is hátrahagyott volna, — egyszerre csak teljesen váratlanul, kún írással írott kún nyelvemlék bukkant fel a régi pest-vármegyei kún település kellős közepéről. Az 1932. esztendőben Kecskemét városa közelében, Ladánybene és Kúnkerekegyháza határában, XIII. századbeli női sírokból, egy-egy ezüstgyűrű került

⁷ Comes Géza Kún, I. m. 171.

⁸ Dr. Mészáros Gyula, I. m. 17—8; Vö. Comes Géza Kún, I. m. XLVIII.

⁹ Dugonics András, Etelka. 1791. II. 428; Gyárfás István, A jász-kúnok nyelve és nemzetisége. 59. 68. 63.

napvilágra, melyek mindegyikének külső felületén körbenfutó rovásírásos felírat tűnt elő. A ladánybenei (VII. számú) sírból, melyet a századok folyamán egyszer már feldúltak, a női halott díszei közül az ezüstgyűrűn kívül még hajkarikák kerültek napvilágra. Ugyancsak női hajkarikák találtattak a kúnkerekegyházai (VI. számú) sírban is.

Szabó Kálmán dr., a kecskeméti városi múzeum igazgatója, ki mindkét helyütt az ásatásokat végezte, szíves volt közölni velem, hogy úgy a ladánybenei mind a kúnkerekegyházai hajkarikás temetkezés szokása, ezen síroknak XIII. századbéli kora mellett szól. Ásatásaiból merített véleménye szerint a mai Kúnkerekegyháza helyén létesült első település a tatárjárás idejében, 1241 tájban pusztult el. *Kerekegház* (sic!) neve ugyanezen a helyen már csak egy 1359. aug. 15.-iki oklevélben tűnik fel¹⁰, bár sem az itt feltárt sírmezőn, sem annak környékén, eddig még a XIV.—XV. századra jellemző leletek nem kerültek elő.

Mindkét felíratos gyűrű, 1932-től fogva egész az idei 1936. évig, megfejtetlenül őriztetett a kecskeméti városi múzeumban. Az idei év szeptember 12-én egy mástermészetű archaeologiai kutatás nyomán kerestem fel Kecskemét múzeumát. Meglepetéssel vettem észre az egyik kiállítási szekrényben a két ritkaértékű rovásírásos emléket. Az első pillanattól fogva nem volt kétségem abban, hogy a gyűrűkön a jenízei- és orchon-vidéki kök-türk feliratokról ismert „rovásírás“-sal („szibériai írás“-sal) állunk szemben. Kök-türk rovásírás a XIII. századból, Magyarországon...! Ha egymagában csak erről lenne szó, már egyedül ez is nagy művelődéstörténeti meglepetés volna.

Ez a Belső-Ázsiában használatos szótagírás ugyanis Kr. u. a VII. század első felében tűnt fel a Jenízei-vidéken. Legrégibb emléke a begrei sírkő kb. 648-ból. A szomszédos Orchon-vidék felíratos emlékei a VII. század későbbi évtizedeiből s a rákövetkező VIII. századból valók.¹¹ A kőszálakra írott török rovásírás legkésőbbre datálható emléke a kara-balgaszuni háromnyelvű ujjur emlék, mely azon ujjur khagan (*uygur q[ayan]*) emlékére állíttatott

¹⁰ Gyárfás István, A jász-kúnok története, III. Szolnok, 1883. 84. 499.

¹¹ W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, Erste Lieferung. St. Petersburg, 1894. 301. 314—5; W. Thomsen, Inscriptions de l'Orchon, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. V. Helsingfors, 1896. 44—54; O. Donner, Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. JSFOu. XIV. Helsingfors, 1896. 7. 69; Dr. Hans Jensen, Geschichte der Schrift. Hannover, 1925. 209. 210.

fel, ki 825-től 832-ig uralkodott.¹² Evvel aztán ez írástypus uralma, rövid virágzás után, Mongolország területén be is fejeződött.

A török rovásírás azonban a VIII. század folyamán, valószínűleg ugyanezen század végéig, Kelet-Turkesztánban Turfan vidékén (Toyoq és Idiquit-Schähri [Chodscho]) is használatban volt. Itt azonban már nem monumentális epigraphia alakjában, hanem mint papírra írott manichaeus könyvírással találkozunk vele.¹³ Nyugat felé legtávolabbra kiterjedő nyomai néhány rövidszövegű sírköfelirat alakjában az orosz-turkesztáni Talas-völgyében fekvő Aulie-ata környékéről ismeretesek.¹⁴ E belső-ázsiai írástypust azonban, új műveltségi és politikai alakulások keretében, a kurzivjellegű ujjgur-írás csakhamar elnyomta. Az átalakulás oly gyökeres volt, hogy amennyire az eddig napfényrekerült emlékek tanúskodhatnak, a török rovásírás nyomait Belső-Ázsiában a későbbi századok folyamán már követni nem tudjuk.

A ladánybenei és künkerekegyházi rovásírásos kún gyűrűk felbukkanásával azonban e keleti írástypus élettörténetében új fejezet kezdődik. Azt látjuk belőle, hogy ez a rovásírás tulajdonképpen a IX. század elején sem halt ki, hanem a Belső-Ázsiából nyugat felé hömpölygő töröknyelvű kúnok kulturjai között, Magyarország területén, még a XIII. század folyamán is élő valóság volt.

Nehezen lehetne ugyanis úgy felfogni a kérdést, hogy a gyűrűk felírata talán valahol Belső-Ázsiában akkor készülhetett, mikor ott a török rovásírás még virágzott, s a vándorlás során idegenből importált és nemzedékről nemzedékre hagyott kész kultúrkincs alakjában származott volna el a Duna-Tisza közé. A török rovásírásnak Belső-Ázsiában való megszűnte és az ezüstgyűrűknek chronológiája közt ugyanis nem kevesebb, mint félezeresztendő időbeli űr tátong. Nem valószínű, hogy ezeket a kézen hordott, s ennél fogva az elkopásnak elsősorban kitett ékszereket, annyi időn keresztül, annyi nemzedék, ily aránylag elviselhető tartásban

¹² Vilhelm Thomsen, Ein Blatt in türkischer „Runen“schrift aus Turfan. Sitzungsber. d. kön. preuss. Akademie der Wissenschaften. 1910. 300.

¹³ A. von Le Coq, Köktürkisches aus Turfan. Sitzungsber. d. kön. preuss. Akademie der Wissenschaften. 1909. 1047–1061; Vilhelm Thomsen, Ein Blatt in türkischer „Runen“schrift aus Turfan 296–306.

¹⁴ W. Barthold, Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften (Dr. W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg, 1897. Anhang) 14; a szövegek megbízhatatlan olvasási kísérletét l. Julius Németh, Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan. Körösi Csoma-Archivum. Budapest, II. (1926) 134–143.

és olvasható írásjegyekkel hagyta volna hátra. Közelebb járunk az adottságok helyes felismeréséhez, ha a kérdéses jelenséget akként magyarázzuk, hogy ez a belső-ázsiai írástypus, mint meg nem szakadó műveltségi hagyomány, a Nyugatra vándorolt kún törzsek közt még a XIII. század folyamán is tovább élt. A jelenségnek ily értelemben való felfogását egy XIII. századig visszanyúló hasonló értelmű történelmi feljegyzés is javasolja.

Balbinus Bohuslaus cseh történetíró ugyanis 1677-ben kiadott munkájában arról értesít, hogy a kúnoknak IV. Béla király alatt, 1253-ban, Morvaországba történt betörése idejében még saját írásuk volt. Balbinus 1677-ben a maga szemével látta ezen betörés alkalmával elesett kún vitézek egykori sírköveit, melyekkel Ivančice (Eibenschitz) és az oslovani zárda közelében egy templom padozatát csaknem teljesen beborították. Ezeken a sírköveken kún betűkkel írott feliratok voltak. E nagyjelentőségű értesítés szószerint következőkép hangzik: „Bela rex iterum cum suis Cumanis, Turcarum, qui nunc Ungariam obtinent, antambulonibus, Christianorum quietem sollicitavit, totamque Moraviam, non parcens aetati, nec sexui, caesis omnibus pervastatis; barbariem hanc urbes, arces et loca moenibus cincta evaserunt; templa ipsa pessumdedit, Sacrorum omnem apparatus rapuit, superest hodieque (1677) aliqua barbarorum memoria, non procul Evancziczio et Oslovanensi coenobio insigne templum Christianorum, in quo plurima Cumanorum sepulchra et saxa, litteris illorum incisa spectantur; quibus saxis totum fere templi solum stratum est, ut ipse vidi, — hoc barbarorum metu rex Venceslaus commotus, Pragm novis moenibus cinxit.“ (Balbini Bohuslai Epit. rer. bohemi. p. 266—7. Chron. Salisburg. p. 363)¹⁵

E szemtanú érdekes feljegyzése a magyar mult kutatóit a XIX. század folyamán huzamos időn keresztül foglalkoztatta. Mint ahogy a kúnok történetírója Gyárfás István megemlékezik róla, a kún feliratok kérdését Horváth István 1836-ban¹⁶, Jerney János 1851-ben¹⁷, Erdy János ugyancsak 1851-ben, majd 1853-ban¹⁸ tette szóvá. A feliratok lemásolása ügyében a M. Tud. Akadémia 1853. okt. 22-én a morva-sziléziai társaság történelmi osztályánál

¹⁵ Gyárfás István, A jász-kúnok története. II. 406—7.

¹⁶ Tudományos Gyűjtemény. VII. 127.

¹⁷ Keleti utazás. Pest, 1851. II. 438.

¹⁸ Új Magyar Múzeum. 1851. XI. 457. 1853. II. 438.

lépéseket is tett, de mindezideig „ennek eredménye nyilvánosságra nem jutott.”¹⁹

IV. Béla idejében, az 1240. esztendőben, vagyis amikor a kúnok már letelepültek volt Magyarországon, találkozunk egy más keleti írástypusnak, az ujjgur-írásnak említésével is. Julianus magyar dominikánus szerzetes, keleti utazásáról visszatérőben Susdaltól magával hozta Batu mongol khánnak IV. Béla királyhoz intézett levelét. Erről a levélről maga ez a Julianus utazásáról szóló eredeti jelentés ezt mondja: „Littere autem scripte sunt litteris paganis, sed lingua Thartarica. Unde rex qui eas possint legere multos invenit, sed intelligentes nullos invenit. Nos autem cum transiremus per Cumaniam, paganam civitatem magnam, quendam invenimus, qui eas nobis est interpretatus.”²⁰ Ez a pogány írás, Dsingiz khán uralkodása óta a mongol-birodalomban hivatalosan használt ujjgur-írás volt. A Julianus-féle jelentés értelmében 1240-ben Magyarország területén ezt az írásfajtát is igen sokan ismerték és el tudták olvasni, de a levél mongol nyelvű szövegét már senki sem értette. Magát az írástypust a mongol hódítás és államhatalom terjesztette el Kelet-Európában. Messze kiterjedő használatáról a minorita rend évkönyveiben egy hittérítő így emlékezik meg: „Ego vero, consilio habito, prius volui linguam terrae addiscere, et per gratiam Dei addidici linguam Cumanicam et literaturam Uiguricam, qua quidem lingua et literatura utuntur communiter per omnia regna ista.”²¹ Valószínű, hogy a mongol politikai és kulturális körzettel közvetlenül érintkező kún népelem sem vonhatta ki magát az ujjgur-írás befolyása alól. Az is lehetséges, hogy IV. Béla Batu khán ujjgur-írásos levelét is magyarországi kún írástudókkal olvastatta el. Hogy azonban a Magyarországon letelepülő kúnoknak, ettől teljesen függetlenül, mintegy nemzeti jelleggel bíró saját írásuk is volt, arról kézzelfogható módon maguk a ladánybenei és kúnkerekegyházai sírokból előkerült ezüstgyűrűk rovásos felíratai tanúskodnak.

E felíratok typologiai hovatartozása tekintetében semmi kétség sincsen. A bennük előforduló írásjegyek jobbról balra haladó ductusukra, alakjukra, alakváltozataikra (n^1 , d^2) és hangtani értékükre nézve a kők-türk rovásírással azonosak.

¹⁹ Gyárfás István, I. m. II. 286.

²⁰ Wenzel Gusztáv, Árpádkori új okmánytár. Pest, 1869. VII. 549—560.

— Gyárfás István, I. m. II. 403.

²¹ Comes Géza Kun, Codex Cumanicus. XLI.

A feliratoknak első tekintetre feltűnő jellegzetessége az egyes írásjegyeknek jobbról balra haladó ductusában jut érvénysülésre. Ez a körülmény mindjárt a vizsgálat elején felhívja figyelmünket arra, hogy itt nem európai írástypussal állunk szemben. Ebből a szempontból különösképen szembeötlik a ladánybenei felirat írásjegyeinek félreismerhetetlenül hangsúlyozott jobbról balra való orientáltsága. A szibériai kök-türk írás függélyes vonalból álló írásjegyrészeinek itt kivétel nélkül, minden egyes esetben, észrevehetően bal felé elhajló ferde vonal felel meg. A kúnkerekegyházai gyűrű felíratában az $\check{s}$ írásjegyének vonalvezetésében hasonlóképpen ugyanez a jelentékenyen balfelé hajló tendencia jut kifejezésre.

A mindössze két sorból álló felirat nem tartalmazhatja a kök-türk rovásírás valamennyi jegyét. Hangtani értéküket alapul véve, összesen 14 jegyet ismerhetünk fel a gyűrűk felíratain. Így is több, mint egyharmad része ez az ismeretes kök-türk írásjegyek összességének.

Új írásjegy nem fordul elő köztük.

Egyes kisebb jelentőségű graphikai jelenségek azonban minden esetre megjegyzésre méltók:

A kúnkerekegyházai szövegben látható n^1 és d^2 alakváltozatai a kök-türk írásjegyek közt is teljesen azonos változatokban fordulnak elő. A d^2 alakváltozatai a jéniszei-i feliratokban is párhuzamosan alkalmaztatnak.

A g^2 és j^2 hangértékeinek megfelelő jegyek a ladánybenei szövegben egyenes vonalvezetésben jelennek meg, míg a megfelelő kök-türk jegyek azonos részei, balra néző orientációban, gömbölyítve íratnak. A g^2 írásjegye a jéniszei-i feliratokban egyenes vonalvezetésben, de jobbranéző orientációban van meg.

A t^2 a kúnkerekegyházai szövegben a megfelelő kök-türk írásjeggyel teljesen azonos, és talán csak a kézírás egyéni sajátosságának némi árnyalatával bír. Mindkét változata megvan a jéniszei-i feliratokban is.

A ladánybenei felirat \ jegye kétségen kívül z^2 hangértékkel olvasandó, míg a vele teljesen azonos kök-türk írásjegy s^2 -nek felel meg. (Ugyanezen írásjegy, felette egy kis vízszintes vonallal $\bar{\text{I}}$ a turfáni könyvírásban az $\check{s}^2$ kifejezésére is szolgál.²²)

²² Vilhelm Thomsen, I. m. 298.

A kúnkerekkegyháza felírat $\dot{s}$ jegyének graphikai képe ugyan- csak alig tér el a megfelelő jensiszei-i kök-türk írásjegy Λ válto- zatától.

A kún felíratokban előforduló írásjegyek teljes sorozata a következő²³:

Mássalhangzók posteriores (*a, o, u, i*) előtt vagy után:

Kún	D	)	C
Kök-türk	D	)	(
Hangértéke	j ¹	n ¹	

Mássalhangzók anteriores (*e, ä, i, ö, ü*) előtt vagy után:

Kún	+	x	7	A	Y	h	f	l = z ²	
Kök-türk	+	x	7	9	9	Y	h	f	l = s ²
Hangértéke	d ²		g ²	j ²		l ²		t ²	

Közömbös mássalhangzók (mind anteriores, mind poste- riores előtt vagy után):

Kún	t	^
Kök-türk	t	^
Hangértéke	η	š

Mássalhangzó *ö, ü* előtt vagy után:

Kún	F
Kök-türk	F
Hangértéke	kö

Magánhangzók:

Kún	Γ	>	N
Kök-türk	Γ	>	N
Hangértéke	i, i	u	ü ²⁴

²³ A mássalhangzók mellé írt ¹ számjegy a velük egy szótagot képező posteriores (*a, o, u, i*), a ² számjegy pedig a jelzett mássalhangzókka egy szótagot képező anteriores (*e, ä, i, ö, ü*) kifejezésére szolgál.

²⁴ Vö. O. Donner, Sur l'origine de l'alphabet turc du Nord de l'Asie. JSFOu XIV. (1896) Táblázat; Hans Jensen: Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart. Hamburg, 295.

A kök-türk írásjegyek helyesírása a posteriorisokkal és anteriorisokkal társuló írásjegyek szabályszerű különtartásából szokott állni. A betűvetésben jártas mesternek ezt a graphikailag egymástól teljesen elkülönülő írásjegycsoportot nem volt szabad összekevernie. Ily összekeveredésből eredő íráshibák azonban a kök-türk felíratok közt egyáltalán nem tartoznak a ritkaságok közé.²⁵

Az ezüstgyűrűk rovómesterének írásába szintén belecsúszott egy-egy ily értelmet nem zavaró kis helyesírási hiba. Ilyen a ladánybenei felíratban a $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^2u$ szó írása az elvárható $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^2\ddot{u}$ helyett.²⁶ Bár ez esetben nem lehetetlen, hogy talán magának a magyarországi kún nyelvnek hangtani (és esetleg nyelvjárási) jellege működött közre e (látszólagos) helyesírási hiba létrejövetelében. A Codex Cumanicusból is ismert *juzuk* (= *jüzük*) 'Fingerring' Cod. Cum. 179. szó labiális magánhangzói talán, eredeti kún kiejtés szerint, a posterioris *u* és anterioris *ü* közti, tökéletlen képzésű *u* hangnak hängzottak, mint pl. a kumük *juzuk* (*jüzük*) 'Ring' [Németh KSz. XII. (1911) 126]. Ily hangtani habitus nagyon alkalmas lett volna e helyesírási hiba elkövetésére. De létrejöhett hasonló jelenségtől függetlenül is.

Általában véve a magánhangzók jelzése tekintetében mindkét felíratban a rovómesterség területén való gyakorlatlanság jelei vannak végig. Az ezüstgyűrűk egyszerű ötvöseit és egyszersmind betűrovóit nem hasonlíthatjuk össze sem a kök-türk fejedelmek monumentális emlékköveinek, sem a turfáni kolostorok rovásírásos könyveinek gyakorlottkezü írómestereivel. Ez utóbbi felíratokban a magánhangzók jelzése kiforrott helyesírási szabályok szerint történt. Különösen a szóvégi magánhangzók kiírásában mindkét területen iskolázottságra valló következetességet látunk.²⁷ A kúnkerekegyházai felírat helyesírása mindezekkel szemben az iskolázatlan egyszerű ember nehézkes betűvetését juttatja emlékezetünkbe. A szóvégi magánhangzót ez — a kök-türk helyesírási szabályokhoz viszonyítva — két esetben is elhagyja. Az írás lényegét illetőleg azonban ezek a magánhangzók tulajdonképpen mégsem maradnak el, mert természetszerűen bennefoglaltatnak a kiírt szótagjegy-

²⁵ Vö. A. von Le Coq, I. m. 1051; V. Thomsen, I. m. 298. 299.

²⁶ A kök-türk vagy turfáni felíratok rovómesterei *jüzügi alakban írták volna.

²⁷ W. Radloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg, 1895. 401. 416; A. von Le Coq, I. m. 1060—1; Vilhelm Thomsen, I. m. 306.

ben. A kún rovó is nyilván így foghatta fel a leírni szándékolt szavak egész magánhangzóanyagát, midőn következőleg írt:

$d^2\eta t^2$ — $*d^2\eta t^2i$ ($d\ddot{a}\eta$ -ti) helyett

$t^2n^1\ddot{u}\ddot{s}$ — $*t^2n^1\ddot{u}\ddot{s}i/\ddot{u}$ azaz $*t^2n^2\ddot{u}\ddot{s}i/\ddot{u}$ ($t\ddot{o}n\ddot{u}\ddot{s}i/\ddot{u}$) helyett.

Mássalhangzók írásában mutatkozó helyesírási hiba a $t^2n^1\ddot{u}\ddot{s}$ ($t\ddot{o}n\ddot{u}\ddot{s}i/\ddot{u}$) szó n^1 írásjegyének alkalmazása a kún felíratokból eddig még ismeretlen n^2 írásjegy helyett a kúnkerekegyházai gyűrűn.

A rovómester iskolázatlansága megnyilvánul még a szöveg folytatólagos összeírásában is. A kök-türk fejedelmi sírköveknek és a turfáni kolostorok könyveinek rovásírásos szövegeiben az egyes szókat általában véve szabályszerű választójelekkel volt szokás egymástól elkülöníteni. Találkozunk azonban itt is, mint pl. a talas-völgyi kök-türk sírkőfelíratoknál, választójelnélküli, összeírt szövegekkel. Ilyen egymásbafolyó írást látunk a gyűrűfelíratokban is. Valószínűleg csak egy esetben alkalmaztak bennük mondatzáró jelet, a ládánybenei felírat végén. A szöveg után itt egy jobbról balra orientált, lefelé hajló ferde vonal / látszik, mely amennyiben nem tartozik a térkitöltő díszítések közé, mondatzáró jelnek lenne tekinthető.

A kúnkerekegyházai felírat írásjegyeit, az ismeretes kök-türk és turfáni felíratok graphikai jellegzetességeitől eltérőleg, egyes téglányalakú keretek hét részre tagolják. Ily módon az első és utolsó keretben egy-egy írásjegy, a közbüleső keretekben pedig két-két írásjegy választatik külön. Ebben a látszólagos elkülönítésben azonban semmiféle mondattani jelentőséggel bíró tagolás sem rejlik. A jelenséget kizárólag technikai és ornamentális okokkal lehet magyarázni. E gyűrű ugyanis, eltérően a szokásos formától, nem kerek, hanem hétszegletű volt. Minden egyes szöglet felületén csak egy-egy, legfeljebb azonban két-két írásjegy fért el. Az ötvösmester ezt az írásra szánt hét kis felületet részint térkitöltő, részint díszítő céllal külön kerettel határolta körül. Ez az eljárás azonban a szavak terjedelmétől teljesen független, és semmiféle szóelválasztó rendeltetése sincs.

Az egyes gyűrűfelíratok graphikai képe, azoknak hangtani átírása és fordítása a következő:

I. A ládánybenei felírat a még össze nem forrasztott ezüstszalag közepetájára esik. A két szóból álló szöveg előtt és után térkitöltő díszítőelemek vannak. Még pedig előtte (jobbról

balra haladó irányban) két vagy talán három térkitöltő Λ alakú jel, utána alkalmasint egy mondatzáró (?) ferde vonal /, és ismét további négy (vagy talán eredetileg öt) Λ alakú térkitöltő elem van. A rovásjeleknek viszonylagos központi helyzete, és a térkitöltő elemeknek arányosságra törekvő megoszlása arra enged következtetni, hogy az ötvösmester a felíratot valószínűleg még az ezüstszalag összeforrasztása előtt róttta fel. A nem mindenütt egyenletes szalag szélessége 5·5, 5·0, 4·5 mm. A rovásjegyek magassága 3·0, 3·5 mm. A szalag vastagsága 1·0 mm. Az összeforrasztott gyűrű belső átmérője 2 cm. Anyaga silányötvözetű ezüst. Maga a gyűrű a használat következtében kissé kopott.

A forrasztás helyén szétbontott gyűrűszalag felírata:

... $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^2u$ köz²($\ddot{a}$)l² / .....

Az alkotórészeire tagolt és hangtanilag helyesbített szöveg:

jüzügü közäl

„Gyűrűje szép.“

A jellegzetesen törökös szerkezet tulajdonképeni jelentése annyi mint „szép-gyűrűjű“ (t. i. az, aki ezt viseli). Hasonló típusú jelzős szerkezetek nem szokatlanok a magyar nyelvben sem, pl. feje-nagy, fele-más, ügye-fogyott stb.

A felírat szövege tehát, a titulusok általános jellegzetessége szerint, jelentésére nézve magával a tárggyal áll szoros kapcsolatban. Dicséri a gyűrű viselőjét.

A szövegben előforduló kún szók párhuzamai a török nyelvekben: kumán, osmanly, baraba-tat., čagataj *jüzük* 'der Fingerring', 'der Siegelring', Radl. III. 619—620; kazáni-tat., tiptär *jözök* ~ Mész. (kézíratos gyűjt.); baškurt *jödök* ~ Pröhle KSz. V. (1904) 249; kumük *juzuk* (*juzuk*) 'Ring' Németh KSz. XII. (1911) 126; kyrgyz *žüzük* ~ Radl. IV. 188; kyrgyz *düzük* ~ Radl. III. 1815. stb. | kyrgyz *közöl* 'trefflich', 'tüchtig' Radl. II. 1302; karaim *gözäl* 'schön' Radl. II. 1609; osmanly *güzöl* 'schön', 'gut', 'hübsch' Radl. II. 1649; krimi tat., kazáni tat. *güzäl* ~ Radl. II. 1649. (Vö. kumán *köz* 'Auge' Radl. Cod. Com. 33) stb.

II. A kúnkerekegyházai gyűrű forrasztási helye egész határozottsággal nem állapítható meg. Valószínű azonban, hogy az ezüstszalag összeforrasztása ez esetben is a felírat felrovása után történt, s ennél fogva az összeillesztés helye a szöveg eleje és vége közti vonalra (a $d^2(\ddot{a})\eta$ szó elé) esett, ahol a gyűrűszalagon tény-

leg bizonyos vastagodás látszik, melyet az egyébként észrevehetetlen, ügyes összeforrasztásnak lehetne tulajdonítani. A 2 cm. átmérőjű gyűrű felülete nem kerek, hanem hetszegletű. Minden szöglet felületét s a rajta lévő írásjegyeket téglányalakú vonalas díszítés foglalja keretbe. A gyűrűszalag szélessége 5·5, 5·0 mm., az írásjegyek magassága 2·5 mm., a szalag vastagsága 1·0 mm. Ennek anyaga is silány ezüstből van. A használat következtében ugyancsak ez is kopott.

A felírat:

$d^2(\ddot{a})$ $\eta t^2(i)$ $d^2(\ddot{u}) n^1$ $j^1(a) \ddot{i}$ $\eta t^2(\ddot{o})$ $n^1 \ddot{u}$ $\ddot{s}(i/\ddot{u})$

A negyedik téglányból kifejejtett n^1 írásjegy pótlásával, mondatrészekre felbontva:

dän-ti dünjā[n]iη tönüši/ü

„Hasonló-volt a világ[n]ak forgása“.

A *dünjā[n]iη* szóalak, a felírat mondattani szerkezete szerint, önmagától adódó rekonstrukció, a szemlátomást hibásan írt $d^2(\ddot{u})n^1j^1(\ddot{a})i\eta$ helyett. Az iskolázatlan betűrovó, kinek helyesírási hibái különben is minden szóban megismétlődnek, a j^1 és $\ddot{i}$ írásjegyei közé elfelejtette felírni az n^1 írásjegyet. Mivel a szövegben egész világos birtokviszonyszerkezet állapítható meg, nem kétséges, hogy a *dünjā* szónak, mint birtokosnak, a kumán genitívus *-ning* ragjával bővülten, *dünjāniη* alakban (kumán *dunianing* 194, 14, 204, 10. Radl. Cod. Com. 57) kell állania.

A szövegben előforduló kún szók párhuzamai: kumán *tän* (*teng*) 'gleich' Radl. Cod. Com. 50; uigur, čagataj, kelet-turkesztáni, taranči, altaji, teleut, lebed-tat., šorot, küärik *tän* 'gleich', 'gleichartig'; 'grade', 'genau'; (uigur) 'das Gleichgewicht', 'die Regel', 'die Richtschnur', 'die Ordnung', 'das Maass'; (teleut) 'das Lebensalter' Radl. III. 1041—2; kyrgyz, kara-kyrgyz, sagaj, kojbal, kačinc *ten* 'gleich'; 'grade', 'genau' Radl. III. 1042; kazáni-tat. *tin* 'gleich' Radl. III. 1355; osmanly *denk* 'ellensúly'; 'bál', 'köteg'; 'a dirhem negyed része'; 'egyensúly'; 'arányos'; 'hasonló', 'párja (vminek)' Sâmi 621. Vö. Radl. III. 1660. 1661; kyrgyz *dän* 'die passende Zeit' Radl. III. 1660—1. — A Cod. Cum. szókezdő *t*-jével szemben a felírat biztosan olvasható d^2 - szókezdetet mutat, mint az osm. *denk* és kyrgyz *dän*. Hasonló ingadozás a Cod. Cum. hangjelzésében másutt is előfordul: *tage*, *dage* 'auch'; *tari*, *dri* 'Hirse'; *tagz*, *dač-i* 'Krone'; *tört*, *dort* 'vier' Radl. Cod. Com. | *-ti* ~ kumán *edi* Imperf. egyes szám 3. személy 'es war' < *ä*- Hilfszeitwort 'sein' Radl. Cod. Com. 8; altáji,

teleut, lebed-tat., šorot, karaim, čagataj, taranči, krimi-tat. *ā* ~ Radl. I. 653. Igei összetételeknél vagy állítmányi helyzetben maga az igető kiesik: kumán *bergay-dik* 162, 6 Radl. Cod. Com. 8; osmanly *jüksek-ti* 'magas volt', *güzel-di* 'szép volt' stb. | kumán *dünjā* 193, 15, 209, 7. (Radlov hangtani átírásában *dünjā* < arab *dunjā*) 'Welt' Radl. Cod. Com. 57. Radl. III. 1805; osmanly *dünjā* 'világ', 'a túlvilághoz viszonyítva az a világ, melyben most élünk', 'mindenség' Sâmi 621; kazáni-tat. *dönja* 'Welt' Mész. (kézíratos gyűjt.); kazáni-tat. *dönjā*, *dönejā* 'Welt' Bálint 129; kara-kyrgyz *dünō*, kyrgyz *dünūō* 'diese Welt' Radl. III. 1804 | kumán -*ning* genitívus-rag Kuun, Cod. Cum. CIV. (köztörök -*nīn*, -*nīn*, -*nūn*, -*nūn*); *dunianing* 194, 14, 204, 10. Radl. Cod. Com. 57.²⁸ | kumán *tön-* 'sich wenden' Radl. Cod. Com. 53. Radl. III. 1249; osmanly, krimi-tat., azerbejdšani, čagataj *dön-* 'sich im Kreise herumdrehen', 'sich abwenden', 'sich zurückwenden', 'umkehren', (azerb.) 'sich erheben', 'einen Aufstand machen' Radl. III. 1733. | köztörök -*iš*, -*jš*, -*uš*, -*üş* (magánhangzósvegű igetővek után -*jiš*, -*jš*, -*juš*, -*jüş*) nomen actionis képzésére szolgál, pl. osmanly *dönüş* die Rückkehr Radl. III. 1735. | kumán -*i* (köztörök -*i*, -*j*, -*u*, -*ü*) egyes számú 3. személyű birtokrag:

Ave *uĉmakning kábagi*
tirilikning *agači* (Pag. 137, 1)

„Ave, du Thür des Paradieses!

O, du Baum des Lebens!“ Radl. Cod. Com. 91.

A Cod. Cum. helyesírásában labiális magánhangzó után is labiális illeszkedés nélküli -*i* fordul elő:

baldū tatlı tengri sözi (= *baldan tatlı tñri sözi*)

„Das Gotteswort, das süsser als Honig ist“ Radl. Cod. Com. 97.

A Cod. Cum. helyesírása azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a kúnkerekegyházai gyűrű felíratában ezt az 1. számú 3. személyű birtokragot (talán éppen mint nyelvjárási sajátosságot), az élő török nyelvek törvényyszerű labiális illeszkedése szerint, -*ü* hangértékkel írjuk át. Ezt az olvasási és átírási módot egyébként a ladánybenei felírat *j²(ü)z²(ü)g²u* (*jüzügü*) szavának helyesírása is javasolja.

A kúnkerekegyházai gyűrű felírata kötött alakjánál és magával a tárggyal kapcsolatos jelentésénél fogva azt sejteti velünk, mint hogyha itt valami találósmondásszerű vagy közmondásszerű szöveggel volna dolgunk. A szövegnek alliterációs kötöttségéből már magában is ilyesféle jellegre lehet következtetni: *dñ-ñ-ti dñjā(n)ñ tññšilü*. A szövegben a guruló gyűrű forgása és a

²⁸ A gyűrűfelíratban hibásan felírt -*ñ* végzet alakjánál fogva a kumán -*ing* egyes számú második személyű birtokraggal volna egybevetendő Pl.: *boying* 'dein Körper', *uning* 'deine Stimme', *oguling* 'dein Sohn', *ačuving* (Radlov hangtani átírásában *acūññ*) 'deine Trauer' Radl. Cod. Com. 96. Szóvégi (akár rövid, akár hosszú) illabiális magánhangzó után azonban ez az -*ing* végzet teljesen indokolatlan volna. Utóbbi esetben ennek a birtokragnak szabályszerűen, kötőhangzónélküli -*ñ* alakban (*dñjā-ñ) kellene mutatkoznia.

„világnak forgása“ egymással nyilvánvaló párhuzamba kerül. Ily részben valóságos, részben játékos hasonlóság keresésén épül fel rendszerint a találós mondások szerkezete is. Egy kazáni-tatár találósmondás pl. a gyűrűnek az újra való felhúzásáról így hangzik:

klša klšesine kōlem tiktēm (jözök kijō)

„Kezemet más erszényébe dugtam (Gyűrű-felhúzás).“

Feltűnő mind a kún, mind a kazáni-tatár szövegben a mondat állítmányának múlt idejű alakja. Ez a figyelemreméltó múltidős szerkezet nem ritka a török folklóre közmondásanyagában sem. Idevonható kazáni-tatár közmondás:

žirtēk-tišākten kułyen. „A rongyos a lyukason nevetett.“

Ugyanezen közmondásnak egy baškurt változatában jelen idejű állítmány van: *tīšāk jertēkka kuľer.* „A lyukas a rongyoson nevet.“

Egy másik kazáni-tatár közmondásban:

urdek birāp-kāz āľan. „Kacsát adva ludat vett“ (Kacsán ludat cserélt).²⁹

A felíratok nyelvtani és szókincsbeli anyaga a magyarországi kún nyelv helyét a vele szoros vonatkozásban álló Codex Cumanicus nyelve mellett jelöli ki. A két kisterjedelmű szövegben előforduló nyelvi anyag azonban aránylag oly kevés, hogy ebből ma még messzebbmenő következtetést levonni nem lehet. Megemlíthetjük talán, hogy a ladánybenei felírat *kōz²(ā)l²* „szép“ szava, mely a közelrokon török nyelvekben is megvan, az eddig ismeretes kún nyelvemlékek közül csupán a magyarországi felíratok szóanyagában került elő, a Codex Cumanicus egyébként sem túlságosan gazdag szövegeiből ellenben nem mutatható ki. Helyette néhány esetben párhuzamos jelentéssel a *kōrklū* „schön“ szó fordul elő. Radl. Cod. Com. 33.

Bármily kis terjedelmű legyen is azonban a két gyűrűfelírat szövege, mindamellett elegendőnek látszik mégis arra, hogy a bennefoglaltató arab eredetű *dūnjā* „diese Welt“ szón keresztül tanúságot tegyen a keleti török népek közt e felíratok keletkezése korában már javában virágzó arab kultúráramlatról, s a széles körben továbbterjedő mohamedánizmus hatásáról. Már a magyarországi kúnok szájhagyomány útján ránkmaradt egyéb nyelvi emlékeinek (a Miatyánk, Asztali, Áldás, Halasi Ének és Köszön-

²⁹ Saját kiadatlan gyűjtéseimből.

tések) vizsgálata során is feltűnt, hogy az iszlám vallási terminológiájából aránylag mily sok arab eredetű szó fordul elő bennük. A magyarországi kúnoknak az iszlámmal való szoros kapcsolatáról szól mindenek előtt is az ősi török *tengere, tengeri* (kumán *tengri* Radl. Cod. Com. 50) „Isten” jelentésű szónak az arab eredetű és jellegzetesen mohammedán színezetű *ala, aló* (~ *Allah*) szóval váltakozó többszöri előfordulása.³⁰ E téren azonban minden kétséget eloszlat a Halasi Ének utolsóelőtti sora (a Gyárfás I.-féle változat szerint): *Hej alah ilalah*³¹, melyben az iszlám követőinek kizárólag a liturgikus arab nyelven recitáltatni szokott hitvallása, azaz annak első mondata őriztetett meg. A mondat kezdetén végbement szövegromlás ellenére is világosan kiolvasható belőle az eredeti arab fogalmazás: *Lā ilahe ill’ Allah* „Nincsenek istenek, csak az Allah”. Az iszlám katechizmusában ez az u. n. „tanúságtétel szava”-nak (*kelime i šehādet*) első tagja, melynek kiejtése által a hívő nyilvános bizonytságot tesz a mohammedán vallás mellett. Midőn tehát a XIII. századbéli, majd későbbi oklevelek a magyarországi kúnok pogányságáról szólnak, ezen u. n. pogányságon semmi esetre sem a török népek régi animisztikus világnézetét kell értenünk — bár egyes csökevények ebből is megmaradhettek —, hanem a már néhány évszázad óta náluk is többé-kevésbé meggyökeresedett iszlámra kell gondolnunk. Ennek kézzelfogható bizonyítéka a Codex Cumanicus arab vallási terminológiáján és további arab nyelvi elemein kívül — XIII. századbéli magyarországi nyelvemlékünk *dünjā* szava is.

A kún nyelvről szóló tudományos irodalomban eddig, egyetlen és legrégibb írott nyelvemlék gyanánt, a velencei Szt. Márk templom könyvtárában őrzött Codex Cumanicus-t ismertük. Ennek bevezetésében a codex keletkezési idejére vonatkozólag a következő feljegyzést olvassuk: *Alphabetum Persicum, Comanicum, et Latinum Anonymi scriptum Anno MCCCIII. Die XI Julii.*³²

Az a két kis gyűrűfelirat azonban, mely a ladybeneyi és a kúnkerekegyházai sírokból került elő, a sírok mellékleteinek tanúsága szerint a XIII. századból ered. Tekintetbe véve azon körülményt, hogy a kúnok 1239-ben költöztek be Magyarországra,

³⁰ Dr. Mészáros Gyula, I. m. 43. 45; Vö. kyrgyz, kazáni-tat., to-bolszki-, krimi-tat. *alla* Gott. Allah Radl. I. 397; taranči *alla* ~ Radl. I. 398; baraba-tat. *ala* ~ Radl. I. 350; osmanly, azerbejdzsáni *allah* ~ Radl. I. 398.

³¹ Dr. Mészáros Gyula, I. m. 35.

³² Comes Géza Kun, Codex Cumanicus. Budapestini, 1880. VI.

továbbá tekintetbe véve azt is, hogy a gyűrűk a rájuk látszó jelentékeny kopás után íélve, huzamos ideig használatban voltak, — felírataink jóval több mint egy félszázaddal megelőzik a Codex Cumanicus korát. Ezek szerint tehát e két gyűrűfelírat szövegét tekinthetjük a kún nyelv eddig ismert legrégibb nyelvemlékének. Az a körülmény azonban, hogy ez a legrégibb kún nyelvemlék nem latin írással, mint a Codex Cumanicus, hanem kök-türk rovásírással jegyeztetett fel, ezt a két felíratot a kúnságnak eddig ezen a téren páratlanul álló kulturkincsévé avatja.

Ezek birtokában lehetséges lesz talán végre történelmileg is igazolható és ennélfogva elfogadható magyarázatot találunk az u. n. „székely rovásírás“-nak (és nem magyar rovásírásnak) eddig annyit bolygatott problémájára is . . .

Mészáros Gyula.

Rövidítések : Bálint = Szentkatolnai Bálint Gábor, Kazáni-tatár nyelvtan. (Kazáni-tatár szótár). Budapest, 1877 ; KSz. = Keleti Szemle ; Radl. = Dr. W. Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. St. Petersburg, 1893—1911. I—IV ; Radl. Cod. Com. = Dr. W. Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus. St. Petersburg, 1887 ; Sâmi = Š. Sâmi, Kâmûs i türki. Der i Se'âdet, 1317.

(Deutscher Auszug) — Kumanische Sprachdenkmäler in Kerschrift. Vor 700 Jahren (1239) haben sich 40.000 Familien der von den Mongolen gedrängten Kumanen in Ungarn angesiedelt. In- und ausländischen Feinden gegenüber wurden sie dann nach dem Mongolensturm zuverlässige und gefürchtete Stützen der königlichen Macht. In Gross- und Kleinkumanien, wo sie in geschlossenen Gruppen angesiedelt wurden, ist ihre Sprache erst nach dem 16. Jh. ausgestorben. Die protestantische Form des Vaterunser ist nämlich in ihre Sprache noch übersetzt worden, und der Wortlaut dieser Übersetzung lebte unter ihnen in mündlicher Überlieferung nebst einigen anderen Texten religiösen oder kultisch-formelhaften Inhalts, wenn auch in einer sehr verdorbenen Gestalt, ungefähr bis um die Mitte des 18. Jh.-s weiter, als sie dann aufgezeichnet, aus Pietät auch der Schuljugend in den kumanischen Gebieten beigebracht wurden.

Die Kumanen werden in den ungarischen Quellen immer Heiden genannt, sie waren aber eigentlich Mohammedaner, deren Christianisierung endgültig wahrscheinlich erst durch die Reformation gelungen ist. Arabische religiöse Ausdrücke kommen nämlich nicht nur in den vorher erwähnten, auf uns gebliebenen verdorbenen Texten vor, sondern sie sind auch in der am Anfang des 14. Jh.-s entstandenen religiösen Texten des sog. Codex Cumanicus vorhanden. Als älteste Denkmäler der kumanischen Sprache können aber die Inschriften zweier Ringe angesehen werden, die 1932 unweit von

Kecskemét in zwei aus dem 13. Jh. stammenden Frauengräbern auf dem ehemaligen kumanischen Gebiet gefunden wurden und jetzt in dem städtischen Museum in Kecskemét aufbewahrt werden.

Diesen Inschriften kommt besonders deswegen eine sehr grosse wissenschaftliche Bedeutung zu, weil sie bisher das einzige Denkmal der Kerbschrift der Kumanen sind. Dass die Kumanen eine Schrift hatten, war schon aus einem Bericht des tschechischen Historikers Bohuslaus Balbinus bekannt. Balbinus hat nämlich 1677 in der Kirche von Eibenschütz die mit kumanischen Schriftzeichen versehenen Grabdenkmäler der im Jahre 1253 bei dem Einbruch nach Mähren gefallenen Kumanen noch gesehen. Die grösste Überraschung für uns bietet aber der Umstand, dass die offensichtlich von rechts nach links orientierten kumanischen Schriftzeichen der Inschriften der Kecskeméter Ringe mit den Schriftzeichen der kök-türkischen Silbenschrift vollkommen übereinstimmen, die jedoch in Innerasien schon im 9. Jh. durch die uigurische Kursivschrift verdrängt wurde. Die uns bekannten westlichsten Denkmäler in dieser alttürkischen Kerbschrift sind die Inschriften einiger Grabdenkmäler aus dem Tale des Talaş in Russisch-Turkestan. Die Inschriften der Kecskeméter Ringe bezeugen uns also, dass diese von den Vorfahren der Kumanen noch vor dem 9. Jh. in Mittelasien übernommene alttürkische Kerbschrift von den Kumanen während ihren Wanderungen durch Westasien und Südosteuropa bewahrt und auch nach Ungarn mitgebracht wurde. Es kann nämlich nicht angenommen werden, dass diese Ringe als der Abnutzung sehr ausgesetzte Gebrauchsgegenstände noch vor einem halben Jahrtausend irgendwo in Mittelasien mit Inschriften versehen worden wären.

Die Inschriften der beiden Ringe enthalten 14 Silbenzeichen der kök-türkischen Silbenschrift; neue Zeichen kommen nicht vor. Die Verfertiger der Inschriften waren offensichtlich keine geübten Schreiber, und so kommen einige unerhebliche Schreibfehler in den Ringinschriften vor; ähnliche fehlen aber auch in den Texten der Orchoner Monumentalschrift nicht. Als Besonderheit sei noch bemerkt, dass das Zeichen für s^2 der kök-türkischen Inschriften in der Inschrift des in Ladánybene gefundenen Ringes den Lautwert von z^2 hat.

Die Inschrift des Ladánybeneer Ringes lautet: $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^2u$ [für $j^2(\ddot{u})z^2(\ddot{u})g^2\ddot{u}$] $köz^2(\ddot{u})l^2$ „ihr-Ring schön“, d. h. „die mit dem schönen Ring“.

Die Inschrift des Kerekegyházaer Ringes: $d^2(\ddot{u})\eta l^2$ für $d^2(\ddot{u})\eta l^2 i$ $d^2(\ddot{u})n^1 j^1$ $(a)\ddot{i}\eta$ für $d^2(\ddot{u})n^1 j^1(a)[n^1]\ddot{i}\eta$ $l^2(\ddot{o})n^1 \ddot{u}š$ für $l^2(\ddot{o})n^1 \ddot{u}ši/\ddot{u}$. Der Sinn: „Ähnlich-war der-Welt ihr-Kreislauf“. Aus der Alliteration zu schliessen scheint das ein Rätsel oder eine sprichwortartige Wendung gewesen zu sein, und in solchen pflegt auch im Kasan-Tatarischen das Praeteritum an Stelle des zu erwartenden Praesens zu erscheinen. Besonders beachtenswert ist noch der Ausdruck $dünjā$ „diese Welt“, der in der Terminologie des Mohammedanismus wurzelt.

Diese Ringinschriften sind vielleicht auch geeignet, die Frage der fälschlich als ungarische „Runen“-schrift genannte Szekler Kerbschrift der endgültigen Klärung näher zu bringen.

Rákos

„Rákos! Rákos! hová lettél?
Szép hírből de kiestél!”

Lengyelországban a 16. század második felétől kezdődőleg nagyon gyakran megtörtént, hogy a nemesek érdekeiknek különösen a királlyal szemben való megvédése céljából szövetkezéseket hoztak létre. Ezen nemesi konföderációk fegyveres gyűléseinek a neve *rokosz* (olv. *rokos*) volt. Erről a szóról egy Albertrandi nevű lengyel történetíró már 1846-ban a következő magyarázatot adta: „Ez a szó eredetét a Pest mellett levő falutól veszi, ahol egykor a magyar királyokat rendetlenség közepette és fegyveres gyűlésen választották”.¹ De elmondja ezt Hüppe is lengyel alkotmány-történetében.² Ezekből kiindulva Divéky Adorján feltette, hogy a lengyel nemesség az érdekei megvédésének ezen módját a magyar nemességtől vette át; a 16. század elején t. i. tényleg volt néhány országgyűlés, amelyen a köznemesség a szokottnál kissé zajosabban bírálta a — főuri kormányzatot. Szabó Dezső ezért csakhamar rámutatott arra,³ hogy a magyar országgyűlések nem lehettek a lengyel nemesség fegyveres konföderációinak példaképei és azt is hangsúlyozta, hogy Divéky azon feltevésének, amelynek értelmében a magyarban is *rákos* lett volna a rendi országgyűlések neve, a legcsekélyebb alapja sincs. Szabó Dezső szerint a császári kancelláriából vehették át a *rakosz* > *rokosz* kifejezést a lengyelek; arra nézve ugyanis talált néhány adatot, hogy a császári kancelláriában tényleg *Rakusch* néven emlegették a magyar rendi országgyűlést. Ez az elnevezés szerte valami félreértés következtében a császári kancelláriában keletkezhetett, de semmiesetre sem a német közhasználatból vehették át a kifejezést a császári kancellária tisztviselői, mert a magyarországi németek egy felvidéki adat szerint *Landtag*-nak nevezték a magyar országgyűlést. — Iványi Béla ezzel szemben hatalmas adattömegre támaszkodva kimutatta,⁴ hogy nem Ferdinánd király kancelláriájában gyártódott a *Rakusch* szó a magyar rendi országgyűlések megnevezésére, hanem a

¹ V. ö. Divéky Adorján, Magyar hatások a lengyel multban. Békefi-émlékkönyv. 1912, 143. l., 4. j.

² Hüppe, A lengyel alkotmány története. 213.

³ Szabó Dezső, Rákosnak hívták-e Magyarországon az országgyűlést? Száz. 1914, 760—766.

⁴ Iványi Béla, Adalékok régi országgyűléseink *rákos* nevéhez. 1935. (Különlenyomat a Polner-émlékkönyvből, 1—16).

kancellária ezt a szót már a német közhasználatból vette át. És ezért felfogása szerint a német közhasználatból és nem a Habsburgok kancelláriájának írásbeli szóhasználatából került a *rokosz* szó a lengyelbe.

Így a történészek, akik azonban nem szereztek tudomást arról, hogy a lengyel *rokosz* és a német *Rakusch* szavak kérdésével a nyelvészek is foglalkoztak már. Ezért helyénvalónak látszik, hogy most a nyelvészek adatainak és fejtegetéseinek számbavételével próbáljuk megállapítani, hogy honnan kerülhetett a lengyelbe a *rokosz* szó, mert hisz — úgy látszik — ez a körülmény érdekelte legjobban történészeinket.

A lengyel *rokosz* szó származásáról a nyelvészek közül tudomásom szerint elsőnek Miklosich nyilvánított véleményt az „Etym. Wörterbuch der slaw. Sprachen“ c. művében (1886). Ő a lengyel szót „aufstand“ értelemben idézi (i. m. 280) más szláv nyelvekben előforduló megfelelőivel együtt, amelyek az ő nyomán a következők: orosz *rokoš* „aufruhr“, magyarországi kisorosz *rokoš* „lärm“ és *rakaš* „turba“, cseh *rákoš* „lärm“. Miklosich az egész szócsoportot a magyar *rakás* szóból származtatta. Ezt a magyarázatot a magyar nyelvészek közül Szarvas Gábor el is fogadta (Nyr. 1893, 280). Simonyi Zsigmond azonban rámutatott arra (Nyr. 1908, 280), hogy csak a kisorosz *rakaš* „turba“ szó származhatik a magyar *rakás* szóból, ellenben a többi szó a m. *Rákos* helynévből ered. Felfogását arra való hivatkozással is támogatta, hogy Schröer a felvidéki német nyelvjárásokról írott munkájában⁵ a *Rakosch*, *Raggusch* szót „országgyűlés“ jelentésben mint felvidéki német szót említi, (adatait azonban valószínűleg írott forrásokból merítette). Az „országgyűlés“ → „lárma“ jelentésfejlődés megvilágítására pedig Simonyi *zsinat* szavunkat idézte, amelynél hasonló jelentésfejlődés szintén bekövetkezett.

Simonyi ezen magyarázatának helyessége tekintetében semmi kétségünk nem lehet. A kérdés csupán az, hogy mely nyelvben, hol és mikor vette fel a magyar *Rákos* helynév az „országgyűlés“ jelentést, továbbá hogy mikor és mi módon honosodott meg ez a szó a lengyelben.

Először is meg kell állapítanunk, hogy Szabó Dezső véleménye, amely szerint a magyarországi németiség körében nem lett volna meg a magyar országgyűlésnek *Rakusch* elnevezése, a hivatkozott Schröer-féle adat szerint is nem helytálló.

⁵ Schröer, K. J.: Versuch einer Darstellung der deutschen Mundarten des ungarischen Berglandes, Wien, 1864.

De Bernolák és Palkowitsch szótárainak adatai szerint a tótban is megvan a *rákoš* szónak „magyar országgyűlés” jelentése. Sőt — úgy látszik — Szabó Dezsőnek az a felfogása sem helytálló, hogy a magyarban a *rákos* szó „országgyűlés” értelemben, amint azt Divéky feltette, sohasem lett volna használatos. A n g y a l Dávid ugyanis egy közlésében hivatkozott a Verancsics-féle évkönyvnek az 1515. évi eseményekről szóló helyére, amely szerint „végre egy *Rákost* títete László király, kire mind az egész Magyarország felgyűlének Budára, az *Rákos* mezeire, mind urak, nemesek, érsekek, pispékek... Mikoron imár az dolgot az *Rákoson* elvigezték volna...” (MNy. XI. 96). Persze ez az adat még nem jelentheti azt, hogy az egész magyar nyelvterületen meg lett volna a *rákos* szónak az „országgyűlés” jelentése. Ilyen értelemben valószínűleg csak a Felvidéken használták. Ott ugyanis — legalább is Érsekújváron — ma is használatban van a *rákos* szó „lármás gyülekezet” értelemben; gyerekeknek mondják: „Ne csimáljatok itt olyan *rákost*!”⁶ Ehhez az adathoz kapcsolódik P o t o c z k y L. közlése, hogy t. i. a hontmegyei Zebegény német nyelvjárásában „a *rákoš*! indulatos felkiáltás, ha gyermek vagy állat bóg, ordít.”⁷

Ezek szerint a *Rákos* helynévből származott *rákos* köznév a Felvidéken beszélt három nyelvben ma is megvan, de mindenesetre a tótban él a leggazdagabb jelentéstartalommal. A tótban ugyanis a „magyar országgyűlés” jelentésen kívül még a következő jelentései vannak a *rákoš* szónak: 2. „összejövetel” (Loos-Pechány); 3. „zenebona” (Bernolák); 4. „zaj, láрма” (Loos-Pechány); 5. „sokaság” (Bernolák). — Ez a körülmény mindenesetre azt tanúsítja, hogy ez a szó már régóta megvan a tótban, és az is nyilvánvaló, hogy mai jelentései a „zajos összejövetel” jelentésen keresztül a „magyar országgyűlés” alapjelentésből fejlődtek ki. A tót szó hangalakját illetőleg csak annyit jegyzek meg, hogy hosszú *ā*-val csak a nyugati tót nyelvjárásokban lehet meg, a keleti tót nyelvjárásokban ugyanis hosszú *ā* nincs.

Nehezebben érthető, a „*Rákos* helynév” → „magyar (rendi) országgyűlés” jelentésfejlődés. Abban mindenesetre igazat kell adnunk Szabó Dezsőnek, hogy ez a jelentésfejlődés csak valamilyen félreértés folytán következhetett be. Az pedig szintén kétségtelen, hogy ilyen félreértésre a magyarban semmi

⁶ Putnoky Imrétől szerzett értesülése nyomán közölte Simonyi (Nyr. 39: 427).

⁷ P o t o c z k y L.: A zebegényi német nyelvjárás. 1910, 47.

lehetőség nincs, lévén a *Rákos* helynév teljesen világos etimológiájú szó. Így tehát ez a félreértés vagy a (felvidéki) németek vagy a tótok nyelvében következett be. Az ugyanis nem valószínű, hogy valami különös véletlen folytán mindkét nyelvben körülbelül egy időben keletkezett volna egy magyar helynév használatának félreértése révén egy-egy mindkét nyelvben azonos jelentésű új szó. Ezek szerint az „országgyűlés” és „zajos gyülekezet” jelentésű *rákos* szó a felvidéki magyarság nyelvében is csak német vagy tót jövevényszó lehet.

Mivel a *rákos* szó a tótban él a leggazdagabb jelentéstartalommal, ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy először a tótok keresztelték el egy kis félreértés következtében a magyar rendi országgyűlést *rákos*-nak. A félreértés ilyenformán következhetett be: Képzeljük magunkat a 14. századba, amint egy felvidéki nemes épen hazafelé szekerezik tót kocsisával valamelyik rákosi országgyűlésről. Egy tót falu kocsmája előtt megállanak. A nemes bemegy az ivóba, a kocsis künn abrakolatja a lovait. Lassamkint gyülekeznek ám, köréje az atyafiak: ritka errefelé az utasember, pedig híreket csak tőlük lehet hallani. „Honnan jöttök” kérdi végre az egyik. „Pestről”. „Pestről? Aztán mi járatban voltatok ott?” „Hát a gazdám is oda volt tanácskozni az urakkal *Rákoson*”. „Mondjad már, aztán mit tanácskoztak az urak azon a *rákoson*?” „Hát tanácskoztak... Engem a *rákosra* már nem engedtek be. Az urak helye ott már véges-végig korláttal volt bekerítve”. „De valamit csak hallottál?” „Hallottam... persze, hogy hallottam, hogy olyan rettenetes kiabálást csináltak ott az urak. Azt hittem, hogy már az ég is leszakad bele”. „Tyű, a nemjóját! Hát igazán annyira kiabáltak? Vigyázzatok csak a szavamra, ennek a *rákosnak* majd megint csak a szegény ember adja meg az árát...”

Valami ilyesféle beszélgetésben születhetett meg tehát a „magyar rendi országgyűlés” jelentésű tót *rákos* szó. A tót szó hangalakja azt tanúsítja, hogy a tótok akkor vették át ilyen értelemben a magyar helynevet, amikor a magyarban az *u* > *o* hangváltozás már a hangsúlytalan szótagokban is bekövetkezett: a magyar helynév eredeti alakja ugyanis *Rákus* volt. — Ismeretes, hogy az *u* nyiltabbá válása a magyarban körülbelül 1200 körül kezdődött el és 1350 körül ez a folyamat már országszerte be is fejeződött, de csak hangsúlyos szótagokban. Hangsúlytalan szótagokban ugyanis az *u* > *o* hangváltozás már csak valamivel később következett be; ezért például a régi

Suprun névalak *Soprun*-on keresztül lett *Sopron*-ná. Ez a nyíltabbá válási folyamat természetesen nem mindenütt egy időben következett be az országban. Amnyi azonban az Okl. Sz. adataiból megállapítható, hogy a *Rákos* nevet először 1362-ben írták o-val és utoljára 1451-ben u-val.⁸ Ezek szerint a tótok a m. *Rákos* nevet legkorábban a 14. század második felében vehették át -oś végződéssel; a tótban ugyanis -uś > oś hangváltozás nem következett volna be. A magyar országgyűlés tót *rákos* elnevezés legkésőbb a 15. század második felében a németben is meghonosodott, ugyanis a brandenburgi örgrófok levéltárának egyik irata már 1497-ben *Rakusch* néven említi a magyar országgyűlést (v. ö. Iványi i. m. 4).

A n. *Rakusch* szónak -usch végződéséből még semmiesetre sem lehet arra következtetni, hogy a németek a tótokat megelőzve és tőlük függetlenül még a magyar *Rákus* névalakot vették volna át. A *Rakusch* szót t. i. a német íródéákok Iványi adatai szerint nemcsak -usch végződéssel, hanem -osch, -isch, -ysch végzésekkel is írták. Ez a körülmény azt tanúsítja, hogy a szó hangsúlytalan magánhangzóját ə-vel ejtették. Mivel ugyanis az ə hang jelölésére nem volt betű a latin ábécében, az íródéákok bizonytalankodtak, hogy milyen betűvel jelöljék ezt a hangot. Hagyományos írásmód e szó hangalakjának lejegyzésére nézve a 16. század elején nyilván még nem alakult ki, ami azonban azt is tanúsítja, hogy e szó ekkor még nem volt régi jövevény a német nyelvben. A németek a szót mindenestre akkor vették csak át, amikor nyelvükben már bekövetkezett az s > s és šx > š hangváltozás, mert különben a magyar és tót -š-nek nem -sch, hanem -s felelne meg a németben, amint ez így is van a vasmegyei n. *Raks* < m. R. *Rákus* helynév esetében.⁹ Ezen hangváltozások a nyugatmagyarországi németiség nyelvében 1350–1400 között következtek be, de valószínűleg a Felvidéken sem lényegesen korábban (a belső német nyelvterületen 1250 körül). Az Iványi közölte német alakváltozatok között akad ugyan néhány s-sel írott is (*Rakusium*, *Raggus*, *Recus*); ez az írásmód azonban valószínűleg az illető íródéákok latinoskodó buzgalmának tulajdonítható, bár elvileg nem volna lehetetlen, hogy ezeket az -s-sel írott alakokat korábban átvett és egyes helyeken megőrzött alakváltozatnak tekintsük. De sok

⁸ Körülbelül ugyanezt állapíthatjuk meg a Csánkiban található *Rákos* helynevekről is. A hunyadmegyei *Rákosa*-t például 1387-ben írják először *Rákosa*-nak és utoljára 1457-ben *Rakwsa*-nak.

⁹ V. ö. Moór Elemér, *Westungarn im Mittelalter*, 1936, 144.

valószínűsége ez utóbbi feltevésnek nincs.¹⁰ — Az idézett zebe-gényi n. *rakoš* indulatszó azonban valószínűleg nem a német-ben fejlődött a magyar országgyűlés régi német elnevezéséből, hanem újabb átvétel a tótból vagy a magyarból („Ne csináljatok itt olyan rákost!”) Ha ugyanis ez német fejlemény volna, akkor *rakš* szóalakot kellene hallanunk.

A lengyelben a mai *rokosz* szó eredeti alakja *rakosz* volt és Linde szótára szerint (adatok 1537-től a XVIII. sz.-ig)¹¹ következő jelentésekben volt, illetve van ma is használatban: 1. „ein aufstand des polnischen adels wider den könig und senat”; 2. „versammlung, zusammenkunft”; 3. „aufruhr, aufstand”; 4. „wappen”. A szó ezen gazdag jelentéstartalmából is nyilvánvaló, hogy a lengyel szó nem származhatik a magyar országgyűlésnek a németeknél használatos *rakš* elnevezéséből. Semmi valószínűsége sincs ugyanis annak, hogy a n. *rakš* szóalak *rakoš* alakban honosodott volna meg a lengyelben. Azután meg mit is érdekelhetette volna a lengyel népet a magyar rendi országgyűlés. Elképzelhetetlen, hogy a lengyelek a magyar rendi országgyűlés németektől, tótoktól vagy akár magyaroktól hallott nevét oly sűrűn emlegették volna, hogy ez az elnevezés nyelvükben meggyökerezhetett volna. Mert hogy a Felvidéken megforduló lengyelek hallhatták a magyar országgyűlés nevét, az nyilvánvaló, sőt erre nézve adatunk is van. Egy Czarnowski nevű lengyel ugyanis 1587-ből való feljegyzéseiben megemlíti, hogy „parlamentum, colloquium, congregationem coitionem *rakusz* apellant Ungari apud quos aliquamdiu sum commoratus” (Divéky i. h. 143). Ez a megjegyzés világosan tanúsítja, hogy a lengyelek a 16. században általában mégcsak a hírét sem hallották annak, hogy minek nevezik a magyar országgyűlést, mert hisz ha ez ismeretes lett volna, akkor Czarnowski sem tarthatta volna szükségesnek, hogy ezt megemlítsé.¹² De az is megállapítható ezen feljegyzésből, hogy

¹⁰ A német *Rakusch* szó a-j a több esetben e-vel és ä-vel is van írva az Iványi közölte adatokban. Ez az írásmód nem tekinthető torzításnak, hanem íródeák-etimológia terméke. A bajor nyelvjárásban ugyanis a régi a-ból o fejlődött, amely hangot azonban hagyományosan továbbra is a-val jelölték, a régi ä-ből pedig á lett az ejtésben, de azért hagyományosan e-vel és ä-vel írták. Ennek következtében a bajor nyelvjárást beszélő íródeákok nagyon sok esetben bizonytalanok voltak a homályos etimológiájú szavak és nevek a hangjának jelölése tekintetében, vagyis latin tudásuk alapján a-val is írták az ilyen a-t, de bajorosan e-vel és ä-vel is jelölték (v. ö. Moór i. h. 225).

¹¹ Idézi Kemene s Pál (MNy. 11, 33).

¹² A *rakusz* szóalakból arra következtettünk, hogy Czarnowski ezt a szót felvidéki németektől hallotta, mert hisz a szó magyar és tót

Czarnowski mégcsak nem is sejtette, hogy ez a szó azonos a lengyelben is használatos *rokosz* szóval; ez annál inkább is érthető, mert a *rokosz* szónak a lengyelben soha „országgyűlés“ jelentése nem volt. Azt pedig különösen nem lehet belátni, miért nevezték volna el a lengyelek nemeseiknek a király és az udvar ellen irányuló fegyveres összecsődüléseit „magyar országgyűlés“-nek.

Megemlékeztünk arról, hogy a tótban a *rakoš* szónak a „magyar országgyűlés“ jelentés mellett hamarosan fel kellett vennie a „zajos összejövetel“ értelmet is, amelyből a szó mai jelentései származnak. Véleményünk szerint a tót szó ezzel a jelentéssel honosodhatott meg a lengyelben is, mert hisz a lengyelben is megvan a szónak „összejövetel“ jelentése; vagyis ennek a szónak a lengyelben valószínűleg soha semmi köze nem volt a magyar rendi országgyűléshez. A nemesek fegyveres gyülekezéseit pedig valószínűleg azok keresztelték el először gúnyosan *rokosz*-nak, vagyis „zajos összejövetel“-nek, akik ellen az irányult, t. i. a királyi udvar főemberei. Arra ugyanis sok példa van, hogy valami gúnyos elnevezés valami intézményen rajta marad és komoly értelmet kap.

Divéký megemlékszik róla, hogy a lengyelben a *rokosz* szónak több származéka is van, amilyenek a *rokoszować* „felkelést szítani“ és a *rokować* „tárgyalást folytatni valakivel“ kifejezések. Hogy az első kifejezés tényleg a *rokosz* szóhoz tartozik, az nyilvánvaló, a *rokować* szót illetőleg azonban ezt már alaki szempontból is kizártnak tekinthetjük. Ez utóbbi szó ugyanis valószínűleg a szláv *rek-* „mondani“ igető ablautos alakjának (*rok-*) származéka,¹³ és talán ehhez a tőhöz tartoznak a kisorosz *rokotaty* „lármázni“, meg az orosz *rokotъ* „zúgás“ és *rokotatъ* „zúgni“ szavak is. Esetleg ezen szavaknak a hatása alatt lett a lengyelben és a kisoroszbán a *rakoš*-ból *rokoš*: az -oš végződést t. i. a lengyelek és a kisoroszek képzőnek érezhették. Divéký szerint ugyan „a lengyel nyelv az idegen nyelvek első a betűjét többnyire o-ra változtatja át“. A cikkében közölt magyar jövevényszavak, mint *katana*, *czata*, *elearo* (előljáró), *palcat* (pálca) stb., azonban ezt az állítást semmiesetre sem támogatják.

alakja *rakoš* volt. Az Ungarus kifejezésből még semmiesetre sem következik, hogy lengyelünk ezt a szót magyaroktól hallotta volna, mert hisz ez a latin szó egyszerűen csak magyar állampolgárt jelentett.

¹³ Ezen ablautos szótó van meg például a magyar *abrak* < szl. *ob-rok* szóban is, amelynek eredeti jelentése „igéret“ volt és a „jutalom“ jelentésen keresztül jutott el még a szlávban mai jelentéséhez.

A tót rákos szó azonban nemcsak a lengyelben honosodott meg, hanem — amint már említettük — a csehben és kisoroszbán is, de már a későbbi „lárma“ jelentésben. Az oroszok pedig már természetesen a lengyel rokosz szót vették át „lázas“, „zendülés“ értelemben, vagyis szavunk orosz nyelvbeli jelentésének eredete már nem a magyar, hanem a lengyel történelemben van.

A Rákos helynévből lett köznév esetében tehát végeredményben egy tót szó terjedt el a szomszédos népeknél, azonban ez a tót szó a középkori magyar alkotmányos életben gyökerzik. És erről annyit mindenesetre elárul nekünk, hogy a régi magyar rendi országgyűléseken sok esetben kerülhetett volna sor a viharcsengő megszólaltatására...

Moór Elemér.

(*Deutscher Auszug*) Rákos — Im Mittelalter ist der Landtag der ungarischen Stände öfter auf dem Felde Rákos bei Budapest abgehalten worden. Infolge eines Missverständnisses wurde dann dieser Ortsname frühestens in der zweiten Hälfte des 14. Jhs. wahrscheinlich zuerst von Slowaken auch zur Bezeichnung des ung. Landtages verwendet. Das slowak. Wort rákos „ungarischer Landtag“ wurde dann auch von der deutschen und ungarischen Bevölkerung Oberungarns übernommen. In der Bedeutung „tumultuarische Versammlung“ ist es dann auch im Poln. heimisch geworden, wo es — anfangs wohl nur ironisch — zur Benennung der bewaffneten Versammlungen adeliger Konföderationen verwendet wurde. In der gesunkenen Bedeutung „Lärm“ haben es später auch die Tschechen und die Kleinrussen entlehnt.

„Kun nyelvtörédeink gyűjtése“

Szilády Zoltán folyóiratunkban (VII., 4–6.) felhívja a Kis- és Nagy-kunság művelt közönségét ismeretlen kun nyelvtörédek felkutatására, bár az I., 4–6. számában már történt erről gondoskodás, sőt a II., 1–2., II., 3–5., II., 9–12. számokban (dr. Gyórfy Lajos) több felelet érkezett be. Németh Gyula (III., 7–9. „Árpád-kori törökjeink“) ezeknek fennmaradását a következőképen magyarázza: „Az emberek leírták s mikor a kun nyelv kihalt, megtanulták az írásból; a szöveget, melyet már nem értettek, eltorzítva újra leírták, újra megtanulták, sőt az iskolákban is taníttatták — és így ment ez egészen napjainkig. Ma is van ember, aki tudja a kun Miatyánkot“.

Mindezek ellenére közli a kun Miatyánk egy romlott szövegét, mellyel az adalékok számát szaporítani szükségtelen.

Ugyanezen cikkében közölt Szilády Zoltán egy borköszöntőt, „amely szintén kun szavakból szerkesztődött”. Hogy egy állítólagos kun szöveg csak egy lejegyzés által is mennyire eltorzul, arra kitűnő példa épen a közölt vers, melyet e sorok írója nem egyszer, de sokszor és nemcsak egy megnevezett gazdától, de annak széleskörű családjában mástól is hallott. Összehasonlításképen a helyes szöveg a következő:

Gézum kalamász kezde kúze,
Szellárum dellárum nesze gerge,
Bort nem inni, veszteg élni
Obze tengere — Ámen.

Tálasi István.

Nagykőrösi tájszótár

II.

Bebötön. — Véletlenül ráakad valami ismerős helyre, váratlanul, terv nélkül bekukkant valahova, ahol szintén nem várják. „Kijjártam az Ugyerokba fődet nízni, oszt véletlenül a Czira sógor tanyájára is *bebötöntem*”.

Becsiccsant. — Beszopogatott a borból. Nem veszélyes, következmények nélküli esete a berugásnak. „Ugy étét az idő a komáékná, hogy mire észrevöttem, magam is *becsiccsantottam*, hogy alig tudtam főszáni a kocsira”.

Begyullad. — Nagyon megijed. „Ugy *begyullatt*, hogy még a kalapját is ott felejtötte”.

Beleborozdol. — Beleszól más beszédébe. Saját témáját igyekszik beszéde tárgyává tenni. Amikor valaki az okosabbak beszédét saját közbeszólásaival késlelteti. (*Borozdálás*; a számtáznál az az első barázda — mely után a többi igazodik — kiszántása, mely nagy gondot és gyakorlatot igényel. „Igazán mögtaníthatnák ezt a gyereket egy kis tisztösségre, hogy né *borozdójjon* bele az öregebbeknek a beszéggébe”.

Belittyent. — Enyhén berugott. Még a *becsiccsant*-nál is kíméletesebb megjelölése az ittasságnak. „Ebeszégettünk a komáva oszt biz egy kicsit *belittyentöttünk*”.

Belöttyen. — Bemegy valahova szétnézni, vagy látogatóba egész rövid időre. A *bebötön* igétől főleg abban tér el, hogy itt ismert helyre szándékosan megy be. De a bemenetel itt is jelentégtelen. „Lénn jártam az ászögön, oszt *belöttyentem* egy pohár borra ángyomhó”.

Benyakal. — Jóllakik. Sokat eszik. Torkig eszi magát.

(Onnan eredhet, hogy a liba, meg a kacsa annyira jól tud lakni, hogy a nyaka egész végig duplájára vastagszik). Használják akkor is, midőn valaki sokat iszik. „Úgy *benyakátam* a disznótoron, hogy nem öszök égy hétig“.

Biggyeszködik. — Valaki az őt meg nem illető kiváltságos, feltűnő helyre illeszkedik, ilyen helyen büszkélkedik. Mikor valaki rangját felülmúló helyre ül s úgy tesz, mintha az megilletné. „Égy szóva sé hitta sénki a kocsira, oszt mégis mingyá az uram mellé *biggyeszködött*“.

Biggyeszt. — A semmibe vevés kifejezésére az alsó ajkat felhúzza. Ugyanígy a *pittyeszt.* „Ahelyött hogy köszönt vóna, a száját *pittyesztötte* a taknyos“. Jelenti azt is, hogy illeszt. Valamit feltűnő helyre odatesz. Feltűnési szándékból tesz valamit valahova „Ű is csakúgy *odabiggyesztötte* a kalapjához a bukrétát, mint amelyiket bevötték katonának“.

Bigyó. — Éjjeli edény.

Bika. — Bikanak hívják a gőzcséplőgép kazánját is.

Billeg. — Jegy, megjelölés. A jószág farára sültött, vagy a garabó fülbe, esetleg a parupli nyelvébe vésett betű, vagy betűk, a tulajdonos megjelölésére. *Billeg* az is, amikor valami házi állat testén sérülés következtében jel látható. Pl. nincs szőr valamelyik részen stb. „Tömd mög a libákat, de a *billegő*sre vigyázz, mert könnyen a gégájába szalad“.

Birbitöl. — A *bizsörél*-lel rokon. De itt nem simogatásról van szó, inkább gyengéd piszkálásról, de hasonló célból, mint amannál. Pld. a haját szokták birbitölni. Lehet a bőrt is birbitölni, de ez nem simogatást jelent, hanem szakgatott érintgetést. „*Birbitöd* mög a fejemet, hátha émüllik a fájása“.

Birizgál. — Az előbbi kettővel rokon. Itt azonban nem szükségképen újjal végzik, mint a másik kettőnél s ez már közel áll a csiklandozás fogalmához, de sokkal enyhébb. A középhelyet foglalja el a csiklandozás és simogatás között. Van olyan jelentése is, hogy ingerel, de itt is az ingerlés nagyon mérsékelt. „Egész este a fiává *birizgátatta* magát égy ingbegatyába, sémmi sé törődött vele, hogy vendég van a házná“. „Réguta *birizgájják* mán egymást, de nem mernek összeveszni“.

Bizgat. — Ösztökél, ingerel, bosszant valakit. „Né *bizgasd* mán, té is látod, hogy majd é fakad mérgibe“.

Bizsörél. — Mikor valaki az ujjá hegyével a másiknak bőrét csiklandozóan simogatja. „Még é nem aluttak, mindig egymás talpát *bizsöréték*“.

Bodag. — A legegyszerűbb, tölteléknélküli sós sült tészta. Szerény háziasszonyok használják saját süteményük lebecsmérlésére is, szóbeszéd gyanánt. „Mökkínálak mán bennetöket, de szégyöllöm ezt a hitvány *bodagot* elibetök tönni“.

Bóbiskol. — Aki bóbiskol, az a fejét karjával feltámasztja és úgy álmosodik. „Ugy e tud a *bóbiskóni* a kocsmába, hogy egész éccaka é szót sé szöll“.

Bódorog. — Kódorog, kószál. Cél nélkül, kényelmesen összeviszsa járkál. „Ráértömbű, még a kocsira vártam, *ebódorogtam* a szöllök közt“.

Bogarás. — Kiszámíthatatlan, abnormis szokású. Akinék a cselekedetei indokolatlanok. „Nem tuttam én avvá dülőre gyünni, *bogaras* embör a éppenhogy nem szaladgál“.

Bogrács. — Vaszfazék. A tanyai, illetve mezzei ember összes konyha berendezése. Ebben főz, ebben tálal és ebből eszik, sőt ebben is mosogat. A régi parasztkonyhán lábason, vagy láncon főztek benne, kint a tanyán katlanon, vagy szolgafán.

Bóhászkodik. — Lassan késlekedve készül valahova, amikor sietni kellene. (Mikor a felkelő ember ahelyett hogy öltözködne, hozzáfog bolhát vadászni). „Hídd mán a Pistát, mongyad neki, hogy né *bóhászkoggyon*, mer nem ának a lovak“.

Bojszit. — Hederit, figyel, figyelembe vesz. Hallgat valamire. „Olyan e mintakkinék az eszit kivetötték, hijába beszélök neki, ide sé *bojszit*“.

Bóklász. — Összeviszsa járkálva valamit keresgél. Kószál valamit keresve. „Egész délután apipája után *bóklászott* a tallón“.

Bordó. — A kukorica szárnak a neve, amikor már a jószág a levelét lerágta róla, ilyenkor már csak a tüzelésre való. Amikor ez a lerágott szár még a jászolban, vagy egyébként szerte van, addig *izék* a neve, mikor már összekötik kévébe akkor válik *bordóvá*, vagyis mikor készen áll a fűtésre (kemencébe). „Három kive *bordová* mög két kive venyigévé úgy befűlik ez a kemőnce, hogy öt könyeret mög tudok benne sütni“.

Botromászkodik. — Bizonytalanul, nehezen, tapogatózva jár. „Bizon mán jó évinűt, de azé még a piacra mindön hétön *lébotromászkodik*“.

Bozsékol. — Túlságosan álmos, annyira, hogy nem bír egyenesen ülni, hanem nekiborul az asztalon. „Eriggy mán fekünni, né *bozsékojj* itt az asztalná“.

Böcsül, mögböcsül. — Magáz. Akit magázunk, azt mögböcsüjjük, akit per te szólítunk, azt minálunk nem böcsüjjük.

„*Böcsülítők* egymást? én nem *böcsülöm*, mer együtt katonáskottam vele“.

Bögyösködik. — Feszeleg, büszkélkedik, kifeszíti a mellét (bögyét). „A lánya is annyira *bögyösködik*, hogy majd eltörik a nyaka“.

Böncsök. — Kis fürt szőlő. Rosszul fejlett, hitvány szőlő. „Lelketlen embör ez a szomszéd, mégcsak egy *böncsök* szőlőt sé adott ennek a gyerekeknek“.

Bönge. — A szüret után a szőlőben otthelyezett szőlőfürt. Az itteni jogszokás szerint ezt a *böngét* bárki megtalálja, magának megtarthatja. Szoktak szüret után gyerekek, vagy szegényebb népek a szőlőhegyekbe kilátogatni, *böngézni*. „Olyan sémmirevaló szödők vótak nálam az idén, hogy a fele termésőmet *böngének* hatták“.

(Folytatjuk).

Kiss László.

S Z E M L E

Kniezsa István: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen.

Az oláh nemzeti tudományok, értve ezen elsősorban az ő nyelv- és történettudományukat, még ma is azon a színvonalon vannak, amelyen nálunk száz évvel ezelőtt Horvát István tudománya állott, akinek tudvalevőleg nem az igazság tárgyilagos kutatása, hanem a magyar nemzet egykori nagyságának, dicső voltának a tudomány segítségével való (ha törik — ha szakad) bizonyítása volt a főcélja. Míg azonban nálunk a komolyabb emberek már akkor is csak mosolyogtak Horvát István erőlködésein, addig az oláhoknál nemesak hogy még ma is Horvát István módszerét követi (igen-igen csekély kivétellel) minden nyelvész és történész, hanem az egész oláh nemzet üdvivalgása kíséri az ő tudományos mezbe burkolt hazafiáskodásukat. A bukaresti Tudományos Akadémia pl., amely pedig a tudomány művelésére volna hivatva, nem szégyelte nemrég, 1933-ban, kiadni Dr. Dragănu Miklósnak, a kolozsvári (persze oláh) egyetem tanárának(!) egy olyan munkáját (Românii în veacurile IX—XIV. pe baza toponimiei și a onomasticeii = Az oláhok a IX—XIV. sz.-ban a helynevek és személynevek alapján), melyben ő — meg nem elégedve azzal, amit más oláh „tudósok“ ő előtte már százszor „bebizonyítottak“, hogy t. i. az erdélyi oláhok nem a XIII. sz. óta szivárogtak be hegyi pásztorokként Erdélybe, hanem Traján ott maradt római katonáinak utódai — azt akarja bizonyítani, hogy még Dunántúl és az északi Kárpá-

tok déli lejtőin is oláhok laktak a magyar honfoglalás korában, sőt még azon túl is a XIV. sz.-ig. De nemcsak, hogy egyszerűen csak laktak e vidékeken, hanem a római légiók kora óta folyatlagosan fenntartott katonai szervezetekben laktak ott! Hogy milyen ez a bizonyítás, arra ime néhány példa:

Bács megye neve szerinte a 'juhászgazda' jelentésű oláh *baciu*-ból származna, ami persze azt bizonyítaná, hogy ott sok oláh juhász élt. Tehát nem tudja vagy egyszerűen elhallgatja, hogy a magyar *Bács*-nak régebben *Báhács* alakja volt, amely semmiképpen sem származhatik az oláh *baciu* szóból. — Az ó-magyar *Buzád* személynév, amely nyilvánvalóan olyan képzésű, mint a szintén ó-magyar *Árpád*, *Kölesd*, *Rozsd* nevek, szerinte az 'előreálló alakú' jelentésű oláh *buzat*-ból való. — A magyar *Csonka* személynév szerinte nem a magyar *csonka*-ból, hanem az oláh *ciunk*-ból vált személynévvé. — Az erdős vidékeken igen gyakori *Ardó* helynév (pl. *Fekete*-, *Hidvég*-, *Nyárs*-, *Szöllös*-, *Vég-Ardó*) szerinte nem az 'erdőőr' jelentésű régi *erdő-óvó* összetételből lett, holott ezt e helynevek nyelvműlékekbeli régiebb alakjai napnál fényesebben mutatják, hanem oláh jövevényyszó, tehát ott mindenütt oláhok laktak. — A trencsénmegyei *Csaca* nem tót személynévből lett, hanem a 'pára, kód' jelentésű oláh *ceața*-ból, holott ebből a szóból oláh vidékeken sem lett sehol helynév. — A szepesmegyei *Poprád*, régebben *Paprád* folyó neve nem a 'páfrány' jelentésű magyar *paprád* tájszóból lett, hanem — risum teneatis amici! — a 'Radu pap' jelentésű oláh *popă Radu*-ból! — Órák hosszat lehetne folytatni ezeknek a mulatságos oláh etimológiáknak a felsorolását, de azt hiszem, hogy ennyiből is megítélhetik olvasóink, hogy milyen tudományos színvonalon áll az oláh nyelvtudományunk ez a „representatív work”-je.

Kniezsa István, a mi kitűnő képzettségű szlavistánk, most a fent jelzett címen egy egész könyvet írt Dragănu állításának cáfolására. (Megjelent az Archivum Europa I. és II. évfolyamában, de külön kötetként is). Az eredmény természetesen — megsemmisítő! Az olvasó egyik ámulásból a másikba esik annak láttára, hogy mekkora tudatlansággal mert hozzáfogni Dragănu ilyen nehéz kérdések tárgyalásához, és hogy milyen vakmerően ítél olyan tudományos kérdésekről, amelyekhez még csak nem is konyít. Hogy megérdemelte-e ennek az oláh Horvát Istvánnak megcáfolása azt az óriási nagy munkát és fáradságot, melyet Kniezsa erre áldozott, azon mindenesetre lehetne vitatkozni. De talán mégis igazat kell adnunk a szerzőnek abban, hogy szükséges volt ez a külföldi tudósokra való tekintettel, mert Dragănu munkájának értékéről csak az alkothat magának tudományos véleményt, akinek az oláhon kívül még a magyar és a szláv nyelvészet terén is alapos szakismeretei vannak. (Ezért adta ki munkáját, nagyon helyesen, németül). Én magam még külön is örvendek annak, hogy Kniezsa ilyen bőven foglalkozott e kérdésekkel, mert csak ebből a munkájából ismertem meg teljesen az ő tudományos képességeit. Kellemes meglepetésemre ugyanis azt láttam e munkájából, hogy nemcsak igen képzett szlavista, amiről már eddig is tudtam, hanem hogy a magyar és az oláh nyelvészet terén is elsörendű a képzettsége. Nem szégyellem bevallani, hogy bár nem vagyok mai gyerek a magyar, nyelvtudomány terén, sok olyan magyar nyelvtörténeti tény

találtam e munkájában, amelyek én előttem eddig teljesen ismeretlenek voltak. És viszont csak nagyon kevés olyan magyarázatot vagy állítást, melyeket nem helyeselhettek.

Horger Antal.

Alföldi András: Medvekultusz Euráziában. Nyelvtud. Közlemények, L. (1936) 1—17.

Alföldi András sok szempontból érdekes cikkében arra a megállapításra jut, hogy a finnugor népek medvekultusza, amelynek formái teljesen megegyeznek indogermán népek medvekultuszával, egy egész Euráziát átfogó letűnt műveltségi fok maradványa, ami azt jelenti, hogy a medvetisztelet a matriarchális társadalmi szervezetben gyökerezik. A medvekultusznak a matriarchátussal való kapcsolatát már korábban több etnológus megállapította. Ezen körülmények felismerésének a finnugor és különösen a magyar nép őstörténete szempontjából is nagy jelentősége van, amire azonban tanulmányában Alföldi már nem terjeszkedik ki. Ismeretes ugyanis, hogy a matriarchális társadalmi szervezet gazdasági életformája mindenütt a növénytermesztés volt, illetve, hogy a matriarchátus az ősi női növénytermesztésben gyökerezik. Így tehát a medvekultusz is egy közvetett bizonyíték lehet arra nézve, hogy a finnugor népek már ismerték a földművelésnek valaminő primitív formáját, amint azonban erre világos közvetlen nyelvi és archeológiai bizonyítékaink is vannak. Tudjuk, hogy a legközelebbi rokonnépek életében a medvekultusznak a legújabb időkig nagy szerepe volt, amiből azonban az ősmagyar nép medvekultuszára is következtethetünk. Ennek egy bizonyítéka lehet az a körülmény is, hogy a *medve* szó a magyarban szláv eredetű: az állat eredeti magyar neve ugyanis valószínűleg tabuálva volt, ami azt jelenti, hogy nem volt szabad kiejteni. Azonban így volt ez germán és szláv népeknél is, akiknél a medvét ősi indogermán neve helyett körülírással nevezték meg barnának, illetve mézévőnek. Hogy pedig az ősmagyar népnek volt földművelése is, azt világos nyelvi adatokon kívül (v. ö. NNy. IV. 8—9) archeológiai leletek is tanúsítják. Ugyanis a pianobori vaskultúra területéről, amely kultúrának körébe a magyar őshaza is beletartozott, előkerültek sarlómaradványok is (v. ö. Ebert, *Reallex. der Vorgeschichte: Pianobor és Finnougrier*). A földművelést tehát a finnugorok nyilván a medvekultusszal együtt vették át egy matriarchális szervezetű ősi európai néptől. Ezek szerint Alföldi tanulmányának megállapításai számunkra újabb becset adalékot jelentenek arra nézve, hogy az ősmagyar népet semmiképp sem lehet valami zsákmányoló életmódot folytató primitív népnek megtenni, ahogy ez a törökösködő őstörténeti elméletek szempontjából szükséges volna.

Moór Elemér.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. DECEMBER.

12. FÜZET

Pseudogallica

Y. H. Toivonen, ismert finn nyelvész, a Nyelvtudományi Közleményeknek legutóbbi (1936) Budenz-émlékkötetében közzétett cikkében („Zur Geschichte einiger ungarischer Wörter“) egyebek között megemlékszik a magyar *öreg* szóról is. Kimutatja, hogy nem szükséges ezen szavunkat Gomboczcal okvetlenül bolgártörök eredetűnek tartanunk, annak ellenére sem, hogy ezen etimológia hangtanilag és jelentésileg is kifogástalannak látszik, mert a magyar szó az urali nyelvekből ép oly kifogástalanul megmagyarázható. Fejtegetéseihez azt a megjegyzést fűzi, hogy a magyar *öreg* szó esete jó példa lehet azon nehézségekre nézve, amelyekkel az etimológiai kutatásnak küzdenie kell. A nyelvileg és jelentésileg kifogástalan etimológiai magyarázat ugyanis szavai szerint nem szükségképen helyes is, még abban az esetben sem, ha más magyarázati lehetőség nem kínálkozik is. Erre az alapigazságra — teszi hozzá Toivonen — az etimológusok nem mindig szoktak figyelemmel lenni. Hogy kikre gondolt Toivonen ezen megjegyzésénél, nem tudom; az azonban bizonyos, hogy szavai a magyar nyelvészetnek egy bizonyos, főleg pesti tudósok által képviselt irányára szérfelett találnak.

Különösen könnyű tévedni azonban az olyan esetekben, amikor csupán csak bizonyos etimológiákat szeretne valaki találni, másokat pedig kiküszöbölni, „eltemetni“, vagyis amikor a tudományos vizsgálat irányának gyökerei tulajdonképp a kutató érzelmi világába nyúlnak le. — Hogy törökösködő tudósainknál ez így van, arra nézve semmi kétségünk nem lehet, hisz ezt már tulajdonképp maguk is több ízben — esetleg csak elszóláskép — kifejezésre juttatták. De talán így van ez azon tudósainknál is, akik újabban a gall hatás kimutatását erőltetik nyelvünkben, kulturánkban. Legalább is erre hajlandó az ember következtetni azokból a sokszor nagyon is elemi bálfogásokból, amelyek még egyes jelesebb tudósaink ilyen irányú munkáiban is jelentkeznek. Példakép csak Melich Jánosnak „Latinbetűs helyesírásunk eredete“ című művére akarok emlékeztetni, amelyről itt volt alkalmunk kimutatni (NNy. VII. 1),

hogy botlásokon kívül, amelyek természetesen még a legkiválóbb tudósoknál is előfordulhatnak, olyan elemi hibák is akadnak benne, amelyek Melich Jánosnál semmiesetre sem fordulnának elő, ha csupán a hideg ész lett volna a kifejtett elmélet dajkája.

Annak illusztrálására, hogy a gall hatás kimutatásának erőltetése főleg Melich példaadása nyomán újabb nyelvészeti és néptudományi irodalmunkban szinte divattá lett, több hosszabb-rövidebb cikkre hivatkozhatnánk. Ezek közül jelen alkalommal azonban csupán Bárczi Gézának „Óprovençal jövevényszavak a magyarban“ című dolgozatával kívánok foglalkozni, amely a Nyelvtud. Közleményeknek ugyanazon Budenz-emlékkötetében jelent meg, mint Toivonen idézett tanulmánya. Így a véletlen szeszélye folytán dolgozata nagyon érdekes illusztrációja lehetne Toivonen hivatkozott fejtegetéseinek, ha t. i. Bárczi etimológiai formailag kifogástalanok volnának. Akad nála ilyen etimológia is, de a legtöbbjük — sajnos — formailag is hibás. Az utóbbiak azonban annak a megvilágítására alkalmasak, hogy milyen erőszakolt az egész pesti gallológia, amelynek tanítása szerint a francia művelődési hatás Bárczi-val szólva „történelmünk egy bizonyos korszakában talán minden más idegen hatást felülmult“. Bárczi fejtegetéseivel már csak azért is szükségesnek látszik behatóbban foglalkozni, mert szerinte „ma már senki sem kételkedik, hogy ófrancia jövevényszavaink szép számmal vannak“. Így tehát féltő, hogy ezen a téren is, mivel ellenmondás nem jelentkezik, megismétlődik majd az őstörténeti és honfoglalástörténeti kutatásunkban jól megfigyelhető körbizonyítás archimedeszi csavara: a történészek majd a nyelvészeink „megállapításaira“ fognak hivatkozni fejtegetéseikben, nyelvészeink pedig majd szép kölcsönösséggel etimológiáikat a történészek elméleteivel fogják „igazolni“ és így tovább... Eddig ugyanis körülbelül így sikerült a nyelvész-történész együttműködés.

Az óprovençal művelődési hatás lehetőségét különben már Bárczi is némi történeti fejtegetéssel próbálja igazolni. Nagyon jellemzők már ezen megalapozás kifejezései is: A somogyvári apátságban „valószínűleg főleg délfancia szerzetesek éltek;“ az esztérgomi királyi palota „Gerevich Tibor szíves szóbeli értesítése“ szerint „kétségtelenül (!) délfancia építészre vall“. Bár egyelőre nem bizonyítható, de nagy valószínűséggel feltehető, hogy városaink... „Pais is azt gyanítja, hogy...“ „...szinte elképzelhetetlenek pro-

vençal kereskedők és iparosok nélkül...“ — Ezekből a kifejezések közül is nyilvánvaló, hogy ez bizony szinte mind csak levegő.

Lássuk ezek után az állítólagos óprovençal jövevényszavainkat. Elsőnek Bárczi az EtSz. nyomán a *dézsma* szó régi **dézsma** változatára hivatkozik, amely szerinté „teljes valószínűséggel“ provençal eredetűnek tekinthető. Itt Bárczi mindenestre összetéveszti a formális lehetőséget a valószínűség fogalmával. A „dézsma“ fogalmával ugyanis őseink — amint ezt Szent István törvényei is tanúsítják — már a kereszténység első évtizedeiben megismerkedtek. Sőt azt is tudjuk, hogy a magyarok nem nagyon lelkesedtek az újmódi adó iránt; a Vata-féle lázadás alkalmával ugyanis a nép haragja a krónika szerint a németeken, olaszokon és papokon kívül nem utolsó sorban a *dézsma* szedők ellen irányult. Az pedig talán mégsem tehető fel, hogy óprovençal papok ismertették meg őseinket a kereszténységgel, vagy hogy ők szervezték volna meg hazánkban a keresztény egyházat. Az ilyen reáliák iránt azonban a nyelvi formák hűvösen előkelő világában élő pesti nyelvészeknek nincs érzékük, különösen, ha valami gall vagy török etimológia lehetőségéről van szó. De Bárczi figyelmét elkerülte az a körülmény is, hogy az EtSz. szerint is a dalmáciai horvátban megvan e szónak *dezma* változata. Vajjon ez a szó a dalmáciai horvátban ómagyar (ez utóbbit még az EtSz. sem állítja) vagy óprovençal vagy esetleg óolasz eredetű? És ha ezen horvát szóalak óolasz eredetű volna, akkor kérdeznünk kell, hogy miért nem származhatott volna ebben az esetben a magyar szó is például az olaszból. Az ugyanis bizonyos, hogy a magyar keresztény egyház megszervezésében olasz papoknak is volt szerepük. Ezen származtatási lehetőségre Bárczi csak annyit jegyez meg, hogy az olasz származtatás ellen az EtSz.-ban felhozottakon kívül további súlyos érveket is lehetne felhozni. Nagy kár volt ezeket elhallgatni; azt ugyanis könnyű megállapítani, hogy az EtSz. ellenérve semmit sem ér. Az EtSz. szerint ugyanis azért valószínűbb a francia származtatás (a provençalt is érti),¹ mert a francia alakok kétszótagúak, az olasz alakok pedig három szótagúak. Ez bizony a legsivárabb nyelvészeti formalizmus. A kétnyíltszótagos hangtörvény szerint ugyanis a feltételezendő ómagyar alak -i-je a 13.—15. századok között kiesett volna; a *dézsma* szóra pedig a legrégebbi adat az EtSz. szerint 1338-ból

¹ Bárczi azt kimutatja, hogy ófrancia eredetű a magyar szó semmiestre sem lehet.

való, így tehát ebben a korban e szónak esetleg már nem is lehetett volna háromszótagú alakja a magyarban.²

Bárcezi nem foglalkozik ezen szó **dézsma** alakváltoztatásával, amelyet az EtSz. magyar nyelvi fejleménynek mond, ami mindenestre elfogadhatatlan feltevés, mert a magyarban $z > \dot{z}$ hangváltozás nincs. A m. *dézsma* szóalak ellenében igenis lehet kaj-horvát eredetű (*dežma*), vagy pedig abból az olasz nyelvjárásból származott, amelyből a kaj-horvát szó is eredt.³ A délszláv nyelvek egyházi terminológiájában ugyanis van néhány olyan szó, amelyekben a $\dot{z}$ in ultimo analysi latin *ci*, *ce* hangkapcsolatból származott. Ezek: *kaležb* (< lat. *calice-m*), *križb* (< lat. *cruce-m*). Valószínűleg azonban idetartozik a kaj-horvát és szlovén *jašprišt* 'esperes' szó is, amennyiben ennek a szónak az őse is latin *arcipresbyter* volt, amelynek egy bizonyos olasz nyelvjárási alakjából a délszláv szó **aržbprišt* > *aršprišt* > *ašprišt* > *jašprišt* fejlődéssel származhatott.⁴ És bizonyára idetartozik a kaj-horvát *dežma* ~ m. *dézsma* (< lat. *de-*

² A magyar és dalmáciai szóalak a friauli nyelvjárásból való. A mai friauli szóalak ugyanis *žezime*, amely nyilván korábbi **dezima*-ból származott. De ez az alakváltozat esetleg megvan más olasz nyelvjárásokban is. (A friauli szót Meyer-Lübke REW. nyomán idéztem.)

³ A horvát szó semmiesetre sem származhat az ófn. *dezemō*-ból, ahogy Berneker tanítja (Et. Wb. I. 189).

⁴ Ennyiben tehát Kniezsa István egy megjegyzésének figyelembe vételével (Nyelvtud. Közl. L. 196) módosítani kívánom régebbi felfogásomat (v. ö. Sz. Füz. I. 255). Egyebekben Kniezsa fejtegetéseit teljességgel nem értem; elismeri ugyanis, hogy a kajhorvát *jaš-* sem magyar *is*-ből, sem magyar *ēs*-ből nem származhatott, a horvát és szlovén *jašprišt* szóalakot mégis a magyar *esperes* szó (hibásan) feltételezett *is-* vagy *ēs-* kezdetű előzőjéből akarja származtatni, ami legalább is logikátlanság. — A továbbiakban megjegyzi, hogy a szerinte is feltételezhető velencei **arži-pristo* alak mindmáig nem került napfényre, „tehát ugyanazt a kifogást lehet ellene emelni, mint Moór szerint a magyar **prišt* ellen”. Erre a megjegyzésre azonban Kniezsát talán csak az ellenmondás ingere, illetve a többnyire hatásos argumentum ad hominem alkalmazásának lehetősége készítette. Hatásosnak látszó ellenérve azonban mitsem ér, mert hisz nyilvánvaló, hogy nem hasonló mennyiségeket vetett egybe. Óvelencei nyelvemlékek ugyanis nincsenek, tehát az **arži-prištō* semmikép elő nem kerülhetne, ellenben a magyar egyházi terminológiára nézve középkori emlékeinkben bőséges adatokkal rendelkezünk. Így tehát, ha lett volna „pap” jelentésű *prišt* szavunk, annak valami nyoma maradt volna (v. ö. pl. az Okl. Sz.-ban a *pap* szóra vonatkozó bőséges adatokat). Ezért fenntartom, hogy magyar *prišt* szó nem volt, és így a magyar **esperes** szó sem lehet elhomályosult magyar összetétel, hanem e szó igenis mint kész egyházi terminus került nyelvünkbe és pedig valószínűleg a (dél)szlávól. (< *ašprišt*), mert az egyházi méltóságokra vonatkozó terminológiánk szinte teljesen szláv eredetű (l. pl. *pap*, *érsek*, *apát*, és Melich ellenére *püspök* szavainkat). Formailag ugyan a m. *esperes* szó a feltételezhető óvelencei **aršprištō* szóalakból is származhatnék (> óm. **aršprištu*). Akinek ez kedvesebb, ám válassza ezt a variánszt.

cima) is. — Az az olasz nyelvjárás, amelyből ezek a szóalakok származhattak, csak a velencei olasz lehetett, ennek mai ejtési sajátosságai ugyanis megengedik azt a feltevést, hogy az óvelenceiben is ilyen ejtés volt. (Hasonlóan a *kaležb* szóval kapcsolatban Berneker Et. Wb. I. 473).⁵

A kaj-horvát *dežma* szót különben Knieszsa fennebb idézett dolgozatában nem említi a kaj-horvát keresztény terminológia magyar elemei között. Nem tudom, ez annyit jelent-e, hogy velem együtt ő sem osztozik az EtSz. idevonatkozó véleményében, vagy ez a kihagyás csak egyszerű elnézésnek tulajdonítandó?

Hogy az állítólagos óprovençal jövevényszavakkal kapcsolatban Bárczi miért szól bő részletességgel a **zománc** szavunkról is, azt nehezen lehet megérteni. Mert bármennyire valószínűnek látszanék is „tárgytörténeti” szempontból Bárczi elfogása szerint a provençal származás, hangtani szempontból a magyar szó provençal egyeztetése, amint ezt Bárczi is kénytelen elismerni, még csak szóba sem jöhet. Ezért, hogy a gall származást megmentse, egy vallon **smalz* szóalakból akarja a magyar szót származtatni. De ennek a feltételezett szóalaknak, illetve fejleményének, sem a mai vallon népnyelvben, sem az emlékekben semmi nyoma. Van itt azonban egyéb hiba is, az t. i., hogy ebben a hangtani helyzetben az *l* vokalizációja ép északfrancia nyelvjárásokban nagyon korán következett be, a XI. század vége felé pedig már általános volt, amint ezt Bárczi is megemlíti. De még a magyarban sem annyira „minden nehézség nélkül” való a *-z > -c* fejlődés feltevése, mint ahogy azt Bárczi gondolja. Példát ugyanis erre a jelenségre egyet sem tudna említeni.

Ami most már *szománc-zománc* szavunkat illeti, véleményem szerint ez ép úgy a németből került nyelvünkbe, mint ennek a szónak ma már nem használatos *sománc-zsománc* változata is, amely szóalakokra nézve Bárczi is elfogadja Simonyi származtatását. A németben ugyanis a germán *s* az *sm-, sn-, sl-* hangkapcsolatokban másként fejlődött, mint egyéb helyzetben, amit az a körülmény is világosan tanúsít, hogy az *s*-nek ebben a kapcsolatban ma *sch* felel meg és nem *s*, mint egyéb helyzetekben. Hogy a mai *schl-* hangkapcsolatnak egy bizonyos korban volt a magyar *szl-*hez hasonló hangzású német fejlődési

⁵ Meyer-Lübke REW. a svájci obwaldi nyelvjárásból idézi a *diczma* alakváltozatot.

fokozata, azt legvilágosabban a magyar *Szalónak*⁶ < *Szlounuk* helynévnek német *Schlaining* alakja tanúsítja. Ha tehát a magyar *szl*- helyettesíthető volt a mai német *schl*- előzőjével (egyébként a magyar szókezdő *sz*- hangot a németek a 14. század előtt mindig *c*-vel helyettesítették), akkor ez a helyettesítés bizonyára megfordított irányban is lehetséges volt, de természetesen nemcsak az *sl*- kapcsolatra nézve. Ez idő szerint azonban nem áll még módomban adatokkal szolgálni, arra nézve, hogy az egyes német nyelvjárásokban, mikor volt lehetőség idegen szavak *szl*-jének *sl*-lel való helyettesítésére.

Óprovençal eredetűnek szeretné tekinteni Bárczi Géza még *bolt* szavunkat is, amelyre nézve azonban megengedi az esetleges francia vagy olasz eredetet is. Úgy véli, hogy csak majd a tárgytörténet tisztázása után lesz véglegesen eldönthető ezen szavunk származásának kérdése. Ha csak ez a három lehetőség volna, akkor a szó származásának megállapítása kedvéért tárgytörténeti kérdésekkel igazán nem kellene vesződni, mert az óprovençal és francia eredet feltevése hangtani okokból lehetetlen. A *bolt* szó francia eredetét korábban már Pais Dezső feltette (MNy. XXXI. 105), és Bárczi tulajdonképp nem tett egyebet, mint ehhez egyszerűen hozzáfűzte az óprovençal eredet lehetőségét: az ófrancia és óprovençal szóalakok között ugyanis ebben az esetben semmi különbség sincs, mivel mindkét nyelvre nézve *volt(a)* szóalak tehető fel. Mindkét feltevés azonban elesik azon egyszerű oknál fogva, mert a *v* mindkét nyelvben labiodentális hang volt; így tehát semmiképp nem lehetne megmagyaráznunk azt, hogy a régi magyarok miért helyettesítették volna ezt a magyarban is meglevő hangot *b*-vel.

Pais Dezső ezzel kapcsolatban hivatkozik arra, hogy idegen szókezdő *v*-nek a magyarban több esetben *b* felel meg. Ennek a megértésére azonban szerinte nem minden esetben kell feltennünk, hogy a *v* > *b*- változás az idegen nyelvben ment végbe, mert szerinte *v* > *b*- váltakozással a magyarban is számolhatunk. Ez azonban minden alapot nélkülöző ad hoc feltevés: olyan ősi magyar szó, amelyben a mai szókezdő *b*- korábbi *v*-ből fejlődött volna: nincs. Ami pedig a *v* ~ *b*- megfelelést feltüntető idegen eredetű szavainkat illeti, ezekre nézve minden esetben egyáltalán nem szükséges feltenni, hogy az illető idegen nyelvben valami *v* > *b*- hangváltozás következett volna be, hanem egyszerűen azt tehetjük fel, hogy az idegen szókezdő hang bilabiális *w* volt, melynek a magyarban csak *b*- felelhet

⁶ V. ö. Moór, Westungarn im Mittelalter. 1936. 120.

meg. Hogy ezen bilabiális *w* spiránst mi magyarok, akiknek a nyelvében ez a hang hiányzik, *b*-nek halljuk, arról könnyen meggyőződhetünk, ha például nyugatmagyarországi vagy budai németjeink beszédjét hallgatjuk. Így tehát egyáltalán nem áll meg az a sokszor olvasható feltevés, hogy német jövevényszavaink közül azok, amelyek a *w* ~ *b*- megfelelést tüntetik fel, csak olyan német nyelvjárásból származhatnak, amelyben *w* > *b*- hangváltozás következett be. Ilyen hangváltozásról például a sopronvidéki német nyelvjárásban sem lehet szó, az ottani német *Wolfs* helynév mégis *Balf* alakban honosodott meg a magyarban.

Nyelvészeink ezen kérdések megítélésénél általában el szoktak feledkezni arról a körülményről, hogy a *v* betű a különböző korokban és népeknél három egymástól különböző hang jelölésére szolgált. Ezek: csökkent nyomatékú *[ʋ]*, a bilabiális *[w]* és a labiodentális *[v]*.⁷ Mivel már eddig is több hiba származott abból, hogy nyelvészeink ezt a körülményt nem vették tekintetbe, a következőkben valamivel részletesebben kívánok e kérdésről szólni, mint amennyire ez *bolt* szavunk származásának meghatározása érdekében okvetlenül szükséges volna.

Az indogermán nyelvekben eredetileg sem spirantikus labiodentális *[v]*, sem bilabiális *[w]* nem volt, hanem csak csökkentett nyomatékú *[ʋ]*. Ez a hang meg is maradt például az angolban, ahol azonban *w*-vel írják. A latinban is természetesen az *[ʋ]* hangot jelölte eredetileg a *v* betű. Ezt az ejtését az egyes román nyelvekben körülbelül a 6. századig meg is tartotta,⁸ amely időponttól kezdve a *v* betűvel írott *[ʋ]* az egyes román nyelvekben spirantikus ejtésűvé vált, vagyis az *[ʋ]*-ból bilabiális *[w]* vagy labiodentális *[v]* fejlődött. Ez a hangváltozás az egyik román nyelvben valamivel korábban, a másikban valamivel később következett be, de az új hangot természetesen továbbra is az *[ʋ]* régi jelével, vagyis a *v* betűvel írták.

Ez a folyamat, vagyis az *[ʋ]* > *[v]* hangváltozás körülbelül a 12. század második felében a nyugati szláv nyelvekben és valamivel később a németben is bekövetkezett (v. ö. Ernst Sch w a r z, i. m. 49, 58). Ez tehát azt jelenti, hogy a régi magyarok azoknak a szlávoknak a nyelvében, akiktől jövevény-

⁷ Mivel a következőkben változó hangértékű betűkről lesz szó, de bizonyos hangoknak állandó értékű fonetikai betűjeleit is több esetben lesznek kénytelen említeni, a világosabb megértés kedvéért a fonetikai betűjeleket mindenütt sarkos zárójelek között idézem.

⁸ V. ö. Ernst Sch w a r z: Die germanischen Reibelauten s, f, ch im Deutschen. 1926, 45.

szavakat és neveket vettek át szókezdő helyzetű */u/*-t hallottak, ami az ő nyelvükben szokatlan volt s ezért hanghelyettesítésnek kellett bekövetkeznie. És pedig magánhangzó előtti helyzetben labiodentális */v/*-vel (pl. *vitéz, vidra, vihar, vecsernye, vacsora* stb.), mássalhangzó előtti helyzetben */u/*-val (Pl. szl. *ulasí* > m. *ulaszi > *olasz*) vagy */ül/*-vel (pl. az Őrs névben: Nyr. 61, 72) helyettesítették a szláv szavak és nevek */u/*-ját.⁹ De ugyanilyen módon helyettesítették a magyarok a *w*-vel írott régi német */u/*-t a német származású nyugatmagyarországi magyar helynevek legrégibb rétegében is (v. ö. Moór, i. m. 213). A szlávok pedig a nyelvükben meg nem levő, tehát nekik idegen labiodentális */v/*-t jövevényszavaik és neveik tanúsága szerint *b*-vel helyettesítették és pedig a legnagyobb következetességgel, addig a korig t. i., amíg nyelvükben nem következett be az */u/* > */v/* hangváltozás, amikor ilyenforma helyettesítésre természetesen már nem volt szükségük (v. ö. Schwarz i. m. 49).

Az indogermán */u/* hangnak a román nyelvekben való fejlődése a német nyelv román-latin jövevényszavaiban és -neveiben tükröződik a legvilágosabban. A német nyelv legrégibb, tehát az angolban is meglévő jövevényszavaiban ugyanis a régi latin */u/*-nak ma a *w*-vel írott, de a legtöbb nyelvjárásban és a műveltek beszédjében labiodentálisan ejtett hang felel meg, amely — amint említettük — korábbi */u/*-ból fejlődött (pl. latin *vinum* ~ n. *Wein*). Ez tehát azt jelenti, hogy a *v* betű a legrégibb korban a latinban is még */u/*-t jelölt. De már a hatodik és nyolcadik századok közötti átvételekben a régi latin */u/*-nak nem az */u/*-ból származott */v/* felel meg ma a németben, hanem *b*, amely hang azonban a bajorban szókezdeti helyzetben zöngétlenné vált. Ez a körülmény tehát azt tanúsítja, hogy az indogermán eredetű régi */u/* hangértéke a román nyelvekben időközben megváltozott; mert hisz a germán nyelvekben még sokáig megmaradt. Az a hang, amelyet a németek a hatodik és nyolcadik század között *b*-vel helyettesítettek, a legnagyobb valószínűség szerint bilabiális */w/* volt, vagyis a régi la-

⁹ Természetesen a szláv */u/*-nak *u*-val vagy *ü*-vel való helyettesítése a magyarban csak addig a korig volt mássalhangzó előtti helyzetben lehetséges, amíg be nem következett a szláv nyelvekben az */u/* > */v/* hangváltozás. Azon szavakban és neveken, amelyeket az */u/* > */v/* hangváltozás után vettünk át szlávoktól, szókezdeti helyzetben már ejtése könnyítő hang kerül be a magyarba a */v/* és az utána következő mássalhangzó közé. Így magyarázhatók bizonyos alakpárok, mint *Őrs, Orsova* és *Varsolc* > R. *Vorsolch* (< szláv *Vrš-*), *Orbó* és *Varbó* (> szláv *Vrbov*), *unoka, onoka* és *vonoka* (< szl. *vnoka*).

tin [ʏ]-ból először bilabiális spiráns' fejlődött a román nyelvekben. Ilyenformán érthető, hogy miért felel meg pl. az olasz *Verona* névnek a németben *Bern*.

Hogy pedig ebből a bilabiális spiránsból a román nyelvekben csakhamar labiodentális spiráns, vagyis [ʋ], fejlődött, azt ismét a német nyelv román jövevényszavainak egy következő rétege tanúsítja. A német nyelv azon román nyelvekből származó jövevényszavaiban ugyanis, amelyek 700 és 1250 között kerültek a németbe, a régi latin [ʏ]-nak ma [f] felel meg, amely hangot azonban többnyire v-vel írják. Ez az írásmód is azt tanúsítja, hogy ez a hang a németben eredetileg zöngés volt. A régi németben ugyanis volt zöngés labiodentális [ʋ] is, amely hang t. i. a germán [f]-ből származott, csak hogy ez a labiodentális zöngés [ʋ] a 13. század közepe táján ismét zöngétlenné vált és csak egyes perem- és szigetnyelvjárásokban maradt meg napjainkig zöngés ejtésűnek. Ez a körülmény tehát azt tanúsítja, hogy a régi latin [ʏ] 700 után a román nyelvekben márázzá a labiodentális spiránssá fejlődött, amelynek ma is ismerjük. Csak azt kell még megjegyeznem, hogy a régi indogermán [ʏ]-nak a hangértéke a németben abban a korban, amikor az utóbb említett jövevényszavakat átvették, még [ʏ] volt. Az elmondottak megvilágítására a német *Veilchen* és *Fiedel* szavakra hivatkozhatom. A *Veilchen* szó ugyanis a latin *viola* szóból származik, a *Fiedel* pedig a román *vidula < latin *vitula* szóalakból (v. ö. Schwarz, i. m. 45–48).

Egyes olasz dialektusokban azonban megmaradt az [ʏ]-ból lett bilabiális [w], illetve, ha egyes közléseknek hinni lehet, szókezdeti helyzetben b fejlődött belőle; így pl. *Berneker* is hivatkozik az olasz *volta* szónak egy népnyelvi szövegben előforduló *bolta* alakjára (Et. Wb. I. 70). Ezek szerint annak a lehetősége megvan, hogy a magyar *bolt* szó valami olasz *wolta* vagy esetleg *bolta* szóalak átvételéből származott. A kérdés azonban az, hogy mely olasz nyelvjárásokban van ez így. Mert ha pl. csak délolaszországi nyelvjárásokban lenne meg ez az ejtési sajátosság, akkor teljesen valószínűtlennek kellene mondanunk azt, hogy a magyar *bolt* szó olasz származású volna. A magyar *bolt* szó ugyanis délszláv eredetű is lehet. Még az EtSz. is megjegyzi: „A magyar *bolt* vagy közvetlenül az olaszból vagy szláv közvetítéssel“. Az EtSz.-nak *Bécs-bori* füzete ugyanis még 1914-ben, vagyis a magyar nyelvtudomány turkogall korszaka előtt jelent meg. Az azonban szintén nagyon jellemző, hogy Bárczi Géza az EtSz. megjegyzésének második ré-

szét, amikor *bolt* szavunk 'származási lehetőségeit számba vette, már hallgatással mellőzte. Arra nézve természetesen semmi kétség nem lehet, hogy a délszláv *bolta* szó olasz eredetű. Bár talán nem egészen lehetetlen, hogy egy szerb nyelvésznek még majd eszébe jut a jugoszláv-francia jóviszonyra és a jugoszláv-olasz feszültségre való tekintettel a délszláv szó provençal eredetét Bácszihoz hasonlóan kitérőtörténészezni, hisz ma az ilyenforma tudománynak mindenütt évadja van. Hangtanilag ugyanis ennek a magyarral ellentétben már semmi akadálya nem volna. A szlávok ugyanis az idegen szavak és nevek labiodentális *v*-jét — amint már említettem — következetesen *b*-vel helyettesítették abban a korban t. i., amikor a mai labiodentális *v*-t nyelvünkben még *u*-nak ejtették (v. ö. Schwarz i. m. 49). Ép ezért Bernékerrel és nyomában az EtSz.-ral szemben hangsúlyoznunk kell, hogy a délszláv *bolta* olyan olasz *volta* szóalakból is származhatott, amelynek *v*-je már labiodentális ejtésű volt. És ép ezért természetesen elméletileg akár óprovençal eredetű is lehetne. De nem a magyar *bolt* szó, még ha az esztergomi királyi palotát esetleg tényleg délfraancia építések terveztek volna is... A magyarban ugyanis szókezdeti helyzetben a provençallal egyezően volt labiodentális spiráns.

Pais Dezső (i. h.) nem tartja egészen tisztázottnak, hogy miért és miképen tűnt volna el a magyarban a szóvégi *-a*. Ő t. i. azért vonzódik inkább *bolt* szavunk gall származásához, mert az ófranciára vonatkozólag esetleg feltehető volna a *volt* alak is, így tehát a szóvégi *-a* eltűnésének megmagyarázása már nem rontaná álmunkat. Vagy talán ép azért keresi itt Pais a kákán a csomót, hogy az ófranciák iránti szimpátiából egy újabb gallizmussal gazdagíthassa hívó művelődéstörténeteinek, akiknek — szegényeknek — bizony elég verejtékes munkát ad a gall szellem hazai vetületeinek kimutatása? Az *-a* eltűnésének megmagyarázása ugyanis szerfelett egyszerű. Úgy tűnt ugyanis el, mint pl. *lapát* szavunk végéről, amely t. i. szláv *lopata* szóalak átvételéből származott, vagyis az idegen szót a harmadik személyű birtokosjellel ellátott szóalaknak fogták fel és ezért vontak el belőle egy új nominativust. Ez volna hát a miért és miképen...

A *bolt* szóval ellentétben már határozottan óprovençal eredetűnek mondja Bácszi **malom** és **molnár** szavainkat. *Malom* szavunkat korábban már Melich is ófrancia eredetűnek mondotta (M. Ny. XVI. 61–66), és ezen származtatást a magyar nyelvészeti és művelődéstörténeti irodalomban

— úgy látom — általánosan el is fogadták. Formailag Melich származtatása kifogástalannak látszik, azonban emlékezve Toivonen szavaira, tudjuk, hogy a formailag lehetséges etimológia még nem szükségszerűleg helyes is. És hogy *malom* szavunkat illetőleg az ófrancia eredet még csak szóba sem jöhet, azt világosan tanúsítja az a körülmény, hogy *molnár* szavunkat már nem lehetne valami ófrancia szóalakból levezetni. Melich ez utóbbi szavunkat hol szláv (M. Ny. VIII. 155), hol óbajor (M. Ny. XII. 290) eredetűnek mondta.¹⁰ Ebből tehát az a furcsaság következik, hogy Melich szerint a magyarok átvették a honfoglalás korában az ószlávoktól vagy az óbajoroktól a *molnár* szót és aztán 1200 körül (ez Melich feltevése) a derék ófranciák közreműködésével ellátták végre molnárainkat malommal is. Ez is tehát kiváló példája lehet a Melich-iskola nyelvészeti formalizmusának, mert hisz nyilvánvaló, hogy ahonnan származott *malom* szavunk, onnan származott *molnár* szavunk is és megfordítva.

Bárcki dicséretére azonban meg kell mondanunk, hogy ő Melich származtatásának ezen belső ellenmondását észrevette. Mivel pedig ő azt hiszi, hogy mind a *malom*, mind a *molnár* szavunk az óprovençalból fejthető, mindkét szavunkat habozás nélkül óprovençal eredetűnek mondja. Bárcki azonban elfeledkezett arról a körülményről, hogy a Dunántúl a magyar honfoglalást megelőző korban már a német kultúra hatása alá került; a németek pedig már a negyedik században megismerkedtek a római malommal, és ez a berendezés rövidesen elterjedt az egész nyugati germán nyelvterületen, amit a legvilágosabban az a körülmény tanúsít, hogy a késői latinból származott német *Mühle* és *Müller* szó megfelelője az angolszászban és a mai angolban is megvan. [Az angolszászok az ötödik-hatodik században költöztek Angliába]. De hamarosan és pedig, amint látni fogjuk, még 750 előtt megismerkednek a németek révén a római kultúra ezen vívmányával a szláv népek is. Így

¹⁰ Az óbajorokat azonban rögtön ki is küszöbölhetjük. Óbajor *mulnārj* szóalakból *molnár* szavunk ugyanis csak abban az esetben származhatnék, ha őseink még 750 előtt vették volna át tőlük ezt a szót, ami mégis egy kicsit valószínűtlennek mondható. Az ófelnémet korban t. i. csak az *a* umlautját jelölték *e*-vel, az *u* umlautját nem jelölték (az *ü* nem szerepelt ugyanis a latinban). Ebből azonban még nem következik, hogy 'az *u* umlautja nem lett volna meg az ófn. korban is és az nem az *a* umlautjával egydében, vagyis 750 körül keletkezett volna. Amikor ugyanis már jelölni kezdik az *ū*-t, akkor az umlautot előidéző következő szótagbeli *i*-ből már *e* fejlődött. úgyhogy az umlaut a jelölés kezdete korában be sem következhetett volna.

tehát teljesen valószínűtlen, hogy a magyarok a malommal csak 1200 körül ismerkedtek volna meg, és hogy molnárokat a távoli Provence-ből kellett volna importálniok, amikor a szomszédságban az összes népek ismerték már a malmot és vele együtt persze a molnárt is.

A *malom* és *molnár* eredetére vonatkozó Melich-Bárczi-féle feltevések tehát még abban az esetben is elhibázottaknak volnának mondhatók, ha alakilag kifogástalanok volnának is. Pedig nem azok. *Molnár* szavunk ugyanis valami óprovençal *moliner*-ből egyáltalán nem magyarázható olyan „kifogástalanul“, mint Bárczi hiszi. A várható alak ugyanis ebben az esetben *molnér* volna (v. ö. *hóhér*); az EtSz. pl. a *bognár* (~ n. *Wagner*) szóval kapcsolatban meg is jegyzi: „Az *-ár* szóvégnék nem tudjuk kielégítő magyarázatát adni“.¹¹

A *malom* és *molnár* elnevezései az összes román nyelvekben a vulgáris latin *molīnum* és *molīnārius* szavakból származnak. Ezért valószínűtlennek tartjuk, hogy ne volnának valamelyik román nyelvben olyan, esetleg csak nyelvjárási szóalakok, amelyekből a mi *malom* és *molnár* szavaink ne volnának származtathatók és pedig alakilag kifogástalanul. A közismert és semmiesetre sem óprovençal eredetű *Molinári* ezrednév is tanúsítja, hogy van vagy volt olyan román dialektus, amelyből a magyar *malom* és *molnár* szó kifogástalanul levezethető, legalább is alakilag kifogástalanul. Meyer-Lübke REW-jében mindenesetre említ egy tiroli olasz (sülzbergi) *molinar* szóalakot. De annak sem volna semmi akadálya, hogy a szárd logudoroi nyelvjárás *molinu* és *molinardu* (< *molinariu) szóalakjaiból származtassuk kérdéses magyar szavainkat. De ki hinné el, hogy e két szavunk például szárd eredetű volna? Azonban nemcsak olyan román népeknek a nyelvéből volna e két szavunk esetleg származtatható, akikkel való középkori kapcsolatot talán még a pesti tudósoknak nagyon is élénk fantáziája sem tudna kitervelni, hanem kifogástalanul származtathatók egy olyan népnek a nyelvéből is, amellyel való középkori kapcsolatunkat már nem szükséges

¹¹ A *bognár* szóban szereplő *-ár* szóvégnék magyarázata azonban nagyon egyszerű. Az irodalmi német *Wagner* (~ m. *bognár*) szó *-er*-je ugyanis az ófn. *-āri ā* hangjának középfelnémet-kori umlautjából származik, amely nyílt *e* volt. Ebből a nyílt *e*-ből azonban a bajorban hamarosan nyílt *a* fejlődött: a mai bajor nyelvjárásokban azonban a régi *-ar* helyén már csak egy redukált *ʊ* hangot ejtenek. A magyarban azonban a *bognár* szó még abban a korban honosodott meg, amikor az irodalmi *-er*-nek megfelelő szóvéget a bajorban még *-ar*-nak ejtették.

Bárcezi módján „elképzelhetetlen hogy”-féle érveléssel megkonstruálnunk. Ez a nép a flamand; azt ugyanis középkori emlékeinkből tudjuk, hogy a 12. század közepén nagyobb tömegben költöztek be flandriaiak hazánkba. A német *Mühle* és *Müller* szavaknak közép-niederlandi alakja pedig *molen* és *molenäre* volt (v. ö. Kluge Et. Wb.¹¹). Az pedig talán különösebb bizonyításra nem szorul, hogy a régi magyar *molun* és *molnár* szóalakok a fenti közép-niederlandi szóalakokból, illetve előzőikből¹² minden nehézség nélkül megmagyarázhatók volnának; ha t. i. abból a feltevésből indulunk ki, hogy a magyar *malom* szó első szótagjának eredeti magánhangzója *o* volt.

Melich és nyomában Bárcezi tényleg ebből a feltevésből indult ki. Ennek támogatására Melich három a 13. század közepe tájáról való adatra hivatkozott; ezek: *Zereda molna* 1247, *Molunzug* 1256 és *molunchel* 1268/1347. Az utóbbi adat azonban el-esik, mert egy 14. századi másolatból való.

Azt azonban tudjuk, hogy az *u > o* hangváltozás nyelvünkben már a 12. század végén megindult, így tehát a néhány *o-s* alaknak csak abban az esetben volna bizonyító értéke, ha egy századdal korábbi időből származnák. Különösen abban az esetben csekély a 13. századi *o-s* adatoknak bizonyító értéke, amikor még a 14. század első feléből és pedig 1325-ből is idézhetünk a *malom* szóra egy *u-s* alakot. Az *u > o* hangváltozás ugyanis nem egyszerre következett be az egész magyar nyelvterületen: egyes vidékekre vonatkozólag az oklevelek már a 13. század elején csupán *o-s* helynevet és szavakat tartalmaznak, amikor más vidékekre vonatkozó oklevelekben az idetartozó nevek és szavak még a 14. század második felében is *u*-val vannak írva. Melich a győrmegyei *Malomsok* falura vonatkozó 1325-i *Mulunsuk* adatot (H. Okmt. 3, 76) egy lapalji utalása szerint nem vette figyelembe, mert szerinte ez az adat még „megerősítésre” szorul. Nem tudom, mit akart Melich ezen a kifejezésen érteni, mert hisz ugyanígy lehetne ezt az általa hitelesnek mondott adatokról is elmondani. Íráshibáról ugyanis *Mulunsuk* esetében szó sem lehet, hisz az oklevélben a későbbi *-sok* is *suk*-nak van írva és *Sopron* is *Suprun*-nak (comes Supruniensis). Vagyis ezen adat szerint a *malom* szó *a*-ja kétszeri nyiltabbá

¹² A fenti közép-niederlandi alakokban az *o* szabályszerűen megfelel a nyugati germán *u*-nak (v. ö. ófn. *mulin*); az *e* pedig korábbi *i*-ből származott. Az umlaut valamely — számomra ismeretlen — oknál fogva ezen szóban nem következett be. A *malom* neve a flamandban ma is *molen* (az *e*-t *ə*-nek ejtik).

válással (v. ö. *Csunád* > *Csonád* > *Csanád*) *u*-ból fejlődött ilyenformán *mulun* > *molun* > *molon* > *malom*, vagyis a hangsúlyos szótagban mindig valamivel előbb következett be a nyiltabbá válás, mint a hangsúlytalanban, amint ezt a jelenséget más példákön is megfigyelhetjük. Ezek szerint *malom* és *molnár* szavaink olyan nyelvekből nem származtathatók, amelyekben a vulgáris latin *molīna* vagy *molīnum* és *molīnārius* megfelelőinek elsőszótagjában *o* fordul elő. Ilyenformán bizony esznek mint ezen szavaink átadói nemcsak a flamandok, hanem még az ófranciák és az óprovençalok, sőt még a szárdok is. De nem származhatnak e két szó, amint már említettem az ófn.-ből sem, mert 750 után e két szóban az ófn.-ben már bekövetkezett az *u* umlautja. Ilyenformán e két szó már csak olasz vagy szláv származású lehet a magyarban.

A két szó mai olasz alakja *mulino* és *mulinaio* korábbi *mulinu és *mulinariu alakokból származott. És e feltételezhető óolasz alakokból a magyar szóalakok véleményem szerint minden nehézség nélkül levezethetők volnának, mert a szóvégi *-u* a magyarban elenyészett volna, az *-árj* — illetve *ári* — szóvégből pedig *-ár* fejlődhetett volna (v. ö. *epērj* > *epēr*). A feltevés történetileg sem volna képtelen. A pannonthalmi apátságot ugyanis monté-cassinoi olasz szerzetesekkel telepítették, akiknek a tanítói tevékenysége bizonyos régi magyar írási sajátosságokban is, amint itt kifejtettük (v. ö. NNY. VII. 10), nyomot hagyott. Ha tehát a magyarok még nem ismerték volna a malmot, a monte-cassinoi szerzetesek bizonyára meghonosították volna a római kultúrának ezen vívmányát.

Az különben nem is csupán feltevés, hogy a pannonthalmi apátságnak már fennállásának első századában is voltak malmai, mert hisz az apátság javainak az 1093-i hiteles oklevélben foglalt jegyzékében is történik említés azokról (v. ö. Pannonth. rendt. I. 590). De természetesen nemcsak az egyháziaknak voltak már a 11. században is malmaik, hanem a királynak és a világi birtokosoknak is. III. István királyunk például egy derék vitézének három sopronmegyei faluban négy malmot adományozott 1162-ben (Sopronm. Oklt. I. 2). Ez az első oklevél, amelyben *malom* adományozásáról van szó, de csak a második királyi oklevél, amelynek tárgya egy magánosnak tett adomány írásban való megörökítése. Ezeknek a tényeknek a főlemlegése persze átkos pozitívizmus, mert hisz Melich szerint a magyarok a *malom* szót csak 1200 körül vehették át az ófranciáktól.

De megismerkedhettek a magyarok a vízi malommal a szlávok révén is; a malmot ugyanis a szláv népeknek már a magyar honfoglalást megelőző időkben meg kellett ismerniök, mert különben nem terjedhettek volna el a malomra és molnárra vonatkozó német eredetű szavak az összes délszláv nyelvekben is, mert hiszen a magyar honfoglalással a délszláv és a nyugati szláv népek között a közvetlen érintkezés megszűnt. A szláv nyelvek malmot jelentő szavai Melich felfogása szerint, amelyhez én is csatlakozom, régi szláv *mǫlinъ-ból származnak. Ez pedig azt jelenti, hogy a szlávok még 750 előtt vették át a német *mulin* szót, mert e szó későbbi, de még ófn.-kori német alakja már *mūli(n)* volt, melyből azonban a szláv szó feltételezhető ősalakja már aligha származhatott volna, mert hisz a szláv *o* veláris hang volt. Tehát a szláv szó hangalakja is azt tanúsítja, hogy a szláv népek már a magyar honfoglalás előtt ismerkedtek meg a németek révén a római vízimalommal.

Hogy pedig tényleg voltak a magyarországi szlávoknak a magyarság letelepülése előtt vízimalmaik, azt egy helynévvel bizonyíthatom. Ez a név *Zomlin* biharmegyei falunak a neve, amelyet a magyarok már az oláhoktól kölcsönöztek vissza, akik azonban e névben megőrizték az ómagyar hangalakot. Ha t. i. a magyarság települése Zomlin környékén a törökvilág utáni időkben nem szakadt volna meg, akkor a falu neve a magyarban ma *Zamplén* volna, aminthogy ez a névalak középkori oklevelekben már fel is tűnik (v. ö. Csánki I, 628.). A falu nevének a Váradi Reg.-ban említett *Zomlun* alakja azonban még nagyon közel áll a névnek mai oláh-magyar alakjához.

Ismeretes, hogy a 11. és 12. század folyamán a régi illabialis *ā*-ból a magyarban nagyon sok esetben *o* fejlődött (pl. R. *āxszin* > R. *oxszun* > *asszony*); az ómagyar *Zomlin névalak tehát *Zāmlin-ből származhatott. Ezen utóbbi névalakot pedig a szláv nyelvek segítségével már minden nehézség nélkül megérthetjük: *za* „mögött“, *m̃lin* (< *mǫlinъ) „malom“, vagyis „malom mögött“. Ez nemcsak feltételezett szláv falunév, mert lengyel nyelvterületen is van egy *Zamlynie* és cseh nyelvterületen is egy *Zamlyni* helynév.¹³ Így tehát minden erőszakoltság nélkül így módon magyarázhatjuk meg a biharmegyei *Zomlin* község nevét is.

Ez a helynévetimológia tehát azt tanúsítja, hogy mi a szlávok révén megismerkedhettünk a római vízimalommal és

¹³ V. ö. Miklosich, Die slaw. ON aus Appellativen. 349. sz. (*mlyn* címszó).

átvehettük tőlük a *malom* és *molnár* (német eredetű) szláv elnevezéseit. Arra nézve ugyanis semmi kétségünk nem lehet, hogy szláv *mōlinъ*-ból az ómagyarban **mulunu* (> *mulun* > *molun* > *molon*), a *mōlinarъ*-ból pedig **mulunár* (> *molnár*) származott volna.¹⁴

És hogy tényleg a szlávoktól vettük át e két szót és az ő révükön ismerkedtek meg őseink a vízimalommal, azt a malomberendezésre vonatkozó szóképzletünk világosan tanúsítja. Vízimalomhoz t. i. először is szükség van malomgátra: a *gát* szavunk nem csak hogy szláv származású, hanem a *gatz* szónak a szláv nyelvekben is megvan a „Damm“ és „Wehr“ jelentése. A malomkerékhez a vizet a *zsilip* nevű facsatorna segítségével vezetik: a hasonló jelentésű szláv *žlěbъ* szóból származott. Azt a hajtótengelyt, amelyet a malomkerék forgat, országszerte *gěrënděly*-nek nevezik. Ez is szláv szó: a mai tót *hriadel* előzőjeként feltehető őtót **grědelъ* szóalaknak átvételéből származik. Ugyanis a legnagyobb valószínűség szerint tótoktól vettük át e szót. Azért tőlük, mert az összes szláv nyelvek közül — úgy látszik — csupán a tótban van meg e szónak „hajtótengely“, „henger“ jelentése (v. ö. Berneker Et. Wb. I. 349). Végre bejutunk a malomba, amelynek a malomkőn kívül legfontosabb berendezési tárgya a *garat*, amely szó szintén az azonos jelentésű szláv *grotъ* szó átvételéből származik.

Ez a valóság. Ám, akinek kedve tartja, csak nyomozza a magyarországi óprovençalokat. Elvégre mindenki úgy szórakozik, ahogy tud. Ellenben művelődéstörténezeinket óva intem a pesti nyelvtudósok ófrancia és óprovençal jövevényszavaitól. Ezek bizony általában ugyanolyan értékűek, mint aminők voltak az ugyancsak pesti nyelvtudósaink által felfedezett bolgár-török folyónevek: Karasó, Ung, Tisza, Maros, stb., stb. Nagyon tiszteletreméltó szubjektív érzelmek vetületeiként előttünk kirajzolódott csillogó nyelvészeti ábrándképek... Ha azonban multunkat nem akarjuk az öreg Anonymussal szólva *qua sompniando* szemlélni, akkor a szürke valósággal is meg tudunk barátkozni.

Moór Elemér.

¹⁴ Melich azon erősködik, hogy a szláv *mōlinъ*-ból „ómagyar“ *molon* nem származhatott volna. Ez igaz. De rögtön nincs semmi baj, mihelyt nem akarjuk az ófrancia elméletnek útjában álló *Mulunsuk* névalakot írás-hibának minősíteni.

(*Deutscher Auszug*) — **Pseudogallica.** Nach dem Beispiel Melichs sind die gallica in der ung. Sprachwissenschaft sehr in Mode gekommen. Veri. weist aber nach, dass die von G. Bárczi aufgestellten provençalischen Etymologien auch formalen Forderungen meist nicht entsprechen und sämtlich anders zu erklären sind. — Das auch im dalm. Kroat. vorhandene *dézma* „Zehent“ geht wahrscheinlich auf eine friaulische Form zurück, die auch im Kroat. vorhandene *dézsma*-Variante auf eine venezianische. Letztere gehört mit der Vertretung des lat. *-ci, -ce-* durch *ž* in dieselbe Gruppe wie südsl. *kalež, križ*^{b, b} und *jašprišt* < *ašprišt* (< *aržb-pršr < lat. *arcipresbiter*) > ung. *esperes(t)*. — Da es im Ung. labiodent. *v* *gab*, kann ung. *bólt* „Gewölbe“ von altprovenç. oder altfranz. *volt(a)* nicht abgeleitet werden, nur ital. *wolta, bolta* odes südslaw. *bolta* können in Frage kommen. — *Szománc* > *zománc* und *sománc* > *zsománc* „Email“ können weder von provenç. noch von wallon. Wortformen abgeleitet werden, beide Varianten sind Entlehnungen aus dem Deutschen (< mhd. *smalz*). — *Malom* (< *mulun*) „Mühle“ und *molnár* „Müller“ können auch nicht auf altprovenç. *molin* und *moliner* zurückgeführt werden. Beide Wörter stammen besonders nach Ausweis der ung. Mühlenterminologie aus dem Slaw. Die Slawen müssen die römische Wassermühle durch deutsche Vermittlung noch vor der ung. Landnahme kennen gelernt haben, weil die aus dem Deutschen stammenden Wörter für „Mühle“ und „Müller“ in allen slaw. Sprachen vorhanden sind. Vermutlich haben die Slawen noch unumgelautete Formen übernommen, was nur vor 750 möglich war. Die Bekanntschaft der vorung. slaw. Bevölkerung der Theisesebene mit der Mühle kann auch durch den ung. ON *Zomlin* (< sl. *za mǎlin* „hinter der Mühle“) bezeugt werden.

Tápay és Szeged pecsétpöre

Tápay csaknem egy évezredig harcban volt Szegeddel. Dávid és Góliát harca volt ez, — Góliát győzelmével. Azóta, hogy néhai Ivánkovich főügyész a tápai rétért folytatott százszentendős pert e század elején megnyerte, s ezzel a város végleg Tápay fölé kerekedett, szent a békesség, s az egykori vetélkedés emlékét már csak néhány tréfás kiszólás őrzi, míg ezeket is el nem felejtik. „Tápay a világ közepe!“ A nagy város a kis falut ezzel nevetségessé akarta tenni, valamint ezzel a találós kérdéssel is: „Melyek a világ hét legnevezetesebb városai?“ A felelet, melyet a városban minden gyermek tudott, így hangzott: „Tápay, Rábé, Pádé, Őszeszéke, Baktó, Sziliszéke, Fehértó“. Ezen a régiek Szegeden nevettek, Tápayon bosszankodtak. Mi lehetett az ellentétek forrása? Ezt ma már nehéz megtudni, hiszen ezen a vidéken a mult olyan jól el van temetve...

Tápay nem magyar szó; a mély és magas hangzó találko-

zása ily rövid, nyilván tószóban idegen eredetre vall. Tunyogi Csapó Ignác szerint Tápé avar telep. Lehet. Legrégibb okirati emléke 1138 szept. 3. A XIII. század elején a csongrádi várhoz tartozott, 1247-ben „néptelen hely“, melyet IV. Béla a szegedi hospeseknek adományoz. A török világban a város hűtlensége miatt Tápé birtoka visszaszállott a koronára. 1647-ben mindenestre kamarai birtok, éppennyúgy, mint Szeged. Volt idő, hogy Tápén 30 ház volt s Szegeden ugyanakkor csak 28.¹

A Kamara 1719 júl. 18-án átadta Tápét Szegednek, mely ettől kezdve 1848-ig Tápé földesura volt. Ennyit mond a történelem Szeged és Tápé jogi kapcsolatáról, s nekünk elég is ennyit tudni, hogy a következő kis történetre felfigyeljünk.

1742 őszén, valami levelet kapott Szeged város Magistrátusa Tápéről. Sokszor érkezett onnan levél, a nemes város jobbagyainak ügyes-bajos dolgaiban, a feltűnően kicsiny papírosra írott, szépen összehajtogatott levelek mindig így kezdődtek: „Dicsértessék a Jézus Krisztus!“ És mindig így végződtek: „A Tápai Bírák és Lakosság mind közönségesen“. Pecsét is szokott lenni a levélen, de mivel ezek az írások csak értesítő, vagy panaszkodó levelek voltak, rajtuk a pecsét csak dísz volt erő nélkül. 1742 őszén, azonban a város új notáriusa Kárász Miklós Antal véletlenül rápillantott a pecsétre is és miután már eleget csodálkozott rajta, a levelet bevitte a tanácsülésbe és consenatorainak megbotránkozva magyarázgatta. (Kárász ugyanis nemcsak jegyző, hanem tanácsnok is volt, s kétszeres javadalmat élvezett.) A Magistratus azonnal intézkedett is: „Menjen ki két hajdu Tápéra és hozza be a bírót!“ A többit már a Tanács 1742 nov. 21-i ülésének jegyzőkönyvéből tudjuk, ahol el van mondva, hogy személyesen megjelent az ülésen Marczibányi Lőrinc úr. Tekintetes Csongrád vármegye rendes jegyzője, Zaffiry Imre (szolgabíró) társaságában és magyarázatot kért: miért csukták be a tápai bírót és miért tartják még ma is fogva? A tanács azt felelte, hogy a bírót engedtlensége miatt tartja fogságban; ugyanis a bírót felszólították, hogy adja át a városnak a falu pecsétnyomóját, s a bíró a parancs teljesítését megtagadta. Pedig a Tanács szerint semmiképen sem illeti meg az a pecsét Tápét, melyet a körirat jogtalanul „nemes falunak“ nevez (l. ábra). A bíró addig, míg a pecsétet a falu földesurának, Szeged városának be nem szolgáltatja, áristombban marad.²

¹ Zsilinszky: Csongrádvármegye története I. K. 197 l.

² Szeged Város Tanácsi Jegyzőkönyve 1742 XI. 21.

Hogy erre az urak mit szóltak, az nincs benne a jegyzőkönyvben, de a két hónappal későbbi tanácsülés jegyzőkönyvéből következtetve, szabadon bocsájtották a bírót (kinek neve Tápay-Szabó György volt) s bizonyos egyezkedés indult meg, melynek az volt a vége, hogy Tápe panaszt tett a megyénél és két pecsétnyomóját, (melyek közül az egyik spanyolviaszkra, a másik ostyára készült) beszolgáltatta nem a városnak, hanem az alispánnak. A pecsétnyomókat a megye is kifogásolta és lefoglalta. Nem tudni ugyan, hogy mivel, de a falut megbékéltették és Tápe a megyéhez benyújtott panaszát, illetve Instanciáját visszavette.

Szeged város Tanácsának 1743 jan. 21-i ülésén a jegyzőkönyv tanusága szerint Kárász Miklós jelentést tett a tápai pecsét ügyéről. Elmondotta, hogy Tápe visszavonta a panaszát, s lemondott a kifogásolt pecsétről; a pecsétnyomókat lefoglalta

1. ábra.

2. ábra.

a megye és megőrzés céljából levéltárba tette, nehogy a tápaiak ezután is használhassák. Miután azonban a pecsétnyomók a falu földesurát illetik meg, Kárász indítványára elhatározta a Tanács, hogy a pecsétnyomókat elkéri. Intézkedtek is, hogy a Tanácsnak az a tagja, akit a legközelebbi megyei közgyűlésre a város képviselőjében kiküldenek, kérje el a pecsétnyomókat a megyétől.³

Hogy azután mi történt, arról hallgatnak az írások, de beszélnek a pecsétek. A kifogásolt pecsét galambot ábrázol, fölötté ezzel az évszámmal „1641“, a pecsét körirata: „TÁPAI NEMES FALU PECZETI“ (1. ábra).

1743-tól kezdve a tápai pecséten ugyanaz a galamb szerepel, fölötté ezzel az évszámmal: 1743. A pecsét körirata: TÁPAI FALU PECZETT (2. ábra). A két első szó között a régiebb pecsét köriratából kihagyott „NEMES“ szó helye üresen

³ U. o. 1743 I. 21.

van hagyva! Ezt aligha lehet másként magyarázni: Tápé nem használja többé a nemes jelzõt, mert megtiltották neki, de az új pecsét köriratában az üres sáv jelzi, hogy volt ott valami, amit Tápé nem akar feledni.

Mi történt tehát tulajdonképen? Tápé hamis pecsétet használt, míg ettõl el nem tiltották? Lehet. Ezt a feltevést meg kell vizsgálnunk.

Feltéve, hogy Tápé hamis pecsétet használt, ennek valami okának kellett lennie. Két ok képzelhetõ el: 1. érdek, 2. hiúság.

Hogy Tápé büszkélkedni akart volna nemességével, nem valószínű. Csongrád megyében vagyunk, hol a XVIII. század ötödik évtizedében nem voltak birtokos nemes urak, kikhez hasonlók akartak volna lenni a tápaiak. Életmódjukban, ruházatukban, egész műveltségükben körülbelül egyformák voltak itt akkor az urak és a parasztok. Úr és paraszt számára az ökrök száma volt akkor a rang mértéke: akinek több ökre volt, többet adhatott el és nagyobb területet szánthatott, mint akinek kevesebb ökre volt.

Érdek nem vezethette a tápaiakat, mert fizettek ugyan úrbéri váltságot, de oly keveset, hogy jobb volt a helyzetük, mint a városi polgárságé, s nem nyomta õket a fölkelés kötelezettsége. Abban a korban, melyrõl itt szó van, többször is küldtek bizottságot Szegedre, „a városban lappangó nemesek felkutatására“. Nemességüket letagadva, némelyek még nevüket is megváltoztatva belopózkodtak a városba, hogy szabadulhassanak a nemeseket terhelõ katonáskodás kötelezettsége alól. Így lett a nemes Sövényházyból polgári Uri, a nemes Poboryból polgári Kopasz és a nemes Kecskeméthyból paraszt Csiba. Semmi nyoma sincs annak, hogy Tápé, vagy a tápaiak közül valaki nemesi jogokat akart volna gyakorolni, pedig a nemes vármegye akkoriban többször is Tápén tartotta közgyûlését.

De ha valamely nemességhez fûzõdõ érdek érvényesítését Tápé meg sem kísérelte, vajjon mi lehetett az oka annak, hogy pecsétjén mégis a „nemes falunak“ nevezte õnmagát? A kifogásolt pecsétet valószínűleg már régóta használta, mert különben az új 1743-ban készült pecsét jobban hasonlítana a régihez és ha a felvidékrõl Szegedre nem került volna Kárász Miklós, a szegedi származású városi tisztviselõk talán sohasem törõdtek volna vele, hogy Tápé pecsétjének mi a felirata?

Több mint valószínű, hogy itt nem hamisítással állunk szemben. Valószínűbb, hogy itt egy régi emléknek, egy oly hagyománynak a megõrzésérõl van szó, melyrõl a tápaiak tudták,

hogy jogokat és előnyöket nem várhatnak tőle, de amely nekik mint ősrégi emlék, mégis kedves volt.

A kifogásolt pecsét évszáma 1641. Bizonyos, hogy akkor Tápé nem volt Szeged birtokában. Hat évvel később, 1647-ben, Heves-Külsőszolnok-Csongrádmegye porta-összeírása azt mondja, hogy Tápé Ö.Felsége magyar kamarájához tartozik s 8 frt adót fizet, épen úgy mint Szeged, mely ugyanakkor szintén mint kamarai birtok szerepel.⁴

Szeged csak 1645-ben kezd mozgolódni Tápé ügyében: írást szerez az esztergomi káptalantól arról, hogy Tápé az övé, királyi adományok alapján. Valószínű, hogy ezt az okiratot a királyi Kamaránál is bemutatta Szeged, de ha bemutatta, hiába tette, mert, hogy a város úri jogát nem ismerték el, az eléggé nyilvánvaló abból a tényből, hogy Tápé továbbra is kamarai birtok maradt. Nem lehet kétségbevonni, hogy Tápé helyét, mely a tatárjárás után néptelen volt, IV. Béla Szegednek adományozta, s ezt két későbbi király, Zsigmond és Mátyás megerősítette. De az is kétségtelen, hogy 1561-ben Tápét nem tekintették Szeged birtokának, mert különben ezt a falut I. Ferdinánd király nem engedhette volna át hat évre Pelényi Bálintnak. Pelényinek Tápéhoz való joga (ha ugyan egyáltalán érvényesítette valaha ezt a jogot) 1567-ben bizonyára elenyészett. Egy ideig a gyulai várhoz tartozott Tápé, de a falu jogi helyzete a török világ alatt bizonytalan, vagy helyesebben szólva, a mai kor előtt ismeretlen, kénytelenek vagyunk azonban elfogadni azt a feltevést, hogy voltak valaha okiratok, melyek ma vagy lappanganak valahol, vagy pedig már megsemmisültek, de amelyek arról szóltak, hogy Tápé valaha nemesi kiváltságban részesült, bár ma nem tudjuk megmondani, hogy ezt a kiváltságot ki és mikor adományozta?

A török hódoltság után Szeged a tápai réthez való jogát arra alapította, hogy valamikor, még a hódoltság kezdetén a tápai határban agyonverték egy török katonát, s a falu helyett, melynek nem volt pénze, Szeged fizette ki a katona vérdíját.⁵

Mi szükség lett volna ily gyenge jogcímre hivatkozni, ha a királyi adományok érvényben maradása el lett volna ismerve?

Csak az 1719 V. 21-i királyi adományozás és az 1719 júl. 18-án megtörtént birtokbaiktatás tette Szegedet Tápé földesurává és Tápét Szeged jobbágyává. Bizonyos, hogy Tápé ez el-

⁴ Reizner: Szeged Története IV. K. Oklevéltár 186 l.

⁵ Reizner: Szeged Története I. K. 300 l.

len tiltakozott, még pedig azon jogcímen, hogy a község lakói királyi szabadosok (libertini regii). Hogy ezt mire alapították, nem tudjuk, de hogy minden alap nélkül nem lehetett ilyen kiváltságra hivatkozni a királyi kamara előtt, az kétségtelen. A tápaiak panasza, illetve tiltakozása nem ismeretes előttünk, de annak maradt nyoma, hogy ezt az iratot a kamara 1720 jún. 9-én Szeged városának megküldte és felszólította a Tanácsot, hogy a tápaiak panaszával szemben a maga földesúri jogait igazolja. Bizonyos, hogy ez az igazolási eljárás több mint tíz évig tartott, tehát nem lehetett könnyű dolog és hogy Tápénak volt valami irata, melyre a maga igényét alapította, azt eléggé bizonyítja az a tény, hogy amikor Szeged már tíz év óta fáradozott a maga jogának igazolásában, 1730 nov. 13-án a korona ügyésze, Grassalkovich, a királyi táblánál egyrészt Tápé, másrészt a Kincstár nevében perrel támadta meg Szegedet, melynek földesúri jogát akarta vitatni.⁶

Ez a per Szeged győzelmével végződött ugyan, de nem a város által allegált régi jog, hanem csak III. Károly király 1719 május 21-i adománylevele alapján, mely Tápét úgy adományozza Szegednek, hogy ezt a falut a város más földesurak módjára bírja. A város földesúri és a falu jobbágyi állapota ezzel kétségtelenné is vált, de ez nem zárja ki azt, hogy a tápaiak azelőtt, valaha — mint e perben állították — tényleg királyi szabadosok voltak, s ha ennek emléke élt köztük, akkor érthető, hogy pecsétjükön Tápét „nemes falu“-nak nevezték.

Az 1641-i pecséten a galamb jobb lábát egy almára helyezi, az 1743-i pecséten már nem látható, mi van a lába alatt. A pecsét így, amint van, címernek nem nevezhető, de a galamb az almával egy címerpajzsra elegendő. Ha ugyanebből a korból a két szomszédos falunak, Dorozsmának és Algyőnek a pecsétjét nézzük,⁷ azt látjuk, hogy a dorozsmai pecsét valamennyire még címerhez hasonlít: „Isten báránya“ van benne, mely Szeged és más városok címerében is előfordul, hol a pajzson, hol a sisak felett. Dorozsmának azonban nem volt földesura és lakói nem jobbágyok voltak, hanem szabad kunok. Algyő kétségtelen paraszt község volt és lakói tényleg jobbágyok voltak, pecsétjének szimbolikájában éppen ezért csak mezőgazdasági eszközök szerepelnek.

Tápé későbbi pecsétjeit kutatva, 1846-ban új formával találkozzunk.⁸

⁶ Reizner: Szeged Története I. K. 300 l. jegyzetben.

⁷ Tápay-Szabó László szegedi pecsét- és éremgyűjteményében.

⁸ Deák László tápai községi főjegyző úr szíves közlése.

A körirat: „TÁPÉ HELYSÉGE PETSETYE“ már nem mutatja, hogy a szövegből egy szó, (t. i. a „NEMES“) ki van hagyva. Az évszám 1846 (3. ábra). Akkor már lenyugvóban volt a nemesi kiváltságok napja, a „nemtelenek“ hivatalképtelensége megszűnt s a nemességnek már az emlegetése is népszerűtlen volt. A nemességi igény elejtésénél érdekesebb Tápé új pecsétjén az a körülmény, hogy a régi galamb helyébe páva lépett. Hogy kerül ide a páva? Önkényesen? Akkor a régibb pecsétre a galamb is önkényesen kerülhetett... A pecsétet figyelmesen szemlélve, azt látjuk, hogy az 1641-i pecséten a galamb jobb lábával almára lép. Száz évvel később az 1743-i pecséten a rajznak ez a része már egészen elmosódott, nem lehet megállapítani, hogy mi van a galamb lába alatt. Még száz évvel később, 1846-ban, aki az új pecsétnyomót készítette, vagy megrendelte, csak az 1743-i pecsétet tarthatta szem előtt, s mi-

3. ábra.

4. ábra.

után valami bizonytalan dolog volt a madár lába alatt, ezt a bizonytalan valamit halmocskának magyarázta. Lehet, hogy a halom így keletkezett. De hogy változott a galamb pávává? Talán úgy, hogy az, aki a pecsétnyomót véste, kedveskedni akart a megrendelőnek és galamb helyett, mely közönséges paraszti madár, ezért rajzolt elegáns, úri pávát. De az is lehet, hogy a pecsétnyomó megrendelője nem adott mintát: leírta a köiratot és azt mondta „A pecsétnyomó közepén valami nagy madár van“. A „nagy madár“ sas szokott lenni, vagy pelikán, — miután itt egyikről sem lehetett szó, a pecsétvéső a pávát választotta. Lehet, hogy így volt, lehet, hogy nem így volt; ha valaki jobban tudja, majd megmondja, hogy volt.

Annyi bizonyos, hogy amikor divatba jöttek a modern gummibélyegzők, ezek is a pávát tartották meg, nem a galambot (4. ábra).

Tápay Szabó Gabriella.

Nagykőrösi tájszótár

III.

Börhöl. — Izeg-mozog s közben ruhájáról szemetet szór le, vagy bele valamibe. Mozgás közben szemetel. „Ugyan né nyilhelődz mán itt, *belebörhész* a bográcsba“.

Bözzögje valaminek. — Valaminek a legérzékenyebb, legfontosabb része. Nélkülözhetetlen alkatrésze. „Egész nap csak a szájukat tátották a gépes embörök, mert a dobnak etört valamelyik *bözzögje*“.

Bujtorog. — Kódorog, bódorog jelentéseivel rokon, azonban itt oka van a bujtorgásra, mert pld. rossz fát tett a tűzre. „Az egész háború alatt itthon a tanyán *bujtorgott*“.

Bukrol. — A dinnye, uborka, vagy tök stb. vetésekor a mag fészkebe trágyát teszünk. Ez az eljárás spórolás a trágyával, mert a megterítés helyett, csak a vetemény közvetlen tövét trágyázzuk meg. „Ezt a kis ganét (trágyát) mán möghagyom a *dinnyebukroláshó*“.

Butyorka. — Kicsi csomag, amibe a semmitlen ember minden ingósága (butorka) belefér. Mindig ruhába kötve. „Szödd össze a motyódat, kösd össze a *butyorkádat*, oszt eriggy isten hírivé“.

Cafat. — A cafranggal csaknem teljesen azonos jelentésű és használatú szó, sőt ha lehet, még annál is súlyosabb megvetést fejez ki. „Annak a *cafat*nak a nevit az én házamban ki né merjétk ejteni“.

Cafrang. — Az erkölcstelen utcai-féle nő. Jelzőnek és főnévnek is használatos. A legbecstelenebb nőkre használják. „Most is összeát égy *cafrangos* kurvává, akihó a sáros csizmámat sé törüném“.

Canga. — Rosszaságra hajlamos leány megbélyegző elnevezése. Az elbukás előtt álló lány, aki még talán nem rossz, de úgy viselkedik, hogy előbb-utóbb az lesz. „Hiába nála otthon az a három nágy *canga*, mégis mosónét tart mellettük“.

Cefre. — 1. Pálinka főzés céljára összeszedett, forrásban levő gyümölcsmassza neve. 2. Becsmérlő jelző rossz nőkre vonatkozólag.

Cécó. — Eset, esemény, mely föl van fújva. A cécó bizonyos megvetést fejez ki egy jelentéktelen eset felfújása miatt. Cécó pld. mikor a vidéki Kaszinó elnökének életében megfestetik a képét és cécó az is, mikor a nem szívből jövő ünnepély külsejének a súlyosbítására iskolásgyerekeket rendelnek ki.

Ciböre. — A lekvárfőzéskor nevezik így a félig megfőtt lekvárt, ami a gyermekeknek el szokta csapni a hasát.

Cickéz. — Elbánik valakivel, kellemetlenkedik, ingerkedik valakivel. Enyhén elver valakit. „Még mindig az után a rusnya után jár, pedig már a mútkó a többi legényök *mögcic-kézték* érte“.

Ciha. — A vánkos és dunna belső huzata, amiben a toll, illetve a pehely van. Ez a ciha nem cserélődik, csak a reá húzott huzat. *Cihának* hívják azt a párna nagyságú ciha-anyagból készült zacskót is, amiben a tollat összegyűjtik. „Mindön koppasztáskó bead a kertész égy *cihára* valót“.

Cihelődzik. — Kászolódik, készülődik, az útra összeszedi magát, de csak kényelmesen. „*Kászolódj* már té is, né köjjön rád sokáig várni“.

Cinga-bangál. — Ráncigál. Ok nélkül húz von. „Égymás hajának estek a piacon, osztán ugyancsak *mögcingabangáták*“.

Cocó. — A ló becéző neve.

Co-ide. — A lófogatnál (főleg gazdasági gépeknél, boronánál, ekénél, ahol a ló szerszámolása hiányosabb) alkalmazott vezényszó, mely ugyanazt jelenti, mint az ökörnél a hajsz. (A cselőnek megfelelő tüled-te megtalálható a T betűnél.)

Cupák. — A húsnak (főtt húsnak) kisebb ízetlen, rághatatlan része, mely fővetlen állapotban *mócsing* (lásd ott). „Lelketlen embör a dógos embörnek nem anna égy falat húst, legfőjbebb *cupákat*“.

Csábérdás. — Hóbortos. Csábérdás az a legény, aki a vásárnapi korzón úgy tesz, mintha részeg volna és föltünést kelt. Jobb sorsra érdemes ember csupa figurából bolondabbnak, vagy idétlenebbnek tetteteli magát, mint amilyen. „A mútkó is vásárnap, amikó legtöbben gyűttek a templombú a kocsmá ablakon lógatta a lábát az a *csábérdás* bétyár“.

Csácsog. — Ok nélkül és értelem nélkül jártatja száját. Fölöslegesen sokat beszél. „Né *csácsogj* annyit, hanem mőnny az oskolába“.

Csádé. — Kb. azonos a csilling-csáanggal.

Csafrinka. — Pajkos, huncut, játékos, leginkább gyerekre vonatkoztatva használják.

Csaholy. — A csajokkal csaknem azonos, de ezt inkább az eső utáni esetre alkalmazzák, amikor az esőcseppek nedvesítik be a ruhát, s ez esetben a vízcsepp már a fűszálon is *csaholy*.

(Folytatjuk).

Kiss László.

Az Árpád-kori gyepük kérdéséhez

I.

Mivel Moór Elemér eddig még sehol sem közölte, hogy a magyar történészek gyepüfelfogása helytelen, nem tudtam hozzá alkalmazkodni, csak azokhoz a történészekhez és nyelvészekhez, akik Karácsonytól Hómanig és Tagányitól Paizs Dezsőig mind elfogadják a gyepüket. Mégis éppen tanulmányom lényege az, hogy földrajzi alapon tagadom az összefüggően kiépített gyepüvonalak létét, és talán éppen magam alkalmazkodom leginkább bírálóm felfogásához (NNy. VIII. 127), mikor arra mutatok rá, hogy csak egymással földrajzilag összefüggő, de nem szakadatlanul kiépített védelmi vonalakról lehet szó. Éppen magam mutatom ki a belső gyepük problematikus voltát is. A gyepükre vonatkozólag mások által összegyűjtött névanyagnak kritikai vizsgálata nem a geografusnak, hanem azon nyelvészeknek lett volna a feladata, akik Tagányi illetékességét tagadják. Magam csak földrajzi kritikán bocsáthattam át az adatokat.

Világosan megmondom tanulmányomban azt is, hogy nem gondolok összefüggő védelmi rendszerre, csak azt az övezetet rajzoltam fel, ahol a gyepükre tanúságot tevő okleveles, vagy helynévi adatok előfordulnak. Földrajzilag ennyire igazolt rendszerben ugyanis nem fordulhatnak elő ilyen tömegben adatok, ha azoknak nincsen komoly történelmi alapjuk. Nézetem szerint tehát nem tévednek a magyar történészek, mikor gyepüvonalakról beszélnek.

A Tenke-féle helyneveket nem jelentésük miatt vettem fel, ezt világosan kifejtettem tanulmányom legelején, hanem éppen földrajzi körülményekre, a feltűnő elterjedési viszonyokra hivatkozom egyes helyneveknél. Hogy Tenke jelentése egyik nyelven „szűk“, az csak figyelemztetés volt számomra, mert valóban mindegyik szűk helyen fordul elő hazánkban. Főleg a Pozsony megyei Tonkaházának a Tenké-ből való származtatását kifogásolja bírálóm. Legyen szabad tehát szíves figyelmét felhívni a következő adatokra. *Tonkaháza* első birtokosa 435-ben *Tankházi* Salamon; 1488-ban *Dankháza* néven fordul elő, 1553-ban a portaösszeírásban *Tenk-Háza* néven van felvéve. (Lásd Pozsony vm. Monografiája, 121.) Tehát egyazon falu Tonkháza, Tankháza, Dankháza, Tenkháza néven. Egyébként magában a Tenke-féle helynevekkel seholsem bizonyítottam a gyepüket, csak azt mondom minden esetben, hogy az egyéb adatokkal bizonyított gyepüvel az ott található Tenke vagy Tonka helynév is összefüggésben lehetett. — A régi valkói *Tankfalvát* szerint szintén szűkülettel hozom kapcsolatba és kifogásolja, hogy Tankfalvának néztem Csánkiban a Csánkfalvát. Értekezésemben egyetlen szó sincsen a valkói Tankfalvának valamely szűkülettel való kapcsolatáról, viszont bírálómnak szíves figyelmébe ajánlom,

hogy Csánkiban az idézett helyen megtalálható, hogy elsőízben, 1416-ban *Tankfalwa* néven írták. Igaz, hogy későbbben Csánkfalva lett belőle, de engemet Tankfalva néven való első előfordulása érdekel.

Nem mesterségesen készült Vas megyében sem egy *Tanka* nevű község. Ez a falu bírálóm szerint legfőljebb sajtóhibával van valahol Tankának írva és nem azonos Tauchennel, s nem is ott van, ahová én teszem, mert „ehhez csak azt kell tudnunk, hogy Tauka Szentgotthárdtól délnyugatra fekszik, Tauchen pedig Borostyánkő vidékén. De szerzőnk más esetekben is megjavította kissé gyepűvonala érdekében a földrajzi körülményeket“. A „sajtóhiba“ kérdése a következőképpen áll: A Mária Terézia-féle 1773-as községi lexikonban a 96. lapon Vas megye községei között e község magyar és latin neve *Tanka*; német nevet nem ad, jöllehet megmondja, hogy németek lakják. Az 1895-ös magyar hivatalos helységnévtárban ez áll: „*Tauka (Tauka)*“. Az 1902-es hivatalos helységnévtárban: „*Tanka, l. Tauka*“. Ezek után is fenntartható-e az az állítás, hogy sajtóhiba után mentem? Vagy pedig bírálóm nem nézett utána azoknak a dolgoknak, amiket kifogásolt? Hogy pedig Taukát összetéveszttem a Borostyánkő vidékén lévő Tauchennel, ez a dolog így áll: Lipszky repertóriumában két Tauchen van, de a bírálóm csak az egyiket nézte meg. Az egyik a vasi Taukaux felel meg, a másikhoz pedig semmi közöm sincsen, de a bírálóm csak ezt látta.

A lajtamenti Röjtőkört azonosítottam volna a Kapuvár környéki Röjtökkel. Ez a dolog így áll. Sebestyén Gyula említi Röjtőkört a gyepűvel kapcsolatban, megmondva, hogy ma Szárazvám van e helyen. Ezért én Szárazvámot pontosan felvettem térképemre, megtalálhatja rajta bírálóm is. Ellenben a Kapuvár környékén fekvő Röjtök szintén a gyepűvel összefüggő helynév, ezért ezt is felvettem, csupán csak annyi hiba esett, hogy a térképre Röjtökör néven rajzoltatott be. Ennyi hibát elismerek.

A lajtamenti Örpordányt a gyepűvonal érdekében a Rába mellé helyeztem volna. Ez a dolog a következőképpen áll. Örpordányt Karácsonyi hozza kapcsolatba a gyepűvel, de nem mondja meg, hogy hol feküdt. Ma három Pordány is van Sopron megyében, egyik a Lajta, másik a Vulka, harmadik a Rába mellett. Az 1773-i községi lexikon már nem is ismeri az Örpordány nevet. Így került térképemen Örpordány Rábapordány helyére. Elismerem, hogy hibás helyen van, mint Örpordány, de azt vissza kell utasítanom, hogy térképem érdekében „megjavítottam volna a földrajzi tényeket“, mert ez már egyenesen a rosszhiszeműség vádjá.

Dr. Fodor Ferenc.

II.

Meg kell állapítanom, hogy Fodor Ferencnek a gyepükérdéshez való fenti hozzászólásában bizonyos ellenmondás van. Ő

ugyanis egyrészt azt állítja, hogy az árpádkori gyepük mibenlétére vonatkozó felfogása az enyémmel egyezik, másrészt pedig igazat ad azoknak a történészeinknek is, akik gyepüvonalakról beszélnek. Ezt nem értem. — Szívesen elhiszem Fodor Ferencnek, hogy a gyepükkel eddig kapcsolatba hozott névanyagot földrajzi kritikán „bocsátotta át”. Nagy kár azonban, hogy ép ezen kritikáját az „Adatok a magyar gyepük földrajzához” című dolgozatában — talán térszűke miatt — nem közölte le. A földrajzi kritika ugyanis ebben a kapcsolatban csak az őstáj rekonstrukcióját jelentheti annak a megállapítása céljából, hogy hol lehetett szükség gyepükre. Ezért bámulatosnak találom, hogy a *Tenke*, *Tanka* stb. helynevek mindig ott fordulnak elő, ahol az őstáj jellege gyepüket tett szükségessé. Azt ugyanis most már Fodor Ferenc sem vonja kétségbe, hogy ezek a nevek semmiféle kapcsolatban nem lehetnek jelentésük alapján a gyepükkel. Ezért is teljesen közönyös, hogy milyen félreértés folytán hozta kapcsolatba a *Tauka* és *Tauchen* neveket is a gyepükkel. A n. *Tauka* nevet (a falu hivatalos magyar neve *Tóka* volt) ugyanis *tauki*-nak ejtik, így tehát ezen névnek sem *Tauchen*, sem *Tanka* variánsa sohasem lehetett. A *Tankfalva* névből pedig nem későbbben „lett” *Csánkfalva*, hanem a nevet elsőízben tévesen írták le. — Én az ismertetésemben felhozott összes konkrétumokkal a tárgyat nem kimeríteni, hanem csupán F. módszerét jellemezni akartam.

A hibásan lokalizált adatokkal kapcsolatban — nem tagadom — az a gyanúm támadt, hogy Fodor gyepüvonala érdekében az adatokban bizonyos önkényes korrekciókat végzett. Beismerem, tévedtem. Ezt F. F. jelen felszólalásában Röjtökörrel kapcsolatos megjegyzéseivel maga bizonyította be szinte kézzel foghatóan. A térképen t. i. Röjtökör Röjtök helyén „rajzoltatott be”, de tényleg ott találjuk Szárazvámot is, mert állítólag Sebestyén Gyula szerint „ma Szárazvám van e helyen”. Csattanója ennek azonban az, hogy Röjtökör sem Röjtökkel, sem Szárazvámmal nem azonos, hanem Lajtaszentmiklóssal. Ez annyira ismeretes dolog, hogy még Thirring Gusztávnak a turistakalauzában is benne van, ahonnan ezt a megállapítást például Schwartz Elemér is teljesen helyesen átvette. Valóban Fodor Ferenc nem akart hamisítani, hanem csupán nagyfokú felületességgel járt el és ép ezért dolgozata a gyepükérdésben értéket nem jelent. Szemle-rovatunkban csupán azért foglalkoztunk vele, mert az Akadémia egyik folyóiratában jelent meg és így megjelenése helyénél fogva alkalmas lehetett volna arra, hogy a gyepükérdésben kevésbé jártas kutatókat félrevezesse.

M. E.

S Z E M L E

Bartucz Lajos: Rasz és nyelv. Nyelvtudományi Közlemények. L. (1936), 30—42.

Bartucz Lajos cikkében német szerzők nyomán vázlatosan foglalkozik a rassz és nyelv kapcsolatának kérdésével. Hogy a paleolit korban a rassz és a nyelv és — hozzátehetjük — a kultúra általában fedte egymást, ez aligha lehet kétséges. Menghin, akire Bartucz nem hivatkozott, meg is kísérelte „Weltgeschichte der Steinzeit“ c. művében az ősi rasszokat és kulturákat kapcsolatba hozni bizonyos ősinek gondolt nyelvtípusokkal. Az persze már kérdéses, hogy elgondolásai mennyiben helytállóak. Abban a tekintetben is egyetérthetünk Bartuczzal, hogy jelentősebb nyelvi változásokból következtethetünk rasszkeveredésre és esetleg megfordítva is. Azonban egészen más okokból, mint Bartucz gondolja. Ő ugyanis fejtegetéseinek ezen részében szinte teljesen Günther elképzeléseinek tolmácsává lesz. Günther „Rassenkunde Europas“ című műve azonban inkább mifhológia, mint tudomány. Abból a körülményből ugyanis, hogy például az indogermán népek között mindenütt előfordulnak kisebb-nagyobb mértékben a nordicus rassznak képviselői, még egyáltalán nem következik, hogy az indogermán ősnyelvet a nordicus rassz termelte ki, hanem csak annyi, hogy az indogermán ősnép rasszbeli összetételében a nordicus rassznak is szerepe volt. Az indogermán ősnép kulturája ugyanis már állattenyésztő és földművelő kulturák elemeiből alakult neolitikori keverékkultúra volt, amint ezt a nyelvarcheológia megállapításai kétségtelenül tanúsítják, így tehát a legcsekélyebb valószínűsége sincs annak, hogy az indogermán ősnép rasszbelileg egységes lett volna. Gyökeresen téves azonban az a felfogás is, hogy „az indogermán nyelv északfelé haladva mind keveretlenebb, s a svédeknel a legtisztább“. A svéd nyelv germán nyelv; azt pedig tudjuk, hogy az összes indogermán nyelvek közül már az ősgermán nyelv távolodott el legjobban az indogermán ősnyelvtől. Ebből a körülményből Bartucz felfogása értelmében is rasszkeveredésre kellene gondolnunk. És így talán nem teljesen véletlen az, hogy annak a neolitikori megalit-kulturának a hordozói, amelynek emlékei a germán népek őshazájának területén és így Svédországban is mindenütt megvannak, semmikép sem lehettek indogermánok. — Viszont az összes élő indogermán nyelvek közül a litván nyelv a legősibb jellegű; arról azonban semmit sem tudunk, hogy a litvánok között a nordicus rasszelemnek nagyobb jelentősége volna, pedig a Bartucz képviselte felfogásból ez következne.

Bartucz azt látszik hinni, hogy már a beszélőszervek minőségében is jelentős különbségek vannak az egyes rasszok között. Ez azonban tévedés. Hogy például az ajak egyik-másik rassznál

duzzadtabb vagy kevésbé duzzadt, ez a körülmény az ajakhangok képzésének módját vagy lehetőségét a legkevésbé sem befolyásolja. Egyebek között példaként hivatkozik Bartucz arra, hogy „a sárgarasszbeliek (kik ezek?) szinte képtelenek a germán nyelv (melyik ez?) helyes elsajátítására”. De hivatkozik Güntherre is, aki szerint „ugyanaz a nyelv másképp hangzik egy szélesarcú, mint egy keskenyarcú nép szájában”. Ez azonban csak mind afféle „Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts”. A széles vagy keskeny arc ugyanis akár a hangok képzésének, akár a hangsúlyozásnak módjára a legcsekélyebb befolyással sincs, legfeljebb a hangszínt módosítja, ami azonban a nyelv mivolta szempontjából teljesen lényegtelen körülmény, hisz minden beszélőnek a hangszíne más. A kínai pedig nem azért nem tud kifogástalanul megtanulni németül, mert sárgarasszbeli, hanem azért, mert a kínai nyelv hangrendszere — amelyhez gyerekkorától hozzászokott — lényegesen különbözik a német nyelv hangrendszerétől. Ellenben, ha egy kis kínai polgár valahol Berlin közelében teljesen német környezetben tanulna meg beszélni, úgy őt kiejtéséről és beszédmódjáról akár Günther is a dicső nordicus rassz egyik tipikus képviselőjének tarthatná — látatlanban persze. Ha azonban egy felnőtt tanul meg egy idegen nyelvet, akkor a helyzet természetesen már lényegesen más, mert a felnőtt a megszokás következtében már a legőbb esetben nem képes egy anyanyelvétől lényegesen különböző idegen hangrendszerre áttérni, ami annak a rasszanthropológusi vélekedésnek ad tápot, hogy például a sárgarasszbeliek képtelenek a germán nyelv helyes elsajátítására.

Amikor egy időben sok felnőtt válik kétnyelvűvé, akkor természetesen előfordul, hogy az idegen nyelv tökéletlen elsajátítása a megtanult idegen nyelvet is megrontja, amennyiben az idegen nyelvet átvevők gyermekei már ezt a tökéletlenül ejtett nyelvet tanulják meg szüleiktől. És az így létrejött dialektus esetleg az átadók nyelvén is győzedelmeskedik. Ilyenformán keletkeztek például nem is olyan régen a román nyelvek. — Ezt a folyamatot azonban a magyarban akár ma is megfigyelhetjük. A teljesen falusi magyar környezetben nevelkedett zsidók például, akik a magyaron kívül más nyelvet nem beszélnek, olyan zamatos magyarsággal beszélnek nyelvünket, hogy azt esetleg még egyes pesti nem-zsidó nyelvtudósok is megirigyelhetnék. Ellenben a városi zsidók, akik még kétnyelvű szüleiktől, nagyszüleiktől tanultak meg magyarul, szókinés- és szófűzésbeli idegenszerűségek mellett bizonyos különleges hanghordozással beszélnek már magyarul, mégha a magyaron kívül más nyelven nem értenek is. Hogy pedig ez a különös zsidós beszéd nem valami faji sajátosság, azt részint a falusi zsidók példája tanúsítja, részint pedig az a körülmény, hogy Pesten a zsidós beszéd a nem-zsidók között is erősen terjedőfélben van.

A dinári rasszelemnek a 12. század körüli beszűremlése tehát önmagában semmikép sem lehetett volna bizonyos hangváltozá-

soknak előidézője a magyarban, ahogy Bartucz képzei. Ellenben az már elméletileg egyáltalán nem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy szlávoknak egy bizonyos korban való tömeges elmagyarosodása esetleg a magyar nyelv hangtörténetében is nyomokat hagyott hátra.

Bartucz panaszkodik cikkében, hogy a nyelvészek nagy bizalmatlansággal viseltetnek a rasszantropológia iránt. Az elmondottak szerint is nem egészen indokolatlanul. Ezeken felül legyen szabad emlékeztetnem arra a körülményre, hogy a világháború előtt például maga Bartucz is vizsgálatai alapján olyan megállapításokat tett a honfoglaló magyarság rasszbeli összetételét illetőleg, amelyek a magyarság eredetére vonatkozó akkori és egyes fontosabb pontokban miáltalunk most is képviselt felfogásnak felelnek meg. De jött a világháború után a török világ a magyarságra vonatkozó tudományokban. És ime! Bartucz holmi koponyamérésekkel a magyarság eredetére vonatkozó törökös elméleteket is igazolni tudta. Pedig az utóbbiak tévesek voltak...

Moór, Elemér.

Tóth Kálmán: A Balaton vidék népének építészte.
A szerző és Nászay Miklós fényképeivel. Az előszót írta Padányi Gulyás Jenő. XI + 116 old., 114 fényképfelvétellel. A Magy. Kir. Balatoni Intéző Bizottság kiadása, Budapest, 1936.

A könyv célja az előszó szerint a falusi építkezés formájának, technikájának megismerésével és megismertetésével elsősorban a vidék polgári építészetét megjavítani. Ezzel kapcsolatban az előszó írója a népköltészet és népzene termékenyítő hatására hivatkozik. Kérdés azonban az, hogy e szellemi jelenségek mellé oda lehet-e állítani a paraszti építkezést? — A népi építkezés a tájadottságok mellett a mult társadalmi, gazdasági berendezkedését, a népi életforma hagyományokon nyugvó jelenségeit is visszatükrözi s egy olyan életkeret tartozéka, amelyikből a parasztság kifelé törekszik. A népi életforma ezen holt vagy legalább is haldokló elemére építeni akkor, amikor a modern építészet irányvonalait *Corbusier*, *Gropius* és társaik már széles alapokon kijelölték, — igen problematikus és már azért sem lehetséges, mert itt érvényesül elsősorban a *gesunkenes Kulturgut* elve. A népi építészetnek csak *történeti értéke* van. A vele kapcsolatos gyakorlati feladat csakis az lehet, hogy a paraszti és kislakás-építkezést a termelési formák korszerű kifejlesztése mellett a modern lakáskultúra igényeinek megfelelően megnyíre tudjuk átalakítani.

A könyvnek a Balaton vidék építészetét tárgyaló néhány oldalas része tulajdonképpen pompás képanyag magyarázata, amelynek összegyűjtésével és bemutatásával a szerzők a néprajz-tudománynak igen nagy szolgálatot tettek. Éles szemű megfigyelésre

vall a lakóház fejlődésének felvázolása. Balatonlelléről egysejtű, vesszőfonásos oromfalú házat mutatnak be. Kérdés azonban az, hogy ez ősi típus-e vagy csak alkalmyszerű visszaütés. A ház tűzhelyének, általában egész belső formájának, a tetőszerkezetnek részletes bemutatása határozottan eldöntötték volna ezt a kérdést. A formák elemzéséből a szerző az látja, hogy az egyosztatú lakókonyhához hozzácsatolták a lakószobát (v. ö. Neue Heimatblätter, I. 1936. 153—159.), azonban az a jelenség, hogy a szoba és konyha között nincs ajtó, hanem mindkét helyiség külön nyílik az ereszre, nemcsak a füsttelenítéssel függ össze. Itt is, miként a Dunántúlon két különböző lakóház-elem összetalálkozásáról lehet szó. A továbbiakban a tornác fejlődését, különböző formáit mutatják be az elsőrangú fényképfelvételeken. — Az oszlopokkal tartott íves tornác nemcsak a Balaton-vidék népi építészetének jellemzője. Megtaláljuk Délsomogyban, Délbaranyában is. Ilyen tornácokat látunk nyugatmagyarországi nemesi kuriáknál is (*Kogutowicz K.*: Dunántúl és Kisalföld, II. XLIII. tábl.), ami azt bizonyítja, hogy ez az építkezési forma nem a paraszti építkezés önálló fejleménye, hanem felülről jövő szállomány. (Így azután könnyen előállhat az az eset, hogy mai polgári építkezésünket egy letűnt periódus polgári építkezésének ma már csak a parasztság között élő emlékeivel akarjuk megjavítani.

Igen jó felvételeket találunk a kőépítkezés technikájáról, a kapu- és ajtóformákról, a szobabeli kályhákról. Különös figyelmet érdemelnek itt az eddig néprajzilag meg nem különböztetett kívülről és belülről fűthető kályhák.

A könyv tudományos értéke szempontjából hasznos lett volna az egyes házak alaprajzát, tűzhelyeit és tetőszerkezetét is bemutatni, amint azt hasonló kiadványokban (*Das Bauerhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten*, Drezda, 1906. stb.) megtaláljuk.

Függetlenül attól, hogy a szerzők elérik-e gyakorlati céljukat, a néprajz-tudomány nagy érdeklődéssel várja a további köteteket, hogy azokat is anyagközlő forrásmunkákként könyvelje el.

Budapest.

Gunda Béla.

Hibajegyzék. Gunda Béla: Mégegyszer marokverő szavunk tárgyát jelentéséről c. cikkébe (NNy. VIII. 1936. 117—120.) néhány sajtóhiba került. 118. old. 14. sor: használják h. *kaszálják*, 119. old. 31. sor: Keletmagyarország h. *Keletmorvaország*, 119. old. 10. jegyzet: Sboruk h. *Sbornik*, Rex, h. *Ročník*, 11. jegyzet Václavék h. *Václavik*.

NÉV-, SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk 1936. évfolyamához.

- Abrak* (et.) 185
 acél elnevezései fgr.
   nyelvekben 107
ácsánkodik 124
aggat 124
 aktív nyelvkincs 40
 alánok 5
 Alföldi András 192
 állattenyésztés, népi
   (v. ö. lótenyésztés)
   44, 46, 129—136
 analógikus helynevek
   111, 112, 114
 ananjinói kultúra 100
 anekdota, magyar 91
 Angyal Dávid 181
annyányi 124
 aratás módja 23
ásövény 124
asztal (et.) 84
- Babra munka* 124
Badacsony dn. (et.) 31
bakafántos 124
bakhát 124
 Balassa József 34
ballangó 124
bangákodik 124
banyakemence (et.) 81
bányakút 132
Baranya dn. 127
 Bárczi Géza 194
barkácsol 125
barmol 125
 Bartucz Lajos 221
 Bátky Zsigmond 80, 83
bebötön 187
becsiccsant 187
begyullad 187
beleborozdol 187
belittynt 187
- belöttyn* 187
benider kendő 67, 70
 Beöthy Zsolt 54
 Berneker, E. 201
 Berze Nagy János 94
 Bierbauer Virgil 80
biggyeszködik 188
biggyeszt 188
bigyó 188
bika 188
birbitöl 188
birizgál 188
bizgat 188
bizsörél 188
Blachus 30
bodag 189
boglya 122—123
bojszit 189
bóklász 189
 boldogi népviselet
   65—74
 bolgártörökök 26
bölt (et.) 198
bordó 189
borozdálás 187
borzas, borzol, borzad,
borzaszt (et.) 120—121
botromászkodik 189
bozsékol 189
böcsül 189
böllér 141
böncsők 190
bönge 190
börhöl 216
bőrruha 16—20
bőzzög 216
buda 73
bujka 73
bujtorog 216
bukor 152
bukrol 216
- bukros főkötő* 71
butyorka 216
búzahét 44
- Cafat* 216
cafrang 216
canga 216
cefre 216
cécó 216
ciböre 217
cihelődzik 217
cincár 146
cincárkodik 43
cinga-bangál 217
cocó 217
co ide 217
copák 152
cupák 217
- Csábérdás* 217
csadé 217
csafrinka 217
csaholy 217
 családnevek 20—21,
   49—60
csápó 23
 Csefkó Gyula 60
csicsó 43
csicsó-selöm (et.) 43
csipkeverő (et.) 61
 csipkeminták elneve-
   zései 69
 csiziók 44
 Cs. Sebestyén Károly
   79, 126
 Csűrű Bálint 62—64
- Deszkáskút 133
dézsma (et.) 195
 Diculescu 28

Divéky Adorján 179, 185
döglött-selöm 43
dömötörösök 46
 Dragănu, N. 29, 190
duci 43
 dülönévkutatás 31

Eckhardt Sándor 92
ejtel 137
 emberfajta l. rassz
esperes (et.) 196
 ételek, népi 14, 85, 137, 151, 152

Falra vágni a gabonát 122

falukutatás 25
-falva típusú hn.-ek 113—117

farkasverem 131

Fata szn. 29

Fehér Géza 25—26

féjng 65, 67

félhús 151

felkutyáz 24

felsárfelés 145

finnugor őshaza 126

fléken 137

Fodor Ferenc 127—128, 219

földvár, ősmagyar 103,

104, 107

földművelés, finnugor

192

földművelés v. ő. ga-
 bona-, kender-, szőlő-
 lőtermelés

főzés (l. ételek, papri-
 kás) 189

francia jöv.-sz.-k

193—205

Gabonaraktaozás 12

gabonatermelés,

népi 12—15, 44—45,

117, 122, 202—208

galáris 69, 70

gallica 193—209

garat (et.) 208

gát (et.) 208

gaz 23, 122

géréndely (et.) 208

golyafejes 118

gomb (et.) 19

gombház 15—20, 65

Gombocz Zoltán 25, 26

gombtartó 65

gödörkút 130

göldön 14

gömbölyűverem 12—13

Gönyey (Ebner)

Sándor 120

görhöny 14

Gunda Béla 25, 60

Günther 221

gyalogkút 130

gyepük, Árpád-kori

127, 128, 218

gyógyítás 44—46

gyöngyös-fityula 43

Györffy István 15, 18,

60, 118—120

György Lajos 91

Had (et.) 107

Hada-kert dn. 31—32

halászat 44, 126—127

halnevek a magyar-

ban 125—127

halottak kultusza 47

Hampel József 16

hangváltozások oka

222—223

hatló lánc 122

ház, népi 77—83, 223

Hegedüs Loránt 52, 59

helynevek, analógikus

29, 111, 112, 114

helynévkutatási kér-

dések 29, 31—32, 110—

117, 127—128, 191,

218—220

helynévtípusok, ma-

gyar 29, 110—117

hid (et.) 107

himzésminták elneve-

zései 69

hiung-na 2—4

holló (et.) 108

Hóman Bálint 98

Horger Antal 19, 36,

61, 63, 156

honfoglaló magyarság

testi alkata 98, 99,

108, 223

Hont 78

Horváth Tibor 29

hörsögös 121

hunok, ázsiai 2

—, európai 3—6,

97—109

— írása 6—8

— nyelvm emlékei

1—11

hunok műveltsége

100—109

— őshazája 4, 97

— testi alkata 99

hunrokonság tudata

26

hús megóvása 148

Inas 24

iráni népek Kelet-

európában 4—5, 97

irodalmi nyelv l. köz-

nyelv

istencinó 47

itatós 129—135

itatók 129—135

itató gödör 132

Iványi Béla 179

-i végű helynevek 112

izék 189

Jankó J. 119

jašprišt (et.) 196

jelesnapok, ősi 43—49

jövevéyszavak v. ő.

francia, kaukázusi,

magyar, német,

olasz, provençal,

szász, szláv

juhászgámó 130

juhászkút 130

juh felfújása 146

Kálmány Lajos 88, 96

kályha (et.) 77—84

kámva 132

kartvel népek és nyelv-

vek 4—10, 97

karvas 120

kaukázusi emberfajta

98, 106

kaukázusi jöv.-

szavaink 107, 108

kaukázusi népek

és nyelvek 4, 97

kazárok 26

kecele 70

kelmenevek, népi-

42, 43

kemence (et.) 77—84

kendertermelés 45

keresztelő 85

kert (et.) 107

kévék bekötése 118, 119

kiskút 130

komafogadás 85—86

komapohár 85

konyha (et.) 77—84

kopolya, kopolyakút

130
Kovács Gyula 117, 119
Kovalovszky 52

ködmön 73
kókút 134
közmondások 86—88
köznyelv és népnyelv
viszonya 37, 41
kötélkészítés szalmá-
ból 119
kötélverő (et.) 61, 117,
118

Kniezsa István 190—
192, 196
krakóra kötött haj 67
kuka 130

kukoricaételek 14
kúnok betelepülése 161
— nyelvemlékei
162—177, 182—
183

— rovársírasa
165—174
Kunszéri csn. 2
kútnevek 135

kútrongálás, -rontás
135
kútsúdár 158
kutyafa 12

Latyfadt 43
Lazicius Gyula 159—
160

Lebedia 26
légysekrény 148
lemény 145
lévernő a vizet 129
lósudár 42

lőtenyésztés, ősmagyar
101—103, 107
lőzsi 76
Magyar v. ő. földmí-
velés, helynévtípu-
sok, honfoglaló,
ősmagyar, ősmű-
veltség, őstörténet,
ősvallás

magyar jöv.-sz.-k bal-
káni nyelvekben
83—84

magyaros típusú hely-
nevek 29, 110—111
magyarság őshazája
25, 99, 100

— ősi műveltsége
98—108, 223
magyarság őstörté-
nete 25, 26
— ősvallásának em-
lékei 105—108
makaróninevek 53
malom (et.) 202—208
marcaling-selöm 43
Marközi csn. (et.) 21
márokverő (et.) 60—62,
117—120, 224
mátkóitakart 14
medvekultusz, finn-
ugor 192
megcickéz 217
megpöszlész 146
megriszál 151
megtakorosít 146
Melich János 27—30,
77, 84, 193
Ménghin 221
mente 73
mesterke 72
mészáros mesterség,
hódmezővásárhelyi
140—153
Mészöly Gedeon 25
mihálosok 46
Miscut dn. 32
mócsing 145
mocsok-selöm (et.) 42
molnár (et.) 202—208
mongoloid ember-
fajta 18
Moór Elemér 27, 94,
218
Moravcsik Gy. 26
mönycskebársony 43
Nagy J. Béla 49—59
Nagy Géza 16, 17
nagyszéksői, hun
lelet 1—11
napmadár 105, 106, 108
negyvenesnapok 44
németes típusú hely-
nevek 113—117
német jöv.-sz.-k 74—83,
197—199, 201—208
Németh Gyula 26, 29
nemzedékek nyelv-
használata 41, 154
népi ház 77—83, 223
népi szókinés jellege
37—41, 155, 156
népköltés, m. 88—96
népmese 94—95
népmonda 91—92
népnevek 2—5
népnyelv és köznyelv
viszonya 37, 41
népnyelvkutatás szem-
pontjai 33—42, 62—64,
153—158
népszokások 43—49, 85
népvisélet 15—20, 42—
43, 65—74
nevetőfejfa 96
névhasználat 49—59
névkomplexum, egy-
séges 55
nyelvjárás fogalma 33
nyelvjáráskutatás
szempontjai 33—42,
62—64, 153—158, 159
nyelvkinés, -aktív,
-passzív, -produktív,
-receptív 39, 40
nyelvtörténeti vizsgá-
lat módszerei 35—36
nyereg (et.) 107
Oláh 30
oláh inkolátus elmé-
lete 27—30, 190, 191
oláh tudósok névet-i
190, 191
olasz jöv.-sz. 201
onogurok 26
oszét nyelv 5
ostormén(fa) (et.) 158
őreg (et.) 193
Őrpordány 128, 219
őshaza, hun 4, 97
— , magyar 25,
99, 100
ősmagyar lőtenyész-
tés 101—103, 107
ősmagyar földvárak
103, 104, 107
ősműveltség, magyar
98—108, 223
őstörténet, magyar
25, 26
ősvallás, magyar
105—108
Pá (et.) 136—139
páholy (et.) 74—76
Pais Dezső 30, 198
paprikás főzése 151, 152
paslog 86
passzív nyelvkinés 40
paszomány 18
pecsétpör, tápai 209
pelyvahát 46
pendely 66

permetkek 43
 pest 82
 pianobori kultúra 106,
 192
picösködik 42—43
pittyeszt 188
 Potoczky L. 181
 produktív nyelvkincs
 39
 provençal jöv.-sz.-k 133
pucok-selöm 43
puszlik 68

Rádió-selöm 43
rákos (et.) 179—186
rákoš, cseh, tót (et.)
 180—182, 185—186
Rakusch n. (et.) 179,
 180, 183
 rámutatónapok 44
 rassz és nyelv 221—223
 rassz, dinári 222
 —, kaukázusi 98,
 106
 —, mongoloid 98
 —, nordicus 221
 receptív nyelvkincs 40
ribazód 43
ringfa 150
rokoš kisorosz, orosz
 (et.) 180, 185
rokosz lengyel (et.)
 179—186
rokotaty kisorosz (et.)
 185
rokowác lengyel (et.)
 185
 rovásírás, köktürk 164
 —, kún 165—174
 —, székely 177
 Rőjtökör 128, 129, 220

Sarmaták 5
sas 24
 Schwartz Elemér 220
 Sebestyén Irén, N.
 125—127
 Sebestyén Károly, Cs.
 79, 126
silkyesztő 134
sirkút 131
sírverem 12
 skythák 4—5

Solymossy Sándor
 91—94
 szózó 135
 sövényeskút 133
sudár 42
supel vog. (et.)
 szabirok 26
 Szabó Dezső 179—181
 Szabó Kálmán 160
 Szabó T. Attila 31
szaolika 66, 69
szakács 66
 szász jövevényszavak
 137
szatyilló 73
szatyíng 68
 szeged-nagyszéksósi
 hún lelet 97
 székely rovásírás 177
 szekeres boglya 123
székeztet 129
 Szendrey Zsigmond
 20, 95
 Szeremley Béla 56, 59
 Szilády Zoltán 23
szív 72
 szalmakötél készítés
 118—119
 szláv jöv.-sz.-k 77—84,
 182, 192, 195—197
 szlávós típusú hely-
 nevek 112
szoba (et.) 77—84
 szőföldrajz 154
 szőlásmódok 86—88
 szőlőtermelés 44—45,
 190
 v. Szőnyi Sándor 122
szürőszék-gazda 141

Táj! (et.) 136—139
 tájszógyűjtés 39—41,
 63, 155—157
tallaját fűni vlkinek
 124
 Tamás Lajos 27—30
 tánc, rukkolási 46
 tanyák, kecskeméti,
 160
 Tápé 85, 209
tapsolóbúr 120
Tauka 128, 219, 220
Tenke 128, 218

Térdszéli Katica (et.)
 20—21
 termésjósoló napok
 44—46
 tiltónapok 45—46
 Toivonen, J. H. 193
 Toldi monda 91, 94
Tonkaháza 128
 Tóth Kálmán 223
tovább (et.) 137
trityi 73
 türkök 26
tyukosba font haj 67

Urali népek őshazája
 125—126
 ünnepek, őszi 43—48
 üresnap 45
űrügy (et.) 22
 -*vágása* típusú hn-
 nek 116
vakmetszés 141
vállfolt 72
 varázslás 44—46
*várepítés, ősi, mű-
 szaki* 107
Vari-zug dn. (et.) 31
város 83
 vasművesség, ősmá-
 gyar 100, 101, 106—
 107
 verem, gabonás 12—14
 Vikár Béla 22
villahegyes 23
 viselet, honfoglalás-
 kori m. 15—20 viselet
 l. népviselet
 Viski Károly 95
vizikli 43
vóc 67
 vontató 23—24, 122—123
vorp vog. (et.)
vért (et.) 107

Weidlein János 31—32

Zobony 73
zománc (et.) 197
Zomlin 207
zsai 67, 69, 70
zsilip (et.) 208
zsombó 133
 zsidós beszéd 222

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI
MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészáros Gyula</i> : Az első hun nyelvemlék	1
<i>Borzsák Endre</i> : Gabonaraktaozás Monor környékén	12
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Gomb és gombház	15
<i>Horger Antal</i> : Térdszéli Katica	20
<i>Mészöly Gedeon</i> : Ürügy	22
<i>Szőnyi Sándor</i> : A vontató	23

SZEMLE:

<i>Bodor Antal</i> : A falukutatás kérdéséhez	25
<i>Moór Elemér</i> : Fehér Géza: A bolgár-törökök kapcsolatai a magyarsággal és a legújabb magyar őstörténetkutatás	25
<i>Moór Elemér</i> : Tamás Lajos: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trojánában	27
— oó —: Weidlein János: A dülönévkutatás történeti vonatkozásai	31
A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYE	32

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;

a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek

félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekkszámla száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok kivételével minden hónap 1-én jelenik meg.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közleményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket, reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott címére kérjük küldeni.

Rendkívüli kedvezmény

a

Népünk és Nyelvünk előfizetőinek.

Visszavonásig az Alföldkutató Bizottság tagjainak, valamint a folyóirat előfizetőinek a Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelent füzeteket

40%-os kedvezménnyel

bocsátjuk rendelkezésre.

	Rendelés ár Pengő	Kedvezményes ár Pengő
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? . . .	—50	—30
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete.	1—	—60
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer.	1—	—60
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. .	1—	—60
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.	1—	—60
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselet-történeti adatai. . .	1—	—60
23. sz. Győrffy István: A matyók mezőgazdasága. . . .	1—	—60
25. Gunda Béla: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében.	1—	—60
27. Honti János: Mesetudomány és vallástörténet. . .	1—	—60

A Duna-Tiszaközi Általános Segélyző Egyesület

a m. kir. Belügyminiszter úr által jóváhagyott szövetkezet alapszabályai értelmében nemzeti célú, kulturális irányú testületek és intézmények támogatására köteles fordítani tiszta jövedelmét. Miután Egyesületünk vezetősége meggyőződött arról, hogy a Szegedi Alföldkutató Bizottság a Nagymagyar Alföld problémáinak megoldásán tudományos és gyakorlati alapon a legintenzívebben munkálkodik, az Alföldkutató Bizottsággal szoros kapcsolatot teremtett, s arra kötelezte magát, hogy az alapszabály szerint ilyen célokra fordítandó jövedelmét az Alföldkutató Bizottság rendelkezésére bocsátja. Egyesületünk anyagi támogatása tehát a Bizottságnak azt a lehetőséget nyújtja, hogy az Alföld érdekében oly áldásos működését eredményesen kifejthesse.

Arra kérjük tehát az érdeklődőket, hogy lépjenek be Egyesületünkbe tagnak. — Erre vonatkozó érdeklődésre Egyesületünk igazgatósága (Szeged, Horthy Miklós-u. 9.) készséggel ad részletes felvilágosítást.

Hazafias üdvözléssel:

A „Duna-Tiszaközi Általános Segélyző
Egyesület”

„Népünk és Nyelvünk

régi évfolyamaiból egyes füzeteket a kiadóhivatal készséggel visszavásárol, hogy hiányos évfolyamait kiegészíthesse.

„A kiadóhivatalnak mindenekelőtt 2 füzetre van szüksége. Ez a 2 füzet

az I. évfolyam 4-6 füzete (136—204 lap)

a IV. évfolyam 1-3 füzete (1—48 lap)

E két füzetért példányonként

1— pengőt

térít meg a kiadóhivatal, tehát előfizetőink, ha ilyen füzetet küldenek nekünk, az előfizetési díjból levonhatják az ezért járó 1— pengőt, aki pedig nem óhajt előfizető lenni, annak a kiadóhivatal az ezért járó összeget postafordultával megküldi.

Der deutsch-englische Auszug des I. u. II. Jahrganges dieser Zeitschrift ist noch vorrätlich und kann gegen Entlag von 2 Pengö pro Jahrgang vom Verlag: »Szeged, Népünk és Nyelvünk kiadóhivatala. Egyetemi Könyvtár« bezogen werden.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologica-Historica)

Erdélyi László: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2.— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8.— P.

Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2.— P.

Huszfi József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai. 250 P.

Marót, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2:20 P.

Marót Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten) 1932. 2.— P

Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 1:20 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai, 1933. 2.— P. vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1:50 P.

Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6.— P.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1936—173. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR ÉS CS. SEBESTYÉN KÁROLY

TARTALOM:

	Lap
<i>Kelemen József</i> : Nyelvjáráskutatás, népnyelvkutatás	33
<i>Eckert Irma</i> : A népi észjárás -- kelmenevekben	42
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Őszi jelesnapjaink	43
<i>Moór Elemér</i> : Megjegyzések a névhasználat kérdéséhez	49
<i>Kovács Gyula</i> : Marokverő	60

SZEMLE:

<i>Erdődi József</i> : Csűry Bálint: Szamosháti szótár	62
Kérdések	64

DEUTSCHE AUSZÜGE:

<i>József Kelemen</i> : Mundartenforschung, Volkssprachforschung	41
<i>Zsigmond Szendrey</i> : Fest- und Brauchtage im Herbst	49
<i>Elemér Moór</i> : Bemerkungen zur Namengebrauchfrage	59

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;
a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével **minden hónap 1-én** jelenik meg.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közle-
ményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket,
reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott
címére kérjük küldeni.

Rendkívüli kedvezmény

a

Népünk és Nyelvünk előfizetőinek.

Visszavonásig az Alföldkutató Bizottság tagjainak, valamint a folyóirat előfizetőinek a **Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának** kiadásában megjelent füzeteket

40%-os kedvezménnyel

bocsátjuk rendelkezésre.

	Kedvezmény előtti ár Pengő	Kedvezményes ár Pengő
2. <i>Mészöly Gedeon</i> : Mióta lovas nép a magyar? . . .	—50	—30
10. <i>Mészöly Gedeon</i> : A cserény szó eredete.	1—	—60
13. <i>Erdei Ferenc</i> : A makói tanyarendszer.	1—	—60
17. <i>Bibó István</i> : Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. .	1—	—60
18. <i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.	1—	—60
20. <i>Banner János</i> : A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselet-történeti adatai. . .	1—	—60
23. <i>sz. Győrffy István</i> . A matyók mezőgazdasága. . . .	1—	—60
25. <i>Gunda Béla</i> : Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében.	1—	—60
27. <i>Honti János</i> : Mesetudomány és vallástörténet. . .	1—	—60

A Duna-Tisza-közi Általános Segélyező Egyesület

a m. kir. Belügyminiszter úr által jóváhagyott szövetkezet alapszabályai értelmében nemzeti célú, kulturális irányú testületek és intézmények támogatására köteles fordítani tiszta jövedelmét. Miután Egyesületünk vezetősége meggyőződött arról, hogy a Szegedi Alföldkutató Bizottság a Nagymagyar Alföld problémáinak megoldásán tudományos és gyakorlati alapon a legintenzívebben munkálkodik, az Alföldkutató Bizottsággal szoros kapcsolatot teremtett, s arra kötelezte magát, hogy az alapszabály szerint ilyen célokra fordítandó jövedelmét az Alföldkutató Bizottság rendelkezésére bocsátja. Egyesületünk anyagi támogatása tehát a Bizottságnak azt a lehetőséget nyújtja, hogy az Alföld érdekében oly áldásos működését eredményesen kifejthesse.

Arra kérjük tehát az érdeklődőket, hogy lépjenek be Egyesületünkbe tagnak. — Erre vonatkozó érdeklődésre Egyesületünk igazgatósága (Szeged, Horthy Miklós-u. 9.) készséggel ad részletes felvilágosítást.

Hazafias üdvözléssel:

A „Duna-Tisza-közi Általános Segélyező
Egyesület”

Æ Népünk és Nyelvünk

régi évfolyamaiból egyes füzeteket a kiadóhivatal készséggel visszavásárol, hogy hiányos évfolyamait kiegészíthesse.

Æ kiadóhivatalnak mindenekelőtt 2 füzetre van szüksége. Ez a 2 füzet

az I. évfolyam 4-6 füzete (136—204 lap)

a IV. évfolyam 1-3 füzete (1—48 lap)

E két füzetért példányonként

1— pengőt

térít meg a kiadóhivatal, tehát előfizetőink, ha ilyen füzetet küldenek nekünk, az előfizetési díjból levonhatják az ezért járó 1 — pengőt, aki pedig nem óhajt előfizető lenni, annak a kiadóhivatal az ezért járó összeget postafordultával megküldi.

Der deutsch-englische Auszug des I. u. II. Jahrganges dieser Zeitschrift ist noch vorrätlich und kann gegen Entlag von 2 Pengő pro Jahrgang vom Verlag: »Szeged, Népünk és Nyelvünk kiadóhivatala. Egyetemi Könyvtár« bezogen werden.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

Erdélyi László: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2.— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8.— P.

Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2.— P.

Husztli József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai. 250 P.

Marót, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 220 P.

Marót Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten) 1932. 2.— P.

Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 120 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai, 1933. 2.— P.
vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 150 P.

Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6.— P.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1936—235. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR ÉS CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1 9 3 6

TARTALOM:

	Lap
<i>Ujváriné Kerékgyártó Adrienne</i> : Boldog község népének viselete	65
<i>Horger Antal</i> : Páholy	74
<i>Moór Elemér</i> : Néhány magyar szó viszontagságai	77
<i>Fekete Béla</i> : Komafogadás Tápén	85
<i>Dugonics Ferenc</i> : Közmondások és szólásmódok	86

SZEMLE:

<i>Honti János</i> : Új kézikönyv a magyar népköltésről	88
<i>Kérdések</i>	96

DEUTSCHE AUSZÜGE:

<i>Antal Horger</i> : Ung. páholy „Loge”	76
<i>Elemér Moór</i> : Zur Geschichte der Ung. Wohnungskultur	84

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;

a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

**A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével minden hónap 1-én jelenik meg.**

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közleményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket, reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott címére kérjük küldeni.

Rendkívüli kedvezmény

a

Népünk és Nyelvünk előfizetőinek.

Visszavonásig az Alföldkutató Bizottság tagjainak, valamint a folyóirat előfizetőinek a **Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának** kiadásában megjelent füzeteket

40%-os kedvezménnyel

bocsátjuk rendelkezésre.

	Rendes ár Pengő	Kedvezményes ár Pengő
2. <i>Mészöly Gedeon</i> : Mióta lovas nép a magyar? . . .	—50	—30
10. <i>Mészöly Gedeon</i> : A cserény szó eredete.	1—	—60
13. <i>Erdei Ferenc</i> : A makói tanyarendszer.	1—	—60
17. <i>Bibó István</i> : Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. .	1—	—60
18. <i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.	1—	—60
20. <i>Banner János</i> : A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. . .	1—	—60
23. sz. <i>Györffy István</i> . A matyók mezőgazdasága. . . .	1—	—60
25. <i>Gunda Béla</i> : Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében.	1—	—60
27. <i>Honti János</i> : Mesetudomány és vallástörténet. . .	1—	—60

A NÉPÜNK és NYELVÜNK

régebbi évfolyamaiból

kedvezményes áron

kaphatók a:

**II, III, V, VI és VII. teljes évfolyamok
egyenként 5—5 pengőért.**

Az I. évfolyamból kapható az 1—3 és 7—12,

a IV. évfolyamból pedig a 4—12. szám.

Ezen hiányos évfolyamok ára 3 pengő.

⌘ Népünk és Nyelvünk

régi évfolyamaiból egyes füzeteket a kiadóhivatal készséggel visszavásárol, hogy hiányos évfolyamait kiegészíthesse.

⌘ kiadóhivatalnak mindenekelőtt 2 füzetre van szüksége. Ez a 2 füzet

az I. évfolyam 4-6 füzete (136—204 lap)

a IV. évfolyam 1-3 füzete (1—48 lap)

E két füzetért példányonként

1— pengőt

térít meg a kiadóhivatal, tehát előfizetőink, ha ilyen füzetet küldenek nekünk, az előfizetési díjból levonhatják az ezért járó 1— pengőt, aki pedig nem óhajt előfizető lenni, annak a kiadóhivatal az ezért járó összeget postafordultával megküldi.

Der deutsch-englische Auszug des I. u. II. Jahrganges dieser Zeitschrift ist noch vorrätlich und kann gegen Entlag von 2 Pengő pro Jahrgang vom Verlag: »Szeged, Népünk és Nyelvünk kiadóhivatala. Egyetemi Könyvtár« bezogen werden.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

Erdélyi László: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.

Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.

Husztli József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai. 250 P.

Marót, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2-20 P.

Marót Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten) 1932. 2— P

Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 1-20 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933. 2— P.

vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1-50 P.

Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1936—339.

Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKÜ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1 9 3 6

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészáros Gyula</i> : Hunok és magyarok	97
<i>Moór Elemér</i> : Magyar helynévtípusok	110
<i>Gunda Béla</i> : Mégegyszer marokverő szavunk tárgyi jelentéséről	117
<i>Beke Ödön</i> : Borzas	120
<i>Balogh István</i> : Vontató és boglya	122
<i>Kiss László</i> : Nagykőrösi tájszótár	123

SZEMLE:

<i>Moór Elemér</i> : N. Sebestyén Irén: Az uráli nyelvek régi halnevei	125
— — Fodor Ferenc: Adatok a magyar gyepek földrajzához	127

DEUTSCHE AUSZÜGE:

<i>Gyula Mészáros</i> : Hunnen und Ungarn	109
<i>Elemér Moór</i> : Ung. Ortsnamentypen	117

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;

a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

**A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével minden hónap 1-én jelenik meg.**

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közle-
ményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket,
reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott
címére kérjük küldeni.

Rendkívüli kedvezmény

a

Népünk és Nyelvünk előfizetőinek.

Visszavonásig az Alföldkutató Bizottság tagjainak, valamint a folyóirat előfizetőinek a Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának kiadásában megjelent füzeteket

40%-os kedvezménnyel

bocsátjuk rendelkezésre.

	Rendes ár Pengo	Kedvezményes ár Pengo
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? . . .	—50	—30
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete.	1—	—60
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer.	1—	—60
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. .	1—	—60
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.	1—	—60
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. . .	1—	—60
23. sz. Győrffy István. A matyók mezőgazdasága. . . .	1—	—60
25. Gunda Béla: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében.	1—	—60
27. Honti János: Mesetudomány és vallástörténet. . .	1—	—60

A NÉPÜNK és NYELVÜNK

régebbi évfolyamaiból

kedvezményes áron

kaphatók a:

**II, III, V, VI és VII. teljes évfolyamok
egyenként 5—5 pengőért.**

Az I. évfolyamból kapható az 1—3 és 7—12,

a IV. évfolyamból pedig a 4—12. szám.

Ezen hiányos évfolyamok ára 3 pengő.

Népünk és Nyelvünk

régi évfolyamaiból egyes füzeteket a kiadóhivatal készséggel visszavásárol, hogy hiányos évfolyamait kiegészíthesse.

A kiadóhivatalnak mindenekelőtt 2 füzetre van szüksége. Ez a 2 füzet

az I. évfolyam 4-6 füzete (136—204 lap)

a IV. évfolyam 1-3 füzete (1—48 lap)

E két füzetért példányonként

1— pengőt

térít meg a kiadóhivatal, tehát előfizetőink, ha ilyen füzetet küldenek nekünk, az előfizetési díjból levonhatják az ezért járó 1— pengőt, aki pedig nem óhajt előfizető lenni, annak a kiadóhivatal az ezért járó összeget postafordultával megküldi.

Der deutsch-englische Auszug des I. u. II. Jahrganges dieser Zeitschrift ist noch vorrätlich und kann gegen Entlag von 2 Pengő pro Jahrgang vom Verlag: »Szeged, Népünk és Nyelvünk kiadóhivatala. Egyetemi Könyvtár« bezogen werden.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

Erdélyi László: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.

Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.

Huszti József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai. 250 P.

Marót, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 220 P.

Marót Károly: Goethe görögsege. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten) 1932. 2— P

Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 120 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933. 2— P.

vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 150 P.

Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR iskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1936—441. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKÜ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D

1 9 3 6

TARTALOM:

	Lap
<i>Tálas István</i> : Itatók és itatás a Kiskunságban	129
<i>Horger Antal</i> : Pál és táj!	136
<i>Kiss Lajos</i> : A hódmezővásárhelyi mészáros mesterségről	140
<i>Erdődi József</i> : Társadalmi szempontú népnyelvkutatás	153
<i>Beke Ödön</i> : Kútsudár	158

SZEMLE:

<i>E. J.</i> : Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások	159
<i>T. Gy.</i> : Dr. Szabó Kálmán: Kecskeméti tanyák	160

DEUTSCHE AUSZÜGE:

<i>István Tálas</i> : Die Brunnen und das Viehtränken in Kleinkumanien	135
<i>Lajos Kiss</i> : Das Fleischhauer Handwerk in Hódmezővásárhely	153
<i>József Erdődi</i> : Soziale Mundartenforschung	158

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;
a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekk számla száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével **minden hónap 1-én** jelenik meg.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közle-
ményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket,
reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott
címére kérjük küldeni.

Rendkívüli kedvezmény

a

Népünk és Nyelvünk előfizetőinek.

Visszavonásig az Alföldkutató Bizottság tagjainak, valamint a folyóirat előfizetőinek a **Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának** kiadásában megjelent füzeteket

40%-os kedvezménnyel

bocsátjuk rendelkezésre.

	Rendes ár Pengő	Kedvezményes ár Pengő
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? . . .	—50	—30
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete.	1—	—60
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer.	1—	—60
17. Bibó István: Nomád népek lánghelméi. Géza és Sarolt. .	1—	—60
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.	1—	—60
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. . .	1—	—60
23. sz. Győrffy István. A matyók mezőgazdasága. . . .	1—	—60
25. Gunda Béla: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében.	1—	—60
27. Honti János: Mesetudomány és vallástörténet. . .	1—	—60

Megjelent

Kogutowicz Károly,

Dunántul és Kisalföld

II. kötet, 352 lap, 89 kép, 96 tábla

Ára 24— P. (Előf. 17— P)

Szeged, 1936. M. Kir. Ferencz József-Tudomány
Egyetem Földrajzi Intézete

Népünk és Nyelvünk

régi évfolyamaiból egyes füzeteket a kiadóhivatal készséggel visszavásárol, hogy hiányos évfolyamait kiegészíthesse.

A kiadóhivatalnak mindenekelőtt 2 füzetre van szüksége. Ez a 2 füzet

az I. évfolyam 4-6 füzete (136—204 lap)

a IV. évfolyam 1-3 füzete (1—48 lap)

E két füzetért példányonként

1— pengőt

térít meg a kiadóhivatal, tehát előfizetőink, ha ilyen füzetet küldenek nekünk, az előfizetési díjból levonhatják az ezért járó 1— pengőt, aki pedig nem óhajt előfizető lenni, annak a kiadóhivatal az ezért járó összeget postafordultával megküldi.

Der deutsch-englische Auszug des I. u. II. Jahrganges dieser Zeitschrift ist noch vorrätlich und kann gegen Entlag von 2 Pengő pro Jahrgang vom Verlag: »Szeged, Népünk és Nyelvünk kiadóhivatala. Egyetemi Könyvtár« bezogen werden.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologica-Historica)

Erdélyi László: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.

Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.

Husztai József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai. 250 P.

Marót, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2-20 P.

Marót Károly: Goethe görögsege. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten) 1932. 2— P

Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 1-20 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933. 2— P.

vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1-50 P.

Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.

Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. 1936. 30— P

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1936—840. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR és CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1 9 3 6

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészáros Gyula</i> : Rovásírásos kún nyelvemlékek	161
<i>Moór Elemér</i> : Rákos	179
<i>Tálosi István</i> : „Kún nyelvtörödékeink gyűjtése“	186
<i>Kiss István</i> : Nagykőrösi tájszótár	187

SZEMLE:

<i>Horger Antal</i> : Kniezsa István: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen.	190
<i>Moór Elemér</i> : Alföldi András: Medve kultusz Euráziában.	192

DEUTSCHE AUSZÜGE:

<i>Gyula Mészáros</i> : Kumanische Sprachdenkmäler in Kerbschrift	177
<i>Elemér Moór</i> : Rákos	185

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNy. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;

a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek

félévre 2 pengő; egyes szám ára 1 pengő.

Postatakarékpénztári csekkszámra száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével **minden hónap 1-én** jelenik meg.

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közleményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket, reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott címére kérjük küldeni.

Rendkívüli kedvezmény

a

Népünk és Nyelvünk előfizetőinek.

Visszavonásig az Alföldkutató Bizottság tagjainak, valamint a folyóirat előfizetőinek a **Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának** kiadásában megjelent füzeteket

40%-os kedvezménnyel

bocsátjuk rendelkezésre.

	Rendes ár Pengő	Kedvezményes ár Pengő.
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? . . .	—'50	—'30
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete.	1'—	—'60
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer.	1'—	—'60
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. .	1'—	—'60
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.	1'—	—'60
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselettörténeti adatai. . .	1'—	—'60
23. sz. Győrffy István. A matyók mezőgazdasága. . . .	1'—	—'60
25. Gunda Béla: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében.	1'—	—'60
27. Honti János: Mesetudomány és vallástörténet. . .	1'—	—'60

Megjelent

Kogutowicz Károly,

Dunántul és Kisalföld

II. kötet, 352 lap, 89 kép, 96 tábla

Ára 24.— P. (Előf. 17.— P)

Szeged, 1936. M. Kir. Ferencz József-Tudomány
Egyetem Földrajzi Intézete

Népünk és Nyelvünk

régi évfolyamaiból egyes füzeteket a kiadóhivatal készséggel visszavásárol, hogy hiányos évfolyamait kiegészíthesse.

A kiadóhivatalnak mindenekelőtt 2 füzetre van szüksége. Ez a 2 füzet

az I. évfolyam 4-6 füzete (136—204 lap)

a IV. évfolyam 1-3 füzete (1—48 lap)

E két füzetért példányonként

1— pengőt

térít meg a kiadóhivatal, tehát előfizetőink, ha ilyen füzetet küldenek nekünk, az előfizetési díjból levonhatják az ezért járó 1— pengőt, aki pedig nem óhajt előfizető lenni, annak a kiadóhivatal az ezért járó összeget postafordultával megküldi.

Der deutsch-englische Auszug des I. u. II. Jahrganges dieser Zeitschrift ist noch vorrätlich und kann gegen Entlag von 2 Pengő pro Jahrgang vom Verlag: »Szeged, Népünk és Nyelvünk kiadóhivatala. Egyetemi Könyvtár« bezogen werden.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Francisco-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

Erdélyi László: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.

Hornýánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.

Husztli József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai. 2:50 P.

Marót, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2:20 P.

Marót Károly: Goethe görögsége. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten) 1932. 2— P

Miskolczy István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 1:20 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai, 1933. 2— P.
vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1:50 P.

Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.

Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. 1936. 30— P

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1936—4598. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

A SZEGEDI EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE ÉS A DÉLMAGYARORSZÁGI

MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

*

SZERKESZTI

HORGER ANTAL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

MOÓR ELEMÉR ÉS CS. SEBESTYÉN KÁROLY

S Z E G E D
1 9 3 6

TARTALOM:

	Lap
<i>Moór Elemér</i> : Pseudogallica	193
<i>Tápay Szabó Gabriella</i> : Tápé és Szeged pecsétpöre	209
<i>Kiss László</i> : Nagykőrösi tájszótár	216
<i>Fodor Ferenc és M. E.</i> : Az Árpád-kori gyepűk kérdéséhez	218

SZEMLE:

<i>Moór Elemér</i> : Bartucz Lajos: Rassz és nyelv	221
<i>Gunda Béla</i> : Tóth Kálmán: A Balatonvidék népének építészete	223

Hibaigazítás	224
------------------------	-----

DEUTSCHER AUSZUG:

<i>Elemér Moór</i> : Pseudogallica	209
--	-----

(Folyóiratunk címének idézésénél ajánljuk a NNY. rövidítést).

TUDNIVALÓK:

NÉPÜNK és NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

Szerkesztősége:

Szeged, Városi Múzeum

Kiadóhivatala:

Szeged, Egyetemi Könyvtár

A folyóirat előfizetési díja: félévre 3 pengő;

a Szegedi Alföldkutató Bizottság tagjainak,
tanároknak, tanítóknak, köztisztviselőknek
félévre **2 pengő**; egyes szám ára **1 pengő**.

Postatakarékpénztári csekk számla száma:

Népünk és Nyelvünk 7.125 sz.

**A folyóirat július, augusztus, szeptember hónapok
kivételével minden hónap 1-én jelenik meg.**

Kéziratokat és mindennemű, a szerkesztőséget illető közle-
ményt a szerkesztőség, a kiadóhivatalt illető értesítéseket,
reklamálásokat stb. pedig a kiadóhivatal fent megadott
címére kérjük küldeni.

Rendkívüli kedvezmény

a

Népünk és Nyelvünk előfizetőinek.

Visszavonásig az Alföldkutató Bizottság tagjainak, valamint a folyóirat előfizetőinek a **Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának** kiadásában megjelent füzeteket

40%-os kedvezményrel

bocsátjuk rendelkezésre.

	Rendben ár Pengő	Kedvezményes ár Pengő
2. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar ? . . .	—50	—30
10. Mészöly Gedeon: A cserény szó eredete.	1—	—60
13. Erdei Ferenc: A makói tanyarendszer.	1—	—60
17. Bibó István: Nomád népek lángelméi. Géza és Sarolt. .	1—	—60
18. Cs. Sebestyén Károly: A szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus.	1—	— 60
20. Banner János: A békési községi levéltárban őrzött Litterae Currentales viselet-történeti adatai. . .	1—	—60
23. sz. Györffy István. A matyók mezőgazdasága. . .	1—	—60
25. Gunda Béla: Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a Sárrét déli részében.	1—	—60
27. Honti János: Mesetudomány és vallástörténet. . .	1—	—60

Megjelent

Kogutowicz Károly,

Dunántul és Kisalföld

II. kötet, 352 lap, 89 kép, 96 tábla

Ára 24— P. (Előf. 17— P)

Szeged, 1936. M. Kir. Ferencz József-Tudomány
Egyetem Földrajzi Intézete

Népünk és Nyelvünk

régi évfolyamaiból egyes füzeteket a kiadóhivatal készséggel visszavásárol, hogy hiányos évfolyamait kiegészíthesse.

A kiadóhivatalnak mindenekelőtt 2 füzetre van szüksége. Ez a 2 füzet

az I. évfolyam 4-6 füzele (136—204 lap)

a IV. évfolyam 1-3 füzele (1—48 lap)

E két füzetért példányonként

1— pengőt

térít meg a kiadóhivatal, tehát előfizetőink, ha ilyen füzetet küldenek nekünk, az előfizetési díjból levonhatják az ezért járó 1— pengőt, aki pedig nem óhajt előfizető lenni, annak a kiadóhivatal az ezért járó összeget postafordultával megküldi.

Der deutsch-englische Auszug des I. u. II. Jahrganges dieser Zeitschrift ist noch vorrätlich und kann gegen Entlag von 2 Pengő pro Jahrgang vom Verlag: »Szeged, Népünk és Nyelvünk kiadóhivatala: Egyetemi Könyvtár« bezogen werden.

ACTA

Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae.

Kiadja: az EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

Nyelvészeti és Történeti Értekezések (Sectio Philologico-Historica)

Erdélyi László: Az ezeréves magyar alkotmány. 1931. 2— P.

Horger Antal: A magyar igeragozás története. 1931. 8— P.

Hornyánszky Gyula: Görög társadalomrajz. 1931. 2— P.

Husztai József: Humanista kézirati tanulmányok. I. Pacificus Maximus Hecatelegiumának magyar vonatkozásai. II. Angelo Colocci Janus Pannonius-tanulmányai. 250 P.

Marót, Karl: Der Eid als Tat. 1924. 2-20 P.

Marót Károly: Goethe görögsege. (Ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten) 1932. 2— P

Miskolczi István: Anjou Károly balkáni politikája. (La politica balcanica di Carlo d'Angio). 1925. 1-20 P.

Nemes Zoltán: A magyar parlamenti nyelv leggyakoribb szavai. 1933. 2— P. vitéz Somogyi Ferenc: A vogul kettősszámképző eredete. 1933. 1-50 P.

Zolnai Béla: Irodalom és biedermeier. 1935. 6— P.

Moór Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. 1936. 30— P

A szerkesztésért felelős: Dr. MOÓR ELEMÉR főiskolai tanár.

A kiadásért felelős: Dr. INOTAY ILONA könyvtári gyakornok.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. 1936—1062. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő